

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МАНЬКОВСЬКА РУСЛАНА ВІКТОРІВНА

УДК 069(477)(091)"1920/20"+069.6

ДИСЕРТАЦІЯ

**МУЗЕЙНА СПРАВА В УКРАЇНІ:
ТЕОРЕТИЧНІ, ПРАКТИЧНІ ТА АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ
ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ (1920-і рр. – ПОЧАТОК ХХІ ст.)**

07.00.01 – історія України

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Р. В. Маньковська

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий консультант: Даниленко Віктор Михайлович, член-кореспондент
НАН України, професор, доктор історичних наук

КИЇВ — 2017

АНОТАЦІЯ

Маньковська Р. В. Музейна справа в Україні: теоретичні, практичні та антропологічні виміри історичного досвіду (1920-і рр. – початок ХХІ ст.) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Інститут історії України НАН України; спеціалізована вчена рада Д 27.053.01 у ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Переяслав-Хмельницький, 2017.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю фундаментальних науково-історичних досліджень, у яких комплексно висвітлювалися б трансформаційні процеси, що відбулися в музейній галузі України впродовж останнього століття. Вони торкнулися передусім сутнісного змісту музею, який розглядається на сьогодні як соціокультурний інститут, що представляє певні форми організації та регулювання суспільного життя. Він здатний не лише акумулювати історичну пам'ять народу, зберігати національну спадщину, але водночас через духовні та матеріальні цінності впливати на світоглядні основи суспільства.

Через осмислення причин появи музеїв, їх суспільної затребуваності виразно проявляються історичні та культурні закономірності розвитку цих самобутніх соціокультурних інститутів. Упродовж різних історичних епох музей оформився як поліфункціональний заклад, спроможний виконувати відповідальну гуманістичну місію. Загальносвітові тенденції розвитку музейної галузі засвідчують зростання суспільної ролі музеїв, їх налаштованість на громадський інтерес.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що на основі аналізу й класифікації джерелознавчого та історіографічного матеріалу в ній:

вперше здійснено комплексну реконструкцію розвитку музейної справи України в історичному контексті зазначеного періоду; введено до наукового обігу маловідомі архівні документи; запропоновано суспільну концепцію

розвитку музею, яка, розглядаючи його трансформацію під впливом суспільно-історичних процесів, значно поглиблює зміст і місце музею в суспільному житті; визначено дефініції «музейний простір», «музейне меценатство» з виділенням їх структури та форм; доведено поширення в Україні у другій половині ХХ ст. загальноєвропейських тенденцій появи нових типів музеїв; розглянуто народне музейництво як чинник формування громадянського суспільства; виявлено забуті імена музейників, репресованих та заборонених тоталітарним режимом радянської держави; відтворено процес формування взаємодії музею і суспільства впродовж ХХ – початку ХХІ століть в Україні;

удосконалено: уявлення про стан музейної справи в умовах тоталітарного режиму з характеристикою ролі та місця музеїв в ідеологемі радянської держави; осмислення змісту музею в контексті мнемологічних досліджень; розуміння гуманістичної місії музеїв у суспільстві; бачення музею як соціокультурного феномену в інтерпретації історико-культурного надбання;

набули подальшого розвитку: студії теоретичного, історіографічного та джерелознавчого характеру, в яких дано оцінку науковому масиву досліджень з теми; осмислення музейних практик в суспільних деформаціях тоталітарного періоду; фактологічні відомості про розвиток українського музейництва; знання про внесок українських інтелектуалів у збереження історико-культурної спадщини та розбудову музейної справи в Україні; положення про багатовекторність комунікаційної системи музею;

систематизовано та узагальнено: досвід музейників із теоретичного та практичного музейництва; розвиток музейної справи в суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть.

Практичне значення дисертації визначається в науково-теоретичній та суспільно-культурницькій площинах. Матеріали дослідження сприятимуть глибшому осмисленню та оцінці подій минулого в історії музейної справи, теоретичному оформленні музеології як наукової галузі, ролі музейників та інтелігенції у збереженні національної спадщини.

У науково-дослідній площині результати наукового пошуку будуть корисними у розширенні джерельної бази музеєзнавчих досліджень, можливості застосування оприлюднених матеріалів для написання узагальнюючих та спеціальних наукових праць, підручників, посібників, підготовки лекційних курсів з історії України, української культури, музеєзнавства, культурології, краєзнавства та пам'яткознавства. Результати дослідження можуть бути взяті до уваги державними структурами для розробки концепції реформування музейної галузі. Викладений матеріал може використовуватися в практичній діяльності сучасних музеїв, у підготовці музейних проєктів.

Об'єктивний та неупереджений аналіз історіографії проблеми засвідчив широкий інтерес дослідників до музеєзнавчої тематики. Однак основна увага у цих напрацюваннях приділялась лише окремим аспектам проблеми, що переконує: тема історії та розвитку музейної справи з 1920-х рр. до початку XXI ст. у теоретичному, історичному та антропологічному вимірах не була предметом окремого узагальнюючого дослідження. Розгляд наукових праць українських та зарубіжних авторів з проблем музеології, що представляють різні музеологічні школи, засвідчив існування широкого кола питань, які перебувають у дискусійному обговоренні, і відображає закономірний процес наукостворення.

У дисертації здійснено характеристику та систематизацію опрацьованої джерельної бази дослідження, яка охоплює, поряд з архівними та опублікованими документами, матеріали наукових фондів українських музеїв. Частина джерел з історії музейних закладів, з архівних документів про політичні репресії серед музейників у часи тоталітаризму, сторінки біографії працівників музеїв уперше введена до наукового обігу.

Розкрито специфіку музейної галузі – інтердисциплінарний характер музеознань, внаслідок чого існує розлоге полемічне тло довкола питань про місце музеології в системі соціогуманітарних наук. Нових ознак набуло визначення музеології як самостійної науки, яка відображає пізнання людиною

світу в просторі і часі через специфічне музеальне ставлення до дійсності та відзначається своєрідною комплексністю і багатofункціональністю. Запропоновано визначення термінів «музейне меценатство», «музейний простір». Щодо останнього – виділено його структурні елементи: державні, громадські та приватні музеї, громадські організації та товариства активістів музейної справи в Україні та світі, наголошено на засобах його поширення та інтеграції в сучасний соціум: комунікаційні технології, інтернет-ресурси, маркетинг, підприємницька складова роботи музеїв.

З'ясовано, що інтеграційні процеси в науковому просторі поглибили структурну систему музеології. Внаслідок піднесення статусу музею в сучасному суспільстві спостерігаємо актуалізацію його соціальної, комунікаційної, інформативної та появу рекреаційної функцій.

Виділено особливості музейних засобів у збереженні та відтворенні історичної пам'яті, окреслено місце музею в пам'яттєвому просторі. Новітні підходи до музею в контексті науки мнемології значно поглибили сучасне бачення музею як місця суспільної пам'яті.

Сформовано авторську концепцію суспільного розвитку музею. Основні положення нового концептуального бачення музею допомагають значно глибше, з врахуванням впливу суспільно-історичних процесів, визначити місце музею в суспільстві, встановити об'єктно-суб'єктні чинники в розвитку діалогу між музеєм і суспільством, пояснити значення музею в духовному розвитку громадськості.

Обґрунтовано сутність суспільнотворчого потенціалу музею, здатного ефективно впливати на вирішення соціогуманітарних проблем у суспільстві. Впродовж останнього століття музей набув нових сутнісних характеристик. Досліджено його шлях від закладу зі збереження автентичних пам'яток та артефактів минулого до формату соціокультурного інституту з власним ідейно-функціональним змістом, гуманістичною місією в суспільному просторі.

Простежено розвиток музейної справи в історичній ретроспективі 1920-х рр. – початку XXI ст. за основними періодами. Перший: радянський,

розділений на 1920-і – 1930-і рр., коли жорсткими методами комуністичного режиму відбулася деформація засадничих принципів у музейництві, та 1950-і – 1980-і рр. – остаточного перетворення музеїв у ідеологічний інструмент радянської влади. Другий: відновлення незалежності України – з 1991 р. до теперішнього часу – в умовах розбудови демократичного суспільства та просування модернізаційних процесів у музейній галузі країни.

Проаналізовано вплив суспільно-історичних процесів першої половини ХХ ст. на розвиток музейної справи, яка зазнала глибоких деформацій внаслідок встановлення тоталітарної системи в країні. Якщо на початку 1920-х рр., ще під впливом національно-визвольних настроїв, були відчутні спроби відновлення наукових досліджень у музеях, активізації їхнього освітньо-виховного потенціалу, удосконалення принципів експозиційного показу, то з кінця 1920-х рр. у закладах починають переважати деструктивні процеси, які деформували сутнісні основи діяльності музеїв, перетворивши їх в інструмент ідеологічних маніпуляцій. Така ситуація була характерною для усіх регіонів України. З 1939 р. та після Другої світової війни під деформаційні процеси радянського режиму підпали музейні заклади західних областей України.

Встановлено, що репресивна політика комуністичної системи призвела до особливо згубних наслідків у музейній галузі. Дискредитація, звільнення з роботи, ув'язнення, концтабори, розстріли та інші репресивні заходи позбавили музейні заклади досвідчених кадрів та надовго загальмували розвиток музейної справи.

З'ясовано, що музейна справа в другій половині 1950-х – до кінця 1980-х рр. стала складовою частиною процесу десталінізації та певної лібералізації суспільно-політичного життя. Доведено, що розвиток музейної справи в радянський період носив суперечливий характер. Для галузі були притаманні заідеологізованість, превалювання в музейних експозиціях тематики «на злобу дня», питань партійного та радянського будівництва. Разом з тим музейна мережа республіки зростала, формувався Музейний фонд країни, заклади отримували певне державне фінансування, мали можливість

поповнювати власні фонди. Значною мірою позитивні зрушення в музейній справі відбувалися завдяки музейникам, діячам науки та культури, які титанічною працею плекали і примножували музейні скарби України.

Висвітлено в дослідженні громадський сектор українського музейництва. Через історію розвитку громадських музеїв показано постійну присутність громадської ініціативи в українському суспільстві. У дослідженні народне музейництво розглядається як невід'ємна складова і своєрідний показник активності громадянського суспільства.

Встановлено, що дієвим поштовхом для подальшого розвитку музейної справи в роки незалежності стали розбудова демократичного суспільства і Україні та модернізаційні процеси в музейній сфері, пов'язані з формуванням у другій половині ХХ століття соціокультурних парадигм у світі. Із зміною традиційних підходів до музею відкрились нові напрями в галузі, з'явилися сучасні типи музеїв, розширилися їхні кордони, вектор музейної діяльності повернувся до людини.

Доведено, що світові тенденції в розвитку музейної галузі отримали поширення і в національному музейництві. Виникнення музеїв під відкритим небом та спроби створити багатофункціональні культурні комплекси в Україні відповідали об'єктивному процесу музейного розвитку в світі.

Висвітлено вплив демократичних змін в музейній справі на розвиток музейної соціології та розробку нових моделей музейної комунікації. Розглянуто застосування методів музейної педагогіки в практичній діяльності музейних закладів, висвітлено досвід українських і зарубіжних фахівців та застосування його в просвітницькій роботі українських музеїв.

Встановлено, що важливим чинником інноваційних змін у діяльності музеїв стало впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, які значно розширили і поглибили діалог із суспільством, урізноманітнили музейну комунікацію. З'явилися оригінальні форми спілкування з відвідувачами, межі музейного простору сягнули інших країн та континентів.

З'ясовано, що незаперечним фактом позитивних зрушень у сучасному

музейництві є відродження музейного меценатства як суспільного явища. У результаті дослідження історії розвитку цього феномену, його мотивацій, форм поширення визначено закономірність появи такого явища саме в такому суспільстві, яке позбавлене тоталітарних рис. Аналіз форм та інтенсивності взаємодії музеїв та меценатів вказує на ще недостатній рівень їхньої співпраці, підтримку музеїв благодійниками гальмує відсутність сприяння зі сторони держави та відповідного законодавства.

Доведено, що вирішальним чинником у розвитку музейної справи та збереженні музейних цінностей виступає антропологічний фактор. Впродовж усіх історичних періодів українське музейництво творилося інтелектом, працею та самопожертвою подвижників української культури. Їхні теоретичні розробки з музейної тематики, практичний досвід у галузі та мужність у відстоюванні національних раритетів у роки тоталітарної держави в умовах ідеологічного тиску, а згодом участь у розбудові музейництва в незалежній Україні розвивали музейну справу, зберегли національне надбання українського народу.

Підготовлено рекомендації подальшого розвитку музейної справи України, що стосуються удосконалення нормативно-правової бази в музейній галузі, законодавчого зміцнення повноважень Музейної ради при Міністерстві культури України (створена 2012 р.), створення Всеукраїнського науково-дослідного музеєзнавчого центру, Національного інформаційно-комунікаційного центру для комп'ютеризації та автоматизації обліку музейних експонатів, загальноукраїнського музеєзнавчого друкованого органу, підвищення престижу професії музейника, вирішення питань підготовки висококваліфікованих кадрів у музейній галузі, вшанування пам'яті подвижників музейної справи України.

Ключові слова: музей, історія музейної справи, музеологія, мнемологія, політичні репресії, громадські музеї, музейний простір, музейні комунікації, музейне меценатство.

SUMMARY

Mankovska R. V. Museum Affairs in Ukraine: Theoretical, Practical and Anthropological Dimensions of Historical Experience (1920's – the beginning of the 21st century). – Qualification Scientific Work in the Form of the Manuscript.

The Thesis for obtaining the degree of Doctor of Historical Sciences in the specialty 07.00.01 "History of Ukraine". – Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine; Specialized Academic Council D 27.053.01 at “Hryhorii Skovoroda Pereyaslav-Khmelnysky Pedagogical University” State Higher Educational Institution, Pereyaslav-Khmelnysky, 2017.

The urgency of the study is caused by the lack of fundamental scientific and historical researches, which comprehensively cover the transformational processes that took place in the museum industry of Ukraine during the last century. They touched primarily the essential content of the museum, which is considered today as a socio-cultural institution, representing certain forms of organization and regulation of social life. It is able not only to accumulate the historical memory of the people, to preserve the national heritage, but at the same time, to influence the ideological foundations of the society through spiritual and material values.

Due to the understanding of the reasons of the appearance of museums and their public demand, the historical and cultural patterns of development of these authentic socio-cultural institutions are clearly manifested. During various historical epochs, the museum took shape of a multifunctional institution capable of carrying out a responsible humanistic mission. The global trends in the development of the museum sector show the growth of the social role of museums, their orientation to meet the public interest.

The scientific novelty of the dissertation is that on the basis of analysis and classification of historical sources and historiographical material in it, there has been:

carried out for the first time a complex reconstruction of Ukraine's museum business development in the historical context of the mentioned period; introduced little-known archival documents into the scientific circulation; offered the social concept of the museum development, which, considering its transformation under the

influence of socio-historical processes, considerably deepens the content and place of the museum in the public life; defined the definitions of "museum space", "museum patronage" with allocation of their structure and forms; proved the European tendencies dissemination of emerging new types of museums in Ukraine in the second half of the 20th century; considered folk museum movement as a factor in the formation of the civil society; discovered the forgotten names of museum staff, repressed and forbidden by the Soviet totalitarian regime; restored the process of forming the interaction of the museum and society during the 20th – the beginning of the 21st centuries in Ukraine;

improved: the idea of the museum business status under the totalitarian regime with the description of the role and place of museums in the ideology of the Soviet state; comprehension of the content of the museum in the context of mnemological research; an understanding of the humanistic mission of museums in the society; the vision of the museum as a socio-cultural phenomenon in interpreting the historical and cultural heritage;

further developed: concepts of theoretical, historiographical and source-nature character, in which an assessment of the scientific research on the subject was given; comprehension of museum practices in social deformations of the totalitarian period; factual information on the development of the Ukrainian museum industry; knowledge of the Ukrainian intellectuals' contribution to the preservation of the historical and cultural heritage and the development of museum business in Ukraine; the statements of the multi-vector communication system of the museum;

systematized and generalized: museum staff experience in theoretical and practical museum movement; the development of the museum business in the socio-historical challenges of the 20th – early 21st centuries.

The practical significance of the Thesis is determined in the scientific-theoretical and socio-cultural areas. The materials of the study will contribute to a deeper understanding and assessment of past events in the history of the museum business, the theoretical substantiation of museology as a scientific field, the role of museum employees and intelligentsia in preserving the national heritage.

In the research area, the scientific search results will be useful in expanding the source base of museum researches, the possibility of usage of published materials for writing general and special scientific papers, textbooks, manuals, for preparing lecture courses in the history of Ukraine, Ukrainian culture, museology, cultural studies, local lore and landmark studies. The research results can be taken into account by the state bodies to develop the concept of the museum industry reformation. The presented material can be used in the practical activities of modern museums, in the development of museum projects.

Objective and impartial analysis of the historiography of the problem has shown a broad interest of researchers in the field of museum science. However, the attention in these researches was paid to a few aspects of the problem. It proves that the theme of history and development of the museum business from the 1920's to the beginning of the 21st century in the theoretical, historical and anthropological dimensions was not the subject of a separate generalization study. The analysis of the Ukrainian and foreign authors' scientific works on the problems of museology, representing various museum schools, witnesses the existence of a wide range of issues that are under discussion, and reflects the natural process of science development.

In the Thesis the literature reference is analyzed and systematized, which includes materials of scientific collections of Ukrainian museums along with archival and published documents. Some literature sources on the history of museum institutions, archival documents on political repressions among museum staff at the time of totalitarianism, the pages of biographies of museum employees are first introduced to the scientific circulation.

There has been revealed the specificity of the museum industry, particularly the interdisciplinary nature of the museum knowledge, which resulted in a controversial polemical background around the issues of the place of museology in the system of socio-humanities. The definition of museology as an independent science has acquired new features which reflect the human knowledge of the world in space and time through a specific museum attitude to reality and it is characterized with a

peculiar complexity and versatility. The definitions of the terms "museum patronage", "museum space" are offered. As to the latter, its structural elements are distinguished: state, public and private museums, public organizations and associations of museum business activists in Ukraine and in the world; the means of its dissemination and integration into the modern society are emphasized: communication technologies, Internet resources, marketing, business component of museum activity.

It is found out that integration processes in the scientific space deepen the structural system of museology. Due to the rise of the museum status in the modern society, there is observed the actualization of its social, communicative, informative and emerging recreational functions.

There are defined the features of museum facilities in preservation and reproduction of historical memory, the place of the museum in the memorable space has been outlined. New approaches to the museum in the context of mnemonic science significantly deepen the modern vision of the museum as a place of public memory.

The researcher introduces the author's concept of museum social development. Taking into account the influence of socio-historical processes, the main provisions of the new conceptual museum vision help determine more clearly the place of the museum in the society, establish object-subjective factors in the development of the dialogue between the museum and society, explain the significance of the museum in the spiritual development of the public.

There is substantiated the essence of the community-building potential of the museum, which is capable to effectively influence the solution of socio-humanitarian problems in the society. During the last century, the museum acquired new essential characteristics. The author examines its path from the institution to preserve authentic monuments and artifacts of the past to the format of the socio-cultural institute with its own ideological and functional content, a humanistic mission in the public space.

The development of the museum business in the historical retrospective of the 1920's – early 21st century is traced within major periods. *The first one:* the Soviet

period was subdivided into two stages: the 1920's and 1930's, when the rigid methods of the communist regime deformed the fundamental principles of the museum science, and the 1950's and 1980ies, when museums were finally transformed into the ideological tool of the Soviet power. *The second one*: the restoration of Ukraine's independence – from 1991 to the present – in the context of building a democratic society and promoting modernization processes in the museum industry of the country.

There is analyzed the influence of socio-historical processes of the first half of the 20th century on the development of museum business, which experienced profound deformations as a result of the establishment of a totalitarian system in the country. While in the early 1920's under the influence of national liberation spirits, there were tangible attempts to restore scholarly researches in museums, to enhance their educational potential, and to improve the principles of exhibitions, then in the late 1920's destructive processes began to dominate in institutions and they deformed the essential foundations of the museum activities, turning them into an instrument of ideological manipulation. This situation was characteristic of all regions of Ukraine. Starting from 1939, and after the Second World War, museum institutions of the western regions of Ukraine underwent the same deformation processes of the Soviet regime.

It is found out that the repressive policies of the communist system led to particularly devastating consequences in the museum industry. Discredit, dismissal, imprisonment, concentration camps, shootings and other repressive measures deprived the museum of experienced personnel and delayed the development of museum business for a long period.

It is discovered that in the second half of the 1950's until the end of the 1980's the museum business became an integral part of the process of de-Stalinization and a certain liberalization of the social and political life. It is proved that the development of museum business in the Soviet period was controversial. It was typical for the industry to be overfilled with ideology, the museum expositions were mostly devoted to the most burning issues of the day, to the questions of the Party and Soviet

construction. At the same time, the museum network of the republic was growing, the Museum Fund of the country was being formed, the institutions were receiving some state funding, which allowed them to replenish their own funds. To a large extent, positive changes in museum business took place thanks to museum employees, scientists and workers of culture, who cultivated and multiplied the Ukrainian museum treasures through their titanic work.

The public sector of the Ukrainian museum business is highlighted in the study. The permanent presence of a public initiative in the Ukrainian society is shown through the history of the public museum development. Folk museums are considered to be an integral part and a peculiar indicator of the civil society activity in the research.

It is established that the development of the democratic society in Ukraine and the modernization processes in the museum sphere, connected with the formation of socio-cultural paradigms in the world in the second half of the 20th century, gave an effective impetus for the further development of the museum business during the years of independence of Ukraine. Together with the change of traditional approaches to the museum, new directions in the industry are built, modern types of museums are appearing, their borders are being widened, and the vector of museum activity is turning to a man.

It is proved that the world trends in the development of the museum business are also spread in the national museum science. The emergence of museums in the open air and attempts to create multifunctional cultural complexes in Ukraine correspond to the objective process of museum development in the world.

The influence of democratic changes in the museum business on the development of museum sociology and the development of new models of museum communication are illustrated. The application of museum pedagogy methods in the practical activity of museum institutions has been considered, the Ukrainian and foreign experts' experience and its application in the educational work of Ukrainian museums has been highlighted.

It is established that an important factor in the innovative changes in the museum activity is the introduction of information and communication technologies, which considerably expands and deepens the dialogue with the society, and diversifies the museum communication. Original forms of communication with visitors are appearing, the boundaries of the museum space are reaching other countries and continents.

It is revealed that the irrefutable fact of positive changes in modern museum science is the revival of the museum patronage as a social phenomenon. On investigating the history of this phenomenon development, its motivations, forms of distribution, the regularity of the appearance of such a phenomenon is determined precisely in the society that is devoid of totalitarian features. The analysis of the forms and intensity of the museums and patrons' interaction indicates an inadequate level of their cooperation. The support of museums by benefactors is hampered by the lack of assistance on the part of the state and the relevant legislation.

It is proved that the anthropological factor is the decisive factor in the development of the museum business and the preservation of museum exhibits. During all historical periods Ukrainian museums were created by the intellect, labor and self-sacrifice of the Ukrainian culture figures. Their theoretical developments on museum subjects, practical experience in the field and courage in defending national rarities in the years of the totalitarian state under the conditions of ideological pressure, and subsequently participation in the development of museum science in independent Ukraine develop the museum business, preserve the national heritage of the Ukrainian people.

The author has worked out the recommendations for the further development of the museum business in Ukraine which are related to the improvement of the regulatory framework in the museum industry; for legislative strengthening of the powers of the Ministry of Culture of Ukraine Museum Council (established in 2012), for creating All-Ukrainian Research Museum Research Center, the National Information and Communication Center for conducting computerization and automation of the museum exhibits accountancy, the all-Ukrainian museum mass

media; for raising the prestige of the museum profession; for training highly qualified museum staff; for honouring the memory of Ukraine's museum devotees.

Key words: museum, museum business history, museology, mnemology, political repressions, public museums, museum space, museum communications, museum patronage.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. – Львів: Простір-М, 2016. 408 с. 25,3 друк. арк.

Рецензії: Титова О. Музей і суспільство: новітні підходи до діалогу // Краєзнавство. 2016. № 3–4. С. 324–325. Рец. на кн.: Маньковська Р. В. Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. – Львів: Простір-М, 2016. 408 с.

Ковалевська О. [Рецензія] // Український історичний журнал. 2017. № 3. С. 202–205. Рец. на кн.: Маньковська Р. В. Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. – Львів: Простір-М, 2016. 408 с.

Статті в наукових фахових виданнях України та виданнях, що включені до міжнародних науково-метричних баз:

1. Репресії серед музейних працівників (к.1920–1930 рр.) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1997. №1–2 (4/5). С. 263–271.
2. Ф. А. Козубовський – директор Інституту історії матеріальної культури Всеукраїнської академії наук // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип.1. К., 1998. С. 189–196.
3. З історії музейної справи України: принципи експозиційного показу музейних збірок в 20-ті рр. ХХ ст. // Краєзнавство. 1999. № 1–4. С. 128–133.
4. Підготовка музейних кадрів в Україні (к. 1920–30 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип. 8. К., 1999. С. 275–283.

5. Соціологізація музейних експозицій в Україні в к. 1920–30-х рр. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Зб. статей. Вип. 9. К., 1999. С. 218–227.
6. Краєзнавчі музеї України: історія і сучасність // Краєзнавство. 2000 № 1–2. С. 153–159.
7. Музеї України в інформаційному просторі: досвід та перспективи // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип. 10. К., 2000. С. 243–255.
8. Музеї як інструмент ідеологічного впливу в Україні. (1930-і рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип. 12. К., 2001. С. 228–232.
9. Музейники в лещатах тоталітаризму // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип. 13. К., 2001. С. 267–274.
10. Краєзнавчі музеї в дослідженні історії міст і сіл України // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип. 17. Донецьк, 2001. С. 49–57.
11. Інтернет в музейній справі // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип. 13. К., 2001. С. 390–400.
12. Сучасний музей в соціокультурній динаміці // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. Вип. 33. К., 2006. С. 106–118.
13. Центр культурологічних студій Інституту історії України НАН України: проблематика досліджень // Український історичний журнал. 2008. № 3. С. 208–213 (у співавторстві з Троньком П. Т.).
14. Музеологія як галузь наукових знань: сучасний дискурс та проблеми теоретичної інтеграції // Краєзнавство. 2009. № 3–4. С. 136–144.
15. Сучасні музейні комунікації та перспективи їх розвитку // Краєзнавство. 2013. № 3. С. 75–84.
16. Новітні технології у формуванні сучасного музейного простору // Питання історії, науки і техніки. 2013. № 2. С. 78–80.
17. Березиня української культури (до 100річчя від дня народження видатного мистецтвознавця та музейника В. І. Свенціцької) // Краєзнавство. 2013. № 4. С. 224–232.

18. Суспільно-інтеграційні тенденції та комунікаційні інновації у музейному краєзнавстві. За матеріалами науково-краєзнавчої експедиції НСКУ на Житомирщину // Краєзнавство. 2014. № 2. С. 178–185.
19. Державний діяч, науковець, громадянин. Краєзнавці вшановують пам'ять академіка Петра Тронька // Краєзнавство. 2015. № 3–4. С. 27–36.
20. Музейна Франкіана: ретроспекція творення // Краєзнавство. 2016. № 3–4. С. 121–133.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Музейна мережа України в туристських маршрутах // III Всеукраїнська науково-практична конференція «Туризм в Україні: економіка і культура». К., 1998. С. 281–288.
2. Туристичні маршрути Півдня України // Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье. Сборник материалов симпозиума. Одесса, 2000. С. 416–420.
3. Краєзнавчі музеї в дослідженні регіональної історії України // Український технічний музей: історія, досвід, перспективи. Праці 2-ї Всеукраїнської конференції. Часів Яр–Київ, 2003. С. 107–109.
4. Основні тенденції розвитку сучасного музейництва в Україні // П'ятий конгрес Міжнародної асоціації українців. Історія. Ч. 2. Чернівці, 2004. С. 504–509.
5. Екомузей в Україні: перспективи розвитку // Українська історична наука на шляху творчого поступу. III Міжнародний науковий конгрес українських істориків. Луцьк, 2006. С. 404–409.
6. Український музей в контексті розвитку європейського музейництва // Охорона культурної спадщини в Україні: історія, теорія, практика. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Тернопіль, 2007. С. 58–65.
7. Громадські музеї в історичній трансформації // Актуальні питання історії науки і техніки. Матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції. К., 2009. С. 305–306.

8. Музеологія в системі соціогуманітарних наук // Технический музей: история, опыт, перспективы. Материалы II Международной научно-практической конференции. 26–29 мая 2010 г. К., 2010. С. 3–7.
9. Музей, як базове поняття в музеології: концептуально-теоретичні підходи // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного заповідника. Кам'янець-Подільський, 2010. С. 141–147.
10. Музей в сучасній трансформації: новітні моделі інтерпретації культурної спадщини // Український технічний музей: історія, досвід, перспективи. Матеріали 8-ї науково-практичної конференції. 26–28 травня 2011р. К., 2011. С. 83–87.
11. Академік НАН України П. Т. Тронько і музейна справа України // Обранець історії (до 95-річчя від дня народження П. Т. Тронька). Матеріали Перших наукових читань. 19 листопада 2010 р. Дніпропетровськ, 2011. С. 44–63.
12. Краєзнавство в Україні: перспективи розвитку // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. 22 листопада 2011 р. К., 2011. С. 115–120.
13. Концептуально-теоретичні підходи в музеології: методологічні засади науки // Технический музей: история, опыт, перспективы. Материалы Третьей Международной научно-практической конференции. К., 2012. С. 52–58.
14. Музей і суспільство: основні форми комунікації // Луцьковський збірник: за матеріалами науково-практичних семінарів «Луцьковські читання 2010–2013 рр.» Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. С. 72–79.
15. Приватні музеї Києва як форма відродження меценатства // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти»,

- присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлінського. 27 березня 2014 р. К., 2014. С. 362–368.
16. Музеї Тараса Шевченка в Україні: від історичної пам'яті до національного самоусвідомлення // Краєзнавча Шевченкіана України. Матеріали XIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка, м. Канів, 24–25 жовтня 2014 р. / За заг. ред. О. П. Реснта. Черкаси, 2014. С. 174–197.
17. Музейний наратив у пам'яттєвому дискурсі: соціокультурний контекст // Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 7–9 квітня 2015 р., Національний авіаційний університет. К.: «Талком», 2015. С. 45 – 48.
18. Музей у просторі пам'яті в умовах суспільних викликів // Український технічний музей: історія, досвід, перспективи. Матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 4–6 травня 2015 р. К., 2015. С. 82–85.
19. Музейний простір Києва: сучасні тенденції розвитку // Другі києвознавчі читання: історія та етнокультура. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю Української революції 1917–1921 рр. К., 2017. С. 16–31.
20. Іван Франко і становлення українського музейництва наприкінці XIX – початку XX ст. // Матеріали XIV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавча конференції «Українське краєзнавство в соціокультурному просторі: історичні ретроспекції та виклики сучасності», присвяченої 160-річчю від дня народження Івана Франка та 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. К., 2017. С. 168–173.

Публікації, що додатково розкривають зміст дисертації:

1. Вклад Є. Рудинської в музейну справу України // Український історичний збірник – 2000 (гол. ред. В. А. Смолій). К.: Інститут історії України НАН України, 2000. С. 229–238.
2. Розвиток музейної справи в Україні // Музейна справа та музейна політика в Україні ХХ ст. К., 2004. С. 21–27.
3. Євгенія Юріївна Спаська // Зневажена Кліо. Збірник статей. К., 2005. С. 450–457.
4. Музей у сучасному соціопросторі: історико-культурологічний аспект // Полікультуротворча діяльність 2010. Збірник наукових праць. К., 2010. С. 115–120.
5. Музейні колекції Західної України під ідеологічним тиском в післявоєнний період // Волинський музейний вісник: музей у дослідженні та збереженні пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель. Науковий збірник. Вип. 4. Луцьк, 2012. С. 21–27.
6. Музеологія як наукова система: структурні складові галузі // Культурний простір Житомирщини – Волині ХІХ–ХХ ст. Т. 2. Житомир, 2012. С. 122–126.
7. Музеї України у період «великого терору» (1937-1938 рр.) // Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації (до 75-річчя «великого терору» в СРСР)». К., 2013. С. 300–321.
8. Репресоване музейництво Львівщини (1939–1950-і рр.): знищення традицій // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. м. Борислав, Бориславський район / (гол. ред. В. М. Литвин, заст. гол.: С. А. Кокін, О. П. Реєнт, В. А. Смолій, обл. редкол.: заст. гол. В. М. Савчак). Кн. 2. Львів: Видавництво «Астролябія», 2014. С. 100–120.

9. Політичні репресії серед музейників Житомирщини у 1930-х рр. // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Житомирська область / (гол. ред. В. М. Литвин, заст. гол.: С. А. Кокін, О. П. Реєнт, В. А. Смолій, обл. редкол.: заст. гол. Ю. Г. Градовський, Л. А. Копійченко). Кн. 7, ч. I. Житомир: Видавництво «Полісся», 2015. С. 22–34.
10. Політичні репресії серед музейників Черкащини у 1920–1930-і рр. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Черкаська область / (гол. ред. В. М. Литвин, заст. гол.: С. А. Кокін, О. П. Реєнт, В. А. Смолій, обл. редкол. П. М. Жук). Кн. 9. Черкаси: Видавництво «Інтроліга ТОР», 2016. С. 535–560.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	25
ВСТУП	27
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ	
1.1. Стан наукової розробки теми	35
1.2. Характеристика джерел	52
1.3. Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження	65
Висновки до розділу 1	76
РОЗДІЛ 2. МУЗЕЙ У СИСТЕМІ СОЦІОГУМАНІТАРНИХ НАУК: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ	
2.1. Термінологічні дефініції у музеознанні	78
2.2. Структура музеології та функціональна сутність музею	105
2.3. Музей у мнемологічному просторі: специфіка відтворення часу	115
Висновки до розділу 2	125
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКЕ МУЗЕЙНИЦТВО В СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ 1920-х – 1950-х рр.	
3.1. Музеї в умовах сталінського тоталітарного режиму.....	128
3.2. Музейники і влада: взаємодія і протистояння	149
3.3. Музейництво в західних областях України	201
Висновки до розділу 3.....	246
РОЗДІЛ 4. МУЗЕЙНА СПРАВА В КУЛЬТУРНІЙ ІДЕОЛОГЕМІ 1950-х – 1980-х рр.	
4.1. Музеї під тиском командно-адміністративної системи	248
4.2. Громадські музеї: формування, статус, напрями діяльності.....	270
4.3. Музейна справа й інтелігенція	285
Висновки до розділу 4	308

РОЗДІЛ 5. МУЗЕЇ В СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕННЯХ ЗА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

5.1. Новітні підходи до збереження культурної спадщини	310
5.2. Музейний простір в умовах інформаційних технологій	328
5.3. Тенденції розвитку сучасного музейного меценатства	353
Висновки до розділу 5	367
ВИСНОВКИ	369
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	379
ДОДАТКИ	

Перелік умовних скорочень

- АН УРСР – Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки
- АНУМ – Асоціація незалежних українських митців
- ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
- ВТТ – виправно-трудова табори
- ВУАК – Всеукраїнський археологічний комітет
- ВУАН – Всеукраїнська академія наук
- ВУКОПМІС – Всеукраїнський комітет з охорони пам'яток мистецтва і старовини
- ВУФКУ – Всеукраїнське фотокіноуправління
- ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет
- Головмузей – Головне управління в справах музеїв, охорони пам'яток мистецтва, старовини і природи
- Губкопмис – губернський комітет охорони пам'яток давнини, природи та мистецтва при губернському відділі народної освіти
- ГПО – Головне управління в справах політико-просвітницької роботи Народного комісаріату освіти
- ГУЛАГ – Головне управління виправно-трудова таборів, трудових поселень та місць ув'язнення (рос. – Главное управление лагерей)
- Держторг – Державна експортно-імпортна контора народного комісаріату зовнішньої торгівлі
- ДПУ НКВС – Державне політичне управління Народного комісаріату внутрішніх справ
- ЗМІ – засоби масової інформації
- ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка
- КОПМІС – Комітет охорони пам'яток мистецтва та старовини
- КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
- КПУ – Комуністична партія України
- МВС – Міністерство внутрішніх справ
- НАН України – Національна академія наук України

Наркомат – Народний комісаріат
 Наркомос – Народний комісаріат освіти
 НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
 НКО – Народний комісаріат освіти
 НТШ – Наукове товариство імені Шевченка у Львові
 ОУН – Організація українських націоналістів
 РАТАУ – Радіотелеграфне агентство України (з 1990 р. – Укрінформ, з 2000 р.
 – Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ»)
 РНК – Рада народних комісарів
 РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка (до
 1937 р.)
 СВУ – «Спілка визволення України»
 СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
 УАН – Українська академія наук
 УВО – «Українська військова організація»
 Укрліт – республіканський підрозділ Головного управління у справах
 літератури та видавництва
 Укрнаука – Головне управління науковими установами Народного комісаріату
 освіти
 УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
 УСРС – Українська Соціалістична Радянська Республіка (до 1937 р.)
 УТОПК – Українське товариство охорони пам’яток історії і культури
 ЦК КП(б)У – Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України
 ЮНЕСКО – Комісія Організації Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і
 культури
 ICOM (MPM) – Міжнародна рада музеїв
 ICOM UA – Український національний комітет Міжнародної ради музеїв
 ICOMOS – Міжнародна рада з питань пам’яток і визначних місць
 ICOMOS UA – Український національний комітет Міжнародної ради з питань
 пам’яток і визначних місць.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Процес національного відродження, який переживає Україна після здобуття незалежності, пов'язує в єдиний соціально-духовний вузол суспільство, історію та культуру. Історичний досвід та сучасні реалії доводять незаперечну істину, що в переломні моменти досягти позитивних зрушень у державотворенні можливо при тісній єдності радикальних перетворень у політиці, економіці, соціальній сфері і культурі. Як індикатор суспільного розвитку, культура відображає духовно-інтелектуальний стан спільноти, характеризує її ціннісно-етичний потенціал. Нині в системі ціннісних орієнтацій особливої ваги набувають соціокультурні інститути, які творять духовну архітектоніку суспільства. Серед них виділяються музеї, в яких органічно поєднався історичний досвід із його сучасною трансформацією в майбутнє. Суспільну місію музеїв можна окреслити низкою важливих та значимих завдань для громадськості: акумулюючи історичну пам'ять народу, зберігати національну спадщину, через духовні та матеріальні цінності впливати на суспільство. Музеї здатні впливати на формування гуманістичного світогляду та національної свідомості, що у нинішніх умовах є актуальним, сприяти інтеграції суспільних сил, об'єднувати людей різної ідеологічної орієнтації чи національної приналежності.

У контексті сучасної соціокультурної парадигми музеї розсуває кордони музейного простору, виходить за межі звичного розуміння «храму муз», сховища реліквій, стає осердям громадського життя, важливим інструментом впливу на світогляд громадян. Через осмислення причин появи музеїв, їх суспільної затребуваності виразно проявляються історичні та культурні закономірності розвитку цих самобутніх соціокультурних інститутів. Упродовж різних історичних епох музеї оформився як поліфункціональний заклад, спроможний не лише акумулювати історичну пам'ять і доносити через автентичні раритети важливу інформацію про розвиток людства, але й виконувати відповідальну місію духовного становлення суспільства.

Загальносвітові тенденції розвитку музейної галузі засвідчують зростання суспільної ролі музеїв, їх налаштованість на громадський інтерес. Нині музейна мережа України охоплює понад 500 державних, майже семи тисяч громадських, відомчих та приватних музеїв, у яких зберігається безцінне надбання людства. Місце країни в європейському музейному просторі спонукає до повноцінної реалізації гуманістичної місії музеїв у суспільстві, використання їх багатогранного потенціалу та можливостей духовного та економічного розвитку.

Пройшовши складний шлях історичних трансформацій, музеї відіграють особливу роль у збиранні, збереженні, вивченні та популяризації культурного надбання, володіють специфічними музейними засобами впливу на суспільство. Об'єктивний процес розвитку наукових знань у музеології, новітні підходи до ролі музею у суспільстві визначають важливість розкриття місця музейної галузі в сучасному соціокультурному просторі, повноцінного використання форм та методів музейної діяльності для утвердження духовних цінностей у суспільстві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах наукової роботи відділу історії України другої половини ХХ століття Інституту історії України НАН України – «Українське суспільство в другій половині 1940-х – середині 1960-х рр: між традицією та модернізацією» (державний реєстраційний номер роботи 0113U002037) та «Україна в другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр.: структури і практики повсякденності» (державний реєстраційний номер роботи 0115U006870).

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі теоретичних, історичних, практичних та антропологічних аспектів розвитку музейної справи, які впродовж 1920-х – поч. ХХІ ст. вплинули на формування музею як соціокультурного інституту із суспільнотворчим потенціалом.

Для досягнення мети означені такі дослідницькі **завдання**:

-проаналізувати стан історіографії розвитку музейної справи в Україні зазначеного періоду, основні концептуальні підходи науковців до теоретичних засад проблеми та рівень розробки окремих її аспектів;

- здійснити оцінку джерельної бази дослідження, розширити, систематизувати і класифікувати джерела з означеної теми, ввести в науковий обіг нові архівні документи та матеріали музейних фондів України;

- простежити основні етапи розвитку музейної справи в Україні впродовж 1920-х рр. – поч. ХХІ ст.;

- проаналізувати суспільно-історичні чинники впливу на трансформацію музею від ідеологічного інструменту до соціокультурного інституту;

- розкрити суперечливий характер розвитку музейної справи в радянський період, особливості функціонування громадського музейництва в періоди тоталітарного та демократичного суспільства;

- виявити основні чинники розвитку музейної справи за незалежної України;

- розкрити роль діячів музейної справи у розвитку теоретичних та практичних питань українського музейництва;

- з'ясувати соціокультурний ресурс музейництва через поліфункціональність музею;

- вияснити специфіку музейних засобів у збереженні та відтворенні історичної пам'яті;

- сформулювати концептуальний підхід до розвитку музею в контексті історичних трансформацій;

- обґрунтувати сутність музею як суспільнотворчого фактора розвитку спільноти, показати вплив новітніх технологій на урізноманітнення форм музейної комунікації з суспільством;

- узагальнити головні здобутки та новаторські підходи в діяльності українських музеїв.

Об'єкт дослідження: історія музейної справи України.

Предметом вивчення є трансформаційні процеси взаємодії музеїв, держави і суспільства в історичному розрізі 1920-х – поч. ХХІ ст., теоретико-практичні

засади сутності музею як соціального інституту, специфіка впливу музейного ресурсу на суспільство, роль інтелігенції в розвитку музейної справи.

Хронологічні рамки охоплюють період від початку 1920-х рр. до початку ХХІ ст. Нижня межа зумовлена політичними та соціально-економічними змінами в країні, поширенням радянської влади на території України, що докорінним чином вплинуло на розвиток музейної справи та на модель музею ХХ ст., верхня – початок ХХІ ст., розгортанням роботи з модернізації музейництва в сучасній Україні, підготовкою концепції Державної цільової національно-культурної програми розвитку музейної галузі в умовах ментальних зрушень в українському суспільстві. Враховуючи, що життя країни в роки Другої світової війни (1939–1945) було підпорядковане режиму воєнного часу, стан музеїв цього періоду в дисертаційному дослідженні лише означено масштабами втрат музейних цінностей.

Географічні межі дослідження включають територію сучасної України відповідно до теперішнього адміністративного поділу, в тому числі з аналізом процесів, які відбувалися на західноукраїнських землях та Кримському півострові, що перебували у складі інших держав та в різний час увійшли до складу України.

Методологічну основу дисертації становить сукупність принципів і методів пізнання, вибір яких визначався міждисциплінарними підходами до розкриття теми, поставленими завданнями та специфікою джерел. Аналіз теоретичних напрацювань провідних українських та зарубіжних фахівців в галузі культури та музеології дозволяє системно дослідити теоретичні засади та розвиток музейництва в зазначений період.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягають у проведенні комплексного аналізу розвитку музейної справи в науково-теоретичному, практичному та антропологічному параметрах, зумовлені відсутністю у вітчизняній історіографії спеціальних узагальнюючих праць з означеної тематики у вказаних хронологічних межах. У дисертаційному дослідженні

вперше:

- здійснено комплексну реконструкцію розвитку музейної справи України в історичному контексті зазначеного періоду;
- введено до наукового обігу маловідомі архівні документи;
- запропоновано суспільну концепцію розвитку музеїв;
- визначено дефініції «музейний простір», «музейне меценатство» з виділенням їх структури та форм;
- доведено поширення в Україні у другій половині ХХ ст. загальноєвропейських тенденцій появи нових типів музеїв;
- розглянуто народне музейництво як чинник формування громадянського суспільства;
- виявлено забуті імена музейників, репресованих та заборонених тоталітарним режимом радянської держави;
- відтворено процес формування взаємодії музею і суспільства впродовж ХХ – початку ХХІ століть в Україні;

удосконалено:

- уявлення про стан музейної справи в умовах тоталітарного режиму з характеристикою ролі та місця музеїв в ідеологемі радянської держави;
- осмислення змісту музею в контексті мнемологічних досліджень;
- розуміння гуманістичної місії музеїв у суспільстві;
- бачення музею як соціокультурного феномену в інтерпретації історико-культурного надбання;

набули подальшого розвитку:

- студії теоретичного, історіографічного та джерелознавчого характеру, в яких дано оцінку науковому масиву досліджень з теми;
- осмислення музейних практик в суспільних деформаціях тоталітарного періоду;
- фактологічні відомості про розвиток українського музейництва;
- знання про внесок українських інтелектуалів у збереження історико-культурної спадщини та розбудову музейної справи в Україні;

– положення про багатовекторність комунікаційної системи музею;

систематизовано та узагальнено:

- досвід музейників із теоретичного та практичного музейництва;
- розвиток музейної справи в суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть.

Практичне значення дисертації полягає у розширенні джерельної бази музеєзнавчих досліджень, можливості застосування оприлюднених матеріалів для написання узагальнюючих та спеціальних наукових праць, підручників, посібників, підготовки лекційних курсів з історії України, української культури, музеєзнавства, краєзнавства та пам'яткознавства. Результати дослідження можуть бути взяті до уваги державними структурами для розробки концепції реформування музейної галузі з урахуванням як позитивного, так і негативного досвіду попередніх історичних періодів. Викладений матеріал може використовуватися в практичній діяльності сучасних музеїв, підготовці музейних проектів.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації належать особисто автору та є його науковим доробком. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею, в якій висвітлено розвиток музейної справи в періоди тоталітарної держави та відродження української незалежності, простежено процес формування музею як суспільного організму, який поступово долає деформації власного сутнісного змісту.

Апробація результатів дослідження. Матеріали, основні положення та ключові позиції дисертаційного дослідження оприлюднено на 21 міжнародних, всеукраїнських, регіональних конференціях та наукових конгресах, симпозіумах, читаннях, круглих столах, серед яких Міжнародний симпозіум «Стійкий розвиток туризму на Чорноморському побережжі» (Одеса, 2000 р.), П'ятий конгрес Міжнародної асоціації українців (Чернівці, 2004 р.), Третій Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на шляху творчого поступу» (Луцьк, 2006 р.), II, III Міжнародні

науково-практичні конференції «Технічний музей: історія, досвід, перспективи» (Київ, 2010 р., 2012 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання» (Київ, 2015 р.), XII, XIII, XIV Всеукраїнські наукові історико-краєзнавчі конференції з історичного краєзнавства (Івано-Франківськ, 2012 р., Черкаси, 2014 р., Київ, 2016 р.), II, VIII, XI Всеукраїнські науково-практичні конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (Київ, 2003 р., 2011 р., 2015 р.), Всеукраїнські науково-практичні конференції: «Охорона культурної спадщини в Україні: історія, теорія, практика» (Тернопіль, 2007 р.), конференція, присвячена 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного заповідника (Кам'янець-Подільський, 2010 р.), «Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України» (Київ, 2011 р.), Луньовські читання (Харків, 2010–2013 рр.), I, II Троньківські читання «Обранець історії (до 95-річчя від дня народження П. Т. Тронька)» (Дніпропетровськ, 2010 р., 2011 р.), I, II «Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти» (Київ, 2014, 2017 р.), круглий стіл «Голод 1946 – 1947 рр.: нові погляди та джерела (до 70-річчя трагедії)» (Київ, 2017 р.).

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАН України.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 1 монографія та 62 наукові праці, з них 20 – наукові статті у фахових виданнях. Загальний обсяг публікацій становить 73, 4 ум. друк. арк.

Структура та зміст дисертації зумовлені поставленою метою та завданнями дослідження. Праця складається зі вступу, п'яти розділів, поділених на 15 підрозділів, списку використаних джерел і літератури (1068 назв) та додатків. Загальний обсяг дисертації 475 сторінок (із них – 362 основний текст).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ

1.1. Стан наукової розробки теми

Проблема історії музейної справи в Україні знайшла висвітлення у різноманітних за тематикою і жанром публікаціях. Серед них узагальнюючі музеєзнавчі, історичні, пам'яткознавчі, культурологічні монографічні праці, науково-популярна література, публіцистичні твори, навчальні посібники тощо. Основний масив праць присвячено окремим питанням та аспектам історії музейної справи, діяльності музейних закладів. У дисертації історіографічний аналіз із означеної теми здійснено за хронологічним принципом і систематизовано за періодами: література радянської доби (довоєнний і повоєнний час), сучасна українська і зарубіжна література. Характеристика публікацій подається за тематичним принципом.

У 1920–1930-х рр. з'являються спроби узагальнити нагромаджений досвід музейництва в Україні. Історія музейної справи як наукової проблеми, теорія та методика музеєзнавства стають предметом спеціальних досліджень. Водночас порушувалось широке коло питань зі збереження, вивчення та реєстрації музейних колекцій, створення профільних музейних осередків, пошуку нових форм показу експонатів, підготовки музейних працівників. Вагомим внеском у розробку питань історії музейної справи стали роботи видатних музеєзнавців, подвижників музейної справи М. Ф. Біляшівського, Ф. Л. Ернста, Ф. І. Шміта, І. С. Свенціцького, які сформулювали низку основоположних засад українськоого музейництва.

Відомий музейник М. Ф. Біляшівський у працях «Наші національні скарби», «Справи українського мистецтва» [78] визначив роль музеїв, внесок окремих колекціонерів у збереження національної культурної спадщини і водночас окреслив основні завдання українського музейництва в нових суспільних умовах, акцентував увагу на змісті та формах функціонування музеїв. Слід відзначити роботи фахівця музейної справи та мистецтвознавця

Ф. Л. Ернста «Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 г.», «Справа охорони пам'ятників мистецтва та старовини у Києві» [320; 321], в яких він подає детальний опис зруйнованих у 1918–1921 рр. пам'яток культури, наголошує на втраті безцінних колекцій В. Кричевського, М. Грушевського, М. Терещенка, Військового історичного музею. Чи не вперше, в цих роботах поборник національної культури висуває тезу про те, що справжня культура повинна стояти над політикою, підкреслює подвижницьку роль працівників музеїв у справі збереження музейних збірок.

У дослідженні проблем музейної справи виділяються ґрунтовні праці практика і теоретика музеєзнавства, вченого Ф. І. Шміта [1041; 1042; 1043], в яких аналізувалася практична діяльність музеїв, розглядалися проблеми розробки напрямків державної політики в музейництві та законодавства, організації управління музеями та їх перебудови в нових соціально-політичних умовах. Автор розробив рекомендації для аматорів-краєзнавців, які організовували розшук та дослідження пам'яток свого краю, подав методичні розробки зі створення та накопичення фондів, збереження експонатів тощо. Професійний музеєзнавець наголошував на використанні дореволюційного досвіду, який необхідно розвивати і удосконалювати. Заслужують на увагу праці доктора філологічних наук, етнографа, музеєзнавця зі Львова І. С. Свенціцького «Про музеї і музейництво», «Музеї і книгозбірні України», «Образ розвою українського музейництва» [782; 783]. У них на багатому фактологічному матеріалі глибоко аналізуються діяльність культурних осередків України, історія формування та характеристика музейних колекцій, зроблені спроби узагальнити досвід музейної справи на українських землях.

Питання історії, теорії, методики музейного будівництва в Україні порушували в своїх публікаціях музейники і дослідники музейної справи В. Дубровський, В. Бірюков, П. Курінний, В. Щепотьєв, В. Щербаківський. У роботах В. Дубровського, який деякий час займав посаду головного інспектора у справах музеїв та охорони пам'яток культури Укрнауки Наркомосвіти УСРР, узагальнено досвід наукової, культурно-освітньої діяльності музеїв, висвітлено

недоліки та труднощі в пам'яткоохоронній роботі в Україні [301; 302; 303; 304]. Автор охарактеризував заходи Наркомосвіти УСРР з організації та керівництва музейною освітою, подав статистичні дані про роботу музеїв, звернув увагу на підготовку музейних працівників, їх науковий та професійний рівень. Історія створення окремих музейних збірок, характеристика колекцій, організація на їх базі культурних осередків представлені в працях дослідників музейної справи П. Курінного [488; 489; 490], В. Щербаківського [1052], проте вони лише фрагментарно відображали окремі тенденції в розвитку українського музейництва. У той же час у роботах названих вище авторів відсутня узагальнююча характеристика процесу становлення музейної справи і тих факторів, що вплинули на його подальший розвиток.

Про історію музейної справи та розвиток музеологічної думки в Україні ми дізнаємося з періодичних видань, які відіграють значну роль у поширенні музеологічних знань серед фахівців галузі. Зауважимо, що така практика популяризації музейної тематики в галузевих часописах отримала поширення за кордоном з кінця XIX ст. Професійні журнали з'являються в Німеччині в 1878 р. «Zeitschrift für Museologie» («Журнал музеології») та 1905 р. «Museumskunde» («Музейний вісник»), у 1893 р. почав виходити «Журнал Словацького музейного товариства», у 1902 р. – щомісячник Асоціації музеїв Великобританії «Museum Journal» («Музейний журнал»), з 1919 р. побачив світ журнал Американської Асоціації музеїв «Museum Work» («Музейна діяльність») тощо. В Україні тематичний збірник «Український музей» було започатковано в 1927 р. За характером і змістом публікацій він набув значення загальноукраїнського наукового музейного органу, торкався різних аспектів музейної справи: державної політики, історії музеїв та опису їх колекцій, біографічних даних про музейників. Досить високий науковий рівень публікацій, широкий спектр порушених проблем доводить необхідність видання подібного збірника і сьогодні. Діяльність музеїв широко висвітлювалась на сторінках журналів «Краєзнавство», що виходив з 1927 р., але в 1930 р. був закритий, «Червоний шлях», «Просвещение Донбасса»,

«Советское краеведение», «Советский музей» (1931–1940 рр.) та інших [458; 459; 460; 724; 726; 810; 811] . Автори статей часописів порушували питання про нові форми та методи побудови експозицій, популяризацію збірок, використання колекцій для виховання молоді, підготовки музейних кадрів. Однак в них не давалось повної картини розбудови музейної справи в Україні. Рівень розробки теоретичних питань за радянських часів можна простежити в «Працях Державного історичного музею» (з 1926 р.), «Працях Науково-дослідного інституту музеєзнавства» (з 1957 р.), «Працях Державного Ермітажу» і «Повідомленнях Державного Ермітажу» (з 1940 р.), збірниках наукових праць «Музейна справа в СРСР» тощо.

Необхідно зазначити, що в 1920-і рр. деякі музеї в Україні започаткували публікацію окремими виданнями звітів про свою роботу. З'явилися музейні бюлетені, історико-краєзнавчі збірники, в яких вміщувалися відомості про діяльність музеїв, опис їх фондів [105; 106; 488; 579]. У них підкреслювалася особлива роль музейних осередків у дослідженні історії краю, збереженні культурних пам'яток, йшлося про методику науково-пошукової роботи, результати експедицій, публікувались наукові розвідки співробітників. Деякі видання були присвячені окремим історико-культурним комплексам, в яких детально викладались напрямки роботи наукового колективу, шляхи реалізації завдань з охорони національно-культурної спадщини. З'являються окремі публікації про музейників: діяльність директора Міського музею в Києві М. Біляшівського та хранителя музею Д. Щербаківського висвітлювали Д. Багалій, С. Єфремов, П. Курінний, В. Камінський, В. Козловська.

Аналізуючи літературу 1920–1930-х рр. з означеної проблеми, констатуємо, що вона містить багатий фактологічний матеріал з історії музеїв, опис їх колекцій, наукові та експозиційні пошуки музейників. З'являються й перші розвідки, в яких обґрунтовуються найважливіші концепції музейного будівництва. Проте через політичні обставини того періоду більше уваги приділялось питанням побудови експозицій до вимог дня, підготовки нових кадрів тощо і відсутня характеристика умов та факторів, які впливали або

спрямовували процес розвитку музеїв.

Наступний етап у дослідженні історії музейної справи в Україні охоплює період з 1950-х рр. до кінця 1980-х рр., коли в тоталітарному суспільстві панувала комуністична ідеологія, а національна тематика була регламентована вузькими рамками «дозволеного» чи й зовсім перебувала під забороною. Він відзначається ідеологізацією різних аспектів музейної справи. Активізувався цей процес зі створенням у Москві науково-дослідного інституту музеєзнавства, який з 1950 р. почав видавати збірник наукових праць. Матеріали, що стосуються України, можна зустріти в серії «Очерки по истории музейного дела в СССР» (з 1957 р. по 1971 р. вийшло сім томів). У них знаходимо статистичні відомості, дані про розвиток мережі осередків, їх профільну спрямованість, тематичну побудову експозиції.

Основні питання музейної справи – методика збирання, обміну та зберігання музейних колекцій, експозиційна, науково-дослідна і культурно-просвітницька робота – розглядали в своїх працях українські музеєзнавці М. М. Бондар, Г. Г. Мезенцева, Л. М. Славін [86; 565; 566; 567], але з політичних причин автори не завжди об'єктивно висвітлювали події, що впливали на розвиток музейної справи. Їх висновки та узагальнення носили заідеологований характер. Необхідно врахувати, що спеціалізованої науково-дослідної установи із зазначеної проблематики в Україні тривалий час не існувало. Науково-методологічні засади та практичний досвід українських музеїв нагромаджувалися в окремих музейних закладах, однак глибокого наукового опрацювання, систематизації та узагальнення цього досвіду в умовах СРСР з відомих ідеологічних причин не було. Лише з середини 1950-х рр. питання музеології почали досліджуватися в науково-методичному відділі музеєзнавства в Історичному музеї УРСР та на кафедрі археології та музеєзнавства історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. З ініціативи професора Г. Г. Мезенцевої у 1955 р. на кафедрі археології та музеєзнавства започатковано Київський музеєзнавчий центр, який поживавив дослідження з даної теми. Одним із послідовників Г. Г. Мезенцевої та

провідним дослідником музейної справи став її учень Ю. А. Омельченко [646 – 651]. У своїх працях історик торкається питань державної політики, музейної мережі, проте автор із зрозумілих причин не розкриває вплив тоталітарної системи на стан музеїв. Своїми дослідженнями науковець значно поглибив теоретичні підходи у музеєзнавстві, розглядав культурологічну основу міждисциплінарного простору музеєзнавства, розширив вивчення музейної педагогіки, обґрунтував оригінальну концепцію розвитку музейної справи як трирівневу систему історико-культурних цінностей, до якої входять окремі підсистеми: предмет музейного значення – музейний предмет; домузейні форми нагромадження та використання предметів музейного значення – музей; музейне будівництво.

Значний фактологічний матеріал про музейні заклади зібраний у 26-томній колективній праці «Історія міст і сіл в УРСР» за редакцією академіка П. Т. Тронька [857–863]. Ця наукова праця започаткувала новий напрямок у вітчизняній історіографії, вона і на сьогодні залишається найбільш повним літописом історії міст і сіл України. Видання доповнює загальну картину розвитку музеїв в Україні, подає стисло історичну довідку про них, однак, як і всім дослідженням того часу, йому притаманні риси ідеологізації, лакування історичних процесів, зокрема, проблем культури. Широка джерельна база багатотомного видання була використана у колективній праці «Історичне краєзнавство в Українській РСР» (1985 р.), підготовленої науковим колективом у складі П. Т. Тронька, В. О. Горбика, О. І. Лугової та інших вчених, матеріали якої розкривають роль музеїв у розвитку історичного краєзнавства. В окремому розділі про музейну справу автори підкреслюють, що музеї виступають не лише як акумулятори та хранителі пам'яток місцевої історії і культури, але відіграють значну виховну роль у суспільстві, можуть «впливати на суспільну свідомість, на формування наукового світогляду громадян» [382, с. 122–136]. Визначаючи музей як багатофункціональну соціальну інституцію, дослідники подають низку важливих пропозицій щодо розвитку музейної справи: відкриття кафедр музеєзнавства з підготовки висококваліфікованих фахівців,

запровадження курсів для працівників громадських музеїв, започаткування музейної рубрики в «Українському історичному журналі» тощо [382, с. 161, 213].

Простежуючи взаємозв'язок між науковим пошуком вчених і розвитком музеології як наукової галузі знань, можна стверджувати, що попри суспільно-політичні обставини того часу історики зробили значний внесок у розвиток музеознавства в Україні. У 1988 р. вийшла колективна монографія «Вспомогательные исторические дисциплины: историография и теория», у підготовці якої взяли участь вчені Ю. Ю. Кондуфор, А. В. Санцевич, Ф. П. Шевченко, С. З. Заремба та інші історики. У ній, зокрема, дослідники подають визначення музею як науково-дослідного та науково-просвітницького закладу, підкреслюють науковий зміст цієї установи, хоч і не заглиблюються у характеристики та тенденції розвитку науки музеєзнавства [136, с. 8–9]. Один із авторів цього видання, відомий російський історик С. О. Шмідт, зауважив, що в галузі допоміжних історичних дисциплін спостерігається значне розширення фронту досліджень, яке проявляється в інтересі вчених до інтеграції різних галузей знань та вивчення їх у комплексі, що несе велике пізнавальне і практичне значення для історичних досліджень. Розглядаючи систему допоміжних історичних дисциплін з її дискусійними питаннями щодо включення деяких з них у загальний комплекс, зокрема джерелознавство, архівознавство, як пропонував український історик В. І. Стрельський [136, с. 11], автори, однак, не вносять до переліку допоміжних історичних дисциплін музеєзнавство.

Науковим пошукам у музейництві, формуванню дослідницького потенціалу українських музеїв сприяли фахівці наукових установ, зокрема співробітники Інституту історії АН УРСР. Зазначимо, що музейна аспірантура, яка плідно діяла в 1920-х рр. в музеях Києва, Дніпропетровська, Житомира, в 1930-ті рр. була ліквідована. Цю прогалину в розвитку гуманітарної науки допомагали усунути вчені інституту, де дисертаційні дослідження захистили музейники Т. М. Муральова (1954 р.) – молодший науковий співробітник Київського

державного історичного музею УРСР, А. П. Євтушенко (1961 р.) – директор музею-заповідника «Києво-Печерська Лавра», С. І. Комарницький – старший науковий співробітник Чернівецького краєзнавчого музею [361, с. 244–258]. Тематика їхніх праць окреслювалась історичними проблемами, що стосувались історії селянського руху та колективізації 1920-х рр., діяльності студентських організацій в ХІХ ст., подій у роки Другої світової війни тощо. Однак науковими дослідженнями власне в галузі музеєзнавства як науки працівники музеїв не займалися. Заборона проводити наукову роботу музеям нанесла значну шкоду цим закладам, перетворивши їх лише у пропагандистські центри. Цій тематиці присвячені дисертаційні роботи М. В. Арсентьєва (1954 р.), М. В. Подпригорщука (1954 р.), А. В. Торби (1974 р.), В. Й. Проценка (1977 р.) та інших [361, с. 261–264]. У них відзначається роль музеїв у вихованні «будівника комунізму», наголошується, що на музейні заклади покладалась обов'язки пропагувати соціалістичний спосіб життя. Вивчення музейних збірок активно залучали до дисертаційних досліджень О. О. Попельницька з її багаторічним досвідом роботи в київських музеях, О. Б. Походяща, І. К. Хромова, Д. В. Тоїчкін та інші.

Починаючи з 1990-х рр. дослідження історії музейної справи відчутно активізувалися. Поступово оновлювалися науково-методологічні засади, концептуальні підходи до музеїв, поширення отримали і творчо опрацьовувалися здобутки зарубіжних музеологічних шкіл.

У 1992 р. вийшов збірник «Специальные исторические дисциплины», який уже значно відрізняється від підходів радянської школи в галузі музеєзнавчих знань. Авторський колектив, серед якого була фахівець з вивчення допоміжних історичних дисциплін, доктор історичних наук М. Ф. Дмитрієнко, наголосив, що спеціальні дисципліни (їх нараховувалось понад вісімдесят) і є допоміжні, тому що дають можливість максимально використати різноманітні пам'ятки минулого як історичні джерела, матеріальні носії інформації про людську діяльність [820, с. 3–4]. Внесення музеєзнавства до спеціальних історичних дисциплін засвідчило процес наукового осмислення попереднього практичного

і теоретичного досвіду в розвитку музейництва, утвердження його як молоді науки. У цій праці подається виклад розвитку музеєзнавства як окремої наукової дисципліни, що вивчає процеси збереження соціальної інформації, її пізнання і передачі через музейний предмет і включає теорію, історію та методику музейної справи. Музей розглядається як соціокультурний інститут, наголошується на його соціальних функціях.

Зазначимо, що в збірнику терміни «музеєзнавство» і «музеологія» вживаються як тотожні поняття, обґрунтовуються поняття «музейний предмет», «експонат», виділяється структура теоретичного музеєзнавства: теорія документування, науково-фондова робота, музейна комунікація, в складі музеєзнавства розглядаються музейне джерелознавство та прикладне музеєзнавство. Автори торкнулися проблеми розвитку музейної справи в Україні, формування музейної мережі, виділення основних профілів музейних закладів, функціонування державних і громадських музеїв. Акцентувалась увага на зміні функцій музеїв відносно радянських часів, на вульгарно-соціологічному трактуванні музейних закладів як ідеологічних установ, які перебували під пильним контролем партійного керівництва та репресивних органів. У виданні наголошувалося на інтердисциплінарному характері музеєзнавства, що дає йому можливість інтегрувати елементи різних дисциплін, тим самим вибудовуючи і зберігаючи власні специфічні ознаки [820, с. 208–212, с. 214–216]. У цій колективній праці музеєзнавство розглядалось у системі спеціальних історичних дисциплін, водночас автори означають музеєзнавство як самостійну наукову дисципліну з власним предметом, об'єктом та методами дослідження.

Проблеми історії музейної справи в Україні, внесок музейників у її розвиток перебувають у колі досліджень істориків В. М. Даниленка, Г. В. Касьянова, В. П. Коцура, С. В. Кульчицького, С. В. Гаврилук, Ю. О. Курносова, І. М. Романюка, М. М. Ігнатенко, С. І. Білоконя та інших науковців. Розробляючи питання українського національно-культурного розвитку, духовного життя та історичної ролі інтелігенції, вчені розкривають

взаємовідносини інституцій культури з владними структурами України у ХХ ст., виявляють закономірності та основні суспільні фактори, що впливали на культурно-історичні процеси в Україні. Праці вчених заклали нові методологічні підходи у дослідження історії культури та духовних надбань українського народу ХІХ–ХХ ст., сприяли деміфологізації українського минулого [51; 198; 199; 200; 872].

Історія музеїв, доля музейних працівників в тоталітарні часи широко представлені у наукових дослідженнях С. І. Білоконя [65; 66; 67]. Праці вченого вирізняються широкою джерельною базою та багатою історіографічною складовою. Дослідник відкрив громадськості правдиві біографії видатних діячів української культури, імена яких були заборонені в радянські часи. Серед них – подвижники українського музейництва Ф. Ернст, П. Потоцький, Д. Щербаківський, М. Біляшівський, С. Гіляров, О. Новицький, Ф. Шміт, Ф. Мовчанівський, Н. Онацький, Є. Спаська, Є. Рудинська. Значну увагу автор приділив проблемі знищення музейних цінностей в 1930-ті рр., пограбування музейних колекцій такими організаціями, як «Торгсин», Госторг, «Международная книга» тощо. У 2002 р. вчений очолив при Інституті історії України НАН України Центр культурологічних студій [863, с. 209–214]. Праці наукового осередку суттєво розширили історіографічну основу з питань історії та культури України, сприяли висвітленню її маловідомих та викреслених ідеологічними заборонами радянського часу сторінок, розкриттю механізмів терору і насильства комуністичної тоталітарної системи, повернули до національного пантеону видатні постаті української культури. У книзі «Музей України. Збірка П. П. Потоцького» С. І. Білокін, відкриваючи унікальну постать генерала з Полтавщини, фахівця з історії військової справи, колекціонера, мецената, музейника Павла Платоновича Потоцького (1857–1938 рр.), розвінчує тоталітарний режим, прокладає місток пам'яті до сучасників, відтворює своєрідну живу ланку в неперервному ланцюзі життєвих доль української інтелігенції. У його праці «В обороні української спадщини» вперше комплексно висвітлюється діяльність подвижника історико-культурної

спадщини України Ф. Ернста, зроблена спроба узагальнити теоретичний і практичний внесок ученого в розвиток музейної справи України, підготовлено найбільш повний перелік праць музейника та детальний список літератури про нього. Документальними епізодами про соратників Ф. Ернста та творчість визначних українських діячів М. Біляшівського, О. Новицького, В. Зуммера, Г. Красицького, Д. Щербаківського, С. Гілярова, Ф. Шміта заповнюється багатопланове українське панно політичних баталій 1917–1930-х рр., державотворчих спроб, піднесення українського духу, складних людських стосунків і трагічного руйнування надій.

Теоретичні питання музеєзнавства та пам'яткознавства перебувають в центрі уваги вчених під час підготовки «Зводу пам'яток історії та культури України». Результати наукових дискусій були узагальнені в монографії істориків В. О. Горбика, Л. О. Гаврилюк, Г. Г. Денисенко, С. І. Кота, Е. М. Піскової, П. І. Скрипника, Л. Д. Федорової «Теоретичні та науково-методичні засади підготовки статей про пам'ятки історії до «Зводу пам'яток історії та культури України» (2011 р.). У колективній праці за новітніми розробками в галузі пам'яткознавства подані критерії поцінювання та відбору пам'яток історії. Виокремлюючи історичну та наукову цінність пам'ятки, автори зупиняються на екологічному критерії поцінювання, коли збереження пам'ятки розглядається в комплексі з історико-культурним середовищем, а в музейній практиці знайшло відображення у виникненні екомuzeїв. Проте, зміни відбулися з врахуванням хронологічного критерію, який поступився місцем змістовній складовій частині об'єкта культури. Розроблені принципи класифікації пам'яток стали інструментом наукового аналізу формування культурної спадщини України Цей же науковий колектив під керівництвом вченого В. О. Горбика підготував і видав біографічний довідник «Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України», де серед статей про майже 150 постатей вміщено інформацію про життя і діяльність українських музейників М. Ф. Біляшівського, О. М. Лазаревського, Ю. Й. Сіцинського, Д. М. Щербаківського, В. Д. Отамановського, В. Є. Козловської та інших [381; 844].

Важливі питання виникнення та класифікації музеїв за профілями, види їх діяльності розкриваються в працях Г. А. Скрипник, С. В. Гаврилюк, Е. М. Піскової, Л. Д. Федорової [687; 688; 803; 879–882]. Історію українського музейництва, внесок його фундаторів у розвиток музейної справи висвітлює в своїх працях теоретик і практик музеєзнавства С. В. Гаврилюк. Її розробки в музейній та пам'яткоохоронній галузі значно збагатили вітчизняну науку. Питання теорії і практики музеології досліджували вчені з досвідом музейної роботи – Е. М. Піскова, автор понад 150 наукових праць, вивчала історію розвитку музеїв Києва у XIX – поч. XX ст., та Л. Д. Федорова, яка ініціювала створення історико-меморіального музею М. Грушевського, як сценарист широко популяризувала діяльність видатних постатей української історії в документалістиці. Обидві дослідниці брали участь у розробці проекту Державної програми розвитку музейної справи в Україні в 2001–2005 рр. та Закону України «Про музеї та музейну справу». Про музейників Києва та створення музейних збірок у перші десятиліття XX ст. вміщені цікаві матеріали у монографії Л. Федорової, де розкривається діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, піднімаються питання теоретичного визначення понять «пам'ятка», «старожитності», вироблення критеріїв їх поціновування та відбору, класифікації об'єктів культурної спадщини. Основні положення наукової праці музеєзнавця були викладені в докторській дисертації «Охорона пам'яток історії та культури у Наддніпрянській Україні: форми й напрями, теоретично-правові засади (1870-і – 1910-і рр.)», захищеної у 2012 р. в Інституті історії України НАН України.

Питання повернення та реституції культурних цінностей вивчає відомий пам'яткознавець С. І. Кот, учасник підготовки законопроектів України про повернення культурних цінностей, охорону культурної спадщини. У колі досліджень вченого – доля музейних колекцій у роки Другої світової війни, збірок українських музеїв, вивезених за кордон [444–450]. Невідомі історичні факти про переміщення музейних предметів у Криму в роки Другої світової війни автор публікує в праці про пересувну виставку Державного російського

музею в 1941 р. на півострові, де розкриваються історичні обставини та правові колізії чотирнадцяти творів мистецтва, експонатів музею, розглядається доля музейних збірок Алупкінського державного палацово-паркового музею-заповідника, Феодосійської картинної галереї імені І. Айвазовського, Севастопольського художнього музею в роки війни та післявоєнний період. Доля історико-культурної спадщини України в 1920–1930-х рр. висвітлюється в книгах професора О. О. Нестулі, де значна частина досліджень стосується музейних цінностей, вивезених до Росії [619–625].

Помітним явищем в науковому житті України стали книги «Репресоване краєзнавство» та «Реабілітовані історією» [736–738; 742] – збірки біографічних нарисів про трагічні долі видатних істориків, мистецтвознавців, музеєзнавців, археологів, репресованих у сталінські часи, зокрема, про Ф. І. Шміта, П. А. Тутківського, В. Г. Кравченка, Ф. Л. Ернста, Д. І. Яворницького, Н. Х. Онацького, Я. О. Риженка. Їх об'єднувала любов до національної культури, але їхні імена були викреслені з офіційної історії. Опубліковані документи свідчать про нищення музейних артефактів, вилучення зі збірок музеїв етнографічних колекцій, матеріалів, пов'язаних з видатними постатями і подіями української історії. У 1990-х рр. колектив науковців під керівництвом академіка П. Т. Тронька почав досліджувати питання політичних репресій в Україні часів тоталітарного режиму в рамках реалізації Державної програми з підготовки багатотомної науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Нині видання охоплює понад сто томів, робота продовжується. Значна частина матеріалів присвячена репресіям серед інтелігенції, в тому числі музейників.

З'являються праці дослідників Ю. Жукова, В. Акуленка, С. Заремби, Ю. Данилюка про створення та діяльність державних органів в галузі охорони пам'яток історії та культури [4; 5; 203–205; 343; 344]. Питання розвитку музейної справи в Україні вивчав історик Ю. З. Данилюк. Зокрема, у вступній статті до науково-допоміжного бібліографічного покажчика з музейного будівництва він подав короткий опис історії українського музейництва, де навів

цілу низку фактів про музейну мережу в Україні, статистичні відомості про музеї в 1920–1940 рр. та їхні втрати в роки Другої світової війни. Вивчаючи громадські форми історичного краєзнавства, вчений значну увагу приділив музейним закладам, зокрема ролі громадських музеїв, яких на початок 1980-х рр. нараховувалось близько 7 тисяч [204, с. 107–108]. Однак дослідники лише побіжно торкалися питань розвитку музейної справи в контексті охорони пам'яток української культури, розглядали музеї виключно як осередки зі збереження національної спадщини.

Тему увічнення воєнної історії України в музейних експозиціях та пам'ятках висвітлює у своїх працях дослідниця Г. Г. Денисенко, яка, маючи досвід музейної роботи, активно розвиває пам'яткознавство, музеєзнавство та історичне краєзнавство. Видатному музеєзнавцю і пам'яткоохоронцю, академіку ВУАН О. П. Новицькому присвячена монографія історика О. І. Боня [88; 89], де він комплексно відтворив багатогранну діяльність вченого, розкрив маловідомі сторінки його біографії. Історія музейної справи в 1960–1980-х рр. розкривається в праці науковця О. І. Крука. Зосереджуючись на державній політиці в музейній галузі в зазначений період, дослідник основну увагу приділяє громадському музейництву, підкреслює контролюючу роль органів державної влади в процесі розгортання мережі громадських музеїв та їх профільного оформлення [467].

Вагомий внесок у розробку музеєзнавчих проблем здійснив колектив Центру пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, створений в 1991 р. істориком С. Зарембою. Нині його очолює відомий пам'яткознавець О. М. Титова. Зацікавлення музеєзнавців викликають публікації в науковому збірнику «Праці Центру пам'яткознавства», присвячені малодослідженій темі про місце науково-технічної спадщини в пам'яткоохоронній та музейній діяльності. Науковці значно розширили дослідницьке поле проблеми, визначили її ключові аспекти: теоретико-методологічні засади дослідження пам'яток науки і техніки, основні підходи, специфіку збереження та охорони такого виду об'єктів культурної спадщини,

використання унікальних матеріальних об'єктів у музейній практиці. Вчені О. М. Титова, Л. О. Гріффен, В. О. Константинов, Д. В. Кепін досліджують теоретичні питання, профільну специфіку археологічних та технічних музеїв, проблему збереження пам'яток науки і техніки, історію та сучасний стан науково-технічних музеїв в Україні [181; 182]. При Центрі з 2008 р. відкрито аспірантуру та вчену спеціалізовану раду із захисту дисертацій за спеціальністю «Музеєзнавство. Пам'яткознавство».

Актуальними залишаються питання термінології в українському музейництві. Дослідники О. Бабенко, І. Фецько, Р. Микульчак, П. Слободян, О. Перелигіна, О. Климишин, Ф. Рябчикова, С. Руденко, І. Шидловський у своїх монографіях, статтях, словникових та довідково-словникових виданнях розглядають питання музеєзнавчої лексикографії. Напрацювання українських та зарубіжних дослідників у цьому напрямі потребують подальшого вивчення.

Соціокультурна динаміка розвитку музейництва сприяла оформленню суміжної наукової дисципліни – музейної соціології, поглибилися соціальні функції музею. У працях сучасних дослідників Л. І. Баско, Л. А. Гайди [145–147] питання взаємодії музей – суспільство, музей – відвідувач розглядаються через діяльність окремо взятих музейних закладів, дослідження І. А. Піддубного, Д. М. Томюка торкаються новітніх тенденцій в музейництві України, розкривають соціальні функції музею в українському суспільстві. Дослідники, залучаючи світові досягнення в музейній галузі, розкривають ширші можливості музейного показу, коли через музейні предмети відображаються певні процеси і явища в природі і суспільстві з відтворенням природного і культурно-історичного середовища. У своїх працях музеєзнавці наголошують, що музейна експозиція більш схильна здійснювати не лише інформаційно-пізнавальну роботу, але й емоційно впливати на відвідувачів, висвітлюють досвід окремих закладів, які залучають нові форми музейної діяльності (спектаклі, клуби, концерти, оригінальні свята тощо), розширюючи музейний простір у структурі суспільства.

Розвиток музейництва в окремих регіонах України представлено в

монографіях Л. Баженова, В. Прокопчука [47; 48; 722; 723], використання досвіду 1920-х рр., питання кадрової політики в музеях України, політичні репресії 1930–1950-х рр. піднімаються в публікаціях Т. Марусик, Г. Бондаренка, А. Непомнящого, Б. Ванцака, О. Супруненко, О. Січкарука, П. Арсенича, А. Хведася, І. Котеленця, Н. Дмитренко, О. Сидора, Д. Посацької, А. Крутоус, А. Козицького, Я. Гайдукевич, І. Сандуляка, П. Федаки. Однак в них висвітлено тільки окремі ланки загального процесу розвитку музейної справи в Україні, що мав періоди піднесення і за певних умов гальмувався. Саме останнє вони обходять у своїх дослідженнях.

Музейна тематика активно увійшла в дисертаційні дослідження. Різноманітні аспекти історії музейної справи, збереження музейних колекцій, науково-дослідна та експозиційна діяльність музеїв стали предметом вивчення такими науковцями, як Н. П. Боротканич, Д. Р. Кобалія, І. Ф. Стельмах, О. С. Ярема-Винар, М. О. Принь, О. В. Хлівнюк, Д. В. Кепін, Ж. Б. Касап, Л. А. Івашук, А. Г. Варивода, Л. Сога, А. О. Титаренко та ін. Проте проблеми відтворення цілісної картини розвитку музейної справи впродовж ХХ ст. дослідники не торкаються.

Проблеми історії та теорії музейної справи активно вивчають зарубіжні вчені та музеєзнавці. Низка питань перебуває в дискусійних обговореннях, які представляють провідні тенденції в розвитку теорії і практики музейництва, висвітлюють глибоку інтеграцію музею у соціально-культурне життя суспільства. Розвиваючи концепцію музею як регулятивного механізму культури, зарубіжні автори формулюють нові завдання для теоретиків і практиків музейної справи.

Значна частина праць російських вчених А. Б. Закса, Т. Ю. Юрєнєвої, Д. А. Равікович, А. М. Разгона, Л. Я. Петруніної, Г. І. Михайловської, М. О. Нікішина присвячені обґрунтуванню специфіки музейних наукових досліджень, історії музейного будівництва [339–342; 575; 627–630; 683; 730–732; 7344 1056; 1057]. Зокрема, Н. А. Нікішин вказує на недостатню розробленість концептуальних основ музеєзнавства, здійснює аналітичний

огляд сучасного стану підходів до об'єкта, предмета та внутрішньої структури музеєзнавства, пропонує свою – «мовну» – концепцію музеєзнавства [629, с. 14–28]. Дослідник В. Г. Ананьєв простежив розвиток музеології від перших емпіричних знань до оформлення її як самостійної науки [9]. Виробленню ключових понять музейної галузі, визначенню предмета досліджень музеології, аналізу функцій музею як соціального інституту присвячені публікації науковців А. А. Сундієвої, О. В. Іонової, А. М. Ефроса, Н. Г. Макарової, Ю. П. Пішуліна, Н. П. Фінягіної, А. І. Фролова, Д. І. Тверської, Д. Г. Левикіна, Є. В. Кончіна, Т. В. Станюкович та ін. [690; 834–837; 895]. Особливу увагу міждисциплінарному характеру музеології та проблемі формування її методу приділяють дослідниці О. М. Мастеніца і Л. М. Шляхтіна [556–558; 1038–1040].

У працях зарубіжних музеологів З. Странського, К. Шрайнера, А. Десваліса, В. Баркова [828; 829; 1047] присутні дискусії щодо теоретико-методологічних основ музеології, її місця в системі наукових координат, необхідності виходити музею за межі своєї діяльності чи зосередитись на музейницьких проблемах тощо. Музеологія як комплексна наука вступає в стосунки з низкою дисциплін, які чеський музеолог З. Странський називає інтердисциплінами. У науковій взаємодії з іншими науками формуються спеціальні музеології, і весь цей музеологічний комплекс перебуває під впливом фундаментальних наук [828].

З музейною тематикою працюють музеєзнавці, історики, соціологи, філософи, мистецтвознавці, педагоги, етнографи, культурологи, археологи, антропологи, художники, філологи, екологи. Вчені суміжних галузей науки у своїх працях торкаються проблем музейної галузі знань та фундаментально впливають на розвиток музеології. Привертає увагу доробок французької наукової школи, зокрема, соціолога П'єра Бурдьє, філософів Франсуа Дагоньє та Бернара Делюша, професора Роже Дебре. Автор концепції «місць пам'яті» історик П'єр Нора залучає музей до меморального простору. Удосконаленню музейних знань сприяли праці канадського вченого Маршалла Маклуена, хорватського музеолога Іво Мароєвича, американського філософа Чарльза Сандерса Пірса, голландського музеолога Петера ван Менша, американського

фахівця з герменевтики Х. Глужберга, англійського дослідника К. Хадсона, австрійського вченого Фрідріха Вайдахера, німецьких науковців К. Шрайнера та І. Яна. Музеознання збагатились ґрунтовними дослідженнями чеських музеологів. Співробітник Національного музею у Празі Іржі Неуступний сприяв теоретичним розробкам у музеології, новаторськими теоріями та підходами помітно вплинули на розвиток науки його колеги З. Странський, Й. Бенеш та В. Глузінський. У музейній спільноті поширення отримали дослідження музейників А. Грегорової зі Словаччини, В. Глузінського з Польщі, Т. Шоли із Хорватії.

Таким чином, історіографія проблеми історії музейництва в 1920 рр. – початку ХХІ ст. нараховує значну кількість праць, коло яких постійно розширюється. Відзначаємо тенденцію, що в умовах комуністичного режиму дослідники музейної тематики того часу з причин заідеологізованості суспільного життя майже не торкалися наслідків політики тоталітаризму в музейництві, у їхніх працях не знайшли висвітлення питання узагальнення досвіду музейної справи і використання його в сучасних умовах.

1.2. Характеристика джерел

Загальну спрямованість архівної та бібліографічної евристики визначили мета і пріоритетні завдання дисертаційної роботи, передусім формування джерельної бази дослідження, зорієнтованої на висвітлення історичних періодів музейної справи України в 1920-і рр. – початку ХХІ ст., розвитку теоретичних питань музеології та внеску науковців та музейників у розвиток галузі. Різноманітні комплекси залучених джерел складають документальні матеріали вищого політичного керівництва, вищих органів державної влади, державного управління СРСР, УРСР та незалежної України, культурно-освітніх установ, громадських організацій, музейних закладів тощо.

Джерела, використані в дослідженні за родово-видовим принципом, поділяються на такі групи: 1) архівні документи й матеріали музейних закладів та особові фонди музейників і діячів культури; 2) друковані видання музеїв

(статути, звіти, каталоги колекцій і плани експозицій), наукові праці (статті, брошури, книги), присвячені музеям та їх окремим колекціям; 3) опубліковані законодавчі акти та нормативно-правові документи музейної галузі; 4) періодичні видання, в яких друкувалися звіти, протоколи засідань музеїв, доповіді їх працівників, матеріали теоретичного і методологічного змісту, опис практичної діяльності музейних закладів. За місцем зберігання джерела поділяються на архівні та опубліковані.

За кількістю архівні документи і матеріали складають переважну більшість джерел, що розкривають означену проблематику. Вивчено і використано документи та матеріали, які зберігаються у фондах низки архівосховищ України – Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного історичного архіву України, Центрального державного історичного архіву України в м. Львові, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, Наукового архіву Інституту археології НАН України, Державного архіву Київської області, Державного архіву м. Києва, Державного архіву Житомирської області, Державного архіву Львівської області, Державного архіву Черкаської області, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, архівів управлінь СБУ в Житомирській, Черкаській та Львівській областях.

Особливий інтерес викликають документальні матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та державного управління України (Ф. 2, 3, 166, 582, 4633, 4760, 5116) [905–954]. Серед документів Ради народних комісарів УРСР, Постійного представництва Ради міністрів УРСР при Раді міністрів СРСР, Народного комісаріату освіти УРСР, Центрального статистичного управління, Колекції документів з історії міст і сіл УРСР, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури,

Міністерства культури України містяться цінні відомості щодо організації музейної справи на державному рівні, витоків програм з розбудови музейництва в Україні та втілення їх на практиці, діяльності музейних осередків на місцях, внеску музейників у розвиток галузі. У колекції документів з історії міст і сіл УРСР знаходяться матеріали про виникнення та історію музеїв у різних регіонах країни.

У документальному комплексі фонду Ради народних комісарів УРСР зберігаються матеріали, що характеризують стан музейної галузі зокрема в післявоєнний період. З доповідних записок, стенограм засідань у заступника голови ради міністрів УРСР, протоколів засідань комітетів дізнаємося про реевакуацію художніх музеїв у 1944 р., відновлення їх роботи, реставрацію пошкоджених картин та музеїв у звільнених від німецької окупації областях України, проведення міжобласних семінарів та республіканських курсів з підвищення кваліфікації музейних працівників у 1946 р., упорядкування музейної мережі та збереження музейних цінностей в Закарпатській, Одеській, Київській, Львівській областях у 1953 р.

Документи про діяльність Народного комісаріату освіти УРСР мають науково-історичне та довідково-практичне значення. Вони висвітлюють питання культосвітнього будівництва в Україні, присвячені роботі установ та закладів освітньої галузі. У матеріалах підрозділів Наркомосу – Головополітосвіти (відділи мистецтв, клубно-бібліотечний), Головнауки (секції музейно-бібліотечна, науково-дослідна), Управління музеями зберігаються накази, доповідні записки, положення, звіти, плани, листування, які розкривають питання формування музейної мережі в Україні, діяльності музейних закладів, обстеження музейних експозицій та їх соціалізації («створення в музеях відділів соціально-економічного та продукційних сил»), вилучення музейних цінностей з колекцій, участі закладів у пропагандистській роботі в 1920-і – 1930-і рр. Звертає на себе увагу той факт, що зі створенням у 1936 р. Управління музеями з'являються особі справи директорів та наукових працівників музеїв, документи про розгляд тематико-експозиційних планів

музеїв та висновки Управління із зауваженнями та рекомендаціями, експозиційні розробки за темами «Перемога соціалізму в СРСР і відхід трудящих від релігії» та «Комуністичне виховання і завдання антирелігійної пропаганди», участь музеїв у підготовці до виборів до Верховної Ради УРСР у 1938 р., що свідчить про посилення контролю органів влади над музеями та перетворення їх на ідеологічні заклади. Комплекс матеріалів 1940 – початку 1941 рр. стосується розвитку музейної справи в західних областях України, зміст який підтверджує думку про використання музеїв у пропаганді соціалістичних перетворень.

У фонді Центрального статистичного управління ознайомлення зі звітами, списками музеїв зокрема за 1944 р. дає можливість частково осягнути втрати музейної галузі України за роки Другої світової війни. Деякі питання розвитку музейної справи у 1960-х – 1970-х рр. висвітлюють документи Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури. Окрім статуту, матеріалів Першого Установчого з'їзду Товариства, його структурних підрозділів, постанов, планів та звітів, документи 1966–1980-х рр. розповідають про створення Музею народної архітектури та побуту на відкритому повітрі (таку робочу назву мав заклад), збереження від знищення будівлі меморіального музею-квартири Марії Заньковецької в Києві.

В архіві сформовано фонд Міністерства культури України, яке було створене в 1953 р. Тоді ж у структурі міністерства розпочало роботу управління музеїв та охорони пам'ятників культури, реформоване у 1963 р. у відділ музеїв та охорони пам'ятників, з 1983 р. – відділ музеїв. До функцій цього підрозділу входило інспектування місцевих органів культури, історичних, краєзнавчих, літературно-меморіальних та художніх музеїв, спрямування і контроль роботи музеїв у науковій, експозиційній, екскурсійно-освітній, культурно-масовій і збиральницькій частині, контроль з питань обліку (при необхідності надсилався список експонатів, що підлягають вилученню), охорони, збереження та пропаганди пам'яток культури, історії, археології і мистецтва. Документи музейного підрозділу розкривають методи контролю органів влади над

музеями, перетворення їх в пропагандистські центри: систематичні всесоюзні та всеукраїнські музейні огляди, наради-семінари з директорами та науковими працівниками музеїв до ювілейних та святкових дат СРСР, звіти музеїв про результати просвітницької, ідейно-виховної роботи з комуністичного виховання трудящих.

Важливий документальний масив про репресії серед музейних працівників почерпнутий у фонді колекції позасудових справ реабілітованих (Ф. 263) [965–972]. Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Матеріали архівно-слідчих справ вміщують біографічні відомості про репресованих діячів культури та музейників, їх родини, кола друзів та знайомих, протоколи допитів, речові докази, світлини, зберігають інформацію про їх професійну діяльність, а нерідко – і творчий та науковий доробок. Про державну політику в музейній галузі радянського періоду можна судити за документами фондів Центрального Комітету Комуністичної партії України та загального відділу ЦК Компартії України протокольної частини «Окремої папки» (1923–1959 рр.) (Ф. 1, 16). Протоколи засідань та постанови Політбюро і Секретаріату ЦК КПУ, інформації обкомів КП України, доповідні записки, листи, довідки відділів ЦК, звіти міністерства культури України, документи конференцій, пленумів та бюро обкомів з питань культурного будівництва містять матеріали про музейну галузь, які доводять, що музеї розглядалися партійною владою як ідеологічний інструмент впливу на суспільство, засіб формування людини з марксистсько-ленінським світоглядом [955–964].

У Центральному державному історичному архіві України зберігається низка документів про музейні заклади України, діячів музейної галузі. Опрацьовані фонди (Ф. 15, 127, 128, 442, 707, 725, 726, 727, 2052) [973–986] поглиблюють знання про духовне та культурне життя на українських землях, формування колекцій старожитностей та створення музеїв, участь в розвитку музейної справи інтелігенції та церковних діячів, розкривають музейну діяльність духовенства в Києво-Печерській Лаврі, а згодом створення на її території музейного містечка, розповідають про зусилля членів Київського

товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва та Київського товариства старожитностей та мистецтв зі збереження історико-культурної спадщини, історію створення та поповнення колекцій Київського художньо-промислового і наукового музею.

Діяльність Київського міського музею та його співпраця з музеєм духовної академії наприкінці ХІХ ст. висвітлена в фонді Київської духовної консисторії. Матеріали фонду Канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора містять відомості про наукові товариства у Києві, Луцьку, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Львові, їхню діяльність зі створення музейних збірок, участь місцевої інтелігенції в збереженні пам'яток історії та культури та становленні музейної справи краю наприкінці ХІХ – початку ХХІ ст. Про створення та діяльність музеїв старожитностей, педагогічного, зоологічного, народного при Воєнно-Миколаївському соборі, народно-просвітницького в Києві на початку ХХ ст. розповідають документи із фонду Управління Київського учбового округу. У фонді Колекції мікрофільмів із листа Товариства ім. Т. Шевченка у Львові про збір матеріалів до 10-річчя смерті І. Франка від 1926 р. дізнаємося про створення в НТШ першого музею поета. Корпус документів у Центральному державному історичному архіві України дозволив повніше відтворити період становлення музейної справи на українських землях наприкінці ХІХ – початку ХХ століть, визначити центри культурно-освітнього життя українців, простежити діяльність музейників, які зробили вагомий внесок у розвиток галузі.

Документальний масив Центрального державного історичного архіву України у Львові зберігає цінні відомості про становлення та розвиток музейної справи в Західній Україні, внесок у розбудову музейної галузі науковців, церковників, членів громадських організацій. Досліджені матеріали (Ф. 309, 348, 357, 358, 687, 750) [274; 275] висвітлюють діяльність в музейництві Наукового товариства ім. Шевченка, товариства «Просвіта», Професійної спілки «Союз українських наукових співробітників книгозбірень і музеїв», розкривають зміст колекцій Українського Національного музею, внесок у

розвиток музейної справи М. Грушевського, І. Франка, А. Шептицького, І. Свенціцького, І. Крип'якевича. З архівних матеріалів дізнаємося про історію музеїв Львівщини: у Самборі – «Бойківщина», Стрию – «Верховина», Яворові – «Яворівщина», знайомимося з пам'ятними записками фундатора Національного музею митрополита Андрея Шептицького і директора музею І. Свенціцького про історію створення музею і його діяльність, за звітом про роботу наукового співробітника Львівського музею етнографії І. Крип'якевича відтворюємо науково-дослідний напрям діяльності музею.

У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України зберігаються матеріали з особистих архівів діячів української культури. Діяльність багатьох із них була пов'язана з музейною справою України (Ф. 50, 87, 90, 251, 252, 302, 358, 993, 1287, 1289) [987–1005]. Цінними є біографічні відомості, епістолярії, їх творчий доробок, частина якого залишилася лише в рукописах.

У фонді відомого мистецтвознавця і музейника Стефана Таранушенка знайомимося з його діяльністю в 1960–1970-і рр. щодо створення квартири-музею художниці Олени Кульчицької, публікації праць музейниці Євгенії Спаської. Серед документів архітектора Іполита Моргілевського, який у 1920-х рр. працював завідувачем відділу староукраїнської будівельної техніки Лаврського музею культів та побуту, зберігаються відомості про діяльність музею на території Києво-Печерської Лаври. Рукописи наукових статей, брошури, авторські записки, конспекти лекцій історика театру та директора театрального музею Петра Руліна розкривають багатогранність науковця, репресованого тоталітарним режимом. В архіві-музеї зберігаються документи, наукові публікації, мистецькі твори, особисті речі художниці Ярослави Музики, письменниці та перекладача Надії Суровцової, етнографа і музейника Євгенії Спаської, мистецтвознавця і директора Тульчинського краєзнавчого музею Іполита Зборовського, які постраждали від політичних репресій. Матеріали особистих фондів архіву-музею поглибили антропологічний аспект дисертаційного дослідження.

Чимало цінних документів, які відтворюють окремі аспекти історії музейної справи, вміщують фонди Державного архіву Київської області (Ф. 51, 111, 112, 142, 201, 212, 353, 708, 880, 2412, 4156, 4322, 4779, 4791, 4792) [252–273]. Джерельний масив фондів Київського окружного виконавчого комітету, Губернського виконавчого комітету, Відділу народної освіти Київського губернського виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів відображає процес формування музейної мережі в 1920–1930-х рр., появи музеїв нового змісту, що відповідали комуністичній ідеології: музеїв революції, війни і революції, релігії, пролетарської освіти, відкриття історико-революційного підвідділу в Черкаському окружному музеї. Документ 1928 р. про передачу Держторгу для експорту французького гобелена 1512 р. із музею Мистецтв Української академії наук є наочною ілюстрацією ставлення радянської влади до культурних цінностей.

Документи фондів Київської краєвої інспектури охорони пам'яток культури та мистецтва, Київського губернського комітету охорони пам'ятників мистецтва і старовини, Київської губернської ради профспілок, Київського губернського комітету профспілок «Працівник», Колекція документів про історичні пам'ятники в Україні подають відомості про стан збереження пам'яток історії та культури в Україні, втрати музейних цінностей в роки Другої світової війни, зусилля членів наукових та громадських організацій з охорони національної спадщини в 1920-і – 1950-і рр. Фонд Київського Центрального кооперативного музею, створений в 1920 р. при Київській губернській спілці споживчої кооперації, містить відомості про колекцію самобутнього закладу, розкриває історію кооперативного руху в Україні.

Суттєво доповнюють картину життя київської громади в окупаційний період під час Другої світової війни матеріали фонду, Музею-архіву переходової доби при Київській міській управі, з яких довідуємося про створення і діяльність закладу, експозиційно-виставкову та екскурсійно-лекційну роботу її співробітників О. П. Оглоблина, Н. Д. Полонської-Василенко, консультанта музею П. П. Курінного.

Документальний пласт фондів Київського обласного виконавчого комітету, Київського обласного управління культури розкриває стратегію і методи керівництва музейною галуззю. Роботою музеїв керував у 1943–1953 рр. відділ культурно-освітніх закладів виконавчого комітету Київської обласної ради депутатів трудящих. Накази, розпорядження про підвищення ролі музеїв у комуністичному вихованні трудящих області, створення кімнат-музеїв В. І. Леніна в культосвітніх установах, участь музеїв області у всесоюзних оглядах до пам'ятних дат свідчать про ідеологічні пріоритети, які влада ставила перед музеями в 1950–1980 рр. У фондах зберігаються матеріали про музейну справу в Переяславі-Хмельницькому: звіти про діяльність історичного музею, рішення облвиконкому про передачу в 1963 р. Вознесенського монастиря історичному музею, перехід в 1972 р. історичного музею в обласне підпорядкування, виділення коштів на розвиток закладу. Документи архіву дозволили відтворити ставлення органів влади до музейної справи, участь діячів науки і культури у створенні та діяльності окремих музеїв Києва та області в 1920-і – 1980-і рр.

Значний пласт документів фондів Державного архіву м. Києва (Ф. 1, 2, 16, 18, 55, 108, 299, 304, 987, 1260) [224–251] містить відомості про роботу в музейництві Виконавчого комітету Київської міської ради депутатів трудящих, Управління культури Київського міського виконавчого комітету, участь в діяльності музейних закладів Київського університету, Комітету пошуку старожитностей при Київському університеті, Київського політехнічного інституту, Київської жіночої Міністерської гімназії, Київської Першої чоловічої гімназії, зміст колекцій та діяльність Київського художньо-промислового і наукового музею. Архівні матеріали висвітлюють історію музейної справи Києва на початку ХХ ст., містять відомості про музеї освітніх закладів міста, відтворюють зміни в музейній мережі міста в 1920-х – 1930-х рр., свідчать про ідеологічну складову в музейній роботі в 1950–1980-і рр.

Джерельну базу дослідження доповнили матеріали державних архівів Житомира, Львова, Черкас, Ужгорода та Тернополя. У фондах Державного

архіву Житомирської області (Ф. Р-5013) вміщено відомості про репресованих музейників області, у документах слідчих справ зберігаються матеріали про діяльність музеїв Житомирщини [214–221]. Корпус документів фондів Державного архіву Львівської області (Ф. П-3, Р-4.45, Р-2591, П-3484) [274; 275] розкриває роботу Львівського обласного комітету Компартії України в 1945–1991 рр. з контролю над музеями у Львові та області, висвітлює діяльність Львівського історичного музею та Українського державного етнографічного музею, подає інформацію про Львівський філіал Центрального республіканського музею В. І. Леніна за 1949–1991 рр., звіти про створення у західних областях України громадських музеїв та ленінських кімнат. У матеріалах Державного архіву Черкаської області (Ф. Р-5624, Р-5625) [277–282] висвітлюються каральні заходи репресивних органів радянської влади щодо представників інтелігенції, зокрема музейників. У Державному архіві Тернопільської області зберігається фонди (Ф. Р-3140, Р-3207) [276] Обласної редакційної колегії з написання тому «Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область» з 1962 р. до 1973 р. та Тернопільського обласного краєзнавчого музею, в яких зібрано документи про музейну справу в Тернополі та області, плани, звіти та опис виставкових експозицій тернопільського обласного краєзнавчого музею та його філіалів. Документальна база Державного архіву Закарпатської області містить матеріали (Ф. Р-14, 177, Р-1713, 1555) [222; 223] про музейні заклади краю, діяльність та зміст колекцій Крайового музею Т. Легоцького.

Важлива частина джерел Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (Ф. 1, 10, 12, 28, 68, 70, 103, 131, 202, 210, 227, 278, 336) [362–378] про окремі аспекти історії музейної справи зосереджена в особових фондах видатних музеєзнавців В. Л. Модзалевського, А. Ф. Середи, В. О. Щавинського, Ю. С. Виноградського, Я. П. Новицького, Є. Д. Онацького, С. А. Таранушенка, О. П. Новицького, В. М. Зуммера, О. М. Гілярова, Д. І. Яворницького. Матеріали Комплексного фонду «Літературні матеріали» та фонду Всеукраїнської академії наук висвітлюють діяльність музеїв та творчий доробок окремих діячів музейної справи.

У архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України (Ф. 4, 13, 16, 27, 43, 48) [18–38] містяться цінні відомості про внесок у музейну справу Я. П. Новицького, Ф. Л. Ернста, Є. Ю. Спаської, діяльність Кабінету музею антропології та етнології ім. Ф. Вовка, Волинського краєзнавчого музею. Опрацьований особовий фонд М. Я. Рудинського в науковому архіві Інституту археології НАН України (Ф. 9) [611] містить документи як про археологічну діяльність вченого, так і про його музейну роботу.

Важливим комплексом джерел для дисертаційного дослідження стали наукові фонди музеїв України, інтерв'ю з керівництвом, науковими співробітниками та працівниками закладів. Ознайомлення з фондovими матеріалами Національного музею історії України, Національного музею літератури України, Музею історії Києва та його філіалів (Музей культурної спадщини, Історико-меморіальний музей М. Грушевського, Музей шістдесятництва), Національного художнього музею України, історичних, обласних краєзнавчих та меморіальних музеїв у Дніпрі, Чернігові, Харкові, Луцьку, Житомирі, Черкасах, Ужгороді, Львові, Тернополі та інших містах і селищах України дозволило комплексно розглянути, систематизувати та відтворити процес формування музейної мережі України, виділити особливості розвитку музейної справи в певних регіонах, пов'язані з історичними обставинами. Під час бесід з музейниками вдалось виявити плеяду талановитих фахівців музейної справи, досвід яких значно збагатив українське музейництво. Вивчення практичних напрацювань музеїв України дало можливість уточнити деякі теоретичні положення музеєзнавства, підтвердити ідейну основу концепції суспільного розвитку музею.

Окрім оригінальних архівних документів, використано велику кількість опублікованих джерел. Опрацьовано збірки законів та нормативних актів радянської держави, збірники документів з питань радянського та культурного будівництва «Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського

Уряду України», «Законодавство про пам'ятки історії та культури (Збірник нормативних актів)», «Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1927 рр.», «Культурне будівництво в Українській РСР. 1928–1941 рр.», «Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. 1939–1953. Т. 1.», «Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. 1953–1966. Т. 2.», «Охрана памятников истории и культуры», «Законодавство про пам'ятки історії та культури. Збірник нормативних актів», бюлетені Народного комісаріату освіти УСРР та Народного комісаріату освіти РСФРР, «Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959 рр. Зб. док. у 2-х тт.», «Музейное строительство в УССР (1917–1987 гг.)», «Охрана памятников истории и культуры. Сборник документов», «Первый Всероссийский музейный съезд. Тезисы докладов», «Сборник постановлений по музейному строительству РСФСР. 1931–1934 гг.».

Важливим чинником розвитку музейної справи виступає сучасна державна політика в галузі. Створена нормативно-правова база включає закони України «Про музеї та музейну справу» (1995 р.), «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.), «Про культуру» (2010 р.), де основну увагу зосереджено на правових, економічних та соціальних умовах створення й роботи музеїв із наукового комплектування, вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури. Зазначимо, що у Законі України «Про охорону культурної спадщини» (стаття 2 «Класифікація об'єктів культурної спадщини») серед інших видів об'єктів культурної спадщини вперше пам'ятки науки і техніки виділені в окрему групу, а також юридично закріплено поняття «об'єкти науки і техніки» як унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об'єкти, що визначають рівень розвитку науки і техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей.

В Указі Президента України «Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України» (2000 р.) йдеться про реставрацію та ремонт пам'яток історії та культури, загальні обсяги таких втручань сягають 45% національного надбання.

Постановами Кабінету Міністрів України «Положення про Музейний фонд України» (2000 р.) та «Про затвердження переліку музеїв, в яких зберігаються колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини музейного фонду України» (2000 р.) на облік беруться усі державні музейні установи. Затверджені Міністерством культури України «Положення про державну реєстрацію, перереєстрацію та облік музеїв» (1996 р.), «Порядок занесення унікальних пам'яток Музейного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання» (2001 р.) визначають умови систематизації музейної мережі України та правила формування Музейного фонду, який складає близько 12 млн. історико-культурних пам'яток та об'єднує державну і недержавну частини. Статус музеїв значно підвищився, коли низка закладів стала національними. Державна політика спрямована на розвиток музейної галузі, проте в ній не акцентована увага на суспільнотворчому потенціалі музеїв, їх впливі на світоглядні основи суспільства, не розглядаються державні механізми їх зближення. Закон УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (1991 р.) регламентує використання архівно-слідчих справ у процедурах їх розсекречення та відновлення прав репресованих осіб.

У роботі над дисертаційним дослідженням широко використовувалась видана у 1920-х – 1930- рр. література, збірники документів, матеріали наукової періодики, громадсько-політичної преси, видання музеїв (бюлетені, путівники, каталоги). Це, зокрема, бюлетені Музею Слобідської України, Наукового музею в Хоролі на Полтавщині, Кабінету антропології та етнології, Прилуцького окружного музею, збірники та покажчики Волинського науково-дослідного музею, Миколаївського історико-археологічного музею, Коростенського окружного музею, Полтавського державного музею ім. Короленка, історичного музею Уманщини за авторством П. Курінного, Бердичівського державного історико-культурного заповідника, підготовленого Т. Мовчанівським, Сумського музею, виданого Н. Онацьким, «Бюлетень комісії краєзнавства» (1924 р.), «Життя і революція» (1925 р.), «Збірник секції мистецтв Українського

наукового товариства» (1921 р.), «Краєзнавство» (1927–1930 рр.), «Наука на Україні» (1926–1928 рр.), «Просвещение Донбасса» (1922 р.), «Україна» (1925 р.), «Червоний шлях» (1923–1935 рр.), «Музей» (Петроград, 1924 р.), «Советский музей» (1931–1940 рр.) періодична преса – «Известия», «Киевлянин», «Киевская мысль», «Комсомолец України», «Комуніст», «Культура і побут», «Нова рада», «Радянська Волинь», «Чернігівські губернські вісті», «Южный край», «Южный Крым».

Отже, виявлений корпус архівних та опублікованих документів склав джерельну основу дослідження, аналіз якого дав можливість значно поглибити знання про історію музейної справи, простежити трансформаційні процеси, що відбувалися в музейництві впродовж 1920-х – 1980-х рр., документально підтвердити як музеї із своєрідних наукових лабораторій з 1930-х рр. перетворюються на культосвітні установи для пропагування досягнень соціалістичного будівництва, висвітлити участь музейників та діячів науки і культури в створенні музеїв та збереженні їх колекцій, розкрити наслідки тоталітарного режиму в музейній галузі України.

1.3. Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження

Методологічною основою дисертаційної роботи є система наукових принципів, які дозволили виокремити і зосередитися на групі ключових методів та прийомів дослідження. Функціонально теоретико-методологічні засади забезпечили всебічність аналізу процесу розвитку музейної справи України, дали можливість виділити його окремі етапи, визначити об'єктивні та суб'єктивні чинники, що позитивно чи негативно вплинули на їхню характеристику. Логіко-аналітичний інструментарій допоміг уточнити і поглибити систему термінів та понять у музеології, якомога об'єктивніше викласти сучасний науковий дискурс з музейної проблематики. Чітке визначення методології дослідження значною мірою дозволило досягти мети та реалізації завдань дослідження.

Під час дослідження суспільно-історичних явищ, які вплинули на розвиток українського музейництва, для пояснення сутнісного змісту цього процесу застосовувалися категорії з наукової бази гносеології. Серед них: теоретичне, абстрактне, логічне, емпіричне, конкретне, істинне, історичне, відображення, які допомогли узагальнити теоретико-методологічний пласт напрацювань в музеології, сформувавши авторську концепцію суспільного розвитку музею, яка дала можливість розглянути розвиток музею в сукупності з суспільством, враховуючи закономірності та історичні особливості розгортання суспільних процесів. В основі світоглядного бачення концепції музей виступає дієвим суспільним організмом.

Опираючись на емпіричні та теоретичні закони наукового пізнання, вдалось відтворити процес розвитку музейної справи у ХХ – початку ХХІ ст., означити головні аспекти її еволюції, з'ясувати, що залежно від історичних періодів та суспільних умов музеї мали різну затребуваність у суспільстві. В Україні в колоніальні часи вони, перебуваючи в аморфному стані, залишалися здебільшого давньосховищами, тоді як у національно-визвольні періоди історії набували ознак духовної скарбниці народу, який, здобуваючи власну незалежність, повертався до історико-культурної спадщини, усвідомлював її значення у складних процесах державотворення, відродження історичної пам'яті та національної самоідентифікації серед народів світу.

Під час розробки методики дослідження обраної теми, сформовано комплекс принципів, які виступають своєрідним ідейним початком для вирішення наукової проблеми, гносеологічно-методологічним засобом реалізації підходів, в результаті чого визначено актуальне місце музею в сучасному суспільстві з його гуманістичною місією з утвердження духовних засад. Водночас спостерігаємо, як змінюються вимоги суспільства до музею. Громадян уже не задовольняє статичний, споглядальний формат музейної діяльності, вони прагнуть видозмінити форми комунікації з музеями, відчутти можливості новітніх інформаційних технологій. Музеї поступово перетворюються в центри

суспільного життя місцевої громади, помітно впливають на формування її соціокультурного середовища.

Для проникнення в сутність такого суспільного явища як музей застосовувалися загальнонаукові принципи дослідження: історизму, об'єктивності, толерантності, багатовимірності, світоглядного плюралізму та діалектичного розуміння історичного процесу, які передбачають комплексне вивчення музейної справи з урахуванням історичного контексту її розвитку. Крім цього, при аналізі фактів та понять у роботі застосовувалися принципи системний, інформаційний, індукції і дедукції. Об'єктивно оцінюючи наслідки тоталітарного режиму на розвиток музейної справи в Україні, констатуємо, що в умовах, коли системно руйнувалася ідея української державності, плюндрувалася національна свідомість народу, політичними репресіями нещадно знищувався інтелектуальний потенціал нації, політикою «колективізації», голодоморів та іншими дискримінаційними заходами нівелювалася споконвічна ментальність українців, музеї засобами ідеологічного тиску та політичних репресій поступово втрачали професійних фахівців, імена досвідчених музейників на тривалий час були викреслені з української історії. Наслідками репресивної політики стала руйнація засадничих основ специфічної галузі культурницької діяльності – музейництва, поступове усунення музеїв від науково-дослідної роботи, а їхні освітньо-виховні можливості зводилися до пропагування ідеологічних штампів. Перетворення музейних закладів у політосвітні інституції суттєво деформувало зміст їх роботи, позначилось на профільній структурі музейної мережі, примушеної служити компартійній ідеології, що не могло не вплинути на ставленні суспільства до них. Поширеним стало явище примусового відвідування музеїв, де основу екскурсії складали розповіді про досягнення і переваги радянського ладу. Неузгодженість проголошуваних політичних гасел із правдою життя призводила до того, що громадськість не сприймала такого музейництва, а, отже, музеї відходили на периферію суспільного буття, втрачаючи разом з авторитетом і основного свого співрозмовника.

Обрані принципи дозволили унормувати та відрегулювати дослідницький процес у теоретико-методологічних та практичних його аспектах, визначитися з сукупністю наукових підходів, спрямованих на вирішення поставлених в роботі завдань.

Враховуючи, що дослідницькі підходи тісно пов'язані з принципами, їх спільне використання у науково-пізнавальній діяльності визначило методологію дисертаційної роботи, характер постановки проблеми та вибір відповідного вектору дослідження. Були задіяні такі підходи: абстрактний, конкретний, логічний, історичний, індуктивний, дедуктивний, аналітичний, синтетичний, динамічний, описовий, кількісний, генетичний, типологічний, порівняльний, також напрацьовані в сучасній науці нові загальнонаукові підходи системний, структурний, функціональний, інформаційний, припустимий, модельований. Під час дослідження кожен із названих підходів визначав один із можливих шляхів пошуку.

Вивчення історії розвитку музейної справи, трансформаційних процесів у формуванні музею як суспільного організму спонукали до використання історичного підходу. Цей теоретичний засіб спільно з порівняльно-історичним методом дозволив простежити генезис та розвиток науки музеології, сферу її практичної діяльності – музейну справу, у хронологічній послідовності проаналізувати історичний досвід українського музейництва, виявити історичні закономірності та суперечності, схожість та відмінність явищ на різних етапах формування музейної галузі України. Теоретична частина дослідження потребувала опису, аналізу та уточнення термінологічного інструментарію науки музеології, тому термінологічний принцип дозволив поглиблено розглянути історію термінів, проблему інтеграції музейних понять зарубіжних музеологічних шкіл в українське музейництво. Наукові розробки, матеріали тлумачних та музейних словників дозволили сформулювати та уточнити низку музейних термінів.

Об'єктом дослідження виступає історія музейної справи України, яку, за допомогою системного підходу, розглядаємо як цілісну систему. Вона

характеризується єдністю об'єктивно створених та взаємопов'язаних елементів. Комплексне дослідження компонентів системи – музеїв, працівників музейної галузі, музейних збірок, відвідувачів, функціональність та взаємодія цих підсистем з державою та суспільством, вплив історичних чинників та умов – розкриває супідрядність, динаміку, специфіку розвитку музейної справи. Системне дослідження музейної галузі дало змогу визначити системотворчі та інтегративні властивості елементів цієї системи, їх специфічні функції. Для вивчення антропологічного аспекту проблеми застосовано системно-діяльний підхід, в основі якого лежить предметна діяльність людини. Вплив музейників та української інтелігенції на зміст та динаміку системи виявляє здатність людини змінювати систему і простір, з яким вона взаємодіє. Синергетичний підхід дав можливість розглянути в музейній справі процеси самоорганізації та створення нових структур, зокрема громадських музеїв. Синергетика, як теорія самоорганізації, дає змогу пояснити рушійно-мотиваційні механізми існування та самовідтворення системи.

Останнім часом поширення отримав інформаційний підхід, який застосовується при вивченні суспільних процесів. У контексті досліджуваної теми є можливість розглянути багаторівневу інформаційну систему із взаємопов'язаних систем «суспільство», «людина», «культура». Основне місце належить інформаційній системі «людина», через яку відбувається взаємодія двох інших систем. Розпочатий шлях зближення музею з суспільством, його спрямованість до людини формують своєрідний, як називають фахівці, музейний запит громади. Останнім часом саме цей аспект став об'єктом дослідження музейників, він тісно пов'язаний зі зростанням гуманістичного значення музею в суспільстві. Враховуючи інформативність музейної сфери, а з іншого боку – проникнення інформації в усі галузі діяльності людини, інформаційний метод дозволяє дослідити ступінь затребуваності музеїв суспільством, відкрити нові можливості музейної комунікації.

У дисертаційному дослідженні музей розглядається і як феномен культури. Використання культурологічного підходу допомогло розширити бачення музею

як соціокультурного інституту, вибудувати суспільну концепцію його розвитку, сформувати гуманістичну місію музею в сучасному суспільстві. Вивчаючи процес розвитку музейної справи, можна простежити аксіологічне осмислення громадськістю культурних цінностей, зокрема музейних скарбів. Аксіологічний підхід застосований для визначення ролі музеїв у формуванні системи цінностей, утвердженні духовних засад у суспільстві.

У сучасному наукознавстві методи наукового пізнання, за ступенем спільності та сфери дії, поділяються на загальні філософські, загальнонаукові, спеціально наукові, дисциплінарні та міждисциплінарні. Із загальних філософських методів застосовано діалектичний метод пізнання, який дозволив дослідити музейну справу в Україні як поступальний, суперечливий і нерівномірний процес, характерною рисою якого була трансформація музею від давньосховища, згодом – при тоталітарному режимі – ідеологічного інструмента до соціокультурного інституту.

Методологію дослідження склали загальнонаукові методи пізнання, які, охоплюючи певні аспекти дослідницької діяльності, використовувалися як засоби для вирішення поставлених в роботі завдань. У процесі роботи застосування того чи іншого методу визначалось характером явищ та подій, які досліджувалися. У дисертації використані методи спостереження, реконструкції, опису, аналізу, синтезу, систематичний, емпіричний, методи узагальнення, класифікації, типологізації, аналогії, моделювання.

Метод аналізу допоміг структурувати джерельно-історіографічний масив інформації про діяльність музеїв на різних етапах розвитку музейної справи, метод синтезу – виявити спільні напрями діяльності закладів та їх функції у контексті поставленої мети. Використання методу причинно-наслідкового аналізу дозволило визначити громадське музейництво як виразний показник дієвості та самосвідомості української громади. Суспільна активність у 1960–1970-і рр. зі збереження минувшини краю, яка спостерігалася в містечках і селах країни, зокрема – і в створенні громадських музеїв. Незважаючи на те, що ініціатива з місць дуже скоро потрапила під партійний контроль і «опіку» КДБ,

вона промовисто засвідчила природну потребу спільноти в збереженні власної історії та культури, формою якої був обраний і народний музей. Показово, що за роки незалежності України громадське музейництво відродилося з новою силою вже на національній основі. Залучено метод структурно-функціонального аналізу, за допомогою якого розглянуто структурні складові системи «музей – відвідувач» та з'ясовано їх функції у взаємодії. Відзначаючи загальносвітові тенденції розвитку музейної галузі у другій половині ХХ ст. щодо зростання суспільної ролі музею, актуалізується проблема взаємодії музею та відвідувача. Це співпало з появою нових типів музеїв та значним розширенням музейної мережі, коли, за підрахунками дослідників, саме тоді виникло близько половини існуючих нині у світі музейних закладів. Аналізуючи взаємодію українських музеїв та суспільства на початку ХХІ ст., необхідно констатувати, що їх діалог потребує певного удосконалення. Багатогранний потенціал музейних закладів затребуваний не повністю, а їхні можливості в духовному та економічному розвитку недооцінені суспільством.

Задіяний метод наукового узагальнення дав можливість виділити загальні тенденції розвитку музейної галузі, підкреслити специфіку цієї сфери людської діяльності.

Базовими для дисертаційного дослідження стали методи історичного пізнання – проблемно-хронологічний, історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний та біографічний. За допомогою проблемно-хронологічного методу проаналізовано важливі питання музейної політики в досліджуваній період.

В основі історико-генетичного методу покладено уявлення про особливості розвитку музейної справи, що дозволило всебічно простежити цей процес у радянські часи та в незалежній Україні. Застосування методу дозволило послідовно розкрити властивості, функції музею в процесі розвитку науки, що дало можливість відтворити причинно-наслідкові зв'язки та закономірності розвитку музейної справи. На основі систематизації та опрацювання емпіричних даних здійснено теоретичний аналіз розвитку музейної справи.

Історико-порівняльний метод, в основі якого лежить закономірний процес історичного розвитку, обумовлений повторенням, сутнісною схожістю явищ, що вирізняються лише за просторовими чи часовими ознаками. Процес порівняння фактів розкриває сутнісний зміст явищ і через аналогії та паралелі приводить до узагальнень в сучасному розумінні музею в контексті новітньої соціокультурної парадигми, коли він розсуває кордони музейного простору, виходить за межі звичного розуміння «храму муз», сховища реліквій, стає осердям громадського життя, важливим інструментом впливу на світогляд громадян. Через осмислення причин появи музеїв, їх суспільної затребуваності виразно проявляються історичні та культурні закономірності розвитку цих самобутніх соціокультурних інститутів.

Історико-типологічний метод дозволив розглянути розвиток музейної справи як цілісну систему, в якій засобами типологізації виділити окремі підсистеми, подати їх характеристики і таким чином визначити закономірності процесу розвитку музейництва, виокремити наступні етапи: 1920-і – 1930-і рр., повоєнні роки і до кінця 1980-х рр., 1990-і рр. і до теперішнього часу.

Історико-системний метод відкрив можливість вивчити внутрішні механізми функціонування і розвитку музею як поліфункціонального закладу. У дослідженні застосовувалися системний підхід і метод системного аналізу, які дали можливість пов'язати певні події, явища та процеси в цілісну систему об'єктивного розвитку, розкрити закономірності її функціонування, констатувати, що впродовж різних історичних епох музей сформувався як соціокультурний інститут, спроможний не лише акумулювати історичну пам'ять і доносити через автентичні раритети важливу інформацію про розвиток людства, але й виконувати відповідальну місію духовного розвитку суспільства. Музей перебуває в постійному пошуку сучасних моделей інтерпретації суспільного історичного досвіду, з'являються його нові типи, а комунікаційні можливості відкрили широкі межі закладу для спілкування.

Біографічний метод дав змогу з'ясувати взаємозв'язок діяльності історичних постатей із суспільними процесами, визначити їх місце в історії

музейництва. Для вивчення загальних тенденцій розвитку музейної справи використані загальнонаукові методи системного підходу і системного аналізу. Для виявлення особливостей і специфіки розвитку музеїв використано метод моделювання: відтворення функціонування музеїв у конкретних політичних, економічних, соціокультурних умовах того чи іншого періоду. Зокрема, відродження в Україні, після довгих десятиліть, традиції музейного меценатства, урізноманітнення його форм.

Після довгих десятиліть в Україні відроджуються якого свідчить про своєрідну партнерську взаємодію музею та громадськості.

У науковому дослідженні застосований метод критичного аналізу наукової і методичної літератури, зокрема про діяльність музеїв у радянський період, матеріалів архівно-слідчих справ репресованих музейників.

Сучасний науково-пізнавальний процес характеризується інтеграційним зближенням та взаємопроникненням наук. Дослідження комплексного змісту передбачають використання методології, понятійного апарату суміжних дисциплін. Робота з визначення сутнісних змін у розвитку музейної справи в Україні вимагає використання багаторівневої методики, системних і комплексних підходів на перетині таких наук, як історія, музеологія, культурологія, пам'яткознавство.

Розгляд історії музейної справи та питань теорії галузі музеєзнавчих знань здійснюється в дисертаційній роботі з використанням методів музеєзнавства. У теорії та практиці музеєзнавства активно використовуються методи соціогуманітарних, спеціальних і допоміжних історичних дисциплін, педагогіки, психології, соціології, польового дослідження, безпосереднього спостереження, експериментальні методи. Водночас, інтегровані в структуру музеєзнавчих знань і застосовані для дослідження питань музейної сфери, вони набувають нового змісту як вузькодисциплінарні методи музеєзнавства. Відзначимо, що, зважаючи на багатопрофільність музейних закладів, музеєзнавство увібрало і задіяло в музейній площині методологічний інструментарій інших наук, надавши цим методам ознаки власної специфіки.

Міждисциплінарний характер дисертаційного дослідження обумовив необхідність визначення місця музеології в системі соціогуманітарних наук та поглиблення вивчення понятійно-категоріального апарату науки, тому цій проблемі виділено окремий розділ роботи. Зазначимо, що процес формування термінологічної системи в музеології перебуває в постійному розвитку, низка понять та визначень залишається неусталеними і дискусійними, що обумовлено багатоплановою специфікою феномену музею та різними концептуальними підходами до нього. Тема музейної термінології хоч і знайшла висвітлення у низці монографій, публікацій, навчальних посібниках з музеєзнавства, словниках, довідниках, дисертаційних роботах українських дослідників, однак ще потребує подальшого глибокого вивчення, змістової інтеграції у міжнародну музейну лексикографію. Важливим завданням для українського музейництва постає підготовка Української музейної енциклопедії, проекти якої вже існують серед музейної спільноти.

У дисертаційному дослідженні використовуються терміни, які є загальноживаними у музейній галузі: «музей», «музейна справа», «музейництво», «музеєзнавство», «музеологія», «музейний фонд», «музейний предмет», «музейна пам'ятка», «музейна колекція», «музейне зібрання», «музейна експозиція», «музейна виставка», «музейна педагогіка», «музейна соціологія», «музейна комунікація» та ін. Визначення понять «музейний простір» (динамічна форма співдіяльності музею та суспільства, результатом якої є пізнання культурного надбання людства музейними засобами) та «музейне меценатство» (підтримка та сприяння зацікавлених осіб музеям та їх діяльності в формах фінансової підтримки, поповнення музейного фонду та створення приватних музеїв) подано в роботі в авторському формулюванні. Частина дефініцій детально розглянуто в наступному розділі даного дослідження.

Сучасне пояснення терміну «музейна справа» не викликає в дослідників особливих зауваг, його зміст включає в себе державну політику, законодавство, музейну діяльність, управління. Музейна справа пов'язана з практичними

питаннями розвитку галузі, науково-методичним та матеріально-технічним забезпеченням діяльності музеїв, формуванням їх мережі, підготовки кадрів, що поєднує її з музейним будівництвом. Музейну мережу складають музеї, які знаходяться на певній території. Її можна класифікувати за територіальним принципом: державна, регіональна, обласна, місцева мережа, а також – за формою власності чи профільною приналежністю музеїв: мережа державних, відомчих, приватних закладів, художніх, краєзнавчих музеїв тощо.

У дискусійному полі зарубіжних і вітчизняних дослідників перебуває термін «музейний предмет», які виділяючи і характеризуючи поняття різного рівневого порядку – «пам'ятка», «музейна пам'ятка», «музейна річ», по різному трактують сутнісний зміст музейного предмету. Якщо раніше музейна значущість предмета зумовлювалася його раритетністю і з нього виростав музей, то сучасне бачення музею, який будується на ідеї, трансформує значення музейного предмету. Враховуючи практичні та теоретичні розробки щодо місця музейного предмету в музейному зібранні, констатуємо, що музейний предмет є рухома пам'ятка природи, історії та культури, вилучена із середовища свого перебування, що характеризується рідкісністю, естетичною цінністю, меморіальністю, інформативністю, пройшов музейну атрибуцію і прийнятий до музейних фондів на зберігання.

Музейна колекція є сукупністю музейних предметів, об'єднаних в одне ціле за певними спільними ознаками, які мають наукову чи художню цінність. За змістом розрізняють музейні колекції систематичні, тематичні, меморіальні, особисті. Музейні колекції, в свою чергу, складають музейне зібрання. Зібрання музеїв держави об'єднуються в Музейний фонд. Загальноприйнятним є визначення музейної експозиції, яка є цілеспрямованою та науково обґрунтованою демонстрацією музейних предметів, які організовані композиційно, забезпечені коментарем, технічно і художньо оформлені і створюють специфічний музейний образ природних і суспільних явищ. Зауважимо, що музейний предмет в експозиції набуває статусу експонату.

Тимчасова музейна експозиція, присвячена конкретній темі і побудована на музейних матеріалах, складає музейну виставку.

Одним із напрямів сучасного музеознавства є музейна педагогіка, яка перебуваючи в міждисциплінарному просторі музеєзнавства та педагогіки, виконує культурно-освітню функцію музейними засобами. Музейна педагогіка володіє значним людинотворчим потенціалом і виступає актуальним чинником у формуванні людини музейного типу, що включає, окрім соціальних, освітніх характеристик, і досвід відвідування музеїв. Музейна педагогіка набуває все більшої ваги у навчально-виховному процесі та забезпечує міцні контакти на майбутнє. Нині в музеях активно розвивається музейна соціологія, яка покликана залучити до музейного поля якомога ширшу аудиторію, дозволяє глибше пізнати музейного відвідувача, врахувати його вікову особливості, освітній рівень, навички та уподобання. Дослідження музейної аудиторії, визначення її бажань і потреб необхідне для формування стратегічних завдань для вибудови ефективної музейної роботи з відвідувачем в подальшому.

Отже, теоретико-методологічні засади, сформовані та застосовані в ході роботи над дослідженням, дали можливість вивчити різноманітні аспекти музейної справи, простежити історичні особливості її розвитку, виявити специфічні риси галузі в контексті загальноукраїнського та світового суспільно-історичного розвитку.

Висновки до розділу 1

В останні десятиліття з оновленням теоретико-методологічних засад, оприлюдненням архівних документів про заборонені чи сфальсифіковані сторінки української історії з'явилась можливість неупередженого висвітлення історичних подій та явищ, зокрема в музейній галузі. Аналіз історіографічного пласту з музейної тематики засвідчує значний інтерес дослідників до питань історії та теорії музейної справи, функціонування музею як соціального інституту, врахування його діяльності для потреб суспільства, впливу на суспільні процеси, ставлення різних соціальних груп до музею, їх ціннісні орієнтації.

Помітним стає поступове заповнення окремих лакун у вивченні актуальних проблем музейництва, зросла кількість наукових видань, навчальної, довідкової літератури, музейна тематика все частіше виступає предметом дисертаційних досліджень. Поряд із висвітленням історії та діяльності окремих музеїв, описом їх колекцій, дослідженням регіональних особливостей розвитку музейної справи увагу вчених привертають питання теоретичних засад в музеології, сучасного стану та перспектив галузі, функціональних можливостей музею в умовах інформаційного суспільства. Однак цілісного аналізу історичного досвіду розвитку українських музеїв за останні майже сто років не здійснено, відсутні узагальнюючі праці з характеристикою основних суспільно-історичних закономірностей та тенденцій розвитку музейної справи. Недостатньо висвітлений ключовий фактор у розвитку галузі – антропологічний. Незважаючи на існування доволі широкого історіографічного поля, значна частина проблем, зокрема напрацювання вчених в теоретико-методологічній частині музеології, що піднімаються в працях, потребують концептуального осмислення.

Наявна джерельна база є достатньою й адекватною для розробки окреслених у дисертації дослідницьких завдань. Виявлений, проаналізований і використаний комплекс архівних та опублікованих джерел дозволив розглянути комплексно і всебічно історію музейної справи в Україні, визначити особливості розвитку музеїв на різних історичних етапах, осмислити внесок музейників, науковців і діячів культури у створення музейних закладів, збереження культурних цінностей, об'єктивно висвітлити наслідки тоталітарного режиму і їх впливу на перспективи галузі, повернути в суспільну пам'ять імена музейників, замовчуваних чи заборонених у радянські часи.

Використаний методологічний та термінологічний інструментарій дозволив об'єктивно проаналізувати процес розвитку музейної справи від 1920-х рр. до теперішнього часу, простежити історичні трансформації музею як феномену культури, висвітлити науково-теоретичні аспекти проблеми, узагальнити напрацьований досвід в українському музеєзнавстві, визначити перспективи подальшого розвитку музейної галузі в Україні.

РОЗДІЛ 2

МУЗЕЙ У СИСТЕМІ СОЦІОГУМАНІТАРНИХ НАУК: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

2.1. Термінологічні дефініції у музеознанні

У контексті модернізації українського суспільства на початку ХХІ ст. виразно проступає проблема оновлення методологічних парадигм сучасної соціогуманітаристики. Такі тенденції наукового процесу, як диференціація і інтеграція знань, спрямовують соціогуманітарні дослідження до освоєння міждисциплінарного простору. Нинішній етап розвитку наукового пізнання відзначається нагальною потребою вирішення актуальних проблем теоретико-методологічного змісту. У першу чергу це стосується молодих галузей знань, що тільки проходять період свого становлення, і формування їх науково-методологічних засад перебуває в дискусійній динаміці.

Останнім часом у науковому світі спостерігається зростання інтересу до проблем музеології як молодій галузі знань, її теоретичного осмислення, удосконалення професійного понятійного апарату, що свідчить про позитивні зрушення в процесі оформлення її як зрілої наукової дисципліни. Ми пов'язуємо це із об'єктивними чинниками формування у другій половині ХХ ст. нової культурної парадигми, де спадщина поступово вибудовується в окремий науково-інституціональний сегмент. Музеї, як вагома складова історико-культурного надбання, в умовах сучасних соціокультурних викликів теж набувають певних функціональних змін.

Музеологія володіє специфічною здатністю творчо застосовувати досягнення суміжних наук, інтегрувати знання, наукові методи та підходи соціогуманітарних галузей, чим пояснюється широке залучення їх фахівців до музеознання. Розвиток історичного процесу лежить в основі сутності музею, який ще в античні часи називали місцем, де минуле не розходиться з майбутнім. Історики, культурологи, досліджуючи музейне історико-культурне надбання, формують простір суспільної пам'яті, без якого не існує національної

держави, вивчають співіснування систем «музей – суспільство», «музей – культура» [6; 391]. Теоретичним та методологічним фундаментом для осмислення морфогенезу музею, інтерпретації музейних колекцій, розвитку науки музеології виступають філософські концепції, наукові підходи гносеології, герменевтики, аксіології, семіотики, семантики [131; 691; 790]. Функціональні особливості музею обумовили тісні зв'язки музеології з соціологією, педагогікою, психологією, результатом яких стало не лише оформлення окремих напрямів – музейна педагогіка, музейна соціологія, але й, як стверджує науковець Ю. В. Зінов'єва, виявлення нового ракурсу в дослідженні музею як соціокультурного інституту [353]. Розвиток музеології у соціогуманітарному просторі сприяв застосуванню досягнень, методів, принципів сучасної гуманітаристики, відкрив для неї нові наукові перспективи в теоретичних та практичних пошуках.

Обговорення проблем подальшої динаміки розвитку музеології, її термінологічного інструментарію в умовах розгортання сучасних культурних процесів є закономірним і важливим. Це свідчить про зростаючу роль музеїв у суспільному житті, багатий потенціал цих осередків на перспективу та утвердження музеології як самостійної дисципліни. Музеологія – наука, що формується на стику соціального і гуманітарного пізнання і вивчає закономірності генези та функціонування музею, його взаємодію з культурною і природною спадщиною, а також суспільством.

Досліджуючи теоретичну складову музеології, її місце в системі соціогуманітарних наук, вчені значну увагу приділяють визначенню наукового об'єкта, предмета музеології, її теоретико-методологічній базі. У працях з проблем музейної методології вчені П. ван Менш, С. Скрівен, К. Шрайнера розглядають питання застосування методів та методик інших наук у практичній діяльності музеїв. Музеологи З. Странський та В. Глузинський розробляють теоретико-методологічні підвалини для музеології як самодостатньої галузі науки, а сутність музею висвітлюють через методи структуралізму та інформатики. Перед молодого галуззю знань гостро постають питання

формування власного понятійно-термінологічного апарату, закріплення музейної специфіки у визначеннях дефініцій та категорій. У науковому колі музеологів у центрі дискусій перебувають поняття «музей», «музейний предмет», «музеологія».

Термін «музей» відомий ще з античної доби і в процесі розвитку людства пройшов свій шлях історичної трансформації змісту від терміну, що означає святилище муз, до соціокультурного інституту, інструменту формування суспільної свідомості. У сучасній світовій музеології музей є не просто реконструктором минулого, а формотворчим чинником впливу на соціокультурне середовище конкретного співтовариства, одним із інструментів самоусвідомлення культури у процесі витворення власної концепції культурного розвитку та самоідентифікації щодо інших культур, генератором культури сучасної і майбутньої через збереження і актуалізацію найбільш цінної частини усіх видів спадщини. Визначення змісту музею, його особливостей та функцій досі залишається неусталеним.

В українському музейництві початку ХХ ст. відомі вчені та музейники Ф. Шміт, Ф. Ернст, М. Біляшівський, Д. Щербаківський, І. Свенціцький та інші дослідники музейної справи розвивали концепцію «живого музею», відкритого для відвідувача та наділеного просвітницькою функцією. Сучасну ідею про інтегрування музею в соціум означив у 1920-х рр. Федір Шміт. Він, заклавши основи музейної педагогіки, писав і про створення музеєм особливого емоційно насиченого для сприйняття знань середовища, і про навчання й виховання за допомогою творчості, і про об'єднання музеєм у єдину комунікативну систему творця, продукту його творчості й людей, які сприймають твір мистецтва. Музейник один з перших визначив принципи типологізації та класифікації музеїв, формування музейної мережі, підходи до музейної експозиції [1041; 1042; 1043]. Навколо цих ідей будуються й сьогодні наукові дослідження, присвячені питанням музейної комунікації.

Розвитку знань про музей сприяли наукові контакти з російськими музеєзнавцями М. Ф. Федоровим, М. І. Романовим, І. Е. Грабарем,

А. У. Зеленком та ін. Зокрема, вчення Миколи Федорова на основі феноменологічного підходу до функції музею було принциповим у становленні музеології як науки. Дослідник вважав музей посередником між минулим і майбутнім, своєрідним механізмом, який надає інформацію спільноті про культурно-історичний простір, в якому вона існує. У своїй праці «Музей, його зміст і призначення» він відзначав його особливу, сакральну місію: «Музей є першою науково-художньою спробою збирання і виховання в єдине, і тому ця спроба є справою релігійною, священною. Музей містить у собі всю науку про людину й природу як вираження волі Божої...» [879, с. 582–583].

З початком ХХ ст. на європейських теренах простежується зростання ролі музеїв, поширення музейних знань у суспільстві та поява музейних навчальних закладів. У 1901 р. чеський музейник К. Черняк закликав до відкриття музеологічних студій, а Ю. Ляйшинг у німецькому журналі «Museumkunde» («Музейний вісник») критикував неефективність музейних працівників, що не пройшли курсів «in Museumswissenschaft» (музеезнавства). У 1934 р. перша міжнародна музейна організація «Office international des musees» опублікувала за матеріалами конференції в Мадриді короткий музеографічний посібник. Музейна спеціалізація у вищій освіті утверджується у 1960-х рр., коли, за підрахунками дослідника З. Странського, кількість навчальних закладів із спеціалізацією музеології складала понад 600 закладів. У 1980 р. вийшов у світ перший номер міжнародного теоретичного періодичного видання «Museological working papers» («Музеезнавчі робочі папери»), а у 1985 р. товариство «Нова музеологія» видало перший свій збірник [829, с. 45–47].

Музей, пройшовши еволюцію понятійного становлення, нині в професійному співтоваристві розглядається і як чинник «генерування культури сучасної і майбутньої на основі збереження і актуалізації найбільш цінної частини всіх видів спадщини» [500, с. 44; 836, с. 51], і як інститут соціальної пам'яті [397, с. 395], і «культурна форма» [6, с. 8–9]. У цих дефініціях підкреслюється поряд з культурницьким змістом і комплексний характер діяльності музею, що робить його універсальним і дозволяє розглядати

географічний, історичний, національний, профільний та інші аспекти у розвитку музейної справи.

У Законі України «Про музеї і музейну справу» подається офіційне тлумачення цього поняття: музеї – це культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини [337, с. 191]. Водночас, на наш погляд, подана дефініція обмежує зміст музею лише як закладу культури, без врахування сучасних тенденцій у розвитку соціогуманітарних наук та суспільних викликів ХХІ ст.

Міжнародна рада музеїв (ICOM) у дискусіях на своїх наукових зібраннях констатує, що в понятті «музей» сучасні дослідники вбачають як інститут або заклад, так і специфічний простір, спроектований для відбору, вивчення та експонування матеріальних та нематеріальних свідчень людини і світу, в якому вона перебуває. На шляху свого розвитку музеї змінювали форми, функції, методи діяльності, трансформувалася їх роль у суспільстві. У 2007 р. Міжнародна рада музеїв подала таке визначення музею: це некомерційний заклад, який слугує розвитку суспільства та доступний широкому загалу, здійснює пошук, збереження, дослідження, популяризацію і експонування матеріальної та нематеріальної спадщини людства задля вивчення та задоволення його духовних потреб [409, с. 48]. Зауважимо, що таке визначення, яке діяло протягом тридцяти років за Статутом ICOM 1974 р., відрізняється від попереднього лише доповненням поняття нематеріальної спадщини та зменшенням дослідницької діяльності музею. У деяких фахівців виникає запитання щодо некомерційного аспекту музею, а представниця чеської школи А. Грегорова вважає, що музей – це цілеспрямований і систематичний збір та збереження відібраних неживих матеріальних і головним чином трьохвимірних предметів природи і суспільства. Голландський музеолог Петер ван Менш розглядає музей як місце для музеєфікації, або як постійний музеологічний інститут, який зберігає колекції фізичних свідчень («physical document») та породжує знання про них.

Значно розширився зміст поняття «музей» з появою «нової музеології», коли на межі ХІХ – початку ХХ ст. у Європі почали виникати музейні утворення, що стали прототипом «нового музею» кінця ХХ ст. У 1891 р. на острові Юргорден у Стокгольмі етнолог Артур Хазеліус започаткував скансен – перший етнографічний музей під відкритим небом, а у 1913 р. в Гаазі коштом американського підприємця та мецената Ендрю Карнегі постав Палац миру за проектом французького архітектора Луїса Кордоні, де нині розташований Міжнародний суд ООН та Постійна палата Третейського суду. Новим за змістом на той час став заснований у 1901 р. фінансистом і громадським діячем І. С. Бліохом у швейцарському Люцерні Міжнародний музей війни й миру [630, с. 393]. Продовжили процес трансформації музейних закладів представники французької школи Ж. А. Рів'єр і Ю. де Варін у сучасній концепції «інтегрованого музею» [745]. Формою нового типу музею стає екомузей, який один із його засновників Ж. Рів'єр описує як живе і діяльне середовище, що відображає взаємодію людини і природи крізь простір і час, і наголошує, що окрім збереження, експонування та пояснення культурної та природної спадщини такий музей спроможний впливати на розвиток громади, яка опікується цією спадщиною [409, с. 51]. Цей тип музею ми детальніше розглянемо у п'ятому розділі дисертації.

Серед праць прибічників «нової музеології», варто виділити дослідження хорватського музеолога Томіслава Шоли, в яких він зупиняється на стані музеології як наукової дисципліни, визначає її завдання на сучасному етапі. Виділяючи основні питання, що вимагають вирішення, він, як найбільш актуальне, називає «визначення сутності музею». Узагальнюючи сучасні погляди музеологів про природу музейного предмета й про специфіку «музеїв третього покоління», Т. Шола вказує на зміну ролі музею в суспільстві, на переродження його з «явища» в «процес», на спрямованість сучасного музею в майбутнє. Цікаві його міркування про галузь музеології, проблему співвідношення музею з феноменом спадщини, сучасні методи музейної комунікації [1045; 1046]. Канадський вчений Д. Макдональд у своїх

дослідженнях зосереджує увагу на характеристиці розвитку музейної справи в сучасному світі: у Європі, Азії, Австралії, США. Він виділяє, зокрема, найзначніші і найцікавіші явища у музейному будівництві Японії: музеї на ринкових площах, парки культури. Слушними видаються його міркування про роль феноменів культури й паломництва в музейній комунікації. Науковець розглядає музей як «інструмент послідовної ініціації, що триває протягом всього життя» [1039, с. 27].

Одним із актуальних напрямів культурологічних досліджень є представлення музею як феномена культури. Спорідненість музею з культурологією – наукою про зміст і суть культури як соціально-історичного явища, підтверджує процес оформлення музею як соціокультурного інституту. Німецький філософ Генріх Ріккерт у своїй відомій праці «Науки про природу і науки про культуру» (1889 р.) приділяє особливу увагу історичному факту, його культурній значимості, вважаючи, що культура – це існування фактів, в яких зафіксовані цінності. Натомість історія, відтворюючи дійсність, формує цінності, що виражаються у світогляді, через які проступають особливості окремого культурного універсуму. Саме культурологія вивчає процес формування цінностей і світогляду. Виводячи своє вчення про цінності, Г. Ріккерт зауважував, що завдання науки – не збір фактів, а узагальнення їх через складну інтелектуальну процедуру [747, с. 3–13].

Питання про музей як специфічне явище культури недостатньо вивчене сучасними культурологами і музеологами, тому потребує детальної розробки. Російські дослідники Т. П. Калугіна та Т. А. Альошина розглядають музей як один із інститутів культури, що вимагає аналізу питання про необхідність його присутності в культурі, установлення його зв'язку зі змістом культури в цілому і її соціальними функціями [6; 391]. Гіпотеза Т. Калугіної про «музеєфікацію культури», що опирається на трактат А. Мальро «Музей без стін» і на теоретичні судження постмодерністів І. Хассана, Д. Лоджа, Д. Фокема, є актуальною сьогодні, коли залучення масового споживача до світу культури відбувається через мільйонне тиражування творів мистецтва, виникнення

«віртуальних музеїв» на інтернет-сайтах, розвиток міжнародної виставкової діяльності, просвітницького туризму [392; 393]. Науковець розглядає питання культурно-історичної детермінованості конкретних реалізацій художніх експозицій і будує на основі цього їхню історичну типологію.

Музей як феномен культури відіграє вагомую роль в процесі відбору історичних цінностей, реконструкції та інтерпретації минулого. Музеї постійно прагнули зберігати автентичні свідчення реальності, хоч інтерпретація їх завжди залежала від рівня знань про конкретний історичний період. Тому музеї не повинні бути звичайними сховищами артефактів. Колекції – головне знаряддя музеїв, і мета закладу – ефективно включати ці колекції в процес комунікації, у першу чергу за допомогою виставок та експозицій. Саме через тип експозиції подає етапи розвитку музею музеєзнавець Т. А. Альошина:

– етап інституалізації (I тис. до н. е. – середина XVIII ст.), у процесі якого феномен виділився із загальнокультурного простору, поширився на всій території Європи, нагромадив збірки, оформився як специфічний культурний, соціальний інститут. Цьому етапу відповідає еkleктичний тип музейної експозиції;

– етап структурування (кінець XVIII–XIX ст.), у процесі якого музей систематизував свій зміст і позначив сфери своєї діяльності шляхом профілізації своїх установ. На цьому етапі переважав систематичний тип експозиції;

– етап інтегрування (на зламі XIX–XX ст. – кінець XX ст.), у процесі якого музей концептуалізував свою структуру, визначив свої соціальні функції й із продукту, який рефлексує свідомість, перетворився в інструмент, що формує (поряд з іншими) цю свідомість. Експозиції цього етапу об'єднуються в тип концептуальних [6, с. 18–21].

Для дослідниці музей є засобом й творчою моделлю способу адаптування людини до культури через відновлення цілісності світосприйняття. Цей зміст музей втілює через поєднання в собі інтелектуально-аналітичної (наука) і емоційно-художньої (мистецтво) суті; сакралізації раціонального й

раціоналізації сакрального у свідомості; єдності безпосередньої й опосередкованої комунікації; просторово-тимчасового континіуму, створюваного музеєм; декларування принципу міждисциплінарності, високого рівня синергізму всіх форм і способів засвоєння дійсності [6, с. 29]. Слушно зауважує російський музеолог Л. М. Шляхтіна: «Теоретичні підходи синергетичного світогляду можливі як нова парадигма, яка дозволить пояснити сучасні тенденції, а також зрозуміти процеси морфогенезу музейного простору» [1038, с. 17].

Нові підходи до музею в контексті сучасної зацікавленості до проблем аналізу форм свідомості, організації індивідуального і колективного досвіду з її формування розробляє музеєзнавець В. Воронін. Він вважає, що ХХІ ст. буде часом становлення якісно нових форм організації людського співтовариства, відзначає роль і місце в цьому процесі сучасних локальних співтовариств. Учений на основі аналізу музеологічних публікацій розглядає можливості музею у формуванні суспільної свідомості в ХХІ ст., подоланні кризи культури, пошуку й здійсненні нових шляхів культурного розвитку, а також способи інтеграції музею в життя конкретного співтовариства з метою використання музейного потенціалу в процесі локального вирішення глобальної проблематики [6, с. 28–31].

У другій половині ХХ ст. серед європейських дослідників музейної проблематики, за спостереженнями австрійського музеолога Ф. Вайдахера, під впливом французької й німецької філософії з'явився термін «музеалізація». Музеалізація – це специфічний («музеальний») процес засвоєння реальності, у межах якого центр ваги переноситься з «речей як таких» і з їх «потенційних ресурсів» на меморіальну й культурну цінність реальності. Результати цього процесу – спроби зберегти, незважаючи на природний хід речей, неминучі зміни й втрати, свідків і репрезентантів таких цінностей. Наслідком специфіки процесу музеалізації стає певна зміна змісту: реальність як така стає культурною метареальністю. В основі цієї зміни лежить поняття цінності, тому, на думку Ф. Вайдахера, чеський музеолог З. Странський – для зручності більш

чіткого визначення культурної цінності – запропонував такий робочий термін, як «музеальність», тобто меморіальна або культурна цінність. У контексті такої парадигми музей є постійно діючим, некомерційним інститутом, відкритим для публіки, що має справу з музеалізацією, а музеологія досліджує всі теоретичні та практичні аспекти музеального феномену. Музеальність полягає у тому, що людина вважає відібрані предмети настільки важливими свідченнями певного стану речей, що хоче зберігати їх якомога довше та поширювати знання про них у суспільстві [109, с. 32].

У міжнародному музейному співтоваристві вибудовуються принципово нові концептуальні підходи до розуміння музею. За твердженням чеського музеолога Збінека Странського, стратегія розвитку музеології спрямована на формування культурної свідомості суспільства музейними засобами. Необхідно врахувати і постмодерністські впливи на інтерпретацію культури, які відобразились у музейній галузі, наприклад, з появою «уявного музею» Андре Мальро, «музею форуму» Дункана Камерона, «впливового музею» Кеннета Хадсона, екомuzeології, міжкультурної комунікації. Не дивно, що значно зросла кількість установ із статусом музеїв та широким полем діяльності, які руйнують традиційне бачення музею. Поява нових форм музеїв – музеї-бібліотеки, архіви-музеї, школи-музеї, музеї-бренди – засвідчує процес їх саморозвитку. Нині вони не лише хранилище культурного надбання – усе більшої актуальності набуває їх рекреаційна функція. Інформаційне суспільство вимагає змін у профільності музеїв, яка спрямовується на комплексність музейних збірок, а інноваційна модернізація розширює технічні можливості музею [6, с. 33]. Спостерігаємо виокремлення самотнього, культурно-інтелектуального музейного простору як невід'ємної частини суспільного життя та вагомій складовій соціогуманітаристики.

З розвитком інформаційного суспільства, запровадженням цифрових технологій з'явився ще один тип музею – віртуальний, розміщений на CD-Rom, DWD-Rom, в Інтернеті, кібер-музей, де присутність усіх складових музейної інституції не обов'язкова. На думку музейників, термін «віртуальний музей»,

який, вочевидь, сформувався під впливом терміну «віртуальна комп'ютерна пам'ять», є не зовсім коректним. Створена за новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями, така колекція предметів відрізняється від традиційного бачення музею та способів взаємодії з ним. Він доступний у будь-якому куточку світу, не має реального місця перебування та конкретного простору. Французький філософ Бернар Делаш виділив у віртуальному музеї особливу функцію збереження та передачі інформації через чуттєвий досвід людини. Він визначає його світовий масштаб та окреслює зовнішнє поле діяльності, наголошує, що колекція відтворених автентичних предметів може бути настільки віртуальним музеєм, наскільки комп'ютеризована інформаційна база. Сучасні підходи до музею як інструменту для архівації, розуміння і передачі інформації розділяє представник західноєвропейської школи музеології Джудіт Шпільбауер: музей сприяє усвідомленню індивідумом взаємозалежності соціального, естетичного та природного світів, де він існує через надані йому інформацію та знання і самовдосконалюється в широкому контексті [409, с. 50–52].

Впродовж ХХ ст. музей набуває чітких ознак соціокультурного інституту, поряд із понятійно-змістовим наповненням вибудовується його формоутворююча типологізація, поглиблюються науково-методологічні, практичні засади діяльності та усвідомлення громадськістю суспільних завдань його функціонування.

Формування ідеології сучасного музею, узагальнення нагромадженого емпіричного матеріалу, акумулювання та осмислення досвіду музейної справи, неможливі без музейного предмета, який сьогодні перебуває в центрі музеологічної думки та діяльного музейництва. Музейна практика вимагає повноцінного використання різноманітного потенціалу, закладеного в музейному предметі. Музей комунікує з відвідувачем через музейний предмет, який в музейній експозиції стає експонатом. Традиційно музеологія в основу своєї науково-дослідницької діяльності вміщала музейний предмет. Вона формулювала принципи визначення автентичної цінності музейних предметів,

вивчала різні аспекти їхнього впливу на відвідувача, виробляла систему методів документування дійсності. Поняття «музейний предмет» з часом еволюціонувало від «музейної речі», «музейного експонату» у 1930-і рр. до «музейної пам'ятки», першоджерела знань і емоцій – у 1960–1970-і рр. та «музейного предмета», «музеальності», «музеалії» – у теперішньому часі. Таку тенденцію простежують у своїх дослідженнях українські науковці Ю. А. Омельченко, С. І. Кот, Л. Д. Федорова, Л. О. Гріффен, С. Б. Руденко та зарубіжні дослідники А. М. Разгон, В. Ю. Дукельський, А. А. Сундієва, З. Странський, Ф. Вайдахер [109; 305; 449; 649; 763; 828; 837]. Фахівці піднімають питання про істинність артефакту як матеріалізованої історії, визначення ознак його автентичності як безпосереднього носія аксіологічної (ціннісної) інформації, реальної, непідробної приналежності до відповідної епохи.

У своїх працях вчені Ю. А. Омельченко, С. Б. Руденко розглядають терміни «музейний предмет» та «предмет музейного значення» (деякі вчені вживають «музейна річ»), і сходяться на тому, що рухома пам'ятка, відібрана для музейної колекції, отримує статус предмета музейного значення, і лише після того, як буде проведено дослідження, опис і атрибуція, вона входить до відповідної групи фондів музею і стає музейним предметом [648; 649: 763].

Музеєзнавці та пам'яткознавці С. В. Гаврилюк, О. М. Титова, Л. О. Гріффен, В. О. Константинов, Д. В. Кепін [143; 181; 182; 850] розробляють критерії та типи класифікацій для відбору рухомих пам'яток, які необхідно зберегти і взяти на музейний облік (музеєфікувати). Вчені удосконалюють понятійний апарат і дефініції, які стосуються, зокрема, музеїв археологічних, первісної культури, науки і техніки, наголошують на важливості збереження пам'яток науки і техніки в їхньому природному та історичному середовищі, що сприяє донесенню відвідувачу більш повної та достовірної інформації про них.

В оригінальних дослідженнях вчених про об'єкти науки і техніки, інтерес до яких у світі постійно зростає, висвітлюються їх специфічні ознаки та особливості. Дослідники розглядають об'єкти, які в минулому виконували

певні утилітарні функції, а в теперішній час несуть в собі інформацію про їх творців, конкретні суспільно-історичні умови, як історичне джерело, за допомогою якого реконструюється не лише матеріальний світ людини певної епохи, але, що надзвичайно цінно, її соціокультурний та науково-технічний простір. Застосовуючи досконалі методи отримання і використання наукової інформації з археології, джерелознавства та інших наукових дисциплін, дослідники виробили власні підходи до вивчення науково-технічних артефактів, удосконалили методику їх музеєфікації. Л. О. Гріффен зауважує, що виявлення внутрішнього змісту артефакту, втіленого у його матеріальній структурі, актуалізує його як пам'ятку історії та культури, «завдяки артефактам ми не лише отримуємо знання про минуле, але й знаходимося в нерозривному емоційному зв'язку з ним» [182, с. 64].

Науковці Л. О. Гріффен та В. О. Константинов у своїй праці «Український технічний музей» розглядають науково-теоретичні питання із дослідження, збереження та використання об'єктів науки і техніки в музейній та пам'яткоохоронній діяльності, на прикладі різних галузей та напрямів науки і техніки сформували практичні рекомендації з використання музейних предметів та принципи їх експозиційного показу. Музеї науки і техніки, які представляють конкретні результати науково-технічної творчості минулого, дають можливість відвідувачу відчувати себе носієм і продовжувачем того інтелектуального процесу, який пройшла людина як *homo faber* (людина-творець). Дослідники доводять, що у музеях цього профілю використовуються класичні принципи музейного показу автентичних об'єктів. Однак від основоположних експозиційних принципів доводиться відступати в тих випадках, коли об'єкти показу виявляються надто громіздкими чи не вміщаються в експозиційні зали, наприклад, металургійне обладнання, об'єкти суднобудування тощо. У цих випадках доводиться вдаватись до макетів, схем та інших засобів [535, арк. 1–6].

Провідні фахівці у галузі музейної справи та пам'яткознавства поряд з питаннями ефективного використання науково-технічної спадщини, зокрема

методів і засобів музеєфікації рухомих пам'яток науки і техніки, розглядають характерні особливості представлення музейних предметів у експозиції. Музейна експозиція має створити для музейного предмету штучне середовище, через яке відвідувач, заглиблюючись в минуле, емоційно сприймає наукову інформацію, отримуючи інтелектуальний та духовний розвиток.

Українські вчені у дослідженні музейного предмета надають перевагу його змістовим характеристикам, важливим критерієм у відборі пам'яток вважають його аксіологічні ознаки.

Останнім часом спостерігаємо, як музеологія змінює свій погляд на музейний предмет як на рухому пам'ятку, вилучену зі звичної системи відносин у результаті пізнавальної та ціннісної діяльності людини і після відповідної атрибуції включеної до музейної колекції. Зазвичай музейна значимість предмета обумовлювалася його рідкісністю, естетичною цінністю, меморіальністю, інформативністю, і музей виростав для музейного предмета. Водночас частина музеологів вважає, що музей повинен ґрунтуватися не на музейних предметах, а на ідеях, які він хоче донести до відвідувача. Тому музеологія усе більш рішуче висуває на перший план питання змісту музею як інституту, його культурної перспективи, впливу на соціум і на формування суспільної свідомості. Зауважимо, що такий підхід ні в якому разі не є відмовою від ключового значення музейного предмета, а лише розширенням функціональних можливостей сучасного музею через музейний предмет творити соціокультурний простір і обґрунтованим розміщенням його в експозиції підсилювати концептуальну ідею музею.

Музейна експозиція, без якої музей залишається лише сховищем, своєрідною збіркою предметів мистецтва та старовини, в контексті новітніх концептуальних підходів до музею та впливу інформаційних технологій розширює традиційні принципи та засоби показу, запроваджує нові форми відтворення подій та явищ. Для сучасного музейного відвідувача вже недостатнім є системний показ музейних предметів матеріальної і духовної культури, який відтворює природне і соціокультурне середовище людини.

Спрямованість сучасного музею на відвідувача вимагає від фахівців зміни підходів до музейної експозиції. Ці питання обговорюються теоретиками та практиками музейної справи.

В українському музейництві напрацьовано достатній досвід експозиційної роботи. Впродовж 1920-х рр. відбувається поступовий перехід від систематичного методу [575, с. 7], коли предмети розміщувалися за науковою системою, що давало уявлення про зв'язки між представленими групами предметів, підкреслювало спільність їх походження, до тематичних та синтезованих методів побудови експозиції. З'явився також типологічний принцип [566, с. 19] побудови експозиції, коли добиралися предмети одного призначення, але які належали до різних історичних періодів, що давало можливість простежити різноманітність форм і еволюцію окремої групи пам'яток. Зустрічалися «двопланові» експозиції, в яких робився акцент на певній частині матеріалу, інша – виконувала роль фону і не особливо впадала у вічі під час огляду музейної колекції [341, с. 130]. Наприкінці XIX століття виник новий напрямок у побудові експозицій – комплексний, який передбачав показ предметів у відтвореному середовищі і використовувався здебільшого в історико-побутових музеях.

На початку XX ст. серед музейників утверджується думка про наближення музеїв до відвідувача. Відомий мистецтвознавець, колекціонер, професор В. О. Щавинський (свою колекцію він передав Києву) наголошував: «При відсутності живого та дієвого зв'язку між музеєм і народом музеї будуть тільки сховищем нікому не потрібних предметів, цвинтарем реліквій старовини та мистецтва» [545, с. 62]. Фахівці почали розглядати музейну справу комплексно, приділяючи особливу увагу експозиції. У 1917 р. відомий музеєзнавець з Чернігова, послідовник паризької школи антропологів М. М. Могилянський зазначав, що сучасний музей став живою лабораторією прояву творчості людини, необхідністю для науки та всіх видів шкіл, органічною потребою для духовно зростаючих запитів народних мас [580, с. 318]. Учений наполягав на цілеспрямованій та системній науково-пошуковій діяльності, сприяв розвитку

етнографічного музеєзнавства, активно поширював європейський досвід музейної справи в Україні, Росії, Молдавії. У 1918 р. він змушений був полишити свою працю у Російському музеї на посаді завідувача етнографічного відділу (1910–1918 рр.) і емігрувати із Петербурга до Праги, де помер у 1933 р. і похований на Ольшанському кладовищі [743, с. 366].

Значну увагу музейній експозиції приділяв історик мистецтва і музеєзнавець, дослідник української культури Ф. І. Шміт у книзі «Исторические, этнографические, художественные музеи. Очерк истории и теории музейного дела». Він виділив три типи музеїв, які вимагають різних методів добору і показу матеріалів: наукові – для спеціалістів, навчальні – для студентів, публічні – для масового відвідувача. На думку вченого, успіх експозиції залежить переважно від чіткості профілю музею, а не від перевантаженості і скупченості експонатів, що й досі є основним недоліком багатьох музейних закладів. У своїх працях науковець акцентував на важливому значенні умілої побудови експозиції, наголошував, що справа музейника – так розмістити виставлені для огляду речі, щоб вони не кричали кожна про своє, а злагодженим хором представляли те потрібне і цінне, заради чого відвідувач запрошується до музею. Важливою тезою Ф. І. Шміта є те, що музей не тільки визначає тему, а й повинен підводити до конкретних висновків. Музейник не має перебувати в полоні колекції і не експлуатувати її: «Для відвідувача тема у музеї з'ясовується лише через експозицію, а не окремими виставленими предметами, і не роз'ясненнями екскурсоводів або етикетками: одна і та ж збірка речей залежно від експозиції може відображати цілком різні думки, і якщо відвідувачі не розуміють, що хотів сказати музейник, то винуватити треба не їх, а музейника, який не зміг створити належну експозицію» [1041, с. 86–87]. Дослідник формулює основні вимоги до експозиції – цілеспрямованість, ідейна і тематична єдність.

Про доступність експозиції відвідувачам говорив український мистецтвознавець та музеєзнавець С. О. Гіляров, вважаючи, що виклад предметів має бути науково обгрунтованим. Вчений пропонує розробити

систему впорядкування колекцій, науково описати музейні матеріали і опублікувати їх у каталогах. Він один із перших ставить питання про створення при музеях інституту екскурсоводів [376, арк. 1].

Музейний діяч і мистецтвознавець, дослідник західноєвропейської культури, яку вивчав у Німеччині, директор Державного музею образотворчого мистецтва М. І. Романов у своїй праці «Местные музеи и как их устраивать» (1919 р.) виділив три системи експозиційного показу: систематичну (підбір артефактів, розташованих за класифікаційними ознаками окремої науки), біологічну (показ муляжів у відтвореному природному середовищі), художню (об'єднання предметів у створеному музейному просторі), а для виставок запропонував тематичний виклад експонатів. Дослідник розглядав музеї як наукові та освітні установи, запропонував схему побудови експозиції краєзнавчих музеїв за відділами: 1) природи, 2) праці, 3) історії та суспільного життя, 4) побуту та художньої творчості [754, с. 7–8], яка передбачала показ трудової діяльності, громадського і культурного життя народу. І хоч музейника критикували за такий підхід, який не враховує історичної періодизації, хронології, проте саме за цією схемою побудовані експозиції багатьох сучасних краєзнавчих музеїв.

Досліджуючи процес становлення системи показу експонатів, мистецтвознавець та музеєзнавець, дослідник музейної справи у Франції, Німеччині, прихильник комплексного підходу в збиранні, вивченні та експонуванні пам'яток Мстислав Фармаковський виділив три типи експозиції: декоративний – представлення музейного матеріалу без наукової класифікації; систематичний – показ предметів серіями; комплексний – відібрані групи різних предметів, органічно пов'язані середовищем попереднього перебування. У своїй праці «Техника экспозиции в историко-бытовых музеях» музейник розробив донині діючі принципи комплексного підходу, де основою експозиції є композиція автентичних пам'яток, розміщених у документально відтвореному інтер'єрі [877].

У дослідженнях українських і зарубіжних вчених щодо музейної експозиції висловлюється спільна думка, що для показу відбираються предмети, пов'язані

концептуальною структурою, з комунікативними характеристиками – інформативність, експресивність, атрактивність. У музеєзнавчій літературі музейна експозиція розглядається як цілісна предметно-просторова система, в якій музейні предмети об'єднані концептуальним (науковим і художнім) задумом і створюють специфічний музейний образ природних й суспільних явищ. Сучасні експозиції побудовані переважно за тематичним принципом, хоч на практиці комплексно використовуються систематичний, ансамблевий, ландшафтний підходи. Розвиток музеології спонукав до пошуку нових принципів побудови експозиції, які відповідають типам музеїв, які з'явилися: екомuzeї, музеї-клуби, музеї-бібліотеки, музеї ідеї тощо.

Проблема теоретичного осмислення науки музеології актуалізує побудову її термінологічної системи, яка не лише має пройти шлях упорядкування та дефініційного оформлення, але в умовах взаємопроникнення культур та наукових підходів – співставлення та уніфікації категоріально-понятійного наукового апарату.

Термін «музеологія» зустрічається у наукових працях ще XVI–XIX ст. У 1565 р. завдячуючи бельгійському лікарю Самуелю фон Кікхербергу з'явилась перша музейно-теоретична праця. Йоган Д. Майор у 1674 р. опублікував у м. Кіль книгу, в якій подав визначення профілів кунст-кабінетів і назвав музейно-теоретичні спроби терміном «*tactica conclavium*» [829, с. 39]. Праця К. Ф. Найкеліуса (1727 р.), де він ввів термін «музеографія» та запропонував першу класифікацію музеїв, містила у назві термін «музеологія». У 1877 р. директор кунст-кабінету Й. Г. Т. Грессе започаткував у Дрездені періодичне видання «*Zeitschrift für Museologie, und Antikitätenkunde*» («Журнал музеології і Вісник старовини»), де вже у назві якого значився термін «музеологія», у якому в 1883 р. опублікував статтю «Музеологія як наука», означив дослідницький потенціал та теоретичні засади новоформуємої наукової дисципліни [193, с. 386].

Музеологія пройшла шлях від емпірично-описової стадії як прикладної галузі до міждисциплінарного етапу як самостійної галузі. В Україні у радянські часи в музейництві утвердився марксистський підхід до культури, що

перетворило музеї в ідеологічний інструмент влади та актуалізувало прикладний характер їх діяльності. З політичних причин за тоталітарного режиму гуманітарні науки замінили суспільними, а в боротьбі з космополітизмом навіть термін «музеологія» витіснився поняттям «музеезнавство» і означав наукову дисципліну, яка вивчає історію та закономірності розвитку музеїв, їхні суспільні функції, питання теорії і методики музейної справи [805, с. 50–52].

Українські дослідники часом використовують застаріле трактування музеезнавства як спеціальної історичної дисципліни. Ще в 1950–1960-х рр., в умовах комуністичної ідеології у наукових дослідженнях музей розглядався переважно в контексті висвітлення питань культурного будівництва в країні. Зокрема, в «Українській Радянській Енциклопедії» (1959–1965 рр.), вміщено статті про історію різних за профілями музейних закладів України, подаються визначення понять «музей», «музеезнавство», «музеологія», де музеологію віднесено до допоміжних дисциплін, яка вивчає історію розвитку музеїв, теорію і методику музейної справи, комплексно-тематичні принципи побудови експозиції, виділяється структура музеології: теорія та історія музейної справи, музейна історіографія і джерелознавство [873, с. 83]. У чотиритомній «Радянській енциклопедії історії України» (1969–1972 рр.) музеезнавство визначається як допоміжна історична дисципліна, що вивчає історію розвитку музеїв, теорію музейної справи, а також розробляє питання організації «на марксистсько-ленінській методології» основи збиральницької, облікової, культурно-освітньої, наукової роботи музеїв, консервації і реставрації музейних предметів. Автори виводять початки українського музеезнавства не з XIX ст., а з поч. XX ст. [733, с. 182]. У багатотомному виданні «Історія міст і сіл Української РСР» в 26-ти томах (1967–1974 рр.), яке багато в чому сприяло висвітленню історії музейної справи в Україні, музеям відводилась ідеологічна роль пропагування соціалістичних перетворень. Однак згодом у працях українських дослідників поступово переважає точка зору про належність музеезнавства до культурологічних наук, визначається його чільне місце в

системі соціогуманітарних наукових знань, тісний зв'язок з природничими і технічними науками, що пов'язано з багатопрофільністю і поліфункціональністю музею [767, с. 15]. Поняття «музеєзнавство» і «музеологія», хоч і трактуються деякими музейниками по-різному (виділяють теоретичне музеєзнавство), загалом прийнято вважати тотожними за суттю, оскільки в рамках теоретичного музеєзнавства реалізується системний підхід і досліджується весь спектр проблем, пов'язаних із збереженням і популяризацією усіх форм культурної і природної, рухомої і нерухомої, матеріальної і нематеріальної спадщини. Варто зазначити, що термін «музеологія» є рідковживаним не лише в Україні, але й у світі, незважаючи на поступове заміщення його, особливо у наукових колах музейників, більш поширеними поняттями – «музеографія» та «museum studies» («музеєзнавство»). В українській традиції впродовж ХХ ст. дослідниками вживається термін «музейництво», яким позначається практична та методична складова музейної діяльності.

Історія розвитку музейної справи України відзначається власною національною специфікою. Це пов'язано із особливостями формування музейної мережі, самобутністю і різноманітністю історико-культурної спадщини на українських теренах, обумовлено розвитком української історії, її драматичними періодами. Історично склалося так, що розвиток українського і російського музейництва тривалий час відбувався в єдиному географічному і політико-ідеологічному просторі. У результаті здобутки двох національних музейних шкіл характеризуються схожими тенденціями у напрямках музейної діяльності, що накладає відбиток і на формування теоретико-методологічних основ та термінології. Останніми десятиліттями науково-методологічні зрушення в українській гуманітаристиці, широкий доступ до набутків зарубіжних музеологічних шкіл вплинули на інформаційно-дослідницьке поле музеології в Україні.

До проблеми термінологічного оформлення музеології звернулися в 1970-х рр. науковці Міжнародної ради музеїв. Тоді постала необхідність не

лише узгодження визначень перекладеного терміну, але і уточнення його змісту, погодженої координації потребували пояснення низки здавалось вже усталених термінів. Сам термін «музеологія» серед музейників набув декількох значень: все, що стосується музеїв; прикладна наука про музеї; самодиференційована наукова дисципліна про специфічне відношення людини до оточуючого світу в співрозмірній системі пам'яті; нова музеологія; музеальна філософія [409, с. 54–58]. У збірнику «Ключові поняття музеології» музеологія з етимологічної точки зору є «вивчення музею».

На сьогодні зміст поняття «музеологія» залишається неусталеним. Дискусії науковців виявляють різне бачення та підходи до музеології та її феномену – музею. Відоме визначення 1981 р. знаного французького музеолога Ж. А. Рів'єра музеології як прикладної науки про музей, яка вивчає його історію, діяльність, мережу та структуру, обґрунтовує необхідність сучасної типології нової архітектури, володіє специфічними формами дослідження і консервації⁴⁵. У 1960-х рр. у Європі помітно вибудовується поле наукової діяльності музеології як самодостатньої дисципліни, де музей є одним із предметів її вивчення. Музеолог З. Странський у 1980 р. підкреслював, що музеологія, яка здійснює значний внесок у розуміння ролі людини в суспільстві, за своєю природою є соціальною наукою та відноситься до мнемонічних і документальних наукових дисциплін [409, с. 56]. Деякі опоненти вченого не сприймають музеологію як науку, а тим більше не готові всю спадщину відносити до її дослідницького поля. Проте в обговореннях з'явилося поняття «специфічне ставлення людини до реальності» («музеальність», «музейна потреба», «museality»), спрямоване на систематичне збирання та збереження відібраних автентичних предметів матеріальної та нематеріальної культури. «У такий спосіб створюється уречевлена пам'ять, що служить історичній свідомості та заодно є виразом існуючої культури», – стверджує автор концепції музеальності З. Странський [828, с. 46–47].

У 1980-і рр., завдячуючи французьким музеологам, отримав поширення термін «нова музеологія». Його прибічники, відходячи від класичної форми

музею, виступають за нові типи музеїв (екомузеї, наукові та культурні центри), виражальний стиль та комунікації, підкреслюють їх соціальну роль та міждисциплінарність. Безперечно, музеологія охоплює значно ширше поле, аніж лише теорія та дослідження музейної галузі, сюди входить і те специфічне ставлення людини до реальності, виражене у збиранні і збереженні документальних свідчень, а також зворотній зв'язок – вплив музею на соціокультурний простір людини. Одні дослідники віддають музеології функції документування, пошуку, збереження, експонування, комунікації, інша частина фахівців розглядає її як музеальну філософію. На думку Бернара Делоша, музеологія є філософією музеальної галузі діяльності, яку складають метатеорія для науки інтуїтивної безперервної документації та регламентація діяльності усіх інститутів, які управляють інтуїтивною безперервною функцією документування [409, с. 58].

Серед міжнародного музейного співтовариства з ініціативи З. Странського з'явилося поняття «метамузеологія», де предметом вивчення є сама музеологія. Однак зразу ж постало питання уніфікації міжнародної музеєзнавчої понятійної бази. Проблема не вирішена й досі, що призводить до широких дискусій серед музеєзнавців різних країн. Так, термін «наукова музеологія» розглядається не як «теоретична музеологія», а стосується саме музеїв науки. Метамузеологія – наукова теорія музеології, вона виконує контрольну функцію, оцінює науковий підхід музеології, її мету, методи та наукові досягнення [109, с. 28].

Атрибутами будь-якої науки є чітко визначена методологія й специфічна наукова мова. Для музеології, як відносно молодій науці, характерний процес формування методологічних засад, який триває й досі. У цьому напрямі хоч і простежуються відмінності у підходах вітчизняної та західної музеологічних шкіл, проте усе помітнішим стає взаємопроникнення набутків фахівців музейної галузі. Наслідуючи традиції своїх попередників, українські музейники об'єктом музеології визначають музей і музейну справу як суспільне явище в усіх їхніх проявах, де предметом музеології є процеси, принципи, закономірності, технології нагромадження, збереження і презентації інформації

музейними установами, а також виникнення, розвиток і суспільне функціонування музею [767, с. 15]. Проте сучасні підходи в музеології розширюють об'єкт науки теоретичними, історичними та практичними аспектами. Тому і предмет музеології включає в себе також теоретичну складову науки. У зарубіжній музеології гострота дискусій щодо об'єкта і предмета музеології триває донині. Наведемо визначення одного із авторитетних музеологів західної школи Ф. Вайдахера. Він окреслює об'єкт музеології як своєрідно пізнане і оцінюване ставлення людини до дійсності. Це ставлення називають музеальністю. «Предметом пізнання музеології є не музей чи його колекції, а музеальність», – вважає дослідник [109, с. 32, 36].

У сучасному музейному дискурсі, який охоплює наукові здобутки вчених Америки, Європи, а також результати досліджень Міжнародного комітету з музеології ICOM (створеного у 1977 р.), визначилось декілька підходів у розумінні музеології: інституційний (предметом науки є музей і музейна справа), предметний (предметом науки є музейний предмет) та комплексний (предметом науки є об'єктивні закономірності процесу акумуляції і передачі соціальної інформації через музейний предмет [763, с. 9–10].

Російські дослідниці Л. М. Шляхтіна та О. М. Мастеніца виділяють такі наукові школи: західноєвропейська (В. Дженсен, А. Леон, Р. Льюїс, Ж. Рів'єр, Ю. Ромедер, Р. Сінглтон, К. Хадсон, Х. Хелленкемпер, Е. Хупер-Грінхілл), американська (В. Бернс, Г. Бурков, В. Вошберн, В. Данилов, Л. Тітер, канадські вчені Д. Камерон і Д. Макдональд) та східноєвропейська (Й. Аве, Й. Бенеш, В. Глузінський, М. Гнедовський, А. Грегорова, В. Дукельський, К. Маліновський, І. Неуступний, М. Нікішин, Т. Поляков, Д. Равікович, А. Разгон, Б. Рюдигер, З. Странський, В. Хербст, Т. Шола, К. Шрайнер) [1039, с. 29–31].

У наукознавстві важливим свідченням зрілості науки є розробка її періодизації. Друга половина ХХ ст. стала періодом визнання музеології як самостійної науки більшістю вченими. Японський науковець Соїтіро Цурута один із перших виділив п'ять стадій розвитку музейної справи із врахуванням поширення музеологічних знань:

1. Виникнення музейонів та музеїв;
2. Музейно-практична стадія поширення інформації про музеї (XIV–XVIII ст.);
3. Музеографічна стадія з поширенням описів музеїв (XIX – початку XX ст.);
4. Стадія музеографії та музеології, наукове вивчення музеїв (XX ст.);
5. Стадія музейних наук та технологій (з кінця XX ст.) [8].

Представник чеської школи З. Странський визначив три етапи розвитку музеології: донауковий (до початку XX ст.); емпірично-дескриптивний (1900 – 1960-і рр.); теоретико-синтетичний (розвиток музеології у другій половині XX ст.) [777].

У 1983 р. хорватський вчений Антуан Бауер оприлюднив концепцію «музейних революцій», назвавши два явища, які здійснили кардинальні зрушення у музейній думці: поява у Парижі в 1931 р. міжнародного збірника «Музеї: міжнародне дослідження з питання реформи публічних галерей» та вплив кризи культури наприкінці 1960-х рр. Опираючись на теорію колеги, голландські музеологи Петер ван Менш та Леонтіна Мейєр ван Менш у 1992 р. сформували власне бачення проблеми, означили третю революцію – «рух за музейну модернізацію». Подружжя виокремило три «музейні революції»:

1. З кінця XIX ст. до початку XX ст., коли відбувається професіоналізація музейного сектора: виникнення професії музейника, музейних асоціацій та періодичних видань, навчальних курсів та посібників, кодексів професійної етики, вибудовується структура управління музеєм, принципи експонування та роботи з відвідувачами;

2. З кінця 1960-х рр. до початку 1970-х рр., що співпадає з кризою культури, коли за музеями закріплюється соціальна функція, статус просвітницької суспільної інституції, що відображено в декларації Сантьяго-де-Чілі 1972 р. про «нову музеологію» (поява екомuzeїв, інтегрованих, общинних музеїв) у відповідності до рекомендації ЮНЕСКО «Про участь і внесок народних мас у культурне життя», прийнятої 1976 р. у Найробі;

3. На початку XXI ст. з поширенням принципу мультикультуралізму зростає роль музею як агента соціальної інклюзії [8].

Аналізуючи підходи науковців до виділення етапів розвитку музеологічної думки, ми відзначаємо нерозривний зв'язок формування музеології із суспільними та культурними процесами у всі історичні епохи, що засвідчується утвердженням сучасного музею як соціокультурної інституції. Маючи різні підходи до періодизації розвитку музеології, вчені сходяться на тому, що музеологія як наука сформувалася в ХХ ст.

Не менш важливим висновком є трактування музеології як самостійної науки, хоч тут серед фахівців музейної справи існують розходження. Ще у 1960-х рр. чеський вчений З. Странський зафіксував такі точки зору щодо музеології: самостійна наука, допоміжна (теорія і методика музейної роботи), прикладна (технічні та методичні способи музейної роботи), заперечення музеології як науки [1039, с. 29–30]. За останні десятиріччя під впливом нових культурних парадигм та концептуальних підходів ситуація суттєво змінилась, і музеологію можна розглядати як пізнання музеальності – специфічного ставлення людини до оточуючого світу, яке проявляється у відборі, збереженні та використанні носіїв цієї музеальності (пам'яток культурної спадщини).

Міжнародне співтовариство за рекомендаціями Міжнародного комітету з музеології використовує поняття «музеологія» як науку, що пояснює реалізацію важливого виду суспільної діяльності зі збереження і використання культурної і природної спадщини людства. Міжнародна рада музеїв (ICOM) при ЮНЕСКО окреслила пріоритетне завдання музеології в ХХІ ст.: описати, проаналізувати музеологічний феномен і досягнути його в історичному, соціокультурному контекстах.

Комплексна сутність музеології як науки передбачає широкий спектр методів її наукового пізнання. Вона застосовує методи, що використовуються соціогуманітарними, природничими науками. Слід зазначити, що методи інших наук, задіяні до вирішення теоретичних і практичних завдань музеології, набувають нової якості, специфічної для цієї галузі знань. Інтердисциплінарна основа музеології передбачає залучення методів дослідження історії, культурології, філософії, гносеології, аксіології, психології, соціології,

педагогіки, етики. Так, дослідження в музеології документального чи художнього текстів розглядається за методикою мистецтвознавства, літературознавства, лінгвістики, як знакова система семіотики та семантики. Зокрема ми спостерігаємо, як наприкінці ХХ ст. музеологія творчо сприйняла новітню філософську парадигму, орієнтовану на вивчення людини, превалювання у суспільстві гуманістичного світогляду, цілісної уяви про світ через творче містичне поле [1039, с. 33–34]. Такий підхід у зближенні людини і культури, своєрідний процес коеволюції (спільний розвиток) поглиблює зміст і функціональні можливості музею. Разом з тим, у сучасній західній музеології формується об'єктна методологія (Ф. Вайдахер, І. Мароєвич, С. Пірс та ін.), де поряд із фізичною музеєфікацією матеріального об'єкта спадщини рівнозначна або й більша увага приділяється збереженню нематеріальної спадщини та інформаційному потенціалу об'єкта матеріальної спадщини.

У центрі сучасного музейного дискурсу перебувають питання теоретико-методологічного змісту щодо основ музеології, її місця в системі соціогуманітарних наук. Досліджуючи історію становлення та розвитку музеології, відзначаємо комплексний характер її природи і сутності як науки, що пояснює взаємозв'язок музеології з іншими науками. Особливості такого функціонування науки музеолог З. Странський називає інтердисциплінарними. Значна частина вчених сходиться на тому, що музеологія тісно пов'язана з історією, культурологією, соціологією, філософією, психологією, педагогікою [829].

Дискусійною є проблема класифікації музеології в системі інших наук. У Хорватії її відносять до спектру інформаційних наук, в Чехії – зараховують до історичних. Російські вчені розглядають музеєзнавство як складову культурології поряд з теорією культури, історичною культурологією, консервацією і реставрацією історико-культурних об'єктів, прикладною культурологією [430, с. 285]. Вчені суміжних галузей науки у своїх працях суттєво доповнюють і поглиблюють розвиток теоретичних і практичних питань музеології. Привертає увагу доробок французької наукової школи. Соціолог

П'єр Бурдьє, автор теорії соціального простору, поля і габітусу (система набутих стійких схильностей в особистості), визначив взаємодію соціального і фізичного простору, чим значно розширив місце і роль музею в суспільстві. Концепція поняття «знання» філософа Мішеля Фуко поглибила феномен музею. У контексті історичної епістемології музей у баченні французького філософа Франсуа Дагоньє виступає інструментом пізнання світу. Його колега, почесний президент Європейського інституту релігійних наук, професор Роже Дебре, вивчаючи перетин інтелекту та технологій, розглядає історію як гібрид технології і культури, пояснює зміст медіології, звідки постають нові функції музейного предмета не лише як джерела інформації, але і як каналу передачі цієї інформації. Через поняття «утопія» та «ухронія» розглядає музей філософ Бернар Делош. Автор конценції «місць пам'яті» історик П'єр Нора залучає музей до меморального простору []. У міжнародному музейному співтоваристві через сучасні концептуальні підходи до розуміння музею вибудовуються нове бачення музеології як науки. За твердженням уже згаданого музеолога Збінека Странського, стратегія розвитку музеології спрямована на формування музейними засобами культурної свідомості суспільства. Необхідно врахувати і постмодерністські впливи на інтерпретацію культури, які відобразились у музейній галузі, наприклад, з появою «уявного музею» Андре Мальро, «музею форуму» Дункана Камерона, «впливового музею» Кеннета Хадсона, екомuzeології, міжкультурної комунікації.

Як засвідчує дискусія фахівців, науково-теоретичні засади музеології ще потребують наукової систематизації та упорядкування з врахуванням специфіки знань музейної галузі. І однією з причин є не стільки теоретична розмитість визначення музеології, як розбіжність у поглядах музеєзнавців, що представляють різні музеологічні школи, дисонансність термінологічного інструментарію і проблема наукової інтеграції понятійного апарату, неузгодженість у розумінні таких фундаментальних понять як «музей», «музейний предмет», «музеологія». Подальших досліджень потребують питання методологічного інструментарію науки, які тісно пов'язані з

міждисциплінарністю музеології. Науковий дискурс з теоретичних проблем музеології свідчить про процес становлення науки, що характеризується удосконаленням її теоретико-методологічних основ та створення власної ніші в системі соціогуманітарних наук.

2.2. Структура музеології та функціональна сутність музею

Структурна будова музеології, як комплексної науки, залишається важливою і не усталеною проблемою у сучасному музейному дискурсі. Динамічний процес трансформації музею в багатофункціональний культурний центр, який ми спостерігаємо на сучасному етапі, загострює увагу дослідників на темі актуалізації функцій музею, зокрема, соціальної, комунікативної, а останнім часом функції організації вільного часу людини і змістовного наповнення дозвілля в умовах музейного середовища. Вчені Дунган Ф. Камерон, Г. Глазінський, М. Т. Майстровська, О. М. Мастеніца, Л. М. Шляхтіна, Д. А. Равікович, по різному трактуючи функціональні можливості музею, сходяться на розширенні традиційних завдань музею як поліфункціонального інститута [502; 523; 552; 558]. Тривають дебати серед фахівців і щодо структури музеології, хоч загальнопоширеним є бачення таких її складових: історична, теоретична, прикладна, музейне джерелознавство, музеографія.

Широка дискусія у музейному співтоваристві щодо структури музеології розгорнулася на симпозіумі у 1980 р., організованому Міжнародним комітетом з музеології. На ньому аналізувались розходження у поглядах музейників щодо структурних моделей науки. Традиційно до музеології входили загальна та прикладна музеологія. Згодом чеський музеолог Іржі Неуступний виділив загальну (збереження, дослідження), прикладну (практична діяльність) та спеціальну (взаємодія із науками за профілем музею) музеологію. У 1982 р. після обговорень Комітет, враховуючи необхідність систематизації комплексної галузі знань та представлення чіткої структури в освітніх програмах навчальних закладів, схилився до п'ятикратної структури: загальна – вивчає закономірності розвитку музейної справи і напрями музейної діяльності; теоретична –

формулює базові поняття наукової дисципліни, розробляє термінологію науки, вивчає об'єкт, предмет і методи музеології тощо; прикладна – запроваджує теоретичні і практичні набутки науки на практиці; спеціальна – забезпечує зв'язок між загальним музезнавством і профільними дисциплінами та вивчає специфіку функціонування музею окремого профілю; історична – вивчає причини виникнення, генезис і розвиток музейної справи [545, с. 49–50]. Саме така структура увійшла до переважної більшості навчальних програм університетів світу. Необхідно зазначити, що і вона окремими вченими піддавалась критиці та змінам. Музеолог З. Странський в поняття «загальна» включав всю музеологію, а вчений І. Неуступний виділив ще й соціальну музеологію. Зустрічається використання терміну «історична музеологія» відносно історичних музеїв, до спеціальної музеології відносять музейну архітектуру, музейні товариства. У 1992 р. під час роботи літньої школи в Брно серед актуальних проблем сучасної музеології розглядалось також питання структури науки. Зокрема, існування музею як соціокультурного інституту та зростання його соціальної функції сприяло виокремленню соціальної музеології, яку віднесли до загальної музеології. Учасники обговорили структуру науки, виділивши історичне, теоретичне і прикладне музезнавство.

Для визначення структури музеології застосовується певна система методів та критеріїв. Дослідниці Л. М. Шляхтіна та О. М. Мастеніца задіяли такі компоненти: генетичний, який включає генезис та розвиток музею в контексті суспільної необхідності у відборі, збереженні та використанні предметів оточуючого середовища; структуральний, коли при відборі предметів за науковими методиками встановлюється їх історико-культурна та матеріальна цінність, відбувається облік та визначається перспектива експозиційно-виставкового використання; практичний, що пов'язано із розробкою наукових методик, технік для управлінсько-організаційної музейної діяльності [552].

До структури музеології фахівці з музейної справи включили п'ять складових. Історична музеологія, яка охоплює причини появи, виникнення та розвитку музеїв, куди входить історіографія з висвітленням питань музеології.

Теоретична музеологія, яка поділяється на загальну теорію (розробляє науково-методичну базу, понятійний апарат, визначає феномен музейного предмету і музею, досліджує функції, принципи класифікації музеїв, структуру та місце музеології у системі наукових дисциплін), теорію документування (відбір предметів музейного значення, музеєфікація та формування музейних фондів), теорію тезаврування (встановлення історико-культурної та матеріальної цінності предмета музейного значення, що лежить в основі науково-фондової, експозиційної та реставраційної діяльності з його дослідження, обліку та збереження), теорію комунікації (передача інформації у просторі та часі через специфічні засоби і методи експозиційно-виставкової та культурно-просвітницької діяльності музею, який розглядається як специфічна комунікаційна система). Прикладна музеологія, яка вирішує питання практичної діяльності музею і охоплює наукову методичку (система методів для музеїв різних профілів та типів, а також окремих видів музейної діяльності: наукова організація фондів, облік, збереження, науково-дослідна, експозиційна, культурно-просвітницька, комунікаційна), техніку як інструмент практичної діяльності музею (техніка оформлення облікової документації, техніка заповнення карток наукового опису музейних предметів, техніка збереження, технічне оснащення музеїв та застосування інформаційних технологій), організацію та управління внутрішньою структурою музею і всією музейною мережею, вирішення питань менеджменту, маркетингу, консалтингу. Музейне джерелознавство (увійшло в наукове поле у 1970-і рр.) на основі наукових методів та методик проводить виявлення, вивчення та використання музейних предметів як джерела інформації з визначенням їх семантичного змісту, можливостей інтерпретації та комунікації, здійсненням атрибуції, класифікації і систематизації. Музеографія включена до структури музеології наприкінці ХХ ст. і представлена описами історії музеїв та їх фондів, музейними виданнями (каталоги, путівники, звіти, наукові праці та збірники, популярна література) [831, с. 386–387]. Як засвідчує опис структури, кожен розділ має свої підрозділи. Така складна структурна форма музеології пояснюється її

змістовною багатогранністю та специфікою діяльності.

Такого поділу науки дотримується, зокрема, австрійський музеолог Фрідріх Вайдахер, доповнюючи його розділом метамузеологія, яка пояснює науково-теоретичне підґрунтя музеології. Теоретична музеологія як профільна наука, на думку вченого, обґрунтовано та послідовно подає в систематизованій і взаємопов'язаній формі нові досягнення теоретичного мислення та результати, досягнуті під час збирання, опису та впорядкування фактів. Важливими підрозділами теоретичної музеології виступають селекція (ідентифікація та відбір музейних предметів), тезаврування (створення та забезпечення функціонування музейних колекцій), комунікація (використання музейних зібрань), інституціоналізація (утворення музейних формувань). Прикладна музеологія створює передумови для перенесення музеологічної теорії на конкретну дійсність усієї музеальної справи, сприяє застосуванню досвіду теоретичної музеології в музейній практиці і включає облік, формування, ведення та використання фондів, роботу з громадськістю, організаційну діяльність та менеджмент [109, с. 28, 38–39].

Іншу структуру пропонує японський музеолог Соїтіро Цурута. Він виокремлює спеціальну, соціальну, теоретичну, прикладну музеологію та управління музеєм. Останнім часом у зарубіжній літературі і музейній практиці отримала поширення тенденція розглядати музей як підприємство, що поєднує науково-мистецьку та економічну сферу діяльності, надає послуги, виконує посередницьку функцію між мистецтвом, митцями та відвідувачами. Метою підприємницької діяльності музею є презентація себе в сучасному суспільстві не як «темряви і тлінності мавзолею минулого», а виступати дзеркалом життєвого світу своїх відвідувачів, духовно-культурним центром соціального середовища, яке впливає на зміст музею, як і музей в духовному сенсі змінює його [560, с. 6–10, 15–29].

Серед різноманітних спроб систематизації наукової будови музеології виділяється модель структури авторитетного вченого З. Странського, яка базується на детермінованому підході пізнання (виявлення причин появи

явища), апробованому на університетських курсах та в Міжнародній літній школі музеології в Брно. Вчений на основі діахронно-синхронної та теоретично-прикладної теорії виділив такі субсистеми: історична музеологія, та фондів теоретична музеологія (теорія музейної селекції, теорія музейного тезаврування, теорія музейної комунікації), прикладна музеологія [829].

Підходи українських музеєзнавців до наукової структури музеології в цілому співпадають з поглядами представників західної школи, які виділяють теоретичну, історичну та прикладну складові наукової системи [767; 1064]. Проте, у навчальному посібнику із спеціальних історичних дисциплін до названих складників науковці додають музейне джерелознавство, аргументуючи, що для нього специфічним є дослідження поряд із семантичною інформацією музейних предметів, їх властивості привертати увагу і емоційно впливати на відвідувача під час музейної комунікації, тобто – аттрактивність і експресивність музейного експонату [820, с. 215]. Також у теорії музеєзнавства розглядають загальну теорію музеєзнавства як наукову дисципліну, теорію документування, науково-фондову роботу (тезаврування) та музейну комунікацію. Підтримує таку точку зору дослідник з Кам'янця-Подільського В. І. Якубовський, лише виокремлюючи в підсистемі історії ще й історіографію, яка сприяє аналізу розвитку науки, прогнозує її рух вперед і тісно пов'язана з теорією та історією [1064, с. 55–60].

Львівські музеєзнавці М. Й. Рутинський та О. В. Стецюк виділяють загальне та спеціальне музеєзнавство. Загальне музеєзнавство вивчає закономірності розвитку музейної справи і напрями музейної діяльності, куди входять історичне музеєзнавство (музеєзнавчі історіографія та джерелознавство) і теоретичне музеєзнавство. Автори окремо виносять у теоретичному музеєзнавстві підрозділ екомузеологію, акцентуючи увагу на особливостях нового напрямку в сучасній музеології – екомузеях. Спеціальне музеєзнавство, зазначають вчені, забезпечує зв'язок між загальним музеєзнавством і профільними дисциплінами, що визначаються профілем музею [767, с. 17–19].

Проаналізувавши концептуально-теоретичні проблеми структурної системи сучасної музеології, розглянувши і дослідивши теоретичні напрацювання представників зарубіжних та української музеологічних шкіл, слід відзначити, що наукові дискусії щодо зазначеної проблеми тривають. Проте, загальноприйнятною вважається п'ятикратна структура музеології, де усталеними компонентами є теоретична, історична та прикладна. Різні підходи спостерігаються у виділенні підсистем та підрозділів науки, що пов'язано з інтердисциплінарним характером музеології, яка інтегрувала елементи багатьох наук і активно розвиває власні, притаманні лише їй специфічні складові.

Значна увага у науковому товаристві фахівців музейної справи приділяється функціям музею. Сучасний погляд на музей як на поліфункціональний інститут актуалізує рекреаційну, комунікативну, репрезентативну, інформаційну, естетичну функції. Особливий інтерес серед дослідників викликають питання функціонування музею як соціального інституту, врахування у його діяльності суспільних потреб, впливу музею на суспільні процеси, ставлення різних соціальних груп до музею, їх ціннісні орієнтації. Це сприяло оформленню суміжної наукової дисципліни – музейної соціології. Слід зауважити, що витoki її сягають кінця XIX – початку XX ст., коли помітно виділилась просвітницька роль музею, з'явилися публічні музейні заклади. У 1920–1930-х рр. проблемі взаємостосунків музею і відвідувача приділяли увагу українські музейники Ф. Шміт, Ф. Ернст, В. Щербаківський та ін. [1043, с. 49–50].

Широкого розмаху музейна соціологія набула в 1970–1980-х рр. У країнах Заходу деякі музеєзнавці Ж. А. Рів'єр, Ю. де Варін-Боан почали розділяти суспільну і соціальну музеологію, а дослідники З. Рівар, М. Еврар – виокремлювати з «нової музеології» напрямок общинної музеології, у 1984 р. в «Квебекську декларацію» внесені пункти про соціологізацію музею, інтеграцію його в оточуюче середовище тощо [1046]. Російські вчені Т. І. Галич, В. В. Саліванова, Л. Я. Труніна, М. О. Нікішин у своїх працях висвітлюють питання комплексного вивчення інтересів відвідувачів, виявлення ефективності інтерпретації експозиції в процесі музейної екскурсії, ступінь задоволення

потреб відвідувачів тощо [595; 629; 683]. Українські музейники Л. І. Баско, Л. А. Гайда, І. А. Піддубний, Д. М. Томюк розглядають проблеми взаємодії музей – відвідувач, музей – суспільство через діяльність окремо взятих музейних закладів [146; 685]. Однак, узагальнюючі видання з науково-теоретичних проблем структурної будови та функціональної сутності музею відсутні.

У контексті розвитку сучасного музею як соціокультурного закладу розширюються і поглиблюються його функції, зокрема, соціальні. В зарубіжній музеєзнавчій літературі дослідники Р. Льюїс, Р. Ромедер, Д. А. Равікович, А. Б. Закс виділяють такі основні соціальні функції: документування, освітня і виховна [340; 731]. Документування спрямоване на відображення через музейні предмети певних процесів і явищ в природі і суспільстві, останнім часом ця функція доповнюється комплексною охороною або відтворенням природного і культурно-історичного середовища. Освітня і виховна функції базуються на інформативних можливостях музейних предметів, здійсненні емоційного впливу на відвідувачів, виконують освітні, пропагандистські, виховні, естетичні завдання. Сучасний розвиток цих функцій пов'язаний з пошуком нових форм музейної діяльності (музейні спектаклі, клуби, концерти, свята тощо).

Традиційно основними функціями музею вважались збирання, документування та збереження колекцій, а також освітньо-виховна функція, згодом додалась науково-дослідна. Більшість науковців вважають їх базовими, а соціальні функції похідними від них. Серед музеологів немає одностайної думки щодо пріоритетності музейних функцій. Вчений Й. Бенеш вбачає головною функцією просвітницьку, враховуючи зростаючу роль музею у суспільному житті та його вплив на сучасні культурні процеси. Його колега І. Неуступний виділяє науково-дослідну функцію, наполягаючи на можливостях музейників проводити фундаментальні дослідження, а збирання, збереження та популяризація колекцій є лише підґрунтям наукових досліджень, де музей виконує інтегруючу роль для інших наук. Музеолог Д. А. Равікович наголошує на таких функціях: документування як специфічне

відображення через музейний предмет об'єктивних процесів у суспільному житті та природі; освітньо-виховну, реалізовану через інформаційно-емоційні властивості музейного предмету; організація вільного часу. Останню деякі музеологи вважають складовою освітньо-виховної функції, оскільки похід до музею відбувається у вільний час, проте мотивації відвідин можуть бути різними. Як бачимо, дослідниця у визначенні функцій музею розділяє, власне, музейну діяльність та функції, відносячи до діяльності комплектування фондів, експозиційно-виставкову, реставраційну роботу [731, с. 10–24].

Оригінальний підхід у дослідженні функцій музею застосовує дослідниця О. В. Беззубова. Через базове поняття «музей» вона сформувала функціональні моделі: музей як науково-дослідний та освітній заклад, прихильниками такого твердження є музеологи Й. Бенеш, І. Неуступний; музей як специфічне ставлення людини до реальності через «музеальність» об'єктів, цієї точки зору дотримуються дослідники З. Странський, А. Грегорова; музей як комунікаційна система, таке бачення має фахівець музейної справи Д. Камерон; музей як «культурна форма», цю тезу доводить музеєзнавець Т. П. Калугіна; музей як механізм культурного успадкування, під таким кутом зору розглядають проблему науковці М. С. Каган, З. А. Бонамі, В. Ю. Дукельський; музей як рекреаційний заклад, цей підхід розвивають вчені Д. А. Равікович, К. Хадсон, Ю. Родемер [54, с. 6–27].

Серед фахівців музейної справи триває дискусія щодо кількості та пріоритетності функцій музею. До того ж деякі науковці розрізняють функції та діяльність музею. Зокрема, музеолог Д. А. Равікович відносить до музейної діяльності комплектування фондів, експозиційну та науково-просвітницьку роботу. У визначенні функцій музею частина музеологів застосовує інституціональний, предметний та комунікаційний підходи. Прихильники інституціонального напряму розглядають музей як соціальний інститут із завданнями збирання, зберігання, інтерпретації зібрань, що поєднує їх із архівами та бібліотеками, тоді як науково-дослідна та освітня діяльність є функціями, притаманними лише музею. На думку музеолога І. Неуступного, з

таким підходом музей виконує інтегруючу функцію для інших музейних дисциплін. Традиційно дослідники російської школи Ю. П. Пищулін, Д. А. Равікович, А. М. Разгон, І. В. Іксаков виділяють функції музею: документування, освітньо-виховну, збереження, науково-дослідну, опрацювання колекцій та організацію вільного часу. Дослідниця Є. Г. Ванслова виділяє такі соціальні функції: освіта та виховання, формування культурного рівня певних соціальних груп та культурного середовища регіону, розвиток творчих здібностей та громадської активності спільноти. Як бачимо, поступово все більшої актуальності набуває функція організації вільного часу людей і змістовного наповнення дозвілля в умовах музейного середовища. Такі підходи до музею, зокрема музеологів Й. Аве, В. Ю. Дукельський, Н. М. Косова, А. Хаттон, змінюють стереотипну, патерналістську модель музею у ставленні до відвідувача.

Ширше розглядають функції музею європейські музеологи, які віддають належне функціям збереження та освіти, але підходять до музею як до інструменту соціальних перетворень, місця у просторі пам'яті, рекреаційного середовища. Дослідники К. Шрайнер, І. Ян, В. Енненбах, Р. Ланг, Х. Векс пріоритет у діяльності музею віддають відбору пам'яток, тому завданням музеології є специфічна діяльність, яка перетворює предмети реального світу в музейні. Прибічники предметного підходу вважають, що предметом музеології є специфічна діяльність людини, спрямована на виявлення, систематизацію, вивчення та збереження особливих предметів оточуючого світу. Відомий чеський музеолог Ян Долак називає музей метасвітом, штучним середовищем, створеним артефактами, ментофактами, натурфактами, а музейну експозицію особливим просторовим артефактом [294, с. 109–111].

Представники комунікаційного підходу не сприймають традиційне бачення музею як науково-дослідницького та культурно-просвітницького закладу з функціями обліку, збереження, вивчення та популяризації, а намагаються відкрити в музеї соціально-культурний феномен та визначити його роль у культурі. Дослідники М. С. Каган, З. А. Бонамі, В. Ю. Дукельський

розглядають культуру як систему акумуляції та передачі інформації, а місцем збереження пам'яті культури – музей, який специфічними засобами музейної комунікації здійснює передачу культурного надбання [54, с. 18–23]. Посередником у комунікаційних процесах виступає музейний предмет, через який музей реалізує свою роль та значення в суспільстві. Музейну комунікацію європейські музеологи розглядають як механізм взаємодії різних культур, а також своєрідну форму спілкування музею із відвідувачами.

Комунікаційним можливостям музею особливу увагу науковці стали приділяти з другої половини ХХ ст., що пов'язано із сплеском суспільної зацікавленості музеями («музейним бумом»). Ці процеси не могли не відобразитися на принципах роботи музеїв, їх типологізації, врешті-решт, трансформації ролі музею в суспільстві. Врахування запитів музейної аудиторії, демократизація підходів у музейній діяльності, поява нових типів музеїв суттєво змінюють взаємовідносини музею із відвідувачем. Поява нової музейної парадигми, як зазначають вчені Е. Александер, К. Хадсон, Н. Коссонс, переорієнтувала основний зміст музейної діяльності із формування та дослідження колекцій на роботу із відвідувачем. Основою для концепції комунікації стали праці про теорію комунікації математика К. Шеннона (1949 р.), яка отримала творче застосування в гуманітарних науках та культурі. Уперше використав вчення про комунікацію та ввів термін «музейна комунікація» канадський музеолог Д. Камерон, директор музею у місті Калгарі. Він створив модель музейної комунікації: працівник музею – музейний предмет – відвідувач, доповнюючи цей ланцюг, як дослідник ефективності роботи музею, зворотнім зв'язком щодо якості передачі та отримання інформації. Зазначимо, що теорія музейної комунікації склала основу нового напрямку – музейної соціології. Учений розглядає музей як комунікаційну систему між відвідувачем та музейним предметом, де відвідувач здатен розуміти «мову» речей, а музейний експозиціонер здатний створити специфічний, невербальний інформаційний простір. Теорія музеолога дала поштовх до розробки інших моделей музейної комунікації: пізнавальної (К. Хадсон, Г. Осборн, Д. Вайлер),

знакової (Ю. Ромедер), діалогової (Р. Стронг, Е. Александер), міждисциплінарної (М. С. Каган, Б. А. Столяров), інформаційно-комунікативної (С. В. Пшенична) [428; 512].

Свій підхід пропонує англійська дослідниця Е. Хупер-Грінхілл, яка заперечує комунікацію, що передбачає лише передачу готової інформації, а не заохочує відвідувача самому конструювати нові смисли. В її баченні музейна комунікація не лише через музейного працівника розкриває зміст музейного предмета (як це традиційно відбувається), але і самого відвідувача необхідно залучати до інтерпретацій експозиції через його власний досвід. Музеолог пропонує модель музейної комунікації як частину культури, коли знання конструюється разом із музейним працівником чи музейним предметом та відвідувачем у межах культури і засобами культури. Ця модель переносить акцент з технічних аспектів передачі інформації на соціальні та культурні аспекти цього процесу, де реальність не лише створюється, а зберігається, змінюється і трансформується [9, с. 129–131].

Узагальнюючи науково-теоретичні підходи у дослідженнях проблем функціональної сутності музеїв, можна констатувати широкий дискурс у науковому колі щодо класифікації та змісту музейних функцій. Процеси трансформації ролі музею в сучасному соціокультурному просторі поряд із традиційними функціями музею сформували низку його нових можливостей. Поліфункціональність музею є не лише чинником його життєспроможності в нових умовах, вона свідчить про затребуваність суспільства у спілкуванні із специфічним метасвітом музею, де перетинаються всі аспекти людинотворення.

2.3. Музей у мнемологічному просторі: специфіка відтворення часу

Музей у процесі власних функціональних трансформацій, під впливом сучасних культурних парадигм, де спадщина поступово вибудовується в окремий науково-інституціональний сегмент, набуває нового бачення як об'єкт мнемологічного простору. У світлі новітніх підходів до спадщини музеологія розглядається, за пропозицією хорватського дослідника Томіслава Шоли,

спершу як складова «heritology» – науки про спадщину, згодом серед наукового загалу утвердився термін «mnemologie» – наука про спадщину і всі соціальні інститути, що зберігають та поширюють пам'ять [1045; 1046]. Така концепція значно поглиблює теоретичний зміст поняття «музей», розширює практичне поле діяльності музею як інституції і узгоджується з визначенням культурної спадщини за критеріями ЮНЕСКО. Спостерігаємо оформлення сучасного бачення музею на основі принципово нової концепції втілення музейності. Новітні критерії підходу до музею, актуалізація його суспільної ефективності трансформують функціональний музейний потенціал. На цій загальносвітовій тенденції наголошував на зустрічі з українськими музейниками член правління Європейського Музейного форуму Міхаїл Гнедовський: «Функції сучасного музею – не лише зберігати пам'ять, але й пояснювати наш спадок наступним поколінням» [162].

Помітний прогрес у взаємовідношеннях «музей – суспільство» спричинили динамічні зрушення в суспільстві, яке прагне активно впливати та вирішувати політичні, економічні, культурні проблеми і здатне оперативно змінюватися в сучасних умовах; воно потребує музею як соціокультурної інституції, демократичної за своїм характером, націленої на суспільний інтерес. Трансформації відбуваються і в співдіяльній системі «музей – культура», де під неухильним впливом суперечливих та неоднозначних глобалізаційних процесів існує постійна загроза поглинання національної самобутності масовим попитом (масова культура це не культура мас, а та, яка створюється на замовлення і під тиском пануючої політико-економічної еліти), перетворення культури на об'єкт отримання прибутку. Зрозумілою стає актуалізація проблем історико-культурної спадщини як серцевинної основи самоідентифікації національних культур. Прибічники нового напрямку культурного протесту проти глобалізації – альтерглобалізму, що поширився в останні десятиліття, наполягають на принципах інтегрального різноманіття, коли світовий духовний набуток складатиме не культурний гібрид, а строкатість і самобутність усіх локальних культур, виступають за мультикультуралізм, який передбачає глобалізм,

поєднання культурних традицій, а не їх нівелювання. Сучасний музей спроможний дати відповіді на ці глобалізаційні виклики. Опираючись на думку відомого музеолога із Канади Дункана Камерона, що музей – це культурний інститут сьогодення, який зберігає пам'ять про минуле, але є невід'ємною частиною сьогоденного культурного простору [162], стверджуємо: музей покликаний своїми специфічними методами презентувати національну культуру, удосконалювати соціокультурний простір, формувати суспільну свідомість як феномен національної пам'яті.

Для осмислення ролі та місця музею у сучасному пам'яттєвому дискурсі спробуємо виділити і проаналізувати категоріально-змістову модель «музейний наратив – пам'ять». Останніми десятиліттями у соціогуманітаристиці виокремився актуальний міждисциплінарний напрям – меморальні студії, де значну увагу приділено теоретико-методологічним та науково-прикладним проблемам пам'яті, механізмам її становлення та функціонування, вдосконаленню понятійно-категоріального апарату, виробленню нових підходів до концептуалізації багатовимірного поняття «пам'ять», поглибленню трактування змісту його різновидів: «колективна», «культурна», «історична», «національна». Цей період фундатор французької школи «memory studies», ініціатор проекту «Місця пам'яті» П'єр Нора назвав епохою торжества пам'яті [635]. Феномен пам'яті спричинив появу таких галузей науки, як феноменологія пам'яті, соціологія пам'яті, мнемонічна герменевтика культури, міметика, мнемонічна психологія. Він ознаменувався значним суспільним потягом до культурної спадщини, зростанням не лише кількості музеїв, але появою нових креативних видів музеїв. Сучасний дискурс представлений ґрунтовними дослідженнями європейських вчених Моріса Хальбвокса, Абі Варбурга, П'єра Нора, Яна Ассмана, Еміля Дюкергейма, а також вітчизняних науковців А. Киридон, Ю. Ганжурова, В. Піскун, Л. Зашкільняка, В. Огієнка, І. Колесник, Д. Веденєєва. Аналіз сучасних досліджень істориків, філософів, політологів, соціологів, культурологів, антропологів, психологів свідчить про неусталеність та варіативність низки понять та категорій у пам'яттєвому

дискурсі. Терміносистема проходить етап наукового осмислення та теоретико-методологічних напрацювань, що характерно для будь-якої молоді науки, відтворюючи логіку акумуляції знань, удосконалення методів дослідження, формування її структури. Цілком слушно зауважує французький лінгвіст і філософ Ж. Гійом: «Історія понять, як концептуальна історія, є продуктом модернізації інтелектуальної історії, її лінгвістичним переосмисленням» [159, с. 85–114].

У меморальних дослідженнях понятійно-категоріальна система перебуває у конверсійно-дискусійній формі. Студії із дослідження пам'яті, формулюючи її сутність, розглядають багатовимірне поняття «пам'ять» як сховище інформації, як мнемічну діяльність, як багатоаспектний процес. Пам'ять – інструмент мислення в теперішньому часі, хоч її змістом є минуле, зазначав культуролог Ю. М. Лотман [514, с. 388–389]. На думку українського історика Л. О. Зашкільняка, пам'ять не ідентична ані меморіальній реальності, яку вона фіксує, ані історичній свідомості, де вона складає певну частку, ані історичному знанню, що є водночас результатом і наслідком формування підстав свідомості та світогляду [348, с. 87]. Теоретик історичної пам'яті П. Нора констатує, що для пам'яті особливе значення мають не самі події минулого, а їхня репрезентація [102, с. 94].

У ракурсі пам'яттєвого дискурсу вагомими компонентами сучасного суспільства є свідомість, культура та історична і колективна пам'ять [165, с. 63]. Польська дослідниця Барбара Шацька визначає колективну пам'ять як функціонування в даній спільноті уявлень про власне історичне минуле, розглядає минуле як вимір часу, потік якого впорядковується важливими подіями, своєрідними «вузликами» пам'яті, накладає його на просторову модель, і стверджує: спільна територія та спільне минуле – це два найважливіші ідентифікаційні елементи людських груп [1022, с. 32, 105–121]. Трактуючи історію як академічну науку, а колективну пам'ять як сукупність уявлень спільноти про минуле, Б. Шацька розділяє їх, як дві різні галузі знань про минуле. Такий погляд на проблему співзвучний із думкою професора

Оксфордського університету Робіна Колінгвуда, який у 1920-х рр., розглядаючи історію через призму пам'яті, наголошував: «Історія є засобом самопізнання, способом осмислення буття, вона йде шляхом інтерпретацій свідчень... Пам'ять як така є тільки теперішньою думкою про минулий досвід. А прірву між теперішнім та минулим поєднує міст – із думки теперішньої про минуле, в якій пробуджується колишня думка» [425, с. 378]. Вчений вбачав спільне між історією і пам'яттю в тому, що вони є об'єктом минулого, і запитував, чи є пам'ять знанням?

Професор Гейдельберзького університету Ян Ассман із структури колективної пам'яті виділяє культурну пам'ять, яка поширюється спеціальними механізмами та інститутами трансляції, відводячи їй ключову роль у державній політиці пам'яті, спроможній зберігати, трансформувати і навіть, як за тоталітарних режимів, деформувати, маніпулювати, фальсифікувати пам'ять. Слушною видається його думка про те, що політиці пам'яті притаманне явище історичної амнезії [39, с. 11]. Можливо тому американський історик Алан Мегілл метафорично розглядає пам'ять як відкриту рану [562, с. 21]. Український історик Алла Киридон формулює своє бачення культурної пам'яті як диференційованої, інсценованої, кодифікованої у символічних і вербальних знаках, що створює і зберігає певний набір символів, аттракторів для регулювання меж та обсягів культурно-історичних спогадів конкретного народу [406, с. 29]. Я. Ассман виділяє три простори у культурній пам'яті: чистий факт минулого як об'єкт активного запам'ятовування; розвиток культурної ідентичності групи на базі пам'яті про такі факти; творення традиції з допомогою селекції фактів та їх інтерпретацій, що зберігають визначений зміст переказу [39, с. 45–53].

Складовою частиною колективної пам'яті і вагомою компонентою національної свідомості є історична пам'ять, яку визнають генетичним кодом нації. В українському суспільстві історична пам'ять, за твердженням історика Я. Грицака, має українську і радянську традиції [165, с. 63]. Вона ширша за національну і включає всю пам'ять народу в атрибутах духовної та

матеріальної культури. Особливими характеристиками вирізняється національна пам'ять, як важлива складова самоідентифікації та консолідації народу. На відміну від історичної вона є атрибутом політичної нації, має загострений суспільний зміст. Важко не погодитись із думкою історика Д. Веденєєва, що національна пам'ять складає основу національної безпеки України, не допускає маніпуляцій суспільною свідомістю [120, с. 38–39].

У меморальному полі музеї розглядаються лише як інструмент трансляції культурної пам'яті у державній політиці пам'яті. Такий підхід є традиційним у пострадянському суспільстві й перетворює музей на засіб здійснення державної політики, коли музейні колекції несуть навантаження ідеологічних ретрансляторів, що ми спостерігали в радянський період. Зміни культурної парадигми в світі актуалізували формотворчий потенціал музеїв. Дослідники, визначаючи полярність у взаємодії історії зі *знаннями* про минуле та колективної пам'яті з *уявленнями* про минуле, обходять увагою музеї, які через «вузлики пам'яті»-музейні предмети поєднують знання і уявлення про минуле, і не тільки зберігають, але й впливають на формування національної пам'яті та національної свідомості.

Визначення місця музею у пам'яттєвій системі координат потребує аналізу таких понять і категорій, як «місце пам'яті», «ландшафт пам'яті», «простір пам'яті». Зауважимо, що простір перебуває у постійній взаємодії із соціокультурними процесами, тому пам'яттєві, культурні, інформаційні, освітні просторові наповнення є частиною соціокультурного простору. Французький історик П. Нора пояснює «місця пам'яті» як такі, з якими суспільство пов'язує свої спогади. Вони не є усталеними, а реконструюються, оновлюються з появою нових фактів і репрезентують минуле у сучасній масовій та професійній свідомості [424, с. 84–85]. У своїй класифікації місць пам'яті вчений відносить музеї разом із бібліотеками та архівами до топографічних, виділяючи ще монументальні, символічні, функціональні [771, с. 422]. На думку української дослідниці О. М. Любовець, місця пам'яті – це суб'єкти та носії інформації про історичне минуле, які на певному історичному розвитку

перетворюються на символ чи образ, виконують функцію увічнення пам'яті лише за умови, якщо люди про це піклуються. Функціями місць пам'яті є закріплення індивідуальної та колективної пам'яті щодо знання та уявлення про минуле власного народу, держави, формування національної ідентичності [521, с. 109–111]. Сучасна наука активно застосовує, як засіб наукової рефлексії, метафористику (спосіб пізнання через метафори) – теоретичне конструювання механізму пояснення відомих явищ. Поява понятійно-образного інструментарію є одним із механізмів розвитку сучасної науки. У пам'яттєвому дискурсі вживається метафора простору – «ландшафт пам'яті». У розумінні дослідника Я. Ассмана, це територія пам'яті, або місцевість, що породжує органічні імпульсації мисленневого потоку, формуючи образи пам'яті та реконструюючи минуле [405, с. 78]. Під терміном «культурний простір» він вбачає широкий спектр культурних явищ, акцентує, що «простір» характеризується розвіданістю, а «місце простору», як, власне, і «місце пам'яті», – те, що розвідане не до кінця [40]. На думку французького філософа Ролана Барта, «ландшафт пам'яті» несе своєрідний знак-символ, який створює «ефект реальності», це як маркер, за допомогою якого відтворюється пам'ять [405, с. 82]. Історик А. Киридон пропонує розглядати «ландшафт пам'яті» як метод реконструкції минулого. Дослідниця не пов'язує «простір пам'яті» із поняттям місця: його наповнюють спогади та образи, які спливають з огляду на заданість алгоритму спогаду чи характеру виникнення. Вона стверджує, що простір пам'яті – це образна фіксація пам'яттєвих смислів, один із кодів пам'яттєвого дискурсу, де у фокусі опиняється відрефлектований образ, своєрідна інтерпретаційна модель [406, с. 29–31].

Музей у сучасному суспільстві сприймається як місце, де живе пам'ять. У ньому сходиться просторово-часова модель буття людства з її соціокультурними характеристиками. Разом з тим, простежується загальноприйнятне бачення музею як фіксатора минулого з функцією увічнення колективної пам'яті, що значно обмежує його змістову сутність. Без сумніву, музеї, перебуваючи у зоні простору пам'яті, моделюють його у музейному

наративі через заданий алгоритм музейного предмету і творять нову інформацію, синхронізуючи минуле з сучасним. Проте, варто розглядати спеціальне поняття «музейний простір», яке виходить за межі місця пам'яті, і, певна річ, перетинається із культурним простором та простором пам'яті, але несе своє, лише йому притаманне призначення: акумулює першоджерела минулого, опрацьовує, екстраполює їх на широкий загал і впливає на соціокультурний простір.

Зародження музеїв продиктоване необхідністю не лише закарбувати історію у збірках та колекціях, але й донести її до нащадків. Саме через музейний наратив людина комунікує з минулим та пізнає його, формує власне світобачення та соціалізується в сучасному соціокультурному просторі. Музейний наратив є специфічною формою світосприйняття, структурованою за музейними предметами, як свідками подій та явищ. Теоретики наративу визначають його як основу пізнання і виділяють функції репрезентації та інтерпретації. Невід'ємним атрибутом музейного наративу є також рефлексія – це емоції, ставлення, позиція відвідувача. Такий зв'язок між музейним предметом та відвідувачем, який сприймає музейний наратив і розвиває власну світоглядну систему, шкалу цінностей, осмислює історичне минуле, впливає на формування національної пам'яті й національної свідомості. У цьому процесі музейний предмет, наділений такими ознаками, як автентичність, достовірність, наглядність, синкретичність, інформаційність, емоційність, аксіологічність, є посередником між минулим і сучасним. Музейний предмет не тлумачить сам себе, лише через музейний наратив відвідувач сприймає його як пам'ятку і надає йому цінності – як пізнавальної, історико-культурної, так і емоційної. Музейний наратив – це специфічна інтерпретація фактів, подій, і він, на відміну від пам'ятки, піддається історичній амнезії, тому особливої ваги набуває фіксація пам'ятки і подальше документування ключових носіїв пам'яті. Можна стверджувати, що музейний предмет, як свідчення етнокультурної самобутності нації, є джерелом формування пам'яті у всіх її видозмінах: «історичної», «культурної», «національної», а також національної свідомості, виступає їх носієм.

Музейний нарратив слугує суспільству об'єктивною інформацією про минуле. Він є своєрідною моделлю відтворення подій минулого, які є полем музеєзнавчої інтерпретації. Потенційні можливості та продуктивність інтерпретації, як засобу виявлення процесу тлумачення, довів французький філософ Поль Рікер [746, с. 44]. У музейній справі, як і в герменевтиці, інтерпретація виконує роботу дешифрування змісту та значень, і складає основу музейного нарративу, який виступає засобом формування нових знань про усталені факти. Важливо підкреслити, що музейний предмет, який лежить в основі музейного нарративу, як першоджерело і автентична пам'ятка, забезпечує інтерпретацію від маніпуляцій. Відзначимо, що у процесі синтезу та створення образу минулого важливу роль відіграє присутність історичного уявлення. Польський дослідник Марек Возняк у книзі «Минуле як предмет конструкції. Про роль уявлення в історичних дослідженнях» (2010 р.) розглядає категорію історичного уявлення як знаряддя у конструюванні образів минулого та інструмент суспільного сприйняття дійсності і наголошує, що конструювання образів і спроба їх розуміння в реаліях, які структурують дійсність, властиві для локальної (національної. – *Р. М.*), а не універсальної культурної спільноти [865, с. 221]. Музейний нарратив настільки є витвором уявлення, наскільки музейник, поєднуючи минулі події і факти у зв'язки, керується вимогами конструювання оповіді, а в підсумку надає їм нового значення. Можна простежити своєрідне народження музейного нарративу: пам'ятка (матеріальна і нематеріальна) – музейний предмет – пізнання /дослідження – історична уява – музейний нарратив – суспільне сприйняття. Така модель близька формуванню пам'яті, де музейний предмет виступає «вузликом»-«маркером» пам'яті, музейний нарратив – спогадами, знаннями, уявою про минуле, а суспільне сприйняття вбирає в себе національну пам'ять і формує національну свідомість.

Музеї існують у теперішньому часі, і через музейний нарратив репрезентують минуле спільноти, відповідають за формування і збереження пам'яті. Музейний нарратив виступає інструментом у пізнанні минулого і перебуває на перетині музейного простору та простору пам'яті, виступаючи

суб'єктом та об'єктом національної пам'яті: несе в собі пам'ять, і разом з тим творить її і впливає на неї. Введення музейного нарративу до пам'яттєвого дискурсу значно поглиблює змістовну сутність мнемологічного простору та музею у соціокультурному контексті. Як комеморативні інституції, музеї в Україні в умовах глобалізаційного світу виконують важливі завдання збереження національної ідентичності, через музейний нарратив сприяють відродженню національної пам'яті, деформованої століттями бездержавності та культурної асиміляції. Сучасним викликом для музейного нарративу стає стратегія суспільного примирення, коли в національній пам'яті має утвердитися об'єктивний погляд на болючі теми української історії.

Таким чином, об'єктивний аналіз наукових праць українських та зарубіжних авторів з проблем музеології, що представляють різні музеологічні школи, засвідчує існування широкого кола питань, які перебувають у дискусійному обговоренні. Жива полеміка відображає закономірний процес наукостворення. Музеологія поступово долає шлях наукового становлення, який відображений у формуванні її термінологічної системи, виробленні власних теоретико-методологічних засад. Стан досі неусталеного понятійного інструментарію в музеології пояснюється феноменом музею, його багатовимірністю та існуванням у науці різних концептуальних підходів до нього. У музейному дискурсі актуальними виступають проблеми теоретико-методологічного осмислення науки, узагальнення методико-практичного набутку в музейній справі, еволюції досліджень природи феномену музею, трансформації його суспільної ролі в сучасному світі, потребують докладного розгляду механізми взаємодії музею з суспільною свідомістю. Вивчаючи погляди представників різних музеологічних шкіл щодо питань теоретико-методологічного змісту, практичного набутку в музейній справі, приходимо до висновку про необхідність поглиблення теоретичних розробок, зокрема й в українській музеології, подальшого розвитку власної термінологічної системи, яка потребує узгодження зі світовими критеріями в музейній галузі, пошуків інтеграції досягнень національного музейництва в міжнародний простір.

Інтердисциплінарний характер музеознавств створив розлоге полемічне тло довкола питань про місце музеології в системі соціогуманітарних наук. Як самостійна наука, вона відображає пізнання людини світу в просторі та часі через специфічне музеальне ставлення до дійсності і відзначається своєрідною комплексністю та багатофункціональністю. Інтеграційні процеси в науковому просторі поглибили структурну систему музеології. Вбираючи компоненти інших наук та виділяючи нові підсистеми, вона розвиває усталені теоретичну, історичну та прикладну складові. Нові концептуальні підходи до музею в контексті меморальних студій дозволяють розширити його теоретико-методологічні та функціональні можливості, стати інструментом у пізнанні та відтворенні минулого, водночас впливати на формування простору пам'яті.

Висновки до розділу 2

Аналіз розвитку музеології як науки доводить, що важливі питання теоретико-методологічного змісту перебувають у дискусійному обговоренні. Триває полеміка про понятійний апарат, структурну будову та функціональні можливості музеології, її місце в системі соціогуманітарних наук. Розглянувши концептуально-теоретичні, методологічні та прикладні проблеми сучасної музеології у напрацюваннях представників різних музеологічних шкіл, можемо стверджувати, що музеологія послідовно долає шлях наукового оформлення, наявність різних поглядів та наукових підходів є закономірним процесом творення науки. Цим пояснюються і протилежні бачення науковцями самої науки музеології як самостійної наукової дисципліни, а також заперечення її як науки та наполягання на практичній складовій.

Процес формування термінологічної системи віддзеркалює історію розвитку музеології, водночас понятійний апарат є засобом та об'єктом її наукового пізнання. Сформована наукова мова свідчить про зрілість науки. Науковий дискурс у питаннях музейної термінології характеризується неусталеними визначеннями учасниками обговорення низки музеологічних дефініцій, що обумовлено багатоплановою специфікою музею та різними концептуальними

підходами. Неусталеними залишаються думки вчених про еволюцію музею як історичного та культурного феномену, формується розуміння його ролі як інтелектуального чинника впливу на якість життя людини, значення у суспільному розвитку. Аналіз музейного дискурсу доводить, що музеологія – це молода самостійна соціогуманітарна наука, яка перебуває на етапі формування власної теоретико-методологічної бази, характеризується комплексністю та багатофункціональністю, пов'язана із специфічним пізнанням людиною світу у просторі і часі та її музеальним (аксіологічно-онтологічним) ставленням до дійсності.

Орієнтація України на європейські стандарти, в тому числі і в музейній галузі, вимагає від фахівців глибокого освоєння світового досвіду, осмислення теоретичних засад дослідження і використання пам'яток у пізнанні історичного минулого. Українська музеологія, як невід'ємна складова світової музеології, має вагомі здобутки і опирається на багатий досвід своїх попередників. Разом з тим, потребують глибокого дослідження теоретико-методологічні основи науки: необхідно розвивати власну національну термінологічну систему у співвідношенні з міжнародною музеологічною парадигмою, інтегрувати здобутки вітчизняного музейництва у музейне наукове співтовариство.

Музеологія, як комплексна наука, формує власне структурно-функціональне поле. Міждисциплінарний характер сутнісного змісту науки дозволяє розширити теоретичну, історичну та прикладну складові її структурної будови. Полеміка в музеологічних колах, яка триває навколо цієї проблеми, свідчить про інтеграційні можливості та подальші перспективи проникнення музеології в різні галузі науки. Науковий дискурс з питань класифікації функцій музеології розкриває процес трансформації традиційного бачення музею в сучасних умовах. Поглиблення функціонального змісту музеології пов'язано зі змінами ролі музею в суспільному житті, його впливу на соціокультурне середовище особистості. В контексті розвитку концептуальних підходів науки мнемології сформувалось нове бачення музею, що значно розширило дослідницьке поле музеології.

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНСЬКЕ МУЗЕЙНИЦТВО В СУСПІЛЬНИХ ДЕФОРМАЦІЯХ 1920-х – початку 1950-х рр.

3.1. Музеї в умовах сталінського тоталітарного режиму

У ХХ ст. Україна увійшла без власної державності, розділеною між Російською та Австро-Угорською імперіями, що не могло не позначитися на соціально-економічному та культурному розвитку Наддніпрянщини і західноукраїнських земель. Проте загальноєвропейський сплеск національно-визвольних рухів ХІХ ст. та поширення культурницьких процесів національного відродження виявили незгасимі духовні сили українського народу. Культурне піднесення другої половини ХІХ – початку ХХ ст. спричинило розвиток національного музейництва. Суспільний потяг до вивчення історичної минувшини, культури, традицій свого народу пожвавив прагнення громадськості зберігати національну спадщину. Поява, поряд із приватними збірками, музеїв при губернських, повітових органах та структурах місцевого самоврядування, наукових товариствах, університетах, церквах засвідчила наступний етап розвитку музейної справи. У цей час поступово розширюється мережа музейних закладів, увиразнюється їх профільна спеціалізація, означаються соціальні функції музеїв, закладається фундамент майбутнього Музейного фонду України.

Процес становлення і розвитку музейної справи в період Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. відзначався постійною нестабільністю через надзвичайно складну політичну ситуацію, пов'язану із воєнним становищем, безперервними бойовими діями та зміною влади, що негативно впливало на стан музейництва, як, зрештою, гуманітарної сфери загалом. Разом з тим, у суспільстві з особливою силою загострилися почуття національної самосвідомості, прагнення відстояти Українську державність, зберегти багатовікову культурну спадщину народу. Виразником цих поривань стала українська інтелігенція, яка спрямувала свої зусилля на охорону історико-

культурних пам'яток, розбудову музейництва, залучення громадськості до вирішення нагальних питань захисту національного надбання. Оскільки головним місцем нагромадження, збереження та популяризації культурних цінностей завжди були музеї, проблеми їх становлення об'єктивно висувалися в число першочергових. Завдяки зусиллям діячів науки і культури увага до музейної справи не спадала, а стала важливим напрямком гуманітарної політики, де музейництво розглядалося як відповідальна державна справа. Музейники, науковці, працівники культури, використовуючи напрацювання своїх попередників, розробляли програми музейного будівництва, створювали органи управління галуззю, визначали пріоритети музейної діяльності, де найголовнішим було збереження національної спадщини.

Нового піднесення у розвитку отримала музейна справа за часів Української Народної Республіки. На хвилі розгортання національно-патріотичного руху активізувалась діяльність за збереження історико-культурної спадщини: при Генеральному секретаріаті народної освіти створено відділ охорони пам'яток, де музейною секцією завідував видатний музеєзнавець М. Ф. Біляшівський, розпочалась робота з організації Українського національного музею та місцевих музеїв, налагодження координаційної діяльності з ними, розроблялись примірні статuti обласного та повітового музеїв, ставилось питання про їх фінансування з державного бюджету, що відкривало суттєві можливості здійснення планомірних заходів зі збереження пам'яток історії та культури.

Науково-теоретичні розробки українських музеєзнавців та пам'яткоохоронців лягли в основу проекту закону про охорону пам'яток історії та культури в Українській Народній Республіці, який, однак, Центральна рада не встигла затвердити. У процес становлення музейної справи в Україні активно включилась громадськість, яка згуртувалась навколо подвижників збереження національної спадщини. У травні 1917 р. був створений Центральний комітет з охорони пам'яток старовини і мистецтв України, до якого увійшли відомі діячі науки і культури, музеєзнавці М. Ф. Біляшівський, М. П. Василенко, М. С. Грушевський, Д. І. Дорошенко, С. О. Єфремов, В. Г. Кричевський,

П. П. Курінний, В. Г. Леонтович, В. Л. Модзалевський, Ф. Р. Штейнгель, В. І. Щербина, Д. М. Щербаківський і В. М. Щербаківський, Д. І. Яворницький та інші. За доби Української Народної Республіки зусиллями поборників української культури збережено значний пласт національного надбання, закладено підґрунття подальшого духовного розвитку української нації.

Під час культурницької діяльності за уряду гетьмана Павла Скоропадського були створені національні початкові та середні школи, засновані українські державні університети в Києві та Кам'янці-Подільському і приватний у Полтаві, у статусі національних запрацювали Академія наук України, архів, бібліотека, опера, драматичний театр, хорова капела, відкрито симфонічну та кобзарську школи. Така спрямованість державної політики обумовлена прагненнями національно свідомих урядовців, визначних постатей українського культурно-просвітницького руху Ф. А. Лизогуба, М. П. Василенка, П. Я. Стебницького, В. П. Науменка, П. Я. Дорошенка відродити українську культуру, без чого неможливе зміцнення Української державності. У конструктивному напрямку розвивалось музейництво, вживались заходи щодо збереження національно-культурної спадщини. Була створена і розпочала роботу нова державна структура – Головне управління мистецтв та національної культури, де за музейну справу відповідала секція музеїв відділу охорони пам'яток у складі 15 співробітників під керівництвом М. Ф. Біляшівського, а на місцях почали діяти комісари з охорони пам'яток. У цей період спостерігається поступове розширення мережі центральних і місцевих музеїв, які очолювали роботу зі збереження і популяризації пам'яток на місцях, координували свою діяльність із секцією музеїв. Відбулися зрушення у кадровому питанні: фахівців у галузі музейної справи почали готувати у Київському археологічному інституті, Інституті історії мистецтв, просвітній комісії Українського державного університету у Києві. Проте тяжке фінансове становище в Україні, розруха в народному господарстві не сприяли широкому розгортанню роботи музеїв, невирішеними залишилися питання надання адміністративних повноважень музейним закладам.

Не менш складними були умови діяльності музеїв за часів Директорії УНР, уряд якої вирішував передусім проблеми зовнішньої політики, військових дій, фінансів та організації місцевої влади. Відсутність єдності у владних та партійних структурах, постійні переїзди уряду не сприяли проведенню цілеспрямованої політики в соціально-економічній, політичній і духовній сферах. Вирішення питань музейного будівництва теж знаходилося в прямій залежності від воєнно-політичної ситуації і зводилося передусім до політики виживання музейних осередків. Програми і проекти, проголошені Директорією в музейництві, зокрема щодо перспектив Українського національного музею, залишилися нереалізованими.

Револьюційні події, що розгорнулися в Україні за національне відродження, переривалися вторгненням російських військ – як більшовицьких, так і денікінських. Це був складний період: нестабільна політична обстановка, війна з окупантами, економічна розруха не сприяли навіть збереженню музейних колекцій. Інтервенти грабували, нищили культурну спадщину українського народу. Під час воєнного вихору постраждали історико-мистецькі цінності в українських музеях, зокрема Києва, Чернігова, Полтави, Сум.

Музейна справа за часів остаточного встановлення радянської влади в Україні характеризується специфічними формами і методами практичної діяльності, серед яких можна особливо виділити: розробка законодавства, спрямованого на передачу пам'яток історії і культури в державну власність, націоналізація музеїв та приватних колекцій, розширення мережі державних музеїв, створення органу управління музеями в центрі і на місцях – Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва та старовини (ВУКОПС) та його структури – губкопсі та повітові копсі. Були націоналізовані Міський музей – став Першим державним, Музей Богдана і Варвари Ханенків – Другим Державним і Музей О. Г. Гансена – Третім Державним (в останньому – лише пізні придбання власника, бо основна частина колекції в 1919 р. загинула в Сумах), музеї, які діяли до революції, маєтки і садиби, історико-архітектурні цінності, а також історико-краєзнавчі і художні осередки Києва, Харкова,

Катеринослава, Чернігова, Одеси, Полтави, Житомира, Херсона та ін. Одержавлення приватних колекцій картин і пам'яток старовини, нагромадження культурних цінностей підготувало умови для створення нових музеїв. Необхідно відзначити участь досвідчених українських фахівців у збереженні культурної спадщини, які зуміли в екстремальних умовах політичної нестабільності зберегти від загибелі, пограбування та вивезення з України основної маси рухомих пам'яток, створити низку нових музеїв.

Нагальною проблемою, яка постала перед радянською владою та працівниками музеїв, стало функціонування музеїв у нових політичних та соціальних умовах. Свої ідеї з цього приводу виголосив на Першій Всеросійській конференції в справах музеїв, яка відбулась 1919 р. у Петербурзі, вчений-музеєзнавець Ф. І. Шміт [1041, с. 86–88]. На ній прозвучали різні погляди на музей – від повної відмови від них (М. М. Пунін, К. С. Малевич) до визнання за ними тих суспільних функцій, які склалися ще в дореволюційний період (А. В. Луначарський, П. П. Муратов) [895, с. 19]. Науковець висунув тезу про створення в музеях, на відміну від наукових кабінетів, відкритих, загальнодоступних залів. Своє розуміння нової музейної політики Ф. І. Шміт вбачав у створенні централізованого музейного фонду, можливості купівлі музейних цінностей тільки від юридичних осіб, контролі держави за діяльністю музеїв, централізованій системі матеріального і кадрового забезпечення закладів, розробці музейного законодавства. Матеріали конференції лягли в основу державної політики в музейній галузі.

Однак на практиці в діяльності музеїв на той час не відбувалося значних змін, і в більшості своїй вони існували ще у традиційному форматі кінця XIX ст. Наприклад, у Мелітопольському окружному краєзнавчому музеї, який займав три кімнати і коридор, були представлені три відділи: історико-природничий, де експонувалась колекція мінералів та птахів, етнографічний з нумізматичною колекцією та збіркою гончарних виробів, історико-археологічний із значним нагромадженням матеріалів, серед яких привертала увагу величезні закам'янілі кістки мамонтів, а інші предмети до археології мали

побічне відношення [327, с. 74].

Зрештою, така експозиція з її недоліками була притаманна багатьом музеям: відсутність системи показу, невідповідність теми і змісту відділу, недотримання форм його естетичного оформлення. Розв'язати ці неузгодження було неможливо без докорінної реорганізації всієї музейної мережі. Першочерговим завданням було визначення профілю музеїв. Певним виходом із ситуації були спроби створити синтезовані експозиції [341, с. 134]. У них на рівних правах мали б розміщуватись не тільки речові пам'ятки, але й історичні джерела інших видів – прикладні та писемні. Для досягнення певної системності експозиції пропонувалось будувати її із трьох відділів: природничо-історичного, суспільно-економічного та історико-культурного.

Однак це не вирішувало проблеми, оскільки така структура розкривала не цілісну картину історії краю, а розбивала її на окремі частини. Про це свідчить, наприклад, побудова експозиції історичного відділу Музею Слобідської України у Харкові, що складався із двох підвідділів. Перший – «Старий Харків», де представлені малюнки та фотографії міста XVIII та XIX ст., колекція портретів гетьманів та інших політичних і громадських діячів Слобожанщини XVIII ст., холодна та вогнепальна зброя, вітрина із збірними речами дворянський побут першої половини XIX ст. тощо. Другий підвідділ, присвячений відомим громадським діячам та вченим Харкова, представлений портретами О. Потебні, Д. Багалія (худ. І. Рєпін), М. Сумцова, М. Костомарова. Окремо розміщувались портрети видатних представників літератури – Тараса Шевченка, Григорія Квітки-Основ'яненка, Петра Гулака-Артемовського, Якова Щоголіва, Володимира Олександрова. Завершувала експозицію колекція посохів, серед яких і посох Григорія Сковороди [631, с. 12–15]. Наведений приклад засвідчує типові недоліки експозиційного показу, обтяженого різноплановими предметами. Подібні ситуації були притаманні музеям майже всіх профілів, у тому числі художнім. Так, до середини 1920-х рр. експозиція Музею мистецтв Всеукраїнської Академії наук, де зберігались колекції Оскара Гансена, Богдана і Варвари Ханенків, представляла собою безсистемний показ

картин різних шкіл і епох, які розміщувались на стінах у три-чотири яруси, а зали були перенасичені різнорідними речами [774, с. 394–396].

У результаті перебудови роботи музеїв у нових умовах у середині 1920-х рр. намітилось два напрями формування їх експозиції: синтетичний, при якому нема строгого розподілу на розділи, а природа і суспільне життя показані як один великий комплекс, та історико-хронологічний, де виділявся природничо-історичний відділ і об'єднувалися всі відділи суспільно-історичного профілю. Згодом у музейній практиці поступово утвердився історико-хронологічний напрям, який існує до теперішнього часу [575, с. 23].

З другої половини 1920-х рр. посилюється ідеологічний тиск владної системи на музеї, діяльність яких спрямовується на пропаганду нового ладу. Як свідчення цього, у 1926 р. співробітник одного із кримських музеїв К. Є. Гриневич на конференції директорів закладів Головнауки наголошував на доцільності розміщення експонатів у відповідності до екскурсійної розповіді, де на першому плані, за матеріалістичною теорією, має бути економіка [341, с. 142]. За таким же принципом працювали всі музейні заклади.

Музейні матеріали того часу носили здебільшого речознавчий характер, явища трактувались у відриві від соціального середовища та певної історичної епохи, експонати розташовувались без врахування їх взаємовідносин. Проте з часом все активніше проявлявся пошук нових форм спілкування музею з відвідувачем, обумовлених новою історичною ситуацією. Як засвідчує проект програми розвитку музейної справи в Україні, в основу якого покладені розроблені музеєзнавцем М. Біляшівським положення, значно змінився погляд на музей, помітно розширились його функції як наукової та культурно-освітньої установи [78, с. 4–11]. Музеї, активно проводячи комплексне вивчення природи та історії краю, тим самим удосконалювали експозиційний показ, поглиблювали науково-дослідну діяльність.

Співробітники музеїв, спираючись на підтримку громадськості, згуртовували навколо себе тих, хто вболівав за збереження пам'яток історії та культури. Донецький губерньський музей, наприклад, звернувся до громадян із

закликом передавати у музейні фонди матеріали про побут та природу Донбасу, видав інструкцію про обстеження місцевості, ведення етнографічних нотаток, підготував рекомендації щодо організації та функціонування краєзнавчих музеїв, створення клубів та гуртків дослідників краю [726, с. 99].

Музейні заклади постійно перебували в пошуку нових форм представлення своїх колекцій, поле їх діяльності постійно розширювалося, особливої ваги набували виховні функції музеїв. На Другому губернському з'їзді освіти, що відбувся 31 грудня 1922 р. у Донецьку, зазначалось: «Кожна екскурсія, які б великі або малі цілі не ставила перед собою, завжди повинна нести не тільки освітній, але й виховний елемент» [728, с. 52–57]. У цьому зв'язку музейникам пропонувалось звернути особливу увагу на екскурсійно-виставкову роботу, активно залучивши її до системи політосвіти, при цьому не обмежуючи музеї в наукових дослідженнях [727, с. 83]. Щотижневі лекції у Музеї Слобідської України ім. Г. Сковороди в Харкові сприяли популяризації музейних збірок, поширенню наукових знань про край серед населення [692, с. 30]. Таке тематичне вивчення було розраховане передусім на учнів місцевих шкіл та училищ, залучаючи їх до вивчення і пізнання свого краю.

Навколо музеїв згуртовувалась місцева інтелігенція, яка спільно з музейниками проводила культурно-освітню роботу серед населення. Наприклад, у Хоролі при місцевому музеї в січні 1925 року розпочав роботу гурток аматорів світознавства та краєзнавства [326, с. 27], працівники Коростенського музею в 1923 р. організували краєзнавчі гуртки в Овручі, Народичах, Лушні, при Уманському окружному музеї діяв «Кабінет виучування Уманщини» – на зразок того, що існував при Черкаському краєзнавчому музеї [327, с. 56].

Однією з характерних рис того часу стала поява тенденцій до соціалізації музейних експозицій та використання музеїв у пропагандистській роботі. Розроблена у 1922 р. Укрполітосвітою програма реорганізації музейної справи в республіці передбачала заснування широкої мережі соціальних музеїв, перебудову експозицій з новими підходами. У програмі зазначалося, що

музейна експозиція, поєднуючи систематичний, комплексний та хронологічний принцип подачі матеріалів, має відтворювати «динаміку соціальних відносин». Підкреслювалась рішуча необхідність «відтворення успіхів соціалістичного життя» [30, арк. 1–3], ширшого залучення матеріалів сучасності, яке досягалось механічним ілюструванням абстрактно-соціологічних схем історичного розвитку, соціальних відносин та інших сфер суспільного життя.

Хвиля соціологізації у другій половині 1920-х рр. охопила більшість музеїв України. Негативно оцінюючи такі тенденції, досвідчений музеєзнавець В. В. Дубровський у статті «Чергові завдання сучасного музейного будівництва на Україні» (1927 р.) зупиняється на діяльності створеного в 1922 р. в Харкові Всеукраїнського соціального музею ім. Артема. До нього були зведені різноманітні колекції, випадкові цінні речі та ін. У результаті – музейні експозиції виглядали як зразки алогічного конгломерату з меблів, гравюр, ікон, картин, порцеляни, тканин та ін. Мішанина принципів – хронологічного, комплексного, систематичного – справляла гнітюче враження і свідчила про нечіткість планів навіть у самих творців експерименту та непрофесійність їхньої роботи. Наприклад, зразок інтер'єру панського побуту початку XIX ст. був поданий під гучною революційною назвою «Відділ побуту та ідеології». Невдалий експеримент ледве не став обов'язковим для всіх музеїв України [304, с. 2–18]. 9 квітня 1927 р. президія Укрнауки змушена була визнати, що ідея створення подібного соціального музею виявилася невдалою.

Програма соціальних музеїв набула поширення і на місцях, де кожен музейний заклад повинен був частину експозиції або ж відділ присвятити соціальним проблемам суспільства. В соціально-історичному музеї Уманщини ідея соціальної боротьби розкривалась шляхом протиставлення «життя селянина і пана» [803, с. 164]. У Херсонському музеї, намагаючись відобразити розвиток продуктивних сил та виробничих відносин, музейники побудували експозицію за схемою: природа, праця, суспільство, мистецтво. Стрижнем експозиції стали продуктивні сили та виробничі відносини. У висновку Всеукраїнської Академії наук на звіт про роботу музейного закладу за 1926–

1927 рр. відзначалося: «Своєю безупинною роботою в справі вивчення продуктивних сил музеї сприяє поліпшенню стану народного господарства на шляху соціалістичного будівництва» [545, с. 70]. Якомога ширше відобразити в експозиції проблеми кам'яновугільної промисловості та сільського господарства намагалися у Луганському музеї [692, с. 31]. У Лубенському окружному, Кременчуцькому, Роменському, Маріупольському краєзнавчому та низці інших музеїв були створені відділи з сільського господарства та виробничих відносин [459, с. 50, 55]. Працівники музеїв зібрали і систематизували матеріали з економічної географії, здійснили опис території, населення, підготували характеристику галузей народного господарства – промисловість, сільське господарство, засоби виробництва, торгівля.

Інспектор охорони пам'яток культури в Управлінні наукових установ Наркомату освіти УСРР В. В. Дубровський, оцінюючи роботу музеїв з урахуванням поточного моменту, відзначав, що вони відображають досягнення й переваги класу, який домінує в ту чи іншу епоху, сприяють організації класової свідомості й через це – виконують державну функцію. Музеї повинні обслуговувати потреби пролетаріату й незаможного селянства в процесі будівництва соціалізму, а звідси впливають такі основні напрями їх діяльності: використання для завдань пролетаріату музейної спадщини, що залишилась від попередніх класів, головним чином, розуміння, вивчення й пояснення масам самих речей-експонатів з технічним і соціальним тлумаченням їх; утворення нових музейних формацій, що відбивали б творчість, досягнення пролетаріату, який зараз домінує. Тому необхідно висвітлювати продуктивні сили і можливості нашого суспільства, створювати музеї побуту робітників і селян [304, с. 12–13]. Ці настанови стали програмними в діяльності музеїв у 1920-х – 1930-х рр.

Відомі й авторитетні музейники не могли сприйняти поширення таких тенденцій у музейній роботі. Багато з них не погоджувались з практикою вульгарного розуміння ролі музеїв у суспільстві. Відомий вчений та музеєзнавець зі Львова Іларіон Свенціцький, спостерігаючи за розвитком

музеїв у радянській Україні, назвав таку спробу «невдалою і неестетичною» [782, с. 7–8]. Засуджуючи поспішність, з якою в Полтавському музеї без належної наукової апробації втілювалась в життя ідея соціального музею, його авторитетні співробітники вважали, що «ідея соціального музею недостатньо ясна, і цією ідеєю намагаються зробити музей примітивно-популярним кабінетом для ліквідації неписьменності» [803, с. 165]. Фахівці музейної справи застерігали від загрози перетворення музеїв із науково-освітніх закладів у політпросвітницькі комбінати.

Однак соціальні музеї не виправдовували покладених на них вимог. Питання про їх місце і роль у системі наукових та культурно-освітніх закладів обговорювалось на семінарі працівників музеїв, який відбувся 25–27 травня 1926 р. у Харкові. У доповіді «Про зміст та методи роботи музеїв» зазначалось, що музеї за своїм змістом розглядаються як державні сховища пам'яток; як науково-дослідні установи, що повинні проводити дослідження усіх пам'яток та готувати нові кадри кваліфікованих музейних працівників; як освітні установи, що розповсюджують знання. «За основу діяльності музеїв крайового та місцевого значення, – говорилося на нараді, – треба взяти переважно комплексне відображення місцевого краю з усіх боків його життя. Але для музеїв крайового значення може бути припущеною і певна спеціалізація з тієї чи іншої галузі знання в межах свого територіального обсягу» [611, арк. 2–3]. Віддані своїй справі музейники всупереч партійним настановам прагнули розвивати їх освітні та науково-дослідні функції, утвердити музеї як своєрідні лабораторії із дослідження краю.

Розвиток теоретичних питань українського музеєзнавства впродовж 1920-х рр. знайшов конкретне втілення у музейних експозиціях, у прагненні фахівців музейної справи розширити освітні можливості музеїв. Проте варто відзначити, що процес поступального розвитку принципів експозиційного показу музейних збірок, пошук нових його форм – від безсистемного представлення колекцій до становлення тематичної експозиції – був неоднозначним і характеризувався деформаційними ознаками. На нього

вплинули об'єктивні умови того часу, в яких розвивалось суспільство, а звідси – набуття музеєм нових, непритаманних йому функцій. Перетворюючись в осередки політмасової роботи, музейні заклади перебудували свою діяльність та експозиції відповідно до вимог системи. Цей шлях позначився значними втратами музейних скарбниць, а також інтелектуальних здобутків українських музеєзнавців. Наприкінці 1920-х рр. починає домінувати тенденція соціологізації музейних експозицій, що негативно відбилось у наступні роки, коли, при повному нехтуванні художньої та наукової цінності музейних колекцій, вони під гаслом боротьби з пережитками минулого вилучались із фондів і нерідко знищувались.

В історію СРСР кінець 1920-х – початок 1930-х рр. увійшли як період так званого «великого перелому», що визначив усі сфери соціального, економічного, політичного, духовного життя суспільства. У політичній сфері він характеризувався встановленням режиму одноосібної влади, тоталітаризацією держави, форсованим формуванням і утвердженням командно-бюрократичної системи, ліквідацією навіть формальної незалежності союзних республік. У цей період більш відчутним став ідеологічний тиск, адміністрування і в музейництві, намагання перетворити музеї в інструмент «культурної революції», що було наслідком корінного злому в галузі суспільних наук. Деформації зазнали всі напрямки наукових досліджень, чистці були піддані академічні наукові установи, де були розкриті «гнізда української контрреволюції» [200, с. 282–283]. В Україні майже припинився розвиток низки гуманітарних галузей науки.

Докорінні зміни у діяльності музейної галузі, перегляд змісту та форм роботи, музейних фондів, принципів їх групування й розміщення в експозиції спричинили перетворення музеїв у соціальні інститути з функціями політосвітніх установ. Все це спричинило У постанові ВЦВК «Про музейне будівництво» від 20 серпня 1928 р. підкреслювалось, що вся робота музеїв повинна сприяти загальним завданням розвитку індустріалізації та колективізації сільського господарства. Одночасно була висловлена критика

про «рутину і незадовільне відображення завдань соціалістичного будівництва» [359, с.1]. Почалась перебудова музеїв, під час якої значно змінився склад наукових кадрів і керівництва. Якщо в 1920-ті рр. музеї в тій чи іншій мірі розкривали матеріальну, духовну спадщину народу, то тепер вони, як правило, мали представляти переваги соціалізму в політичній, економічній, соціальній і культурній сферах життя. За вказівками органів державної влади музейні заклади перебудовували свій експозиційний показ із ухилом на висвітлення історії розвитку суспільних формацій та досягнень соціалістичного ладу. «Ударною» роботою на музейному фронті вважалась пропагандистська діяльність музеїв з притаманними тому часові вульгарним соціологізмом та антиісторизмом.

Музеї, відповідно до зміни музейної концепції, були вимушені приступити до реекспозицій своїх залів і у стислі терміни створити нову, марксистську експозицію. Заперечення науково-пошукової і дослідницької роботи, політичний тиск адміністративної системи підірвали музейну функцію документальності, формування повноцінних колекцій пам'яток історії і культури, деформували саму суть музейної справи. Із колекцій вилучались оригінали, їх місце займали ідеологічні символи. Намагання побудувати «марксистську експозицію» через відображення історії класової боротьби, помножене на вульгарно-соціологічні погляди, завдало серйозної шкоди музейництву України. Такий спосіб комплектування фондів призвів до того, що у музейних збірках осідали речі, документи, які відображали не історію народу, а економічну, політичну, соціальну сферу «соціалістичного» життя.

Пошукова та науково-дослідна робота музеїв не просто занепала, але й переслідувалась як вияв опору комуністичній ідеології, упав престиж музеїв як культурних закладів. Їхня діяльність обмежувалась загальним схематичним підходом, підмінялась універсальними тематико-експозиційними планами і збиранням не автентичних музейних експонатів, а, наприклад, тогочасних багатотиражних видань, плакатів, схем, агітаційних малюнків тощо. У музеях наполегливо прагнули «вихолостити конкретні речові експонати з експозицій і

замінити їх плакатно-ілюстративним матеріалом» [803, с. 167]. Звільняли від «полону старих речей» насамперед музеї народознавства, антропології та етнографії, згортали та ліквідовували етнографічні відділи, які існували майже у всіх місцевих музейних осередках.

Відомі музейники виступали проти порушення головного музейного принципу – збереження і представлення автентичної пам'ятки. Серед них – український вчений Ф. І. Шміт, який вважав, що люди йдуть до музею подивитись не окрему річ, а їх сукупність, поповнити свої знання з тієї чи іншої теми: «Не речі заради речей, а речі заради людей» [1042, с. 86]. Музеєзнавець переконував, що не може бути шкідливим показ будь-яких речей, музей повинен мати не тільки тему, а й підводити відвідувача до певних висновків [1042, с. 88]. Ф. І. Шміт вважав, що експозиція має бути розрахована на відвідувача, і що зміна її – один із основних принципів. Чимало рекомендацій видатного музеєзнавця про розміщення колекцій не втратили свого значення й до нині: актуальність розробки методів наукового проектування музейних експозицій та необхідність вивчення психології їх сприйняття відвідувачами.

Про завдання музеїв у представленні успіхів виробництва йшла мова на об'єднаному засіданні представників київських музеїв влітку 1930 р. Фахівці музейної справи, зокрема О. С. Гіляров, Ф. Л. Ернст, підкреслили, що припинення процесу накопичення фондів згубно позначиться на стані пам'яткоохоронної справи [925, арк. 36–39]. Гострі дискусії, які відображали різні погляди на зміст музею та його роль в ідеологічній боротьбі, принципи побудови марксистських експозицій, розгорілись на Першому Всеросійському музейному з'їзді. У доповідях та резолюції з'їзду говорилось про необхідність створення експозицій на марксистській основі, принципах діалектичного матеріалізму, мета кожної – сприяти засвоєнню діалектико-матеріалістичної точки зору на дійсність. Були висунуті вимоги до формування експозицій музеїв різних профілів [677, с. 13–24].

Перед історичними музеями ставилося завдання перебудувати всю експозицію, яка повинна стати не тільки наочною ілюстрацією основних

формул марксизму-ленінізму і директив партії, але і зброєю мобілізації волі широких мас на максимально активну участь в соціалістичному будівництві та боротьбі з класовим ворогом. Художні музеї мали будувати експозицію на основі діалектичного матеріалізму, пояснюючи художній матеріал з марксистсько-ленінських позицій. Вони повинні відображати художні стилі у відповідності з соціально-економічними формаціями, боротьбою і зміною класів у історії розвитку суспільства. У природничих музейних закладах слід було замінити архаїчні, застарілі експозиції дореволюційних музеїв методами марксистського показу, який повинен відновити зв'язок музею з подіями сьогодення часу і надати йому значення як одного з дієвих засобів воєнничого марксизму. Завдання технічних музеїв визначалися марксистською методологією. Вони повинні стати знаряддям індустріалізації. Краєзнавчі музеї повинні були давати комплексну характеристику певної економічної епохи, яка характеризується розвитком виробничих відносин та класової боротьби. Основним елементом соціальних музеїв визначалися не пам'ятки, а закони розвитку суспільства, викладені через тексти і різного роду ілюстрації [677, с. 25–34]. Втілення в життя цих резолюцій призвело до втрати музеями їх сутнісного змісту на тривалий час.

Навіть слово «музей» на з'їзді було оголошено «старым и затхлым». До музею висувались вимоги: їх експозиції повинні базуватись на марксистсько-діалектичній філософії, мають бути ідеологічно витриманими, а основною небезпекою для музею є «речовизм» – безідейний показ предметів. В умовах жорстокого ідеологічного та адміністративного тиску з'їзд ухвалив низку помилкових відносно загальноприйнятих критеріїв музеєзнавства установок: про пріоритет політико-виховної роботи над іншими напрямками діяльності музеїв, недооцінку автентичного предмету в експозиції, підпорядкування діяльності музеїв вимогам політичних кампаній. У результаті системотворним елементом функціонування музеїв були визнані не музейні колекції, пам'ятки історії і культури, а політичні лозунги та партійні настанови, які музейні заклади повинні були втілювати в життя. З'їзд не міг вирішити питань

специфіки діяльності музеїв, адже вся їх робота була підпорядкована завданням із пропаганди соціалістичного ладу.

Така «перебудова» музейної роботи призвела до негативних наслідків у галузі: призупинено розробку теоретичних питань музеєзнавства, політичний тиск адміністративної системи підірвав музейну функцію документування, формування повноцінних колекцій пам'яток історії і культури, деформував саму суть музейної експозиції, з якої вилучались оригінали і підмінялись ідеологічними символами. Упав престиж музею як культурно-просвітницького і наукового закладу. Музеї різних профілів поступово перетворювались у заклади висвітлення суспільно-економічних формацій. У боротьбі з «речовизмом» музейників змушували відправляти до запасників в першу чергу археологічні, етнографічні, історико-побутові предмети. Експозиція перетворювалася в набір наочних посібників. Місце оригіналів займали копії, карти, діаграми, тексти. Про це, наприклад, свідчить лист музейного працівника з Чернігова Г. Ільченка до музеєзнавця В. Кравченка, в якому він у 1932 р. повідомляє про місцевого працівника політосвіти, який побудував експозицію на ілюстраціях із журналів [477]. Спроби пов'язати пропагандистський показ з автентичними предметами з метою збереження пам'яток-оригіналів у експозиції призводили до серйозних помилок у вирішенні експозиційних завдань. Співробітників музеїв не націлювали на вивчення фондкових матеріалів, використання їх в експозиціях, навпаки, такий інтерес розцінювався як «музейне чванство», як «убогий» підхід до побудови експозиції [810, с. 4–7]. Пошукова та науково-дослідницька робота занепала, музейна діяльність обмежувалась загальним схематичним підходом, підмінювалася універсальними планами і збиранням не оригінальних музейних пам'яток, а готових друкованих видань, малюнків, плакатів, схем, і таблиць.

Такий науково-методологічний підхід до створення експозицій музеїв в УСРР був застосований, наприклад, при плануванні експозиції Дніпропетровського історичного музею в 1932 р. У тематико-експозиційному плані підкреслювалося, що «матеріал розташовується за темами у відповідності

до марксистської історичної схеми розвитку суспільних формацій» [545, с. 76]. У межах теми матеріал розбивався на підтеми, кожне з явищ у межах підтеми експонувалось як комплекс спеціально підібраних музейних предметів.

Науково-дослідний інститут методів краєзнавчої роботи (а з 1937 р. – і музейної роботи) розробив єдиний тематико-експозиційний план відділу соціалістичного будівництва, рекомендований для всієї мережі краєзнавчих музеїв [57, с. 7–14]. Цілком очевидно, що така вузька схема входила в суперечність з музейними колекціями, ігнорувала місцеві особливості й сприяла насадженню ідеологічних стереотипів у музейній експозиції. Такий «універсальний підхід» ігнорував творче ставлення до побудови експозиції, процес перетворювався в механічний відбір ілюстративного матеріалу. Наприклад, тематико-експозиційний план Нікопольського краєзнавчого музею за 1940 р., в якому розвиток сільського господарства був представлений анотаціями, схемами, діаграмами. Уніфікація структури експозиції призвела до одноманітності глядацького ряду. Рекомендації інституту орієнтували музейних працівників не на поглиблену роботу з комплектування музейних колекцій, а на виготовлення копій та муляжів експонатів.

Про своєрідне усвідомлення «нових» політичних завдань у функціонуванні краєзнавчих музеїв свідчить, наприклад, звернення дирекції Коростенського музею: «Ми, робітники освіти і науки, повинні допомагати пролетаріату та його партії в справі соціалістичної перебудови як міста, так і села, і всю свою науково-дослідницьку та культурно-освітню роботу підпорядковувати до завдань цієї соціалістичної перебудови... Краєзнавчі музеї повинні набути значення культурного конденсатора, що водночас був би провідником завдань партії і радянської влади» [461, с. 65]. У художніх музеях того часу теж запроваджувалася «соціологізація» у побудові експозиції. Після музейного з'їзду замість показу мистецьких творів за авторами і школами запроваджується «історико-художній принцип», комплексний метод експозиції, спроба на художніх творах різних шкіл відобразити ту чи іншу епоху, в чому і проявились помилки, притаманні вульгарному соціологізму. Зрозуміло, що такі

формалістичні, абстрактні експозиції не могли існувати довго, і невдовзі почали переважати думки про їх реорганізацію.

Науковці, які займалися питаннями музейної справи, звинувачували музейників у тому, що одні намагаються втиснути наукову і експозиційну роботу музеїв у рамки давньої історії і археологічних розкопів, інші – пішли шляхом відмови від речового показу, будують експозицію не на автентичних предметах, уникають найбільш цікавого і потрібного матеріалу, створюючи схематичні відділи соціальних формацій [429, с. 4–9]. У наукових колах, у пресі піднімалося також питання про застосування текстівок у експозиції. Наголошувалося, що безмірне використання слова та графічних засобів надає музейному показу плакатний і безпредметний вигляд [664, с. 7].

Очевидні викривлення у розвитку музейної справи спричинили до появи низки розпоряджень органів влади. У 1936 р. виходить «Типове положення про місцеві музеї, крайові (обласні і районні), що знаходяться на місцевому бюджеті». У ньому подавалось визначення краєзнавчих музеїв і акцентувалося, що їх завдання – вивчення природи, історії краю, його виробничих відносин [779], а це повертало місцеві музеї до специфіки території, яку вони досліджували. За наказом Наркомосу РСФРР від 4 січня 1938 р. затвердження експозицій та виставок проводили спеціальні комісії, що, безумовно, посилювало вимоги до їх створення [811, с. 46]. Ця практика була поширена і в Україні. Таку комісію очолював професор Ф. Л. Ернст, який справді намагався виправити ситуацію. Так, приймаючи експозицію Ялтинського музею, комісія визнала її як «безграмотну» і «неохайну» [435, с. 16] і констатувала, що притягнення експонатів до певної схеми і штучне заповнення прогалін призвело до грубої соціологізації, а відображення економічних формацій та загальної схеми суспільства позбавлене колекційного матеріалу та наукової основи.

Як ми вже констатували, з кінця 1920-х рр. музеї із наукових чи культурно-просвітницьких закладів перетворюються в політико-просвітницькі, у центри пропаганди сталінської моделі побудови соціалізму. Набирає силу тенденція

деформації соціальної функції музею як суспільного інституту. Все це не могло не позначитись на взаємовідносинах влади і певної частини інтелігенції, яка чинила спротив ідеологічному тиску, відмовлялася втілювати в життя схематизм і вульгаризацію в музейній справі. Тому в кінці 1920-х рр. перед владою постає питання про підготовку таких кадрів музейних працівників, які змогли б здійснити «соціалістичну реконструкцію» музеїв. Для реалізації цього завдання були розроблені заходи, спрямовані на формування системи музеєзнавчої освіти у світлі партійних завдань. Одночасно визначені основні напрями кадрової політики, де освіченість та інтелектуальний рівень фахівця перестали бути критеріями професіоналізму, а основним фактором при вирішенні кадрового питання стали соціальне походження і партійна приналежність.

Переслідувань зазнали передусім «соціально ворожі елементи», зокрема нащадки дворян, поміщиків, духівництва, купців та інших непролетарських прошарків населення. У привітанні Всесоюзної асоціації працівників науки і техніки зі сприяння соціалістичному будівництву на Першому Всеросійському з'їзді музейників підкреслювалось, що стосовно музейних працівників заклик «організуйте і підіймайте прапор боротьби проти політичної нейтральності і аполітизму повинен розглядатись як дійсно актуальний лозунг... Не будемо закривати очі на той факт, що до недавнього часу наші музеї були не лише сховищем мотлоху предметів, але і значною мірою мотлоху людського, не будемо замовчувати, що до недавнього часу в музеях приховували цей людський мотлох» [866, с. 21]. Тоталітарна система знищувала музейників-професіоналів, замінюючи їх «політично-свідомими» кадрами: «Існує помилкове твердження, що на роботу в музеї потрібно висувати тільки людей «музейно» підготовлених. Практика показала, що політично свідомі люди швидко засвоюють музейну справу і стають гарними працівниками» [56, с. 54].

Для контролю за діяльністю музеїв постановою Народного комісаріату освіти від 27 серпня 1929 р. при центральних та місцевих закладах були запроваджені суспільно-політичні ради, до складу яких входили представники

промислових підприємств, навчальних закладів, громадських організацій, контрольованих партійними та репресивними органами. Серед музейних працівників створили також групу «Войовничий матеріаліст», що мала наглядати за діяльністю музеїв, сприяти побудові експозицій згідно з марксистсько-ленінським розумінням історичного розвитку. Всі посади в державних, окружних та місцевих музеях затверджувались Наркоматом освіти.. Так, директор Першотравневого окружного музею на Миколаївщині в листі до сектора науки повідомляє, що звільнилась посада завідуючого соціально-економічним відділом і тому просить рекомендувати відповідну кандидатуру, а керівник Бердичівського державного музею пропонує затвердити на посаду завідувача відділу пропоновану ним особу. Ухвалення вищими органами влади кадрових призначень у музеях свідчить про тотальний партійний і державний контроль над закладами культури, які розглядались передусім як ідеологічний інструмент впливу на суспільну свідомість населення.

Набули поширення короткотермінові курси, які не давали глибоких знань ані з суспільно-політичних дисциплін, ані тим паче в галузі музеєзнавства. На таких курсах неможливо підготувати навіть екскурсовода, ця професія має свою специфіку, свої закони майстерності, які не можна досягнути без теоретичної та практичної підготовки і відповідного обсягу знань. У січні 1934 р. за рішенням Президії ВЦВК були організовані Вищі музейні курси зі стаціонарною і заочною формою навчання, які готували кадри для всього Союзу. Термін навчання тривав два роки, серед першого набору (50 осіб) були і представники з України [115, с. 60]. У 1931 р. НКО УСРР запровадив плановий розподіл випускників мистецьких вузів та технікумів. У 1936 р. була розроблена система підготовки та перепідготовки музейних кадрів, що включала семінари та практикуми у музеях, курси перепідготовки (від одного до трьох місяців), десятиденні методичні семінари [694, с. 56].

У Києві в Центральному історичному музеї в 1936–1937 рр. відкрились курси з підвищення кваліфікації музейних працівників, тут, а також у Музеї українського мистецтва та Музеї революції, Волинському державному науково-

дослідному музеї у Житомирі та Одеському державному історико-археологічному музеї діяла аспірантура [567, с. 141]. На жаль, музейна аспірантура в тих ідеологічних умовах, в яких вона існувала, виявилась нежиттєздатною. Навчальні плани складались не на основі наукових підходів, а залежали насамперед від політичного замовлення. Розробка спеціальних музеєзнавчих проблем потребувала особливої, специфічної теоретичної і практичної підготовки, яку не могли забезпечити заклади, які готували дослідників з іншої галузі науки. До 1937 р. аспірантура в музеях була ліквідована, і не в останню чергу через те, що вона не вписувалась у підхід держави до музеїв, які із науково-дослідних закладів перетворювались у політпросвітні комбінати. Форма вузівської підготовки музеєзнавців теж не набула поширення. Хоч у Києві в Художньому інституті був відкритий музейний відділ, у якому готували музейних працівників, мистецтвознавців для художніх музеїв [389, с. 70–71], студенти відбували практику в київських музеях, але в кінцевому вигляді система музейної освіти в Україні не сформувалась, у різний час існували лише її окремі ланки. Усе це позначилося на освітньому та професійному рівні музейних працівників.

Необхідно зазначити, що коли в 1925 р., за даними музеїв усіх категорій у СРСР, частка музейних спеціалістів з вищою фаховою освітою складала 66,7 %, то в 1940 р. вона зменшилась до 37,3 %. До 1936 р. тільки третина наукових працівників мала профільну музейну спеціальність [1057, с. 12]. Нівелювання професійного і наукового рівня кадрового складу музеїв відбувалося на фоні декларованих успіхів суспільства в галузі освіти. Пов'язана ця невідповідність, по-перше, з тим, що в результаті політичних репресій був майже знищений вузький прошарок інтелігенції, по-друге, рівень забезпеченості музеїв висококваліфікованими кадрами у чималій мірі залежав і від оплати та умов праці. Мізерна заробітна плата музейників призводила до низки відповідних наслідків: звужувалась база кадрового потенціалу, знижувалась якість роботи, враховуючи при цьому, що, скажімо, в 1936 р. за сумісництвом працював кожний третій працівник музею.

Впродовж 1920-х – 1930-х рр. в музейній галузі відбувся процес одержавлення музейних закладів, їх підпорядкування комуністичній ідеології та перетворення музеїв у політосвітні та пропагандистські центри. Компартійні органи постійно звинувачували музейні заклади в гальмуванні темпів соціалістичного будівництва, не розуміючи, що це специфічна гуманітарно-освітня галузь. Деформація соціальної значимості музею як суспільного інституту перешкоджала його розвитку. Ці деформаційні процеси стали передумовою розгортання репресій, переслідувань музейників, встановлення тотального політичного контролю над культурою. Дошкульних ударів зазнали всі галузі суспільства. Сталінська позиція, висловлена на XVI з'їзді ВКП(б), була викладена у формулі: «Репресії в галузі соціалістичного будівництва є необхідним елементом наступу» [1057, с. 24].

3.2. Музейники і влада: взаємодія і протистояння

1930-і рр. увійшли в історію країни як період посилення комуністичної диктатури в усіх сферах політичного, економічного, соціального, духовного життя суспільства. Продовжуючи системний наступ на залишки творчої свободи, влада встановлювала тотальний контроль над академічною наукою, освітніми установами, культурно-мистецькими закладами. Жорстоким засобом такого контролю стали масові репресії серед інтелектуальної частини суспільства. Не оминула ця злочинна практика і музейництво, де шкала політичних репресій збігається з хвилями арештів серед української інтелігенції. Застосовуючи різноманітні методи масових репресій, тоталітарний режим планомірно проводив політику перетворення музейних установ в ідеологічну зброю влади.

Навесні 1930 р. відбувся сумнозвісний політичний процес у справі «Спілки визволення України» (СВУ). Керівником цієї сфабрикованої організації було оголошено віце-президента ВУАН, академіка С. О. Єфремова. Крім нього, на лаву підсудних було притягнуто 45 осіб, більшість з яких загинула у концтаборах ГУЛАГу. Із музейників у цій «справі» проходили

Ю. Й. Сіцинський, В. Г. Кравченко, А. З. Носов, В. Є. Козловська, Є. Я. Рудинська та ін. [969, арк. 78–79].

«Процес СБУ вдарив по мені арештом моєї сестри, яку я вважав надзвичайно чесною людиною. Це було як грім серед ясного неба» [971, арк. 14] – так згадував археолог Михайло Якович Рудинський про свою сестру Євгенію Рудинську, музейника і перекладача, яку начебто завербував у неіснуючу організацію С. О. Єфремов. Євгенія Яківна Рудинська народилася 1885 р. в Охтирці, закінчила Вищі жіночі курси ім. Бестужева в Петербурзі, згодом учителювала в Полтаві, а з 1920 р. завідувала відділом етнографії в Центральному пролетарському музеї Полтавщини. Вперше була заарештована у 1921 р., але через брак доказів звинувачення не були висунуті і її відпустили. У 1925 р. вона переїжджає до Києва, де очолила Музей українських діячів науки і мистецтва. Тоді музейні фонди нараховували 2,5 тис. предметів, а в 1929 р. зусиллями Євгенії Яківни їх кількість збільшилась до 40 тис. Досліджувала, зокрема, листування фольклориста та етнографа Василя Горленка, творчість письменниці Грицька Григоренка (літературний псевдонім Олександри Судовшикової-Косач, подруги Лесі Українки і дружини Лесиноного брата Михайла). На похороні Д. Щербаківського виголосила промову від науковців і колег. Вдруге заарештована у «справі СБУ». «Я працювала не покладаючи рук над створенням нової оригінальної установи при Академії наук, захоплювалась ідеєю музейного будівництва. Три з половиною місяці ув'язнення – надто тяжка річ» – розповідала музейниця [967, арк. 38]. У квітні 1930 р. Євгенію Яківну звільнили з-під арешту за відсутністю доказів. Втретє була заарештована у 1934 р і відправлена на заслання до Котласа. Повернувшись до Києва, займалась перекладацькою діяльністю, упорядковувала родинний архів. Померла у 1977 р. у Пуці-Водиці в Будинку для ветеранів сцени [75].

Анатолій Зіновійович Носов народився в 1883 р. на Полтавщині, в сім'ї службовця. У 1913 р. закінчив університет у Петербурзі, став антропологом. Після повернення в 1918 р. до Києва, він, як учень відомого вченого Ф. Вовка,

активно сприяв становленню Кабінету музею антропології та етнології, який носив ім'я вчителя. Для влади «диктатури пролетаріату» цього було достатньо, щоб стати підозрілим елементом: у 1929 р. А. Носов був заарештований, а в лютому 1933 р. – повторно [972, арк. 16].

Така ж доля спіткала музейника та археолога Валерію Євгенівну Козловську, її діяльність комісія ЦК КП(б)У із обстеження наукової та експозиційної роботи київських музеїв визначила як «музейну рутину» [929, арк. 33]. Валерія Козловська народилася у 1889 р. у с. Буримка на Чернігівщині. Закінчила Вищі жіночі курси, під час експедицій під керівництвом відомого дослідника В. Хвойки захопилася археологією, після смерті якого у 1914 р. була призначена на його місце як завідувач археологічним відділом Міського музею (згодом Археологічний музей ВУАН). У музеї займалась поповненням та опрацюванням фондів, де нараховувалось близько 100 тис. музейних предметів. Працювала співробітником і вченим секретарем у Всеукраїнському археологічному комітеті при ВУАН, вченим секретарем мистецької секції ВУАН. Автор понад 40 наукових праць з питань музейної справи, трипільської культури, ранніх слов'ян та князівської доби, провела понад 40 археологічних розвідок та розкопів. У 1933 р. була звільнена з обох посад як «ідеологічно ворожий елемент». Під час Другої світової війни виїхала до Львова, де знайшла роботу в Археологічному музеї, а влітку 1944 р., сподіваючись нових репресій радянської влади, емігрувала на Захід. Після війни працювала в Інституті археології у Гохштедті (Німеччина), з 1950 р. проживала у США, була дійсним членом археологічної групи ВУАН та НТШ. Померла 1956 р. у Нью-Йорку [75].

У червні 1927 р. покінчив життя самогубством доведений до відчаю талановитий музеєзнавець, етнограф, археолог, мистецтвознавець та дослідник народної творчості, уродженець с. Шпичинці нині Ружинського району Житомирської області, Данило Михайлович Щербаківський – завідувач історико-побутового та етнографічного відділів Всеукраїнського історичного музею імені Т. Шевченка у Києві. За 17 років подвижницької праці в музеї він зібрав близько 30 тис. пам'яток історії та культури, вивчав досвід музейної

роботи у Росії, Австрії, Німеччині, Чехії, Польщі, Італії, у 1917 р. став співорганізатором Української державної академії мистецтв, згодом – її почесним членом. Після усунення у 1923 р. з посади директора музею Миколи Біляшівського, який створював заклад і був його директором з 1902 р., Наркомосвіти призначив іншого керівника – інспектора Наркомату Андрія Винницького. У музеї розпочались цькування фахових співробітників. Разом із новопризначеним директором на Д. Щербаківського безпідставно зводили наклепи, голосливо звинувачуючи вченого у начебто знищенні музейних колекцій.

Незадовго до смерті в листі до завідуючого Всеукраїнським музейним містечком П. П. Курінного Д. Щербаківський писав: «Я втомився. Залишити музей, якому віддав кращі роки свого життя, не маю сили, боротись із кваліфікованою підлістю бібліотекаря Онищука і директора Винницького вже не можу» [545, с. 82]. Наукова громадськість не залишилась осторонь трагічної долі вченого. У листі до редакції київської газети «Пролетарська правда» група вчених високо оцінила діяльність Данила Михайловича як вченого-професіонала і як людину – енергійну, чесну, моральну, етичну. Науковці висунули вимоги: розчистити «задушливу атмосферу дрібного інтриганства і безсовісного цькування чесних людей та бюрократичної байдужості й повільності наших установ» [969, арк. 31–34], але на закритому засіданні секретаріату ЦК КП(б)У 30 червня 1927 р. було вирішено передсмертного листа вченого не розголошувати, а слідство провести у найбільш стислі терміни. Поховали музейника на території Києво-Печерської Лаври, поблизу дзвіниці. Значна частина учасників його похорону згодом зазнала переслідувань та арештів, а ім'я дослідника було викреслено з історії української культури.

Повного розгрому в 1933 р. зазнали наукові установи ВУАН у Харківській, Чернігівській та Вінницькій областях. З роботи було звільнено 507 осіб – «петлюрівців, бандитів, членів контрреволюційних організацій, 189 куркулів та стільки ж попів, фабрикантів, поміщиків, торговців» [200, с. 213]. Така ж доля спіткала мистецтвознавчі кафедри у Києві, Харкові, скасовано дві найкращі

мистецько-промислові школи у Кам'янці-Подільському та Межигір'ї на Київщині. Наукові дослідження отримали тавро як «небезпечні фашистсько-націоналістичні ухили». Навіть модерний конструктивізм було названо «українською націоналістичною вигадкою» [800, с. 49]. Під кампанію «боротьби з буржуазним націоналізмом» потрапили досвідчені музейні працівники, які доклали чимало зусиль для розвитку національної свідомості українського народу, збереження його національних традицій. Багатьох з них було дискредитовано, знято з роботи, заарештовано, страчено.

Комісія ЦК КП(б)У в 1932 р. «викрила» у Всеукраїнському музейному містечку «теплу компанію націоналістів» на чолі з директором П. П. Курінним, якого на початку 1933 р. заарештували. Він народився на Уманщині в сім'ї приватного адвоката, з 1917 р., після закінчення історико-філологічного факультету Київського університету, учителював у гімназії, став організатором і директором Уманського соціального музею. У 1924 р. переїхав до Києва і очолив Лаврський музей, з 1925 р. був дійсним членом Всеукраїнського археологічного кабінету ВУАН, згодом – вченим секретарем, активно працював над проблемами музейної справи [965, арк. 12]. У червні 1933 р. його звільнили з-під варти, влітку 1934 р. справу було закрито, після чого він працював старшим науковим співробітником в Інституті археології АН УРСР. У 1943 р. емігрував до Німеччини. У результаті політичних чисток 1930-х рр. у Лаврському музеї весь науковий і технічний персонал «був замінений людьми, відданими справі соціалістичного будівництва» [42, с. 32–34].

Нищівних ударів зазнавали цілі музейні осередки. Характерною в цьому відношенні була ситуація у Дніпропетровському історичному музеї. У постанові бюро міськкому партії «Про стан крайового музею» (серпень 1933 р.) стверджувалось, що «...музей під керівництвом українського націоналіста академіка Дмитра Яворницького разом з усім штатом класово-ворожих елементів, які скупчилися в музеї, являє собою впродовж тривалого часу, аж до сьогоденного дня, один з організаційних центрів націоналістичної контрреволюційної роботи на Україні» [621, с. 159]. Наклепи підхопила місцева

преса. Автор однієї із публікацій вбачав «антирадянські націоналістичні дії» працівників музею у тому, що вони пропагували історичне минуле і своєрідність культури запорожців: «Кому і для чого потрібна легенда про своєрідність культури запорожця? Ця вигадка потрібна куркульству, потрібна націоналістичній контрреволюції» [171]. Як наслідок, у 1933 р. звільнено з посади директора музею відомого вченого Д. І. Яворницького, який 31 рік беззмінно очолював цей всесвітньо відомий культурний та науковий осередок. Академіка звинуватили у зв'язках з українським націоналістичним підпіллям, закордонними контрреволюціонерами (до таких потрапив і видатний художник І. Репін, що після більшовицького перевороту проживав у Фінляндії, а свого часу зобразив Д. Яворницького в образі писаря на відомій картині «Запорожці пишуть листа турецькому султану»), обзивали музейника фашистом, який, мовляв, ненавидить радянську владу. Для Д. Яворницького музей завжди був сенсом його життя. У листі до директора Херсонського музею В. Гошкевича він називає музей душею і серцем предків, храмом, до якого входять з глибокою повагою і палкою любов'ю до минулих поколінь, щоб вчитись у них. У 1934 р. із 17 службовців музею залишилось тільки двоє: прибиральниця і доглядачка, всі інші були репресовані в різний спосіб. Серед них – К. Болтенко, В. Греков, В. Грінченко, А. Добровольський, Т. Кіранів, П. Козар, І. Мартенс, П. Смолич, М. Філянський, Я. Ходак та інші [13, с. 316]. Д. Яворницький важко переживав трагічні події 1933–1934 рр., згодом він зізнався, що ледве не закінчив життя у глибині дніпрових порогів [319, с. 47, 66].

Співробітників Всеукраїнського історичного музею, Археологічного, Етнографічного, Театрального музеїв, Музею діячів науки та мистецтва, Музею мистецтв ВУАН звинуватили у фальсифікації марксизму, «алілуйстві та пропаганді попівщини». Однією з головних вимог для поліпшення роботи у нових умовах була: в музейних закладах протягом 1932 р. розгорнути експозиції, які б «висвітлювали діяльність партії як керівного органу соціалістичних перетворень» [929, арк. 30–42].

Органами ДПУ в 1930 р. був заарештований і ув'язнений відомий вчений

Олександр Петрович Оглоблин. Освіту отримав у Київському університеті св. Володимира, після закінчення якого працював у навчальних та наукових установах Києва, Харкова, Одеси, де в 1926 р. отримав ступінь доктора історії української культури. Після ув'язнення працював заступником директора Всеукраїнського історичного музею, із листопада 1937 р. – старший науковий співробітник Інституту історії України АН УРСР, де був єдиним доктором наук. Драматично склалася подальша доля видатного вченого. До музейної роботи він повернувся в 1942 р., коли організував і очолив Музей-архів переходової доби в Києві [265, арк. 1–119; 361, с. 10–11, 606–607]. Заклад був створений окупаційною владою 26 березня 1942 р. у складі Київської міської управи для пропаганди так званого «нового порядку», щоб демонструвати підтримку національних сил в Україні. Музей займав 11 кімнат в будівлі, що нині розташована на Контрактовій площі, 8, і був відкритий для відвідувачів 17 квітня 1942 р. Серед 14-ти співробітників були досвідчені вчені Н. Полонська-Василенко, С. Гіляров, І. Моргилевський та інші. До жовтня 1942 р. вони зібрали унікальну документальну колекцію (понад 6 тис. музейних предметів: журнали, газети, листівки, плакати тощо) [264, арк. 50–61] про довоєнне і окупаційне життя в Києві, зокрема свідчення про руйнування більшовиками пам'яток культури. Працівники музею підготували низку виставок про довоєнне життя в місті [775, с. 139–143]. Тепер матеріали музею зберігаються в Державному архіві Київської області (фонд Р-2412) і розкривають долю українських культурних цінностей у сталінській і гітлерівській періоди [263; 264; 265]. У музеї працював колега О. П. Оглоблина – Порфирій Антонович Білик, вихованець академіка Д. І. Багалія, аспірант Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. Із 1938 р. він займав посаду старшого наукового співробітника сектора історії України періоду капіталізму. У короткому курсі Історії України, який вийшов в 1940 р., П. А. Білик опублікував статтю про розвиток української культури на поч. ХХ ст. У повоєнний період вченого заарештували за «співпрацю з німцями під час окупації» та засудили до виправно-трудових таборів. 1951 р. в

Карагандинському таборі історик помер [293, с. 46–59].

У 1930-х рр. набула поширення тенденція, коли в музейну галузь приходили працювати люди, які не мали ні фахової освіти, ні відповідного стажу роботи. Наприклад, патріарха подільського краєзнавства, музеєзнавця, автора понад 180 друкованих праць Ю. Й. Сіцинського ще в 1922 р. було усунуто від завідування Кам'янець-Подільським історико-археологічним музеєм, а його наступником став студент першого семестру сільськогосподарського інституту, зовсім незнайомий з музейною справою. Юхим Йосипович був видатною особистістю: священник, богослов, історик, бібліограф, археолог, етнограф, мистецтвознавець, культурно-громадський діяч Поділля, з 1896 р. член Історичного товариства Нестора Літописця, з 1899 р. дійсний член НТШ і з 1906 р. – Українського наукового товариства в Києві. Народився Ю. Й. Сіцинський у селі Мазники Подільської губернії в родині священника. Після закінчення в 1885 р. Київської духовної семінарії працював у м. Бахмуті на Донеччині. Переїхавши у 1889 р. до Кам'янця-Подільського, проводив широку церковну, викладацьку та громадську діяльність. У 1890 р. ініціював створення і очолив музей старожитностей, став членом Подільського історико-статистичного комітету, редактором журналу «Подольские Епархиальные Ведомости», головою Подільського церковного історико-археологічного товариства, співзасновником «Просвіти», за уряду Директорії призначений членом Ради міністерства сповідань, у 1920-х рр. – член Всеукраїнської Археологічної комісії і співробітник Історичної секції УАН. Звичайно, що така відома і поважна людина одразу ж попала під приціл радянської влади. Вже у березні 1921 р. його арештували за контрреволюційну діяльність, але за відсутністю доказів відпустили: під час обшуку помешкання знайшли лише вісім великих свічок. Та випробування не збороли сили духу Ю. Й. Сіцинського. Коли згодом влада, заграючи із місцевим населенням, повідомила про можливість відкриття приватних богословських курсів, протоієрей зразу ж зголосився створити такий осередок для підготовки «священно-церковно-служителів української автокефальної Церкви» [2, с. 104–106]. Він відкрито і гнівно протестував проти

ганебних порушень під час вилучення церковних цінностей з українських храмів [812, с. 131–132]. Переслідування з боку влади продовжились у 1929 р., коли вченого у серпні заарештували, звинувативши у керівництві Кам'янецькою філією СВУ, але через кілька місяців відпустили за відсутністю доказів. У 1931 р. музеєзнавець виїжджає до Києва, де працює науковим співробітником Всеукраїнського музейного містечка, однак у серпні 1933 р. після звільнення з роботи повертається у Кам'янець. Через важку хворобу Юхим Йосипович останні роки з ліжка не вставав, тяжко хворів. Був вигнаний з власного будинку й знімав кімнату в Підзамчі, передмісті Кам'янця-Подільського, де й помер 1937 р. [722, с. 112–115].

Про ставлення радянської влади до музейників розповів у листі до колеги зі Швейцарії, професора Б. Є. Петрі (в 1937 р. репресований і розстріляний) видатний музеєзнавець Микола Макаренко: «Роботу я вів не за гроші, ідея примушувала мене витратити всі мої сили. У 1925 р. оголошено гоніння на директорів музеїв Д. Яворницького, М. Рудинського, М. Біляшівського, С. Дложевського, В. Шугаєвського, на моє місце призначили комуніста, не зачепили тільки повітових музеїв» [351, с. 161–167]. Микола Омелянович народився 4 лютого 1877 р. у с. Москалівка, тепер Роменського району Сумської області. Диплом художника першого ступеня отримав після навчання у Центральному училищі технічного малювання у Санкт-Петербурзі. У 1902 р. Микола Макаренко розпочав свою дослідницьку діяльність в Ермітажі. Навесні 1919 р. М. О. Макаренко переїхав до Києва, прийнявши запрошення науковців очолити археологічний відділ Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОПМІС), 30 травня став головою секції мистецтв Українського наукового товариства, працював викладачем у новоствореній Українській державній академії мистецтв, згодом у званні професора викладав у Інституті народної освіти в Києві, художньому інституті в Одесі.

Чимало зусиль доклав Микола Макаренко для збереження і дослідження унікальної колекції українських меценатів Богдана і Варвари Ханенків. Йому довелося провести кропітку пошукову роботу, щоб віднайти вивезені у 1915 р.

до Москви 90 скринь цінностей і, зрештою, більшу їх частину таки повернув до Києва. Після націоналізації колекції у 1919 р. та створення на її основі Другого державного музею (згодом тримав назву як Музей мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків УАН) у березні 1921 р. став його першим директором [902]. При відсутності належного фінансування, при цілковитій байдужості влади Микола Омелянович упорядкував колекцію, розгорнув велику організаційну, експозиційну, лекційну, науково-дослідну роботу, створив музейну бібліотеку, підготував путівник, опублікував низку наукових праць про представлені в музеї твори світового мистецтва. У лютому 1922 р. на засіданні Українського наукового товариства він «рішуче відмовився з особистих мотивів бути представником у ліквідаційній комісії» [772], яка мала б ревізувати музейні фонди для подальшого вилучення з них «шкідливих предметів». І вже у вересні 1924 р. до музею нагрянула ревізійна комісія Робітничо-селянської інспекції. «Висновки» комісії передали до слідчих органів. У листопаді 1924 р. Миколу Макаренка звільняють з посади директора.

У 1934 р. влада спланувала розчистити в Києві місця під урядові будівлі. Передбачалося знести низку історичних будівель, зокрема Софійський та Михайлівський собори, Трьохсвятительську церкву та інші шедеври народного зодчества. Щоб протистояти варварському знищенню історичних пам'яток Києва, група українських вчених надіслала до уряду лист-протест. Після того підписантів примусили відкликати свій підпис. Непохитним залишився лише Микола Омелянович Макаренко. Він рішуче продовжував відстоювати культурну спадщину, звертався до союзного та українського керівництва, залучав зарубіжних колег до захисту національних святинь.

26 квітня 1934 р. його за рішенням Київського міського відділу ДПУ заарештували, звинувативши у причетності до міфічної «контрреволюційної організації». Микола Омелянович за сфабрикованими статтями кримінальної справи себе винним не визнав. 23 травня 1934 р. його було засуджено на «адміністративне заслання» терміном на три роки і відправлено до Казані. З родиною проживав в Уфі. 24 квітня 1936 р. М. О. Макаренка заарештували

вдруге, звинувативши у «приналежності до контрреволюційної фашистської групи», за що він отримав три роки ув'язнення у виправно-трудоцій колонії № 2 у м. Томську. 15 грудня 1937 р. вченого заарештовують втретє, як учасника придуманої репресивними органами «кадетсько-монархічної повстанської організації», і постановою «трійки» НКВС засуджують до вищої міри покарання. 4 січня 1938 р у Томській в'язниці вирок щодо українського вченого і патріота було виконано. Місце поховання М. О. Макаренка досі не встановлено. Вченого реабілітували в 1989 р. [63, с. 120–131].

Наприкінці 1933 – на початку 1934 рр. органи ДПУ УСРР сфабрикували справу так званого «російсько-українського фашистського блоку», до якого начебто увійшли і співробітники музеїв та пам'яткоохоронних установ Харкова, Києва, Одеси, Дніпропетровська, Чернігова, Житомира, Полтави, Вінниці, Умані, Конотопа, Бердичева, Миргорода, Ніжина та інших міст. Усього слідством було «виявлено» 40 осередків організації та близько ста її членів, які «прагнули до об'єднання всіх контрреволюційних, націоналістичних елементів, як російських, так і українських», проводили курс на «збройне повалення радянської влади, встановлення в країні націонал-фашистського ладу, на активну вербовку повстанських кадрів» [621, с. 161].

У Харкові за цими звинуваченнями були заарештовані відомі музеєзнавці В. Дубровський, С. Таранушенко, В. Зуммер, О. Берладіна, О. Нікольська, О. Поплавський, Я. Стешенко, Д. Чукін та ін. Ще в 1930 р. музейна група «Войовничий матеріаліст» піддала гострій критиці «ворожі ідеології в музейній практиці». Зокрема, проект Національного музею України (УНМ) був відхилений, як «один із витворів консервативного, антимарксистського порядку». Серед тих, хто попав під удар, – директор музею українського мистецтва С. Таранушенко – за безкласовий підхід до мистецтва, директор музею Слобідської України П. Г. Ковалівський, який «не сприймає наслідків революційного руху, революційної боротьби, не здатний осягнути боротьби, що виникла після революції поміж трухлявими буржуазними, затурканими, старими краєзнавцями-етнографами і сучасними молодими краєзнавцями-

марсистами», директор Археологічного музею Харківського університету О. Федоровський за проект археологічного відділу [686, с. 23]. Олександр Семенович Федоровський народився 4 березня 1885 року в містечку Лебедині Харківської губернії в сім'ї службовця. У 1911 р. закінчив Харківський університет. У 1920 р. О. С. Федоровський був призначений на посаду директора Харківського археологічного музею, де багато зробив для збереження історичної спадщини України. Виникнення музею пов'язане з проведенням у 1902 р. у Харкові XII Археологічного з'їзду. Підготовчі та організаційні заходи сприяли пошуків археологічних розвідок та зацікавленості широкої громадськості історичною минувиною. Відкриття виставки під час з'їзду, систематизація та наукове опрацювання матеріалів, що надходили з розкопок, заклали підґрунтя для створення самостійного наукового музейного закладу історико-археологічного профілю. У період з 1920 р. до 1933 р., коли на базі університету функціонував Харківський інститут народної освіти, археологічний музей існував у статусі міського, а після відновлення університету він діяв як підрозділ історичного факультету.

З іменем О. С. Федоровського значною мірою пов'язаний принципово новий період у житті музею. Для Олександра Семеновича музей – охоронець минулого, який зберігає пам'ятки старовини, за допомогою історії, археології та інших наук не тільки утримує їх від подальшого руйнування, але й відтворює культуру попередніх поколінь. Вчений був впевнений у необхідності надання музею змісту не тільки освітнього, але й дослідного, експериментального. Він переходить від поповнення матеріалу завдяки випадковим надходженням та пожертвуванням окремих осіб до системного пошуку і обстеження археологічних пам'яток, включаючи їх розкопи, домагається, щоб весь знайдений матеріал передавався на збереження до археологічного музею університету, де б він ставав предметом наукового аналізу та узагальнення.

Великого значення О. С. Федоровський надавав культурно-освітній ролі музею, розуміючи, що одним із найважливіших його завдань є поширення наукових знань з археології та історії матеріальної культури України. У

листопаді 1926 р. він звернувся до Укрнауки з проханням відкрити при музеї семінар із історії матеріальної культури. Цю роботу планувалось проводити шляхом вивчення спеціальної літератури, колекцій музею, підготовки наукових доповідей, публічних лекцій, екскурсій та виставок. У листопаді 1926 р. семінар починає роботу, користується популярністю серед відвідувачів. Значну увагу вчений приділяв комплектуванню бібліотеки музею спеціальною літературою, яку вважав необхідною в роботі кожного науковця.

У 1936 р. О. С. Федоровський передає керівництво музеєм своєму учневі І. Н. Луцкевичу. Наприкінці 1930-х років музейна збірка нараховувала близько 200 тисяч одиниць зберігання історичних, художніх та матеріальних цінностей, зокрема, нумізматична колекція, яка включала до 40 тисяч монет і медалей. Особливої уваги заслуговує монетний скарб, знайдений у с. Безлюдівка під Харковом, який складався з 1092 срібних арабських дирхемів IX–X століть. На основі цієї колекції в 1929 р. за ініціативою О. С. Федоровського був створений у музеї нумізматичний кабінет. На жаль, під час Другої світової війни унікальні колекції музею були знівечені та розграбовані. У руїнах спаленого музею збереглась лише незначна частина нумізматичної колекції та колекція «кам'яних баб», яка нараховувала 29 статуй та їх фрагментів. З часом зусиллями викладачів та студентів музей відродився, на початок 1990-х рр. його колекція складалась із понад 100 тисяч музейних предметів високої наукової та історичної цінності. У 1998 р. на базі університетського закладу створено Музей археології та етнографії Слобідської України [550, с. 57–69].

Політичні репресії серед інтелігенції не оминули О. С. Федоровського. У 1934 р. його звільнили з університету в зв'язку з «класово-методологічною диференціацією», перегрупуванням досвідчених наукових кадрів, які, мовляв, були «представниками буржуазних методик». Вченого звинуватили у поширенні буржуазної ідеології у наукових працях з археології, просуванні до складу Інституту історії матеріальної культури «контрреволюційних елементів», багато науковців згодом були заарештовані. 17 серпня 1939 р. після тяжкої хвороби Олександра Семеновича Федоровського не стало.

За антимарксистську концепцію побудови Національного музею України, де «не враховувалась класова боротьба у розвитку історичного процесу в Україні», заарештували голову музейної секції Укрнауки В. Дубровського. Він народився в 1897 р. у передмісті Лисковичі на Чернігівщині в родині священника. Закінчив Чернігівську духовну семінарію та Ніжинський історико-філософський інститут (1919 р.), де залишився на викладацькій роботі. Згодом завідував Чернігівським історичним архівом, захистив дисертацію у Харківському інституті української культури під керівництвом академіка Д. І. Багалія, працював у державних, наукових та навчальних закладах, зокрема, інспектором охорони пам'яток культури в Управлінні наукових установ, завідував музейною секцією в Управлінні науки НКО УСРР. У листопаді 1933 р. професора В. В. Дубровського заарештували, а в 1934 р. засудили на 5 років таборів «за український націоналізм», де він перебував до 1939 р. [969, арк. 149]. Після повернення через заборону проживати у Харкові вчителював на Полтавщині. Під час гітлерівської окупації вченого обрали головою «Просвіти» у Харкові, працював він також у Харківському університеті. У 1943 р. емігрував до Німеччини, а в 1956 р. – до США, де в 1966 р. помер в м. Річмонд, штат Вірджинія. В еміграції співпрацював з науковими установами ВУАН, НТШ, заснував Українське історичне товариство, продовжував досліджувати українську культуру [454, с. 7–9].

За входження до міфічної контрреволюційної організації музейників восени 1933 р. у Києві був заарештований мистецтвознавець та музеєзнавець Федір Людвігович Ернст. Народився вчений у 1891 в Києві. Навчався в Берлінському та Київському університетах, успішно заявив про себе як дослідник барокової архітектури Києва. З початком першої світової війни Ф. Ернст, як німецький підданий, був засланий під Челябінськ, повернувся до Києва у 1917 р. Займався пам'яткоохоронною справою, викладав у археологічному та художньому інститутах, був одим із організаторів Лаврського музею культів, Київської картинної галереї, Музею мистецтв ВУАН, протягом десяти років завідував художнім відділом Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка, фонди

якого збільшились до 5,5 тис. музейних предметів, у 1926-1930 рр. працював на посаді краєвого інспектора по Київщині, Волині, Поділля й Чернігівщині при Наркомосі УСРР, наполегливо проводив пам'яткоохоронну роботу у складі Софійської комісії та Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН, брав активну участь у впорядкуванні могили Т. Шевченка, спорудженні пам'ятника Кобзареві у Харкові, плідно працював у складі комісії з обміну культурними цінностями між РСФСР та УСРР [75].

Після арешту засуджений на 3 роки виправно-трудоих таборів, де продовжував займатися музейною справою: створив музей Біломор-Балтійського каналу в Повенці, завідував музеєм будівництва каналу Москва-Волга у виправно-трудоному таборі «Дмитровлаг». Після трьох років виправно-трудоих таборів Ф. Л. Ернст жив та працював на ниві музейництва в Алма-Аті та Уфі: у 1937–1940 рр. на посадах заступника директора Казахської національної художньої галереї, Башкирського державного художнього музею. П'ять разів продовжували термін перебування Ф. Л. Ернста під охороною, звинувачуючи його в проведенні контрреволюційної діяльності в галузі музейництва, пропаганді національно-буржуазної романтики та буржуазно-поміщицького побуту України. У 1941 р. його знову заарештували, а 28 жовтня 1942 р. – розстріляли [970, арк. 3–4]. Після XX з'їзду КПРС дружина музеєзнавця Тамара Ернст звернулася з клопотанням про перегляд справи її чоловіка, але каральні органи відмовили, навіть не повідомивши про його смерть. Реабілітували вченого в 1989 р.

З політикою перетворення музеїв у культпросвіткомбінати погоджувались не всі працівники галузі, і влада під різними приводами відсторонювала таких від роботи. Тоді ж постраждали від репресій досвідчені музейники К. В. Мощенко, М. Я. Рудинський, Я. М. Струхманчук, А. З. Носов та ін. «Троцькістськими та націоналістичними покидьками» [180] називали у пресі того часу фахівців музейної справи В. Білого, М. Болтенка, С. Гапєєва, В. Грінченка, Ф. Камінського, І. Капустянського, Ф. Козубовського, Н. Коцюбинську, О. Михайловського, Ф. Мовчанівського, Н. Онацького,

О. Полоцького, Я. Риженка, І. Скуленка, Є. Спаську та багатьох інших подвижників українського музейництва.

Крізь жорстокі випробування сталінських репресій пройшла Євгенія Юріївна Спаська – музейниця, етнограф і мистецтвознавець. Народилася Євгенія Юріївна 1 січня 1892 р. у Ніжині на Чернігівщині, в сім'ї священика. Освіту отримала в місцевій жіночій гімназії (1910 р.), на історико-філософському факультеті Московських вищих жіночих курсів, які закінчила в 1914 р. [35, арк. 1–2]. У 1923 р. Євгенія Юріївна переїжджає до Києва, стає вільним слухачем семінарів з мистецтвознавства Київського археологічного інституту. Доленосною для неї була зустріч з ученим, мистецтвознавцем, етнографом та музейником Данилом Щербаківським, який мав значний вплив на творчі інтереси й наукову діяльність Євгенії Спаської. За наполяганням вчителя вона розпочала роботу над вивченням народного мистецтва кримських татар. Влітку 1925 р. дослідниця приїздила до Криму для роботи з фондами музеїв Бахчисарая, Євпаторії, Сімферополя і Ялти, що мали етнографічні відділи. У листі із Євпаторії до Д. Щербаківського вона із захопленням описує колекції краєзнавчого музею, де зберігалися рідкісні предмети культури караїмів, церковні речі з кенас, унікальні книги [616, с. 302].

У 1925 р. у Маріїнському палаці в Києві відкрився сільськогосподарський музей та постійна промислова виставка. Директором став історик-економіст, професор Є. Сташевський, а Євгенію Юріївну призначили завідуючою відділом кустарної промисловості. Свою музейну працю вона теж тісно пов'язувала з етнографічними дослідженнями під керівництвом Д. М. Щербаківського, у якого навчилася вдумливого ставлення до збереження та вивчення культурної спадщини. Вона була серед тих, хто виступив проти заідеологізованого підходу до науки та культури і підписала відому декларацію «79-х», в якій українська інтелігенція висловила протест проти утисків відомих діячів. Як музейник, Євгенія Юріївна плідно працювала над описом колекцій українських меценатів Богдана і Варвари Ханенків, фондів Київського сільськогосподарського та Чернігівського історико-краєзнавчого музеїв [36; 37, 38; 819; 1004; 1005].

Особливо варто відзначити внесок дослідниці у розробку теоретичних та практичних проблем музеєзнавства. Восени 1927 р. Укрнаука задля розбудови музейної справи в Україні, вивчення досвіду практичної діяльності музеїв Києва, створила чотири комісії: перша (голова Р. Р. Заклинський) – розробляла статuti, завдання, типи, мережу музеїв; друга (П. П. Курінний) – вивчала проблеми музейного фонду; третя (С. О. Гіляров) – займалась підготовкою кадрів; четверта (І. І. Врона) – досліджувала методи музейної роботи. На початку 1928 р. до складу першої комісії увійшли Ф. Л. Ернст, В. А. Шугаєвський, Є. Ю. Спаська. Вона розробила проект статуту музеїв виробничого типу, де окреслювалися завдання музейних закладів промислового та сільськогосподарського профілів, визначалися структура відділів, специфіка підготовки штатних спеціалістів. Євгенія Юріївна була одночасно в складі комісії, яка досліджувала впорядкування музейних фондів, стан та наявність приміщень, необхідних для повноцінного функціонування культурного закладу. Досвідом, набутим під час роботи в комісіях, вона поділилася в 1928 р. на нараді музейних працівників київських музеїв. У доповіді з проблем виробничих музеїв Є. Ю. Спаська означила їх науково-практичні завдання – популяризація сучасного стану та розвитку виробничих сил України з врахуванням світового досвіду, окреслила основні напрями створення мережі таких закладів, структуру, характерні риси їх функціонування, специфіку підготовки кадрів [545, с. 136].

У 1931 р. при Науково-дослідному інституті матеріальної культури в Харкові Є. Ю. Спаська захистила дисертацію з історії порцелянового заводу А. Миклашевського. Вона важко пережила закриття сільськогосподарського музею, якому було віддано стільки зусиль і вміння. Музей виселили з приміщення, а речі звалили, як непотріб, у сараї. Після закриття музею вона не полишила наукових досліджень, однак у березні 1934 р. її заарештували. У справі проходили музеєзнавці Ф. Л. Ернст, К. В. Мощенко, М. О. Макаренко, В. В. Дубровський, П. П. Курінний, А. З. Носов, М. Я. Рудинський, М. Новицька, Є. Я. Рудинська. Євгенію Юріївну, «як завербовану

Ф. Л. Ернстом», допитували про Федора Людвіговича, і вона відверто відповіла, а в 1958 р., під час перегляду справи вченого, повторила свої свідчення, що Ф. Ернст – визнаний спеціаліст з живопису та архітектури, фахівець своєї справи, користується повагою у колег. У звинуваченні на Є. Ю. Спаську вказувалось: її, «як націоналістку, необхідно вислати з Києва» [970, арк. 81–83]. Через декілька днів її з дворічним сином відправили на поселення до Уральська в Казахстані терміном на три роки.

Перебуваючи в засланні, Є. Ю. Спаська постійно зверталась до правоохоронних органів з проханням зняти судимість, у травні 1947 р. їй у черговий раз було відмовлено: як зазначалось у її обліково-наглядовій справі – за підтримку зв'язків із висланими українськими націоналістами. Проживаючи в Казахстані працювала у місцевих наукових та музейних закладах. Науковий доробок Є. Ю. Спаської складає понад 30 робіт. Померла дослідниця 12 вересня 1980 р. А через 9 років, 29 вересня 1989 р., Є. Ю. Спаську реабілітували.

У 1930-ті рр., як наслідок деформаційних тенденцій у суспільних науках, тривало посилення ідеологічного тиску та адміністрування в музейній галузі, яку тоталітарна держава брала під свій жорсткий контроль: Укрнаука керувала музейними закладами, Укрполітосвіта, яка відала агітаційною і пропагандистською роботою, підпорядкувала ці установи своєму впливу, нав'язувала їм політичну роботу з населенням. Музеї все більше набувають ознак соціальних інститутів, політосвітніх установ. Масова пропаганда стає головною, а науково-дослідна і фондова робота відходить на другий план.

Репресивну спрямованість щодо музейної галузі мала постанова Раднаркому УРСР «Про музеї України» від 27 червня 1938 р., у якій ішлося про подальше очищення музеїв від класово ворожих елементів, підготовку нових кадрів, посилення державного керівництва музеями. Державна політика була спрямована на те, щоб перетворити музеї в міцну ідеологічну зброю, політичний інструмент, з допомогою якого можна було б спотворити світогляд людей.

У період «великого терору» 1937–1938 рр. влада розгорнула репресивні

заходи проти тих, кого тримала на прицілі ще з 1920-х – початку 1930-х рр. Восени 1933 р. опинився за ґратами у одиночній камері спец'язниці у Ленінграді видатний музеєзнавець, академік Української академії наук Ф. І. Шміт. Йому приписали керівництво осередками профашистської організації в гуманітарних наукових установах міста. Пройшовши тюрми Казахстану, Узбекистану, Ф. І. Шміт 3 грудня 1937 р. був розстріляний [623, с. 51]. У 1938 р., після розгрому Кабінету антропології ім. Федора Вовка, були розстріляні співробітники музею Л. Шульгіна і Н. Заглада [72, с. 185–187]. Ще у 1933 р. був «викритий» осередок Української військової організації (УВО) у Вінниці. Його створення приписувалось заступнику директора Вінницького краєзнавчого музею Нарушкевичу. У націоналізмі були звинувачені засновник музею і його багаторічний директор Г. В. Брілінг та його колеги Висоцький, Лабунський, Михайловський, Довальчук, І. Ч. Зборовський [722, с. 98–99]. Г. В. Брілінг, розбудовуючи музей, зібрав понад 2 тис. археологічних пам'яток, етнографічна колекція нараховувала 3426 предметів, твори образотворчого мистецтва склали 652 одиниці музейного зберігання. Після другого арешту в 1940 р. 73-літнього музейника відправили до концтаборів, його архів і рукописи знищили [445, с. 191–198].

У 1937 р. вдруге заарештували засновника Тульчинського музею (1927 р.) етнографа І. Ч. Зборовського, який загинув на засланні. Його зусиллями ще у 1918 р. було створено музей у Бершаді, реставровано будинок декабриста П. І. Пестеля, за рекомендаціями відомого музеєзнавця М. Ф. Біляшівського вчений проводив фольклорно-етнографічне дослідження Поділля. Трагічно позначились репресії на долі відомого дослідника подільського краю, археолога та історика І. О. Шиповича, який опублікував низку наукових праць про історію Брацлавщини, проводив археологічні розкопки, зокрема, віднайшов Сабарівське слов'янське городище, тісно співпрацював з Кабінетом виучування Поділля, Вінницьким краєзнавчим музеєм, Історичним музеєм у Кам'янець-Подільському, до яких передав цінні колекції з археологічних експедицій. У 1932 р. «за контрреволюційну пропаганду» він був репресований, у віці

75 років відправлений до Сибіру, після відбуття покарання повернувся до Вінниці, де у 1936 р. помер. У 1930-ті рр. зазнав переслідувань і змушений був виїхати до Донецька шкільний вчитель зі с. Озаринці Могилів-Подільського району на Вінничині О. О. Кривицький – член ради Всеукраїнського етнографічного товариства (1928р.), член-кореспондент Науково-дослідного геологічного інституту АН України. На початку 1920-х рр. він заснував при школі красзнавчий музей, організував роботу природничого та фольклорно-етнографічного гуртків, де учні вивчали природу, історію та культуру подільського краю [48, с. 216, 250, 400].

У жовтні 1936 р. почалася нова хвиля політичних репресій у Криму, арештів зазнали сотні представників наукової інтелігенції. Як звітував начальник управління НКВС у Криму Т. Лордкіпанідзе, за період з 1935 р. до травня 1937 р. на півострові було «ліквідовано 25 шпигунських, контрреволюційних і терористичних груп з кількістю звинувачуваних 500 осіб» [617, с. 312–313]. Із чотирьох тисяч судових справ періоду «великого терору» близько двох третин завершувались смертним вироком або десятима роками виправно-трудових таборів. Музейних працівників каральні органи теж не залишили «поза увагою». 14 липня 1937 р. у газеті «Красний Крим» вийшла стаття співробітника центрального музею Кримської АРСР О. Вербова з критичною оцінкою діяльності музейних працівників Херсонесу, Державного палацу-музею тюрксько-татарської культури у Бахчисараї та Центрального музею Криму: «Характерним і спільним для усіх цих музеїв є те, що у них зосереджена шкідницька робота ворожих елементів: усіх цих Шаньгіних, Тахтаєвих, Дашевських, Советових, Філінових, Ернстів та Полканових» [652, с. 67].

У Грузії органи НКВС розшукали і заарештували відомого українського музейника У. А. Боданінського, який у Тбілісі працював декоратором. Перед цим його звільнили з посади директора Державного палацу-музею тюрксько-татарської культури в Бахчисараї. Понад півтора року провів у слідчій камері директор Алупкінського музею Я. П. Бірзгал, якого у січні 1938 р.

заарештували «за участь у контрреволюційній латвійській організації». Згодом порушену кримінальну справу призупинили і музейника звільнили з-під варти з формулюванням «слідством не здобуто достатньо відомостей для передачі Бірзгала до суду» [652, с. 84–85].

15 лютого 1938 р. у «контрреволюційній пропаганді» звинуватили відомого вченого, засновника і першого директора Центрального музею Тавриди, голову Таврійського товариства історії, археології і етнографії, першого завідувача Академічної бібліотеки Таврійського університету, організатора Центрального архіву Криму, професора Кримського університету М. Л. Ернста (брата авторитетного мистецтвознавця і музеєзнавця Ф. Л. Ернста, заарештованого у 1933 р., 28 жовтня 1942 р. – розстріляного) [970, арк. 4–8]. Не витримавши допитів і фізичних мук, М. Л. Ернст визнав себе «агентом німецької розвідки». Покарання (вісім років) вчений відбував в Унжинському виправно-трудовому таборі, після закінчення терміну, 14 вересня 1949 р. був вдруге засуджений на п'ять років тих же виправних таборів, цього разу в Озерлагу Іркутської області. Пройшовши жахливі випробування сталінськими таборами, М. Л. Ернст у 1953 р. був амністований, та 20 березня 1956 р., в день від'їзду до Криму, помер від інфаркту [617, с. 349–353].

Внаслідок репресій винищувались цілі музеєзнавчі школи. Академік Д. Яворницький покладав великі надії щодо наукових досліджень краю на своїх учнів, але і вони потрапили під маховик репресій. Аспіранта П. Є. Матвієвського вчений помітив серед студентів історичного факультету і залучив до музейної справи. Молодий дослідник брав участь в археологічних та наукових експедиціях з вивчення території будівництва Дніпрогесу та узбережжя Дніпра, опікувався науково-організаційними справами музею. На початку 1930-х рр. працював заступником директора міського Державного історичного музею ім. Г. Сковороди в Харкові. У 1937 р. його заарештували і засудили до 10 років таборів, покарання відбував у Хабаровському краї. Завдячуючи клопотанням дружини, П. Є. Матвієвський через два роки повернувся в Україну, у 1940 р. працював у Полтавському історичному музеї,

згодом виїхав з України до Оренбурга, де став професором педагогічного університету. В одному з листів до свого друга І. Шаповала він поділився пережитим: «можливо, за традицією 30-40-х рр., я занадто переляканий і надто обережний...», радив товаришеві бути стриманим у висловлюваннях. Помер 3 березня 1993 р. в Оренбурзі [854, с. 175–181].

Ще один учень Д. Яворницького – П. А. Козар, завідувач історико-археологічного відділу музею, досліджував історію лоцманської справи на дніпровських порогах, у 1929 р. захистив музеєзнавчу наукову роботу «Краєвий музей та його завдання». У 1930-х рр. його заарештовували тричі. За спогадами сина, серед звинувачень значилось вживання української мови вдома. В роки німецької окупації музейник працював обласним комісаром освіти, очолював історичний музей та кафедру історії України відкритого 26 вересня 1942 р. Дніпропетровського університету, проводив археологічні дослідження Дніпра. 24 квітня 1944 р., при переїзді на Захід, П. А. Козар помер від тяжкої хвороби у польському місті Радом [699, с. 20, 30–31].

Трагічна доля спіткала видатного українського музейника П. П. Потоцького та його колекцію. Народився він 12 грудня 1857 р. на Полтавщині, служив генералом у царській армії, був відзначений орденами за участь у турецькій, японській, Першій світовій війнах. Впродовж сорока років збирав унікальну колекцію пам'яток, яку 1926 р. передав у дарунок Україні, а у червні 1927 р. її перевезено в семи вагонах до Києва, загальна вага безцінного скарбу склала 38 тонн. Розмістили колекцію у Музейному містечку на території Києво-Печерської Лаври, неподалік від Троїцької надбрамної церкви як «Музей України. Збірка П. Потоцького». До культурного надбання України влились твори художнього мистецтва – 15 тис. гравюр, літографій, 3 тис. картин; бібліотека – одна з найвидатніших в українському бібліофільстві – нараховувала до 17 тис. томів рідкісних книг XVIII–XIX ст. У серпні 1938 р. 80-річного П. П. Потоцького заарештували. Після жорстоких допитів він помер під брамою Лук'янівської в'язниці; дружину і її сестру розстріляли, онук потрапив до Воркутлагу. Цілісність колекції не була збережена, фонди музею

розпорошені, значна частина їх зникла [70; 71].

Під час перевірок чернігівських музеїв партійні органи дійшли висновку, що «співробітники обмежуються дослідженням малоактуальних питань, недостатньо працюють над висвітленням епохи пролетарської революції, історичних досягнень соціалістичного будівництва» [545, с. 92]. «Недоліком» музеїв Чернігова, Сосниці, Прилук, Ніжина, Ромнів, Остра, Новгород-Сіверського та інших міст вважалося дослідження і формування археологічної, фольклорно-етнографічної, історичної, природничої колекцій та представлення їх у експозиції. Змушені були полишити улюблену справу керівники музеїв: Остерського – А. Розанов, Сосницького – Ю. Виноградський, Прилуцького – В. Маслов.

Нелегкі часи довелося пережити Чернігівському державному історичному музею, коли було репресовано цілу групу працівників установи – В. Дроздова, Б. Луговського, Б. Шевеліва, Б. Пилипенка, Г. Смолічева та інших [742, с. 239, 264, 274, 338, 344]. Науковий співробітник, літературознавець Б. М. Шевелів досліджував життя і творчість видатних постатей, пов'язаних з Чернігівщиною. Його перу належать наукові розвідки про Т. Шевченка, П. Куліша, Л. Глібова, М. Коцюбинського, Ганни Барвінок, А. Свидницького. У музеї він опікувався збиранням рукописної спадщини і меморіальних речей відомих українських діячів культури. 17 квітня 1938 р. Б. М. Шевеліва «за контрреволюційну націоналістичну пропаганду в музеї» засудили до розстрілу. У листопаді 1937 р. розстріляли досвідченого музейника, пам'яткознавця, художника Б. К. Пилипенка. Музейну справу він опанував під орудою відомого український історика, археографа, архівіста і генеалога В. Л. Модзалевського, який після відставки зі служби у 1911 р. переїхав до Чернігова, очолив Чернігівську вчену архівну комісію, очолив Музей українських старожитностей, заснував архівне бюро для обстеження місцевих архівів. Як фахівець музейної справи, Борис Кузьмич у 1920 р. створював Чернігівський етнографічний музей, Чернігівський музей культів, з 1926 р. очолив етнографічний відділ Чернігівського державного історичного музею. Наукові

праці Б. К. Пилипенка про народне художнє мистецтво суттєво збагатили етнографічні дослідження Чернігівщини. Далі була плідна робота на пам'яткознавчій та музейницькій ниві у Харкові, де він завідував Всеукраїнським соціальним музеєм ім. Артема, у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка у Києві. У 1933 р. музейника заарештували за участь в неіснуючій Українській націоналістичній контрреволюційній організації, яка начебто виступала за повалення радянської влади і створення самостійної України. У пролетарській пресі його назвали «класовим ворожим сміттям», однак справу було припинено «за не доведенням фактів». У квітні 1935 р. Б. К. Пилипенка заарештували знов, у лютому засудили до семи років виправно-трудоих таборів, які відбував на Соловках, потім до вищої міри покарання. Розстріляний 3 листопада 1937 р. у Сандармоху.

Пропагандистський ухил, що переважав у діяльності музеїв, нівелював їх дослідницький потенціал. І все ж, наперекір системі, музеї намагались, бодай у скорочених масштабах вести наукову та пошукову роботу. Значну наукову цінність мали результати археологічних експедицій Роменського музею на городищі Монастирище, Остерський музей поповнив експозицію унікальними пам'ятками трипільської культури із с. Євминка, керівник глухівського музею Я. Морачевський брав участь у відкритті Мізинської палеолітичної стоянки [289, с. 161]. Співробітники Ніжинського окружного музею зібрали рідкісний етнографічний матеріал: інструменти місцевих майстрів-золотарів, гончарний посуд, глиняні іграшки тощо [626, с. 303]. Етнографічну колекцію Прилуцького окружного музею із рушників, килимів, зразків старовинного різьбярства збирали студенти краєзнавчого гуртка, організованого при музеї Є. Хоменком. Збірка історичних документів поповнилась гетьманськими універсалами Густинському монастирю, царськими наказами XVIII ст., старовинними книгами іноземних держав тощо. У спеціалізованій лабораторії Роменського музею було проведено понад 600 дослідів з виявлення роменської нафти. Виробництву вогнетривкої цегли передували дослідження покладів мергелевих глин біля с. Лави у Сосницькому музеї [289, с. 152–168].

У разі незгоди музейників із зміною статусу музею, ліквідацією науково-дослідної частини у своїй роботі, вилученням значної кількості цінних музейних предметів із експозицій і фондів, їх відсторонювали від музейної праці. Українські музейники, потерпаючи від тиску політичної системи, плекали і берегли національну спадщину, розширяли музейні збірки, створювали нові заклади, які згодом піддавались суворому контролю з боку влади, до працівників музею нерідко застосовували найжорсткіші методи політичних репресій. Аналіз подій та фактів тих часів, що мали місце у музейних закладах Житомирської та Черкаської областях, були притаманні музейній галузі всієї країни.

На території сучасної Житомирської області впродовж 1918–1980-х рр., згідно з оприлюдненими архівними матеріалами, за неповними даними було репресовано понад 85 тис. осіб. Свого піку репресії досягли у 1937–1938 рр., коли було заарештовано понад 25,5 тис. мешканців Житомирщини, з них 18,8 тис. осіб розстріляно. Лише за один день 10 травня 1938 р. було засуджено 621 особу і всіх до вищої міри покарання. У 1930-і роки від репресій постраждала інтелігенція краю: із 120 викладачів інститутів і технікумів 57 осіб засуджено до розстрілу, із 76 учнів і студентів – шестеро теж розстріляно, такий же вирок отримали 11 осіб із 27 засуджених журналістів, у концтабори відправлено 1141 освітянина, 70 лікарів та 12 музейників [736, с. 10–11, 31–36].

У 1920-х рр. музейне середовище регіону визначали заклади із багатою власною історією: Волинський науково-дослідний музей, Бердичівський державний історико-культурний заповідник та Коростенський Поліський краєзнавчий музей у Коростені. Ідеологічні вимоги до музеїв Житомирщини обговорювали у квітні 1931 р. на музейній нараді представники Волинського, Коростенського та Бердичівського музеїв. Відомі музейники відстоювали необхідність поєднання у закладах науково-дослідної і просвітницької роботи, застерігали, що припинення дослідного напрямку кардинально змінить саму специфіку музейної справи. Водночас «дух часу» панував і на цьому зібранні: компартійні ідеологи вказували на необхідності розвитку форм і методів

роботи, які б сприяли активній участі музеїв у соціалістичному будівництві, закликали музейних працівників «організувати вивчення і висвітлення здобутків індустріалізації, колективізації та культурної революції в їх загальних і місцевих формах» [647, с. 126].

Музеї краю зазнали нищівних ударів. Показовими щодо цього стали події в Житомирі, де було винищено потужне ядро науковців у Волинському науково-дослідному музеї, одному із найстаріших музейних закладів України. Музей був заснований у 1865 р. при публічній бібліотеці на основі приватної колекції мінералів та гірських порід волинського губернатора М. І. Черткова. На початку ХХ ст. заклад об'єднали з музеєм Товариства дослідників Волині. Значний внесок у розвиток музею, як наукової установи, зробили геолог П. А. Тутковський, археолог С. С. Гамченко, фольклорист і етнограф В. Г. Кравченко. У 1917–1921 рр. музей поповнився колекцією монет дворянина К. І. Симонича, матеріалами Волинського єпархіального давньосховища та націоналізованими збірками графів Ілінських-Стецьких із м. Романів і баронів де Шодуар із Житомира. З 1928 р. при відділах геології та етнографії музею працювала аспірантура, яку очолювали відомі науковці С. Бельський та В. Кравченко.

Видатний етнограф, фольклорист та музеєзнавець Василь Григорович Кравченко народився 1862 р. у Бердянську в бідній багатодітній родині. За революційні та народовольчі висловлювання після закінчення у 1880 р. Феодосійського учительського інституту не отримав диплома і був позбавлений права вчителювати. Дослідницький хист майбутнього вченого формувався в Одеському науковому гуртку, Товаристві дослідників Волині у Житомирі. Він був одним з ініціаторів та фундаторів етнографічної секції при Товаристві, а його дослідження стали відомими далеко за межами України. У 1920 р. В. Г. Кравченка призначили завідувачем етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею, колекції якого він збагатив унікальними зразками гончарного мистецтва, ткацтва, традиційного народного одягу, предметами домашнього вжитку, поповнював зібрання писанок, мальованок та вишивок з

усіх куточків Житомирщини. Василь Григорович започаткував етнографічні експедиції краєм за участю студентів, вчителів, краєзнавців, які фіксували явища традиційної духовної та матеріальної культури Волині, створив мережу етнографічних гуртків, розробив «Програму облаштування етнографічних музеїв». Окрім української, вчений вивчав культури національних меншин, що проживали в Україні. Відкриттю експозиції музею «Нацменшості Волині» передувала праця в експедиціях до Мархлевського польського національного району, вивчення промислів на фаянсовому заводі в Кам'яному Броді, побутової культури польського населення краю [769, с. 291–294].

Не втратили актуальності матеріали музеєзнавця з теорії та практики музейної справи. Концепція етнографічних музеїв, принципи пошуку та побудови експозиції, характеристика усіх напрямів діяльності музейного закладу викладені фахівцем на основі власного досвіду та досягнень зарубіжних колег. В. Кравченко детально описав процес відбору предметів для музею, зупиняючись на матеріальній і духовній цінності пам'ятки для демонстрації самобутньої та неповторної культури народу, наполягав на обов'язковій фіксації зразків народної творчості, запровадив ефективну систему реєстрації музейних предметів у фондах з їх науковим описом, історією походження та придбання. Етнограф стверджував, що неможливо відділити дослідницьку роботу від музейної, це мусить бути одне ціле. Теоретичні розробки вченого з детальними рекомендаціями практичної роботи сприяли розгортанню музейної справи регіону та плідному збереженню його історико-культурної спадщини. Неоціненним є досвід вченого щодо залучення молоді, навчальних закладів до створення місцевих музеїв, пошуку та дослідження історії та культури краю. Його невтомна праця із учнями, вчителями, аспірантами, численні лекції, екскурсії, консультації заклали міцні підмурки формування музейного простору Житомирщини, який досі вражає своєю неповторністю.

У вересні 1929 р. В. Г. Кравченка було заарештовано в інспірованій справі «Спілки визволення України» [214, арк. 3–16]. Засновника музею і фундатора

волинської етнографічної школи, яка мала великий авторитет в Україні й у світі, звинуватили у спілкуванні з керівництвом Спілки, зокрема з академіком С. Єфремовим. Після кількох місяців допитів, не знайшовши в діях музейника ніякої контрреволюції, його звільнили і поновили на роботі. Проте через нестерпні умови, які склалися в музеї, Кравченко влітку 1931 р. прийняв запрошення академіка Д. І. Яворницького і переїхав працювати до Дніпропетровського історичного музею, та у жовтні 1933 р. через хвилю репресій у цьому музеї він був вимушений покинути його і повернутися до Житомира. Останні роки життя він провів у сина Михайла в Ростові-на-Дону, де помер 20 березня 1945 р. [155, с. 92–101]. Започаткований вченим етнографічний відділ в Житомирському обласному краєзнавчому музеї відновив свою роботу лише у 1990 р. У фондах музею зберігається особовий архів В. Г. Кравченка.

Репресії досягли піку в 1937 р., коли місцева преса із подачі спецслужб «виявила» у Волинському науково-дослідному музеї «притулок для неперевіраних і темних елементів, для буржуазних націоналістів, що нахабно створюють і перекручують історію українського народу» [442, с. 89–92]. Активні діячі музейної справи В. Г. Кравченко, Н. К. Дмитрук, І. М. Снігур, В. І. Бруховський, К. Г. Черв'як, М. М. Шавлович, О. В. Якубський були звинувачені в буржуазному націоналізмі і заарештовані. 5 грудня 1937 р. заарештували відомого зоолога і фауніста Всеволода Ілліча Бруховського, а вже наступного дня його засудили на 8 років трудових таборів особливого режиму. Його звинувачували у проведенні контрреволюційної діяльності, а саме – у обміні дослідними даними між українськими та німецькими вченими, а також у завезенні з Німеччини спеціальних кілець для птахів [219, арк. 7–18]. Покарання відбував у Біломорбалтлагу, звідки, завдячуючи наполегливості своєї дружини Юлії Тимофіївни, повернувся навесні 1940 р. Вона пригадує: «Всеволод Ілліч увійшов до рідної оселі весь у виразках, знесилений, без жодного зуба. І хоч казенний одяг відразу ж спалили, запах ГУЛАГу стояв у хаті ще довго...» [1006, с. 331]. Саме він, відомий орнітолог, завідувачий

відділом природи музею, з тавром «ворога народу», під час гітлерівської окупації, у листопаді 1943 р., ризикуючи життям, заховав і зберіг у підвалах Преображенського кафедрального собору скарби картинної галереї музею – понад 2000 полотен, серед них твори Рубенса, Веронезе, Тиціана, Тома та інших всесвітньо відомих художників. Помер Всеволод Ілліч 5 жовтня 1969 р. Нині в музеї, якому він віддав 42 роки життя, зберігається його унікальна зоологічна колекція – одна з кращих в Україні і нараховує близько 800 експонатів [184, с. 3–21].

10 червня 1938 р. був розстріляний Никанор Костянтинович Дмитрук – талановитий краєзнавець, збирач і дослідник народної творчості Волині, учень В. Г. Кравченка, завідуючий історичним відділом музею. Народився 1902 р. у с. Лука на Житомирщині, з 1934 р. працював завідувачем історичного відділу музею. Заарештований 29 листопада 1937 р. «за участь у повстанській українській контрреволюційній націоналістичній організації». За цією справою проходило 35 осіб, серед них 4 викладачі інститутів, 5 директорів шкіл, 10 учителів, 2 музейні працівники. Всі вони в один день, 10 липня 1938 р., були розстріляні. Протоколи допитів свідчать, що Н. К. Дмитрука, як і інших співробітників музею: Мая, Гвоздицького, Шавловича, Яворського, Ковальчука, Бруховського у шкідництві звинувачували неправомірно. У матеріалах слідства згадуються також відомі діячі П. Постоев, В. Дубровський, Є. Ігнатієвич, Є. Кудрицький, А. Парфілов. Н. Дмитрука реабілітували у 1957 р. [215, арк. 34–112].

Серед жертв політичних гонінь – Іван Михайлович Снігур, який народився 1898 р. у с. Кожухівка на Поділлі, за фахом археолог, у музеї працював з 1936 р. Заарештований 5 грудня 1937 р. і був звинувачений у контрреволюційній діяльності, проведенні буржуазно-націоналістичної політики у музеї, в антирадянській агітації під час виступів у школі та у викривленні змісту творів марксизму-ленінізму. Уже наступного дня, 6 грудня, його засудили до десяти років виправно-трудових таборів. Відбуваючи покарання, помер 25 березня 1939 р. Реабілітований 1989 р. [220, арк. 2–41].

Хвиля репресій у Волинському музеї не обійшла відставного офіцера І. С. Раузе та художника О. Г. Канцєрова, які проводили вагому пошукову роботу, зібрані ними пам'ятки збагатили фонди музею. У роки голоду та розрухи вони в містах і селах Волині рятували від загибелі унікальні твори художнього мистецтва. Їхніми зусиллями були збережені частини колекцій з палаців Сангушків, Ілінських, Терещєнків, барона І. М. де-Шодуара та інших. І. С. Раузе, як дворянина, колишнього царського офіцера, заарештовували тричі – в 1931, 1935, 1937 роках, після останнього арешту засудили до розстрілу. 2 січня 1938 р. вирок було виконано в Житомирі, місцем поховання стало с. Путятинка. І. С. Раузе – учасник російсько-японської війни, у Першій світовій війні став кавалером шести бойових орденів, публікував статті у журналі «Військовий вісник», за власні кошти викупив похідну полкову церкву і переніс її у передмістя Житомира. У літературному музеї міста зберігається мистецький твір І. С. Раузе – «Портрет композитора М. А. Скорульського», який написав на його вірші три романси, а у збірці обласного музею представлено два етюди роботи майстра. Художником О. Г. Канцєровим, брат якого був полковником царської армії, також цікавились органи НКВС, однак у вересні 1937 р., коли за ним прийшли знов, то з'ясували: він на той час уже помер і був похований на Російському цвинтарі Житомира [848, с. 348–351].

Трагічно склалась доля Хоми Корнійовича Уманського, який народився 1906 р. у Ольгополі Подільської губернії, працював літературним редактором обласної газети «Червоне Полісся», заарештований 21 грудня 1937 р. У документах слідства зазначалось, що Уманського рекомендував на посаду наукового співробітника історичного відділу Житомирського музею інспектор музеїв із Києва професор Антипович, на той час заарештований органами НКВС як «ворог народу». Під час роботи у музеї Уманського начебто завербував заарештований за місяць до нього Дмитрук, чого на допитах Хома Корнійович не визнав і на очній ставці теж це заперечив. Його звинувачували в тому, що на виставці в музеї він помістив портрет Троцького, а працюючи у газеті «систематично просовував контрреволюційні матеріали, викривляв

принципи сталінської конституції, прагнув шляхом збройного повстання повалити радянську владу». Через тиждень після арешту його засудили до вищої міри покарання, 6 січня 1937 р. розстріляли. У справі зберігається заява дружини Н. Г. Уманської від 1 лютого 1957 р., в якій вона запитує: «Де перебуває мій чоловік? Що з ним?», адже їй повідомили про засудження Хоми Андрійовича, батька двох синів, до восьми років без права листування. Реабілітований 1958 р. [216, арк. 1–75].

У декількох справах репресованих музейників проходить як свідок обвинувачення директор музею С. П. Альберт. Згодом, після звільнення з посади, працюючи викладачем математики у сільськогосподарському інституті, він при перегляді справи вже заперечував свої власні свідчення, зазначивши насильницький характер їх надання: органи слідства примусили його давати неправдиві дані, «я був орієнтований органами» [221, арк. 25]. Цей промовистий факт свідчить про залякування навіть підібраних і підготовлених свідків, про методи розправи сталінської влади із інтелігенцією.

Напередодні свого дня народження, 8 травня 1938 р. отримав вищу міру покарання директор одного з найбільших на той час в Україні Бердичівського державного історико-культурного заповідника Ф. М. Мовчанівський, хоч жодних доказів його нібито приналежності до контрреволюційної націоналістичної організації виявлено не було. Відомий вчений народився 9 травня 1899 р. на Уманщині, в родині священика. Досвід музейної роботи набував в Уманському окружному музеї під керівництвом відомого науковця П. П. Курінного, збирав фольклорно-етнографічний матеріал, проводив розкопки Білогрудівського могильника та поселення поблизу села Трипілля. Дослідивши склепи монастиря ордену Босих кармелітів у Бердичеві, він, щоб зберегти історичну пам'ятку XVI–XVIII ст. від знищення, запропонував розмістити в ньому музейний заклад, і 1926 р. його зусиллями такий соціально-історичний музей розпочав роботу. За його ж пропозицією комплекс колишнього монастиря Босих кармелітів у березні 1928 р. було оголошено державним історико-культурним заповідником [579, с. 6], а з 1931 р. сектор

науки НКО України надав йому статус всеукраїнського, де діяли музей революції, кінотеатр, інші культурно-освітні установи.

Ф. М. Мовчанівський за п'ять років наполегливої праці розгорнув широкі археологічні дослідження, зокрема городища Київської Русі XI–XII ст. в с. Райки, зібрав колекцію з понад трьох тисяч книг, основу якої склали стародруки XVII–XVIII ст., зберіг родинні збірки відомих постатей краю, зокрема Ганських-Ржевуцьких та генерала П. Оршевського. Виїжджаючи у містечка і села Бердичівщини, археолог опікувався охороною пам'яток краю, його обрали до складу Українського комітету охорони пам'яток культури. На початку 1930-х рр. дослідник перейшов на роботу до археологічних установ Української академії наук у Києві, працював науковим співробітником Всеукраїнського археологічного комітету, секції історії матеріальної культури ВУАН, вченим секретарем та завідувачем відділу слов'янської і давньоруської археології Інституту матеріальної культури [624, с. 354–355]. Його зусиллями організовані комплексні Київська та Вишгородська археологічні експедиції. Вченого заарештували у лютому 1938 р. майже після двох років, як ув'язнили директора інституту Ф. А. Козубовського. Звичайно, що у науковій установі «виявили» так зване «антирадянське підпілля». Ім'я музейника на тривалий час було викреслено з історичної пам'яті українців. У 1971 р. його реабілітували, і лише на початку 1990-х років з'явилися перші публікації про дослідника [347, с. 246–252].

Директором Бердичівського заповідника із 1931 р. працював Владислав Титович Височанський, народився 1900 р. у Житомирі, поляк. У «Комсомольській правді» від 19 листопада 1931 р. у статті «Антирелігійний заповідник, або Гніздо реакції» зазначалось, що керівник Бердичівського музею «господарює» на руку ватиканським мракобісам, а не для того, щоб зробити «червоний Ватикан» зразковим центром боротьби проти церковників усіх мастей. Уже сам підзаголовок («Польський гонор» товариша Височанського чи це лише безгосподарність») окреслював директора як «ворога народу». У липні 1935 р. його заарештували, звинувативши у контрреволюційній діяльності та

підготовці збройного повстання. У січні 1936 р. спецколегія засудила Височанського до чотирьох років виправно-трудоих таборів, у грудні 1936 р. звільнили із-під варти, 8 лютого 1937 р. заарештували вдруге, приписавши причетність до контрреволюційної української військової організації та поширення провокаційних суджень про безчинства влади у селах. Постановою Особливої наради при НКВС СРСР у жовтні 1937 р. Владислав Титович засуджений до десяти років виправно-трудоих таборів. Покарання відбував у Локчимтаборах НКВС. Реабілітований у 1958 р. [218, арк. 1–366].

Із вересня 1933 р. до липня 1935 р. очолював музей у Бердичеві Степан Петрович Збитковський, який народився 1901 р. у с. Пилява Подільської губернії. Уперше заарештований 31 липня 1935 р. за ту ж таки «контрреволюційну діяльність. При обшуку у нього вилучили дві книги М. Грушевського, музейні записи та польський прапор. Його роботу у антирелігійному відділі оголосили націоналістичною, антисемітською, а експонати – лозунгами із закликами боротьби з більшовиками. У Житомирському обласному державному архіві зберігаються вилучені плакати, у одному з яких наводяться слова папи Римського Пія XI: «Щоб знищити більшовизм, є тільки один засіб – війна». Слідчі зазначили, що він перетворив дім у «очаг для моленія», деякі відвідувачі моляться перед експонатами на колінах. Пригадали і те, що у 1935 р. без узгодження із відповідними органами музей відвідали науковці із Польщі, які виявили бажання підійти до мощей засновника кляштора Босих кармелітів, де фотографувались. У липні 1935 р. Збитковський був заарештований і звинувачений у контрреволюційній діяльності. Він звертається із заявою про викривлення фактів у діяльності антирелігійного відділу, а плакати в експозиції були розміщені ще до його приходу на роботу, посилаючись при цьому на Акт перевірки музею комісією від 22 березня 1935 р. У січні 1936 р. музейника засудили до п'яти років ВТТ, у грудні 1936 р. звільнили з-під варти, але 8 лютого 1937 р. заарештували вдруге. Постановою Особливої наради при НКВС СРСР у жовтні 1937 р. засуджений до десяти років виправно-трудоих таборів. Покарання відбував у Комі АРСР.

Перебуваючи у важкому морально-душевному стані, як зазначав Збитковський у одному із звернень до ЦК ВКП(б), через безпідставні звинувачення та наклепи, він, який багато зробив для розвитку заповідника, реставрації історичних пам'яток, просить перегляду справи. Із такими скаргами Збитковський із 1939 р. до 1945 р. звертався п'ять разів. Апелювала до владних органів і дружина Олена Притула, однак щоразу заяви відхилялись «как необоснованные». Реабілітований 10 вересня 1958 р. Відомо, що у 1961 р. для оформлення пенсії він звертався до місцевої влади, щоб йому зарахували до пенсії роки роботи в музеї [217, арк. 1–351].

У Бердичівському історичному музеї із 1933 р. працював завідуючим природничим відділом та картинною галереєю Василь Олександрович Андрущенко, який народився 18 січня 1899 р. у с. Гавришівка Подільської губернії у селянській родині, педагог за фахом. 27 вересня 1937 р. заарештований за контрреволюційну діяльність. За свідченнями директора музею К. Ф. В'ятської (мала лише початкову освіту, у 1919–1921 рр. працювала санітаркою, однак була членом ВКП(б) з 1917 р.), Андрущенко «вів націоналістичну пропаганду і був звільнений з роботи за порушення дисципліни та догани». На допитах музейника звинувачували в участі у контрреволюційній націоналістичній організації, куди його у 1935 р. нібито завербував колишній співробітник музею Збитковський. Інкримінували йому і те, що під час екскурсій, які завжди вів українською мовою, він розповідав про природні багатства України, а не Радянського Союзу, виступав за самостійну Україну, у якій добре було б жити, захоплювався українською літературою. «Вилазкою ворога», антирадянщиною характеризували екскурсію музейника у картинній галереї, коли він, пояснюючи зміст картини «Різдво Христове», говорив про рівність усіх перед Богом. Працюючи у місцевому медичному технікумі, Андрущенко теж начебто намагався прищепити студентам націоналістичні почуття. Його змушували надати фальшиві покази на музейників Збитковського, Височанського, архівіста Василевського.

За постановою трійки при НКВС у Житомирській області від 5–6 грудня

1937 р. В. Андрущенко був засуджений до десяти років виправно-трудових таборів. У 1939 р., після його заяви до органів НКВС про помилування, в якій засуджений наголошує, що визнав себе винним під тиском і тому «наговорив того, чого не робив», було проведено повторне розслідування. Свідок, бібліотекар музею С. М. Френкель зазначила, що Андрущенко засуджений безпідставно, він добре знав музейну справу, користувався повагою серед колег, людиною був замкнутою, але наполегливою у роботі, багато читав, викладав в учительському інституті, вболівав за музей, відстоював співробітників перед начальством, намагався удосконалити роботу музею, а його відділ був найкраще облаштований. Незважаючи на передбачувані наслідки своїх свідчень, С. М. Френкель розповіла про непрості стосунки колективу із директором В'ятською, яку Андрущенко критикував за непрофесіоналізм. Як не дивно, 23 листопада 1939 р. справу припинено, однак реабілітували Андрущенка тільки 1 жовтня 1989 р. [545, с. 101–102].

Політичні репресії не обійшли і Поліський краєзнавчий музей у Коростені, створений у 1924 р. зусиллями українських вчених Ф. Козубовського, К. Черв'яка, Н. Дмитрука. Федір Андрійович Козубовський, який на той час працював завідувачем окружного відділу народної освіти, брав участь у археологічних розкопках на Коростенщині, обстеженні поселень мідного та бронзового віків, городищ та курганів періоду Київської Русі. Знахідки експедицій лягли в основу колекцій краєзнавчого музею, а учений став його першим директором. Зібрання нараховувало близько 400 музейних предметів, при музеї діяло Коростенське наукове товариство, яке співпрацювало з провідними науково-дослідними установами Києва, Харкова, Житомира, Ленінграда. На жаль, під час Другої світової війни фонди музею були знищені. Тривалий час у місті не було музейного закладу, і лише у 1987 р. він відродився заново.

Така ж драматична доля спіткала організатора музейної справи Федора Андрійовича Козубовського. Народився 5 серпня 1895 р. в с. Богушево (тепер у Брестській області Білорусії) в сім'ї заможного селянина, у 1916 р. закінчив

Смоленський учительський інститут. У 1924 р. його призначено завідувачем Коростенського музею краєзнавства. У 1925 р. музею виділено окреме приміщення в колишньому невеличкому поміщицькому маєтку. Свою діяльність колектив зосередив на пошуковій, науково-дослідній та просвітницькій роботі. Співробітники музею проводили пошукові експедиції, археологічні розкопки, у результаті яких до музею надійшло понад 120 цінних історичних пам'яток. Ф. А. Козубовський ініціював створення Товариства дослідників Коростенщини, яке об'єднало місцеву інтелігенцію та інших мешканців міста для вивчення історії та культури краю. Він підготував спеціальне видання про історію формування фондів музею, а у 1930 р. вийшов перший випуск збірника «Краєзнавство на Коростенщині» [457]. У 1929–1932 рр. працював директором Одеської обласної бібліотеки, водночас навчався в аспірантурі Одеського крайового історико-археологічного музею. У 1934 р. очолив Інститут матеріальної культури Академії наук України, який сформувався як республіканський центр археологічних досліджень [554, с. 189–196]. На роботу до інституту він запросив учених-музеєзнавців М. Рудинського, М. Макаренка, Ф. Мовчанівського, К. Коршака, С. Магуру, М. Сугака, налагодив плідне співробітництво з Інститутом польської культури, розпочав видання «Наукових записок Інституту історії матеріальної культури».

Наприкінці квітня 1936 р. Ф. А. Козубовського заарештували. Під час допитів він своєї вини не визнав. У липні 1936 р. Козубовського відправили до Київської психіатричної лікарні, де лікарі констатували: «Контакт при обстеженні встановити не вдалось, пацієнт благає не катувати його, залишити в спокої, в очах – вираз страху, знайдені прояви агравації». Ф. А. Козубовського залишили в психіатричній лікарні, де він у роздратованому стані постійно звертався до лікаря з проханням отруїти його, щоб позбутися страждань. На засіданні «трійки» УНКВС у Київській області 29 серпня 1938 р. Ф. А. Козубовському винесли вищу міру покарання, через три дні, 2 вересня 1938 р., його розстріляли. У рішенні суду, в графі «спеціальність» значилось: «без определенных занятий». Реабілітований 1958 р. У матеріалах з реабілітації

вміщені документи про слідчих, які вели справи звинувачених. Зазначається, що правники використовували недозволені методи ведення слідства: змушували заарештованих давати неправдиві свідчення, катували, не давали спати, не надавали медичної допомоги. 2014 р., у рік 90-літнього ювілею Коростенського краєзнавчого музею, на будівлі було відкрито меморіальну таблицю на честь вченого [108].

Завідуючим історичним відділом Поліського краєзнавчого музею працював Григорій Кирилович Конончук, народився 1911 р. у с. Антонів Київської губернії (нині Сквирського району Київської області). Заарештований органами НКВС 16 листопада 1937 р. як «учасник з 1933 р. антирадянської української націоналістичної організації», який проводив «пораженческую агітацію», навмисно збирав експонати релігійного культу в той час, як «музей в них не нуждался», і навіть мав намір перейти кордон в Афганістані, щоб потрапити до Персії. На допитах йому інкримінували націоналістичні переконання, зокрема – висловлювання про те, що на виборах до Верховної ради СРСР у Раду національностей мають увійти представники корінного народу кожної республіки, від України – українці. У справі згадується діяльність київського товариства «Друзі музею», серед архівних документів є протокол допиту Макара Петровича Галущенка, завідувача фотокабінетом Державного українського музею у Києві, заарештованого 15 вересня 1937 р. та засудженого 24 жовтня 1937 р. до вищої міри покарання. Г. К. Конончука 4 грудня 1937 р. засудили до десяти років виправно-трудових таборів. Усі його скарги у 1939, 1940, 1941 роках про перегляд справи через наклеп на нього залишалися без позитивного результату. Відбувши десять років таборів, він повернувся до рідного села, музейництвом уже не займався, у 1956 р., за його зверненням, був реабілітований [545, с. 103].

Політичні репресії серед музейників Житомирщини, як у всій країні, призвели до згасання наукових досліджень, деформації діяльності музейних закладів, знищення інтелектуального потенціалу українського музейництва.

На території, яка нині входить до Черкаської області, найбільшими

осередками розвитку музейної справи у 1920-1930-х рр. були Черкаси, Канів, Умань, Звенигородка. Відомий музейник, уродженець Умані Петро Курінний у своїй книзі «Історія археологічного знання про Україну» (перевидана в Умані у 2013 р.) називає такі музейні заклади: Черкаський краєзнавчий музей (заснований у 1918 р.), Музей-заповідник «Шевченкова Могила» та «Княжа Гора» у Каневі (1931 р.), Нумізматична збірка колишнього Уманського Базилянського монастиря, Історико-археологічний музей в Умані (1917 р.), Історичний музей у Звенигородці (1925 р.), а також музеї у селах Верхнячка (1925 р.) та Краснопільце (1925 р.) на Христинівщині [174, с. 3–8]. Кожен із них має свою історію створення, цьому процесу значною мірою сприяли археологічні обстеження краю, а також врятовані від знищення чи вивезення приватні колекції під час воєнних подій 1917–1921 рр.

Окрім зазначених музеїв, дослідник Черкащини професор Г. Стеллецький у звіті до Музейної секції Археологічного комітету ВУАН вказує, що на початку 1920-х рр. під час проведення археологічних розкопок за підтримки місцевої інтелігенції був заснований музей у Чигирині, куди передали знахідки на розкопах палацу Богдана Хмельницького та Йосипа Нелюбовича-Тукальського, а також музей у старовинному селі Крилові. Професор організував значну роботу з опису бібліотек родин Раєвських, Давидових, Гревсів, щоправда із 12 тисяч книг до реєстру було внесено лише близько двох тисяч. Постали музеї у містах Сміла на основі збірки графа А. Бобринського та в Корсуні – з решток зібрань колишніх власників маєтку Лопухіних-Демидових. Але у середині 1920-х рр. музейна мережа Черкащини була зруйнована, в тому числі через зміни адміністративно-територіального устрою в Україні. Всі згадані музеї були розформовані, їхні колекції передані до Черкаського краєзнавчого музею. Директор музею Д. О. Бочков зумів врятувати від знищення і перевезти до Черкас колекції Золотоношського музею, зокрема картинну галерею з роботами Вечелліо Тіціана, Карла Брюллова, Володимира Боровиковського, Ореста Кіпренського, чудотворні ікони Красногірського Золотоношського монастиря, книги XVI ст., а найцінніші експонати – портрети роботи Тараса Шевченка –

відправили до Києва [606, с. 3–6].

Питання про створення музею у Черкасах громада піднімала з початку ХХ ст., та через відсутність коштів заклад постав лише у 1918 р. Ініціаторами та організаторами Черкаського історико-педагогічного музею ім. Т. Г. Шевченка (згодом Науковий історико-педагогічний музей Черкащини) стали члени місцевої «Просвіти», вчителі, та особливих зусиль доклав перший директор музею Дмитро Опанасович Бочков – відомий музейник і бібліограф. Народився 1887 р. в Острі на Чернігівщині. Освіту отримав у Чернігівській духовній семінарії, був членом Чернігівської губернської вченої архівної комісії, деякий час проживав у Вільнюсі, де працював у Публічній бібліотеці. У 1915–1916 рр. навчався в Археологічному інституті у Москві, працював у бібліотеці Рум'янцевського музею.

У 1917 р. Дмитро Бочков переїхав до Черкас, де розбудував унікальний музейний осередок, основу якого склали мінералогічно-палеонтологічна збірка доктора Козловського та етимологічна колекція Балковського. Зі звіту Д. О. Бочкова до Музейної секції Археологічного комітету Всеукраїнської академії наук та за теперішніми даними музею, дізнаємося також про музейні предмети, вилучені з маєтків графів Бобринських, Балашових, Браницьких, Лопухіних, Кантакузен-Сперанських, військові реліквії з полкової церкви Орловського й Брянського полків. Уже через кілька місяців після створення закладу його фонди налічували 15 тисяч музейних предметів: твори образотворчого мистецтва, монети, військові нагороди, прапори, коштовні прикраси, археологічні знахідки 1926–1927 рр. – речі з могильника черняхівської культури II–IV ст. н. е. (село Матусів Златопільського, тепер Шполянського, району). Бібліотека закладу нараховувала майже 13 тисяч видань, у тому числі унікальні стародруки [1009]. Зусиллями лише трьох співробітників музею проводились дослідження краю, зокрема Притясмина, Маслівського гнилиця, Канівщини, відкривались тематичні виставки. Розпочало діяльність екскурсійне бюро з підготовки екскурсоводів, гурток «Друзі музею» організовував пошук предметів старовини. Відвідуваність

закладу зроста з 500 осіб у 1922 р. до 18 тисяч у 1926 р. Музей складався із шести відділів: археологічного (1700 од. зб.), природничого (5000 од. зб., завідував Тимник), художнього (226 од. зб., опікувався Бочков), церковних культів (371 од. зб., завідував Ткаченко), військового (1086 од. зб.), етнографічного (423 од. зб.), а також краєзнавчого кабінету (50 од. зб., завідував з 1926 р. Балковський) та збірки із колишніх панських маєтків [606, с. 6–8].

У 1920-і рр. в музеї діяла меморіальна кімната Т. Г. Шевченка, в якій експонувалися перші видання «Кобзаря», оригінальні речі поета – старовинні різьблена палиця і дерев'яна чарка, які він залишив у сім'ї Цибульських, перебуваючи 1859 р. в Черкасах. Згодом більша частина раритетів була передана у фонди новоствореного Канівського літературно-меморіального музею Т. Г. Шевченка.

В умовах командно-адміністративного тиску на музеї, не погодившись з «директивними методами формування музейних колекцій», Д. О. Бочков, убезпечуючи себе від арешту у 1935 р., змушений був «за власним бажанням» залишити посаду директора музею, якому віддав 17 років наполегливої праці. Переїхавши до Києва, працював коректором, згодом – завідувачем відділу рукописів та стародруків Державної історичної бібліотеки України. До музейної праці він уже не повернувся. Після евакуації з Саратовської області з 1944 р. працював у Міністерстві освіти УРСР, підтримував контакти з Інститутом археології АН УРСР. З виходом у 1958 р. на пенсію проживав у Києві, де помер у 1982 р. У Державному архіві Чернігівської області створено особистий фонд Дмитра Бочкова, в якому зберігаються рукописи праць, листи, бібліографічні покажчики [700, с. 16–24]. Завдячуючи подвижницькій праці Дмитра Бочкова, на початок 1940-х рр. фонди музею зросли до 20800 од. зб. Значна частина музейної колекції – майже 4 тис. од. зб. – була втрачена під час евакуації музею у серпні 1941 р. під Полтавою, понад 200 од. зб. окупанти вивезли до Німеччини.

Свої особливості має історія музейництва Канівщини. Ця земля для кожного

українця стала святим місцем: у травні 1861 р. на Чернечій горі відбулося перепоховання праху Тараса Шевченка. Наприкінці XIX ст. під час упорядкування Шевченківської могили започатковано не лише музейну справу краю, але й музейну Шевченкіану України. У 1902 р. відомий філолог, педагог, етнолог Володимир Павлович Науменко, страчений більшовицькою владою в 1919 р., придбав на своє ім'я ділянку землі, на якій знаходилася могила поета, і постійно опікувався нею. А ще у 1884 р. неподалік поховання побудували хату для її доглядача. В одній половині жив Іван Олексійович Ядловський, котрий півстоліття вірно охороняв Шевченкову могилу (помер під час Голодомору у 1933 р., похований на території заповідника). У другій кімнаті В. П. Науменко спільно з В. С. Гнилосировим створив перший народний музей Кобзаря – Тарасову світлицю, в якій, як вияв народної шани до поета, зберігались скромні дари, зокрема оберіг, вишитий Лесею Українкою (нині зберігається в Національному музеї Т. Г. Шевченка в м. Києві), портрет Тараса Шевченка роботи Іллі Рєпіна. У 1930-і рр. з початком будівництва сучасного музею хату розібрали. І лише у 1991 р. неподалік від могили І. О. Ядловського був відновлений перший народний музей Кобзаря. Відтворено і кімнату охоронця Шевченкової могили з його меморіальними речами. У 1925 р. рішенням уряду УСРР було створено заповідник «Могила Т. Г. Шевченка», а в 1930-і рр. споруджено будівлю літературно-меморіального музею за проектом видатних архітекторів Василя Кричевського та Петра Костирка [201, с. 275–276].

Однак і Шевченківський заповідник, який завжди був під особливим наглядом влади, не обійшли політичні репресії. У 1937 р. за владними директивами були вилучені і частково знищені його цінні експонати, зокрема – «Кобзар» 1918 р. із передмовою Богдана Лепкого, картина Івана Їжакевича «Гайдамаччина». А вже влітку того ж року за сфальсифікованою справою про «українську контрреволюційну націоналістичну організацію» розпочалися арешти співробітників заповідника. 6 липня 1937 р. заарештували директора музею М. С. Стретовича, 15 листопада його засудили до десяти років виправно-трудових таборів, де в 1942 р. він помер. Тоді ж до виправно-трудових таборів

засудили бухгалтера Д. Д. Стременецького. 26 листопада заарештували інженера К. К. Дукальського, який у заповіднику відповідав за будівельні роботи. 5 січня 1938 р. його засудили до вищої міри покарання, а 20 січня вирок було виконано. Вищу міру покарання у 1938 р. отримав і екскурсовод Шевченківського музею С. Дерева [282, арк. 1–113].

Тяжких втрат зазнав Канівський заповідник у роки Другої світової війни: фонди та архів були знищені, а приміщення перетворено на концтабір. Окупанти вивезли з музею цінні картини та інші експонати. Директором музею-заповідника на той час був Дмитро Васильович Лебедко, який зумів зберегти значну частину безцінних музейних фондів. До нього, місцевого вчителя, який свого часу працював бібліотекарем у заповіднику, звернувся повітовий староста В. І. Ядловський з проханням убезпечити музей від пограбування окупантами та злодіями. Дмитру Лебедку вдалось розшукати і повернути до музею значну кількість унікальних пам'яток. Це була важка праця з ризиком для життя, та Дмитро Васильович і його колеги усіма засобами намагались зберегти безцінні скарби. Деякі унікальні музейні предмети вони намагались замурувати у схованці, та через донос комендант міста дізнався про наміри музейників і жорстоко побив директора, погрожуючи розстрілом [842, с. 68–69]. Подальша доля Д. В. Лебедка склалася трагічно: радянські репресивні органи замість подяки звинуватили його у «співпраці з окупантами», 6 червня 1944 р. заарештували, а 18 вересня 1945 р. засудили до 15 років виправно-трудових таборів. Помер Дмитро Лебедко 26 січня 1948 р. у концтаборі в Норильську [738, с. 481–485].

Після важких випробувань заповідник титанічними зусиллями його працівників відновив експозицію, впорядкував книгозбірню, і вже 21 травня 1944 р. прийняв перших відвідувачів. Нині тут нараховується понад 20 тисяч унікальних пам'яток, пов'язаних з життям, творчістю та вшануванням пам'яті Тараса Шевченка [1025].

Серед Шевченківських місць Черкащини – село Мошни (нині Черкаського району), де Т. Шевченко після арешту в Прохоровці у липні 1859 р. перебував

дорогою до Черкас. У селі зберігся будинок, де під вартою перебував поет, реставровано приміщення колишньої волосної управи, де він виконав малюнок «Краєвид у Мошнах», звідси надсилав листи до родини Максимовичів, а Мошнівський Вознесенський чоловічий монастир згадував у повісті «Близнецы» [1026, с. 11]. У 2014 р. за ініціативи громадськості в будинку, який у 2012 р. придбали за кошти обласної ради, відкрили музей «Т. Г. Шевченко в селі Мошни» – філіал Черкаського державного краєзнавчого музею.

У цьому історичному селі в багатодітній сім'ї будівельника-каменяра 1903 р. народився майбутній учений, археолог Трохим Трохимович Тесля, який пов'язав своє життя із музейною справою. Після закінчення робітничого факультету у Харкові він обирає археологію [751], в 1930 р. очолив відділ в Українському державному історичному музеї (таку назву у 1930 р. отримав Музей Слобідської України), наприкінці 1930-х рр. брав участь у розкопках південно-західної частини Харкова. Через рік Трохим Тесля став аспірантом новоствореного Науково-дослідного інституту матеріальної культури у Харкові. Як член Дніпровської археологічної експедиції Наркомпросу України (у 1928–1932 рр. працювала на місці будівництва Дніпрогесу), дослідник під керівництвом академіка Д. І. Яворницького здійснив свої перші археологічні відкриття [126]. Результати експедиції високо оцінили у науковому світі – зокрема музейник і археолог Петро Курінний, уродженець Черкащини, вважав, що унікальність зібраних археологічних матеріалів перевершила археологічні зібрання музеїв України за сто років.

Після захисту дисертації з грудня 1933 р. до травня 1934 р. Т. Тесля працював у Дніпропетровському історичному музеї, у складний для колективу час після звільнення з посади директора Д. І. Яворницького та постійних арештів колег [55]. Отримавши призначення на посаду завідувача відділу в Центральному історичному музеї ім. Т. Шевченка, який знаходився на території Києво-Печерської лаври у Києві, він долучився до розкопок залишків Десятинної церкви. 29 жовтня 1937 р., під час чергової кампанії з виявлення «ворогів народу» в музеях, Т. Теслю заарештували. На допитах вченого

звинувачували у шкідницькій музейній діяльності, контрреволюційних зв'язках з академіком Д. Яворницьким, завідувачем відділу образотворчих мистецтв та музеїв Раднаркому УРСР В. Знойком, археологом В. Грінченком. Пригадали музейнику самовільний вихід із членів партії ВКП(б) у 1928 р. на знак протесту проти порушення принципів внутріпартійної демократії [864, с. 481–485].

За сфабрикованою справою про участь у антирадянській націоналістичній терористичній організації Трохима Теслю 17 листопада 1937 р. засудили до розстрілу. Вирок виконано опівночі 27 листопада 1937 р. Дружині ж повідомили, що чоловіка засудили до десяти років таборів без права листування. У 1956 р. на її запит про долю чоловіка прийшла відповідь, що Трохим Тесля помер у таборі 18 грудня 1942 р. Того ж року справу було закрито за відсутністю складу злочину. І лише згодом, уже в незалежній Україні, після оприлюднення Службою безпеки України документів про «спецзону НКВС» у Биківнянському лісі, стало відомо про поховання десятків тисяч розстріляних з осені 1936 р. до осені 1941 р. Вірогідно, що Трохима Трохимовича Теслю поховано у лісі під Києвом [751].

На Уманщині традиція збирання пам'яток, як зазначав Петро Курінний, сформувалась в Базилянському монастирі, де зберігалась поважна нумізматична колекція. Спробу створити музей здійснив у 1906 р. видатний вчений, на той час вчитель чоловічої гімназії та організатор гуртка любителів старовини Данило Щербаківський, та через заборону місцевої влади музейний заклад не постав. За даними П. П. Курінного, Історико-археологічний музей в Умані створено у 1917 р., а у звіті до Музейної секції Археологічного комітету Всеукраїнської академії наук зустрічаємо відомості про Соціально-історичний музей Уманщини, фундатором та завідувачим якого у 1921 р. був саме П. П. Курінний.

Музезнавець, археолог, етнограф та пам'яткоохоронець Петро Петрович народився 1 травня 1894 р. в Умані, у родині адвоката. Зростав у середовищі відомих українських діячів П. Демуцького, А. Гончара, В. Суровцова. Під час навчання у гімназії, завдячуючи урокам видатного вченого Д. Щербаківського,

його наставника в науці, захопився археологічними дослідженнями, брав участь у розкопках на Черкащині, зокрема поблизу с. Кочержинець віднайшов рештки поселення трипільської культури. У 1913 р. вступив до Київського університету, тісно спілкувався з вченими Д. Запольським, В. Данилевичем, П. Смірновим, проводив археологічні дослідження разом з відомими вченими Б. Фармаковським, М. Біляшівським, В. Хвойкою, активно займався пам'яткоохоронною роботою, із М. Біляшівським та І. Свенціцьким працював над статутом і створенням Центрального комітету охорони пам'яток старовини та мистецтв. З 1918 р. учителював в Умані, у 1921 р. призначений директором Уманської чоловічої гімназії ім. Б. Грінченка, разом з учнями продовжував досліджувати околиці Умані. І водночас організував Соціально-історичний музей Уманщини. Розміщувався заклад в будівлі Першої трудової школи, де одну кімнату займали археологічна та історична колекції, а шість кімнат і коридор виділили під картинну галерею.

Музей утримувався за благодійні кошти, штат складався з однієї особи – посади завідувача. Петро Курінний залучав до роботи музею школярів та місцевих мешканців, публікуючи в пресі короткі інструкції про запис народних пісень, колядок, щедрівок, казок, збирання предметів старовини. Докладаючи чимало зусиль, директор проводив значну пошукову роботу, вважаючи, що збереження культурної спадщини є запорукою існування української нації. Діяльність закладу включала також систематизацію та реставрацію музейних предметів, екскурсійну роботу, проведення археологічних та етнографічних експедицій в околицях Умані, а саме – дослідження білогрудівського могильника та козацьких городищ, створення філій в селах Дзенгелівка та Кузьмина Гребля. У започаткованих записках «Вісник музею» друкувались результати роботи, зокрема – про працю над археологічною мапою Уманщини, про обстеження курганів, які мали розорати для сільськогосподарських потреб [174, с. 5]. За публікаціями збірника можна відтворити склад колекцій музею: рідкісні археологічні знахідки палеоліту, неоліту, трипілья, скіфського періоду, унікальні документи XVII–XVIII ст. та стародруки XVI–XIX ст., живописні

полотна майстрів світового та українського мистецтва. До музею перевезли колекцію графа Потоцького з його маєтку в м. Тальному. Збираючи благодійні кошти, Петро Курінний наполегливо розбудовував музей, домігся для нього державного статусу, виділення окремого приміщення – колишньої приватної лікарні терапевта Матильди Піотровської. У цій будівлі – пам'ятці архітектури початку ХХ ст. – музей перебуває і сьогодні. Дослідник склав у 1918 р. перший покажчик музею, який документально засвідчує зміст фондової колекції закладу [488], а перша інвентарна книга музею з описом майже 1000 од. зб., започаткована П. Курінним, розкриває унікальність і самобутність зібраних пам'яток історії та культури.

У 1924 р. за пропозицією музейників О. Новицького та М. Біляшівського археолог переїхав до Києва, де очолив Музей культур і побуту на території Києво-Печерської лаври. Згодом став вченим секретарем Всеукраїнського археологічного комітету при ВУАН, займався дослідженням трипільської, білогрудівської культур, околиць Києва, Чернігова, Переяслава, Канева. Науковець опікувався збереженням Києво-Печерської лаври, а щоб запобігти її пограбуванню більшовицькою владою, запропонував створити заповідник. У 1926 р. П. Курінного затвердили директором Державного історико-культурного заповідника «Всеукраїнський музейний городок». Він проводив титанічну роботу зі збереження лаврських цінностей, налагодив науково-дослідну діяльність у закладі, організував реставраційну майстерню, намагався долучити до заповідника Софійський собор, врятувати Межигірський монастир, в якому по-варварськи зруйнували іконостас XVII–XVIII ст. роботи І. Григоровича-Барського [489]. Очолюючи редакцію журналу «Український музей», дослідник постійно публікував на його сторінках матеріали про стан музейної справи в Україні.

У 1932 році Всеукраїнське музейне містечко комісією ЦК КП(б)У було звинувачене в «українському націоналізмі», директор опинився під загрозою арешту. У 1933 р. П. Курінного разом із відомими музейниками Ф. Ернстом, К. Мощенком, В. Козловською, М. Рудницьким таки заарештували,

звинувативши у антирадянській діяльності, використанні музеїв у націоналістичній пропаганді. Вчений під жорстким тиском визнав себе винним, його відпустили, заборонивши п'ять років займатися фаховою діяльністю. П. Курінному довелося працювати на рудниках у Кривому Розі. Після закінчення терміну покарання він зміг повернутися до археологічних досліджень. У 1938-1941 рр. працював у Інституті археології АН УРСР, Центральному історичному музеї. Під час гітлерівської окупації працював інспектором охорони пам'яток міської управи у Харкові, у 1942 р. – заступником директора Краєвого музею первісної та стародавньої історії в Києві [839]. У 1943 р. йому вдалося відвідати Умань, де він був вражений руйнацією музею. Після війни П. П. Курінний проживав у Німеччині, викладав в Українському вільному університеті, був редактором «Українського збірника» (видано 17 випусків), у 1947 р. обраний дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка, 1951 р. – Міжнародної вільної академії наук у Парижі, досліджував українську культуру періоду трипілля, Київської Русі. Помер 25 жовтня 1972 р. у Мюнхені [66, с. 170–172]. Праці вченого суттєво збагатили наукові дослідження культури України.

Краєзнавчий музей в Умані пережив тяжкі часи політичних репресій, зазнав руйнувань у воєнні роки. У 1935 р. на базі музею створили Міжрайонний науково-дослідний краєзнавчий музей, у сферу діяльності якого входило налагодження музейної справи на території 15 прилеглих районів. Такі завдання суттєво розширювали масштаби та зміст роботи. Проте командно-адміністративні методи управління в музейній справі та репресивна політика щодо «націоналістичних елементів» у музеях призвели до згасання науково-дослідної роботи, кадрових змін у закладі. 4 грудня 1937 р. працівника Уманського краєзнавчого музею М. І. Метельського засудили до розстрілу. Важкі випробування випали на долю Григорія Юхимовича Храбана – директора Уманського музею у 1956–1958 рр., одного з тих, хто звинувачував П. Курінного у співпраці з окупантами. Він приїхав до Умані у березні 1934 р., після навчання у Київському інституті соціального виховання (нині

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова), працював директором Уманського педагогічного технікуму. У липні 1938 р., перебуваючи на посаді завідуючого Уманським районним відділом освіти, Григорій Храбан був заарештований і засуджений до восьми років виправно-трудоих таборів, покарання відбував у Солікамську та Красновішерську [277; 278; 279]. Після повернення у серпні 1946 р. до Умані та заборони працювати в освітній галузі змушений був заробляти на життя бухгалтером у місцевій артілі. Та у січні 1950 р. Григорія Юхимовича знов заарештували. Півроку він провів у Лук'янівській в'язниці в Києві, доки не отримав вирок – довічне поселення в Красноярському краї. Рішенням Черкаського обласного суду 26 листопада 1955 р. Г. Храбана реабілітували. У серпні 1956 р. він повернувся до Умані і був призначений директором краєзнавчого музею. Дослідник поринув у вивчення архівних джерел з історії Уманщини, здійснював археологічне обстеження західної частини Черкаської області, готував путівники «Умань» (1968, 1979, 1982, 1985 рр.), плідно працював як член редколегії фундаментального видання «Історія міст та сіл. Черкаська область», очолив районне Товариство з охорони пам'яток історії та культури. 20 січня 1990 р. Григорій Юхимович Храбан помер. Похований в Умані. У Державному архіві Черкаської області зберігається фонд Г. Ю. Храбана з документами, які характеризують його наукову та творчу діяльність [1016].

Приміщення Уманського музею, а саме флігель, мезонін та фондосховище, постраждали у 1941 р. під час бомбардування, назавжди зникли збірки Хоткевича та Жолкевського, документи Потоцьких, Книга Барської конфедерації. У роки окупації до Німеччини вивезли 300 картин видатних художників Яна Матейка, Бернарда Строцці, Івана Айвазовського, п'ять офортів Рембрандта, стародруки, рукописні книги та інші музейні цінності. Загалом музей втратив понад 12 тисяч цінних пам'яток [197]. Копіткою працею співробітників музею частина фондів була відновлена, музей розпочав роботу в червні 1944 р., тепер його збірки нараховують близько 50 тис. од. зб.

Репресивна машина зламала долю старшого наукового співробітника

Уманського краєзнавчого музею Надії Віталіївни Суровцової, відомої музейниці, історика, філософа, письменниці, перекладача, громадського діяча. Постать Надії Віталіївни нерозривно пов'язана з історією та культурою Умані ХХ ст., її діяльність мала вагомий вплив на соціокультурний простір не лише міста, але й України. Народилася Н. В. Суровцова 18 березня 1896 р. у Києві в сім'ї юриста. У 1903 р. родина переїжджає до Умані. Після гімназії Надія вступає на історико-філологічний факультет Петербурзького університету. Роки навчання співпали із активною громадською роботою в українському лазареті під час Першої світової війни, студентському земляцтві, підпільному українському університеті. У 1917 р. Надія Суровцова повертається в Україну, продовжує навчання у Київському університеті, займається перекладацькою практикою, долучається до діяльності Української Центральної ради, працює у Департаменті в справах біженців при Генеральному секретаріаті внутрішніх справ.

Наприкінці 1918 р. вона виїжджає до Австрії, де після закінчення філософського факультету Віденського університету захищає дисертацію «Богдан Хмельницький та ідея української державності» і стає доктором філософії. Надія Віталіївна займається активною громадською діяльністю у міжнародних жіночих організаціях, плідно працює над перекладами зарубіжних та українських авторів, відвідує США, Канаду, щиро сприймає ідеї рівності та братерства й вступає до лав Австрійської комуністичної партії. Врешті у квітні 1925 р. переїжджає до Москви. Згодом у Харкові працює у ВУФКУ, РАТАУ, Головліті, кіноуправлінні. Водночас вступає до аспірантури відомого історика Дмитра Багалія. На прохання Міністерства закордонних справ СРСР разом із колишнім членом уряду Західноукраїнської Народної Республіки Семеном Вітиком підготувала матеріали про українських діячів, що перебували за кордоном [206, с. 366–368]. На жаль, лише після арешту у листопаді 1927 р. Надія Суровцова збагне, з якою метою збирались ці дані. 28 травня 1928 р. її звинуватили у польсько-німецькому шпигунстві й засудили до п'яти років ув'язнення на Соловецьких островах. У 1936 р. вона влаштувалася на роботу в

Архангельський краєзнавчий музей, одружилася з Дмитром Олицьким, та у листопаді її знову заарештовують, чоловіка через півроку розстріляли. Жінка, змінюючи пересильні тюрми Вологодська, Іркутська, Владивостока, опиняється на Колимі, не знаючи, що стала вдовою. Після звільнення у 1942 р. вона до 1954 р. важко і наполегливо боролася за повернення в Україну. У листі з чужини до свого вчителя Кіри Данилової вона писала: «Про Україну і мрії боляче... Туди б я в будь-яку діру згодна. Тільки б побачити ще раз землю, сонце, дихнути повітрям ще раз» [791, с. VI; 996, арк. 1–3]. Зверталася також до відомих діячів за підтримкою. Завдячуючи сприянню Павла Тичини, Надію Суровцову реабілітували 1957 р.

Повернувшись до Умані після 29 років неволі (з них 13 років ув'язнення та 16 років заслання), вона із сестрою чоловіка оселилася у батьківському будинку, який спершу їй довелося відсудити у чужих людей. Давала приватні уроки іноземних мов, згодом очолила Уманську організацію Товариства охорони пам'яток історії та культури. Плідною була робота Н. В. Суровцової в Уманському краєзнавчому музеї. Її захоплювали історія та культура міста, виступи музейниці на конференціях та зібраннях завжди відзначалися не лише глибоким аналізом поставленої проблеми, але й конкретними пропозиціями щодо її вирішення. Досліджуючи історичні пам'ятки Умані, вона розробляла захоплюючі екскурсії містом, особливо приваблювали відвідувачів її розповіді в улюбленому Софіївському парку. Багато років натхненної праці вона віддала реставрації занедбаної пам'ятки пізнього класицизму – костелу Успіння Пресвятої Богородиці (1826 р.) [998, арк. 1–3]. Після відновлення будівлі тут відкрили Уманську картинну галерею, де представлено західноєвропейське та українське мистецтво XIX – початку XX ст. Не полишала Н. В. Суровцова роботи над спогадами про майже тридцять років гірких випробувань, а її помешкання, незважаючи на постійний нагляд караючих органів [997, арк. 1–2], стало духовно-інтелектуальною меккою української інтелігенції. Померла Надія Віталіївна 13 квітня 1985 р., похована в Умані [607]. Вшановуючи пам'ять видатного культурного та громадського діяча, 30 вересня 2005 р. в

Умані відкрили меморіальний музей-квартиру Надії Віталіївни Суровцової, де зберігаються її документи, світлини, особисті речі, епістолярна спадщина, бібліотека із 500 книг, журналів та брошур. Тут представлена колекція картин, подарованих друзями та створених самою Суровцовою.

Зазнала репресій організатор і перший директор Звенигородського районного краєзнавчого музею ім. Т. Шевченка Софія Мефодіївна Терещенко – дійсний член Етнографічної комісії Всеукраїнської академії наук, художник, етнограф, краєзнавець. Народилася Софія Мефодіївна 26 серпня 1875 р. у с. Попівка на Звенигородщині у бідній родині. Мати рано стала вдовою, але намагалась дати дітям освіту: Софія та її брати Нифонт, Каленик обрали художнє мистецтво, а сестра Галина була аспіранткою відомого етнолога Федора Вовка [330].

З розгортанням революційних подій в Україні С. Терещенко перервала навчання в Художній академії у Петрограді і повернулася на Звенигородщину, де працювала вчителем. У 1920 р. спільно з братами-художниками Калеником і Никоном заснувала художню школу імені Тараса Шевченка в Звенигородці, де згодом виник музей історії та культури краю. Фонди його поповнювалися речами, які приносили місцеві мешканці, а також зібраними в краєзнавчо-етнографічних експедиціях Звенигородщиною, під час яких від старожилів записували місцеві звичаї, обряди, вірування, пісні, народні перекази. У 1922 р. дослідники звернулися до членів Наукового історичного товариства Нестора-літописця щодо можливості проведення археологічних розкопок козацьких могильників поблизу с. Попівка Рижинівської волості, де після оранки знаходили багато предметів старовини. Роботу Софії Терещенко відзначив академік Агатангел Кримський, який знайомився із записами дослідниці, надавав фахові консультації та рекомендації. Вона підготувала унікальний народний календар з детальним описом усіх свят «Звенигородщина – Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного» під редакцією А. Кримського. У 1930 р. у Києві вийшли лише сигнальні примірники збірника. На замовлення Етнографічної комісії ВУАН

досліджувала феномен українського чумацтва. Наукова праця була опублікована 1931 р. у збірнику «Матеріали до вивчення виробничих об'єднань» під редакцією академіка А. Лободи. У виданні ім'я автора не зазначалось: у жовтні 1929 р. С. Терещенко була заарештована [281, арк. 1–232].

На допитах від дослідниці вимагали компрометуючих матеріалів на А. Кримського та інших колег. Як записав у документах справи слідчий Чередниченко, вона ні про кого не сказала погано, не бажаючи бути зрадницею та зашкодити людям. Софію Мефодіївну за наслідками інспірованого процесу над учасниками «Спілки визволення України» постановою Особливої наради ДПУ УРСР від 12 березня 1930 р. вислали на чотири роки до Казахстану. Та після закінчення терміну заслання у 1935 р. її справу переглянули ще раз, засудивши до трьох років виправно-трудових таборів, у 1941 р. її перевели на заслання до міста Джамбула [522].

Софія Терещенко і тут не полишала пошукової роботи. Вона відвідала місця, де на засланні перебував Т. Г. Шевченко, збирала спогади, робила замальовки, через брата Каленика передала до Звенигородського музею цінні речі, пов'язані з життям Кобзаря. Повернулася із заслання у 1944 р., через чотири роки, 31 серпня 1948 р., С. М. Терещенко померла. Реабілітована посмертно постановою пленуму Верховного Суду УРСР від 15 червня 1973 р. Вшановуючи подвижницьку працю С. М. Терещенко, земляки та науковці в 2010 р. встановили на могилі музейниці пам'ятний знак [330].

За музейну діяльність постраждав учитель історії П. В. Авраменко із с. Лихоліти Чорнобаївського району. Він проводив велику краєзнавчу роботу серед учнів. Залучав їх до дослідження рідного краю, зокрема проводив з юними краєзнавцями археологічні розкопки поблизу села. Зібрані матеріали краєзнавчих та археологічних пошуків лягли в основу створеного в школі історико-археологічного музею. Для сталінського режиму така діяльність розглядалась як контрреволюційна і націоналістична. У 1937 р. П. В. Авраменка заарештували як «ворога народу» і ув'язнили, де він

наступного року помер. Краєзнавчий архів дослідника і музейника працівники НКВС знищили [570, с. 36–37].

Політичні репресії серед музейників засвідчують ті ж негативні тенденції, що були характерні для всієї політики тоталітарної держави. Знищення досвідчених музейників та дослідників призвело до нівелювання професійного рівня музейних працівників, завдали значних втрат культурному надбанню суспільства. Розправившись із музеєзнавцями, сталінський режим зруйнував процес розвитку наукових досліджень та теоретичних напрацювань у музейній справі. Внаслідок репресій штучно перервався зв'язок між поколіннями музейних фахівців, порушено тяглість традицій в українському музейництві. Лише нині маємо змогу опанувати досвід видатних учених, мистецтвознавців, пам'яткоохоронців, музейників, імена яких упродовж десятиріч радянської доби були викреслені зі скрижалей національної пам'яті. Життєпис кожного – персоніфікований зріз історії музейної справи України, її звитяжних і трагічних сторінок.

3.3. Музейництво в західних областях України

На західноукраїнських землях наприкінці XIX та в перші десятиліття XX ст. у непростих соціально-політичних та економічних умовах, але у традиціях європейського суспільства, сформувався значний інтелектуальний потенціал, носієм якого була інтелігенція краю. Різкі зміни історичних реалій у вересні 1939 р., грубе впровадження ідеологічних догм тоталітарної системи викликали несприйняття «нових порядків» переважною більшістю населення Галичини. Репресивні заходи щодо так званих «класово ворожих елементів» зводились насамперед до ліквідації або депортації значної частини представників національно свідомих верств громадськості. Протягом вересня 1939 р. – травня 1941 р. органами НКВС у західних областях УРСР було заарештовано 65 тис. осіб; лише за січень – травень 1941 р. із 5 064 засуджених кожен десятий отримав вищу міру покарання – розстріл [504, с. 141]. Впродовж 1940–1941 рр. із західних областей України було вивезено близько 10 % населення [518,

с. 586]. Прискіпливу увагу тоталітарної системи першою відчула на собі інтелігенція.

В українській історіографії проблема взаємодії влади та інтелігенції в умовах тоталітарної системи досліджена у працях українських істориків В. Даниленка, О. Рубльова, Ю. Черченка, Ю. Шаповала, Г. Касьянова, В. Барана, Т. Марусик, М. Литвина, О. Луцького, П. Франка, І. Федущак, Б. Яроша, І. Біласа та ін. У зарубіжній літературі означеній проблемі присвячені, зокрема, дослідження Ю. Аксьонова, Є. Добренка, О. Зубкової, Б. Кравченка, Дж. Бьорца, В. Гана, К. Фармера, в яких аналізується наступ «сталінського соціалізму» на інтелігенцію та його наслідки в галузі культури.

Характеризуючи становище інтелектуальної еліти в контексті тоталітарної системи, не можемо обминути такої важливої галузі культури, як музейництво. Тема репресій серед музейників та нищення музейних колекцій у радянську добу частково розглядаються в роботах О. Рубльова, Т. Марусик, С. Білоконя, С. Кота, М. Петровського, О. Долинського, Т. Себти та ін. Музеям Західної України присвячені також публікації І. Давид, А. Крутоус, О. Перелигіної, В. Бойка, Л. Коваль у випусках «Наукових записок Львівського історичного музею», М. Батога, О. Сидора, Д. Посацької у «Літописі Національного музею імені Андрея Шептицького у Львові», низка окремих розвідок в інших наукових та періодичних виданнях. У даному підрозділі досліджується широкий спектр ставлення комуністичного режиму до музеїв Львівщини, Тернопільщини, Івано-Франківщини, Рівненщини та Волині (з вересня 1939 р.), Буковини (з 1940 р.) та Закарпаття (з 1945 р.), які, після входження їх до УРСР, опинилися в жорстких лещатах партійних органів та під прицілом НКВС. Висвітлюються фатальні наслідки ідеологічного тиску на діяльність музейних працівників, вилучення цілого пласта культурної національної спадщини через знищення унікальних пам'яток музейної скарбниці.

У планах керівних органів СРСР щодо форсованого насадження радянської влади на західноукраїнських землях Львову, як суспільно-політичному і культурному центру, приділялась особлива увага. Щоб встановити тотальний

контроль над інтелігенцією, сталінський режим запровадив жорстку політику ліквідації непокірних та ненадійних, інших намагався перетворити на слухняний засіб у реалізації своїх планів. Арешти, ув'язнення, депортації, фізичне знищення, цькування неблагонадійних, звільнення з роботи – це далеко не повний перелік засобів так званої радянської західних областей України. Під репресивні жорна потрапили всі професійні групи інтелігенції, серед них і музейники – високоосвічена, професійна, національно свідомою частиною суспільства.

Уже з перших днів просування Червоної армії землями Західної України, як згадує тодішній директор бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові В. Дорошенко, були по-варварськи розграбовані, знищені, спалені (і не тільки через «буржуазну ідеологію», а й просто – щоб армійські онучі висушити!) унікальні збірки пам'яток культури, книг, архівних документів. Зокрема, на Львівщині пропали цінні матеріали відомих музейних колекцій у Підгірцях, Медиці, Хирові, Прилбичах, Крехові, Перемишлі. У Львові понищені багато книгарень, художні галереї, бібліотеки і архіви відомих меценатів Потоцьких, Дідушицьких, Голуховських, Наукового товариства ім. Шевченка, прискіпливо вилучалась українська національна та релігійна література, навіть ноти українських композиторів на релігійні теми підлягали спаленню [298, с. 235–242]. Під гаслом викорінення культурно-освітніх традицій припинено діяльність більшості громадських організацій, зокрема «Просвіти» і «Союзу українок», молодіжних спортивних товариств «Сокіл» і «Луг», українських періодичних видань. Під виглядом «саморозпуску» ліквідовано Наукове товариство ім. Шевченка з «оригінальною» аргументацією: і без НТШ «для західних областей УРСР створені винятково сприятливі умови для всебічного розвитку і розквіту радянської науки і культури» [729, с. 79–84]. Практично упродовж місяця були ліквідовані всі політичні партії та громадські об'єднання, закриті релігійні установи. Під пильним ідеологічним прицілом опинилися і музейні заклади.

Музейна справа у Львові та на Львівщині у різні історичні періоди

функціонувала в умовах держав, у складі яких перебувала Галичина: Польщі (XIV–XVIII ст.), Австрії (1772–1918 рр.), Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 р. – липень 1919 р.), знову Польщі (до вересня 1939 р.), СРСР (вересень 1939 р. – червень 1941 р.), нацистської Німеччини (червень 1941 р. – липень 1944 р.), СРСР (з липня 1944 р. і аж до розпаду комуністичної імперії у 1991 р). Видатний український музеолог Іларіон Свенціцький у своїй книзі «Про музеї і музейництво» (перша україномовна наукова праця з питань музеології і українського музейництва) зазначив: «В Україні усе музейництво – витвір особових (тобто, особистих, приватних. – Авт.) старань та коштів, до яких у виключних випадках причинюється дечим держава. Галицька Україна довгі часи не користувалася ніякою – ні державною, ні національно-самоуправною незалежністю, тому в Галичині було стільки музеїв, скільки старинних монастирів та церковок, де зберігались цінні пам'ятки: книги, ікони, золоті та дорогоцінні предмети церковного вжитку, тканини тощо» [785, с. 21].

Важливо відзначити при цьому, що музейництво на західноукраїнських землях, попри їх колоніальну приналежність, розвивалось у контексті європейських культурно-мистецьких тенденцій. Практика меценатства та приватних збірок набула поширення в Європі ще з XVIII ст., а на початку ХХ ст. відбувається формування музейних професійних структур. У Польщі засновуються Спілка музеїв, Красзнавче товариство, згодом створено Музейну раду, збираються з'їзди, конференції представників музеїв [513, с. 37–42]. Музейництво Галичини, яку колонізатори сприймали як невід'ємну частину метрополії, певною мірою підтримувалось державою та ініціативою заможних громадян, опираючись на організаційну, видавничу базу та ентузіазм знавців музейної справи. Так, у 1823 р. граф Ю. Оссолінський заснував у Львові Заклад ім. Оссолінських – «Оссолінеум», куди згодом увійшла бібліотека Павліковських, 1870 р. відкрився Музей ім. Любомирських [768, с. 12–15], колекціонер В. Дідушицький у 1893 р. започаткував створення Природничого музею [1015, с. 12–28]. Постали музеї Баворовських, єврейської та вірменської

національних общин, музей шкільництва тощо.

Українське музейництво такої державної чи гуманітарної підтримки не мало. Однак українська інтелігенція наполегливо зберігала, колекціонувала, досліджувала свої історичні джерела. Серед перших українських збирачів у Галичині впродовж XIX ст. І. Свенціцький у названому вище дослідженні визначає: українського історика, архівіста, етнографа, члена-кореспондента Петербурзької академії наук Дениса Зубрицького (1774–1862), каноніка Перемишльської єпархії Української греко-католицької церкви, автора першої в Галичині «Граматики української мови» Івана Могильницького (1777–1831), історика і церковного діяча Михайла Гарасевича (1763–1836), першого кардинала-українця, Галицького митрополита Михайла Левицького (1774–1858), професора-українця Львівського університету, автора «Зведеного Галицько-руського літопису 1500–1777 рр.» Антонія Петрушевича (1821–1913) [785, с. 22–23]. Сприяли появі нових музейних осередків національно-культурницькі товариства, і серед них – славнозвісна «Руська трійця»: Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Іван Вагилевич, які, за визначенням Івана Франка, увійшли в українську історію як будителі національного відродження. У 1872 р. зусиллями української інтелігенції у Львові було відкрито Народний дім, національно-просвітницьку установу, і вже у 1870-х рр. тут почав формуватися історико-етнографічний музей, збіркою якого заопікувався уже згадуваний історик А. Петрушевич. 1869 р. Українське культурно-освітнє товариство «Просвіта» також заснувало музей, який у 1913 р. увійшов до складу Національного музею у Львові. Фундатором Ставропігійського музею у 1888 р. після відкриття Ставропігійським інститутом виставки у Львові, де експонувалось 887 давньоруських пам'яток з навчальних закладів, церков і монастирів Галичини [794, с. 86–87], став професор Львівського університету І. Шараневич [407]. Видатний історик М. Грушевський у 1895 р. при НТШ створив музей з археологічною та етнографічною колекціями, якими опікувались В. Антонович, Ф. Вовк, М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк. У 1912 р. М. Грушевський особисто спроектував експозицію кожного залу музею,

а її художнє оформлення здійснив талановитий художник Михайло Бойчук (у 1937 р. разом дружиною художницею Софією Налепинською-Бойчук страчений у Києві). 1914 р. за підтримки НТШ музею виділено 12 кімнат у будинку Товариства [798, с. 161–171].

Музейництво поступово входить у наукову і духовну ауру Львова. Так виникли Історичний музей м. Львова (1892 р.), Львівська міська галерея мистецтв (1907 р.), Національний музей ім. короля Яна III Собеського (1908 р.). Львівська громада на чолі із професором Ю. Захарієвичем та громадським діячем Ф. Зем'ялковським заснували Міський промисловий музей (1874 р.). У дуже непростих і все ж відносно ліберальних політичних умовах австро-угорського правління митрополит Української греко-католицької церкви Андрей Шептицький власними коштами та внесками українського громадянства у 1905 р. створив Церковний музей, який 1911 р. перейменований на Національний музей у Львові. Фундатор закладу відзначив: «Національним музеєм називаю кожне місце, де зберігаються які-небудь свідчення національної культури» [1033, с. 5].

Численні збірки пам'яток знаходились при церквах, у приватних колекціях, а в перші десятиліття ХХ ст. зусиллями меценатів та громадських товариств музейна мережа регіону значно розширилась. У 1927 р. з ініціативи членів «Кружка рідної школи» у Яворові розпочав діяльність історико-етнографічний музей «Яворівщина», за участю дослідників М. Фільця, О. Харкова у 1931 р. створено товариство «Яворівщина», у Сокалі з 1930-х рр. діяв етнографічний музей «Сокальщина». До створення цих музеїв долучився знаний музеєзнавець І. Свенціцький. У Перемишлі у 1909 р. постав музей Товариства приятелів наук «Стривігор», цікаві і доступні для огляду та досліджень збірки пам'яток знаходилися у приватних колекціях графа Лянцкоронського та Хирівської єзуїтської школи. Фундатором музею «Бойківщина» у Самборі став у 1927 р. лікар В. Кобільник, який, за його ж висловом, «любив музей, як найлюбішу дитину». На базі музею та за стараннями його засновника у 1928 р. було утворено культурно-просвітницьке товариство «Бойківщина». Помер

благодійник і талановитий музейник у 1936 р. під час роботи над дев'ятим випуском часопису «Літопис Бойківщини» [784, с. 53], його справу продовжили музейник І. Филипчак та юрист В. Чуркевич. Предмети побуту та народного мистецтва лемків зберігались у музеї «Лемківщина» в Сяноці [608, с. 25], де в організації закладу брала участь місцева вчителька О. Добрянська, в майбутньому – співробітниця Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові і подруга видатної художниці Олени Кульчицької [443, с. 182–185]. З 1929 р. діяв Природничий музей у Трускавці, у 1932 р. розпочав роботу Стрийський музей «Верховина», заснований Р. Домбчевським при підтримці колекціонера О. Сілецького [768, с. 15–16]. Музейна мережа краю розвивалася здебільшого завдяки підтримці меценатів, ініціативі колекціонерів та національно-культурницьких товариств. Як бачимо, українське музейництво в Галичині навіть в умовах національної бездержавності було важливим фактором історичного пізнання, національного самоусвідомлення, освітнього та естетичного розвитку.

Зрозуміло, що такі глибокі традиції увійшли в непримиренну конфронтацію з ідеологією комуністичного режиму. Музейна політика радянської влади зводилась до підпорядкування музейних і приватних колекцій державі та націоналізації їх, закриття багатьох з них чи перейменування, перерозподілу та розпорошення збірок. Цікава деталь для дослідників: якщо у 1938 р. на західноукраїнських етнічних землях діяв 71 музейний заклад, то в офіційних апеляціях радянської влади за 1940 р. фігурують уже 125 музеїв. В інших подібних звітах наводиться кількість новостворених радянською владою музеїв – 26 закладів [555, с. 40, 284]. Комісари від культури не морочили собі голови заради показників: ділили музейні збірки на дві-три, вилучаючи при цьому «націоналістичні елементи», придумували нові назви для відомих музеїв – і таким чином, по суті, знищуючи музеї, у релятивній статистиці показували зростання їх кількості ледве чи не втричі. У Львові до початку Другої світової війни діяло 25 музеїв, 8 архівів, понад 60 бібліотек (зустрічається цифра 84 [196, с. 224]), понад 70 приватних колекцій, серед останніх були міські,

конфесійні, приватні та корпоративні [471, с. 7].

Постанова Раднаркому УРСР від 8 травня 1940 р. «Про організацію державних музеїв і бібліотек» визначала, що музеї стали складовою державної політики [479, с. 813–815], тим самим перетворюючи їх в інструмент ідеологічного впливу на суспільство. Відповідно з постановою влади, яка неприховано запроваджувала пропагандистський підхід до музеїв, на основі діючих установ створювались «нові» музеї: у Львові – Державний обласний історичний музей, Державний обласний етнографічний музей, Державна обласна картинна галерея, Державний обласний музей мистецького промислу. При перейменуванні музеїв (поки що – перейменуванні, бо далі піде процес їх знищення) у Яворові, наприклад, музей отримав назву Державний міський етнографічний музей, у Сокалі – Державний міський краєзнавчий музей [483, с. 94–97], у Дрогобичі – Державний обласний краєзнавчий музей «Дрогобиччина», у Перемишлі – Історико-етнографічний музей, у Самборі – Державний міський історико-етнографічний музей, у Стрию – Державний міський краєзнавчо-етнографічний музей. Усі – державні і водночас позбавлені своєї суті як акумулятиву національної історичної пам'яті.

Наприкінці 1939 р. внаслідок націоналізації, реорганізації та ліквідації музеїв у Львові діяли тільки п'ять закладів, між якими нашвидку розподілили наявні музейні і приватні збірки, не забезпечивши їх при цьому ні відповідними приміщеннями, ні належною охороною, ні створенням фондів запасників, внаслідок чого унікальні колекції нерідко зазнавали варварського знищення або просто розкрадалися. Таке «одержавлення» музейних збірок призводило до руйнації цілісності музейних колекцій, знищення значної частини історико-культурних пам'яток, ліквідації самотніх музейних закладів. Цілком природно, що така «радянська» музейництва, як важливої галузі суспільного життя, науки і культури, викликала протест громадянства, зокрема представників інтелігенції, відомих учених і музейників. Так, на початку 1940 р. багаторічний директор Національного музею професор І. Свенціцький, занепокоєний долею знаменитої колекції в колишньому палаці австрійських

намісників Галичини Голуховських (нова влада терміново створила тут Будинок піонерів), звернувся до облвиконкому з клопотанням негайно передати мистецьку збірку до картинної галереї, бо інакше вона «без фахового догляду може бути знищена і загине» [172, с. 90–96].

Наприкінці вересня 1939 р., тобто уже через тиждень після входження Червоної армії до Львова, було закрито унікальний заклад – Музей історично-воєнних пам'яток Наукового товариства ім. Шевченка: з причини, як стверджували ексекutori, «націоналістичного змісту його збірки». Основною темою музею була історія українського війська, у формуванні колекції ще з кінця ХІХ ст. брали участь голова НТШ М. Грушевський, видатні його діячі І. Франко, О. Барвінський, бібліотекар Товариства О. Назарієв. Відділ воєнної історії у складі Культурно-історичного музею НТШ, який із 1927 р. очолював відомий вчений-археолог Я. Пастернак, був створений у 1936 р. Упорядкуванням матеріалів займався доктор Б. Гнатевич при підтримці товариства «Молода громада», в якому об'єдналися ветерани Української Галицької армії та армії УНР, а також видавництво «Червона калина», засноване провідними діячами Українського Січового стрілецтва. Відділ спершу розміщувався у двох кімнатах, його матеріали розповідали про історію Галичини австрійської доби, національно-визвольні змагання 1918–1920 рр., а з травня 1937 р. він діяв як окремий Музей історично-воєнних пам'яток НТШ. Для його розбудови було обрано музейну управу на чолі з професором І. Крип'якевичем та створено комісію для організації наукових досліджень, куратором у ній працював науковий секретар комісії з історії України НТШ О. Прицак, а управителем став історик І. Карпинець. Уже в травні 1938 р. експозиція музею займала шість кімнат у приміщенні Українського товариства допомоги інвалідам Першої світової війни, фонди музею нараховували 3 524 одиниць. Тут знаходились особисті речі С. Петлюри, Є. Коновальця, А. Мельника, Р. Дашкевича та інших провідників національно-визвольного руху, відзнаки і військові реліквії Українських Січових стрільців та Української Галицької армії, художні полотна І. Труша, Ю. Перфецького, І. Іванця,

П. Холодного [82, с. 33–44]. На утримання музею власні кошти жертвували відомі науковці О. Антонович, І. Крип'якевич, О. Пріцак, В. Левицький, В. Трембіцький, а також низка українських товариств та організацій [415, с. 39–42]. Радянська влада, припинивши діяльність НТШ, ліквідувала і всі його музейні фонди. У доповідній записці члени спеціальної групи ЦК КП(б)У рекомендували: Музей українського війська закрити як націоналістичний. Тривалий час унікальна колекція вважалась знищеною, однак у 1995 р. співробітники Львівського історичного музею віднайшли у закритих за радянських часів фондах частину розтровошеної збірки: збережена 351 од. зб. становить лише десяту частину втраченого.

Львівський державний історичний музей, один із «новостворених» на базі Історичного музею Львова був підпорядкований Народному комісаріатові освіти УРСР. До нього були передані цензуровані колекції музеїв НТШ, Національного музею імені короля Яна III Собеського, музейні збірки Ставропігійського товариства, князів Любомирських та інші, просіяні крізь ідеологічне решето, музейні фонди. Партійні функціонери, знявши з експозиційних вітрин справді неоціненні скарби музею, для огляду відкрили лише частину експозиції. Як «націоналістичний та антирадянський», був закритий цілий експозиційний поверх, де розміщувались матеріали Першої світової війни та періоду українських національно-визвольних змагань 1918–1920 рр.

Вирішуючи кадрові питання в музейній галузі, радянська влада на початках залучала до роботи представників місцевої інтелігенції, яких згодом піддавала репресіям. Серед них – видатний український історик, музейник, пам'яткоохоронець і меценат Олександр Чоловський, без завзяття та ініціативності якого музейне життя Львова було б не таким насиченим. Отримавши ґрунтовну освіту в університетах Львова і Відня, він наполегливо розвивав архівну і музейну справу у Львові. У 1915 р. під час окупації Галичини російськими військами О. Чоловський у числі 37 політичних заручників був депортований у Росію, до Львова повернувся у 1917 р. завдяки

Міжнародному Червоному Хресту, довгим шляхом через Фінляндію і Швецію. Продовжуючи розбудовувати львівське музейництво, він очолив Товариство шанувальників Львова, а з 1926 р. став директором Національного музею імені короля Яна III Собеського, Історичного музею м. Львова, Львівської міської галереї мистецтв. Зі створенням «нового» Львівського державного історичного музею видатного подвижника музейної справи перевели на посаду консультанта [472, с. 6–13].

В лютому 1940 р. у Львівському історичному музеї, за свідченням тодішнього директора К. Бадецького, із колишніх працівників музею залишилися лише один науковець та два технічних службовці. Штат музею, що нараховував 48 осіб, з них 26 наукових працівників, був оновлений повністю [474, с. 4–5]. До Львова були скеровані бригади наркомату освіти УРСР із числа музейних працівників Києва, Харкова, Дніпропетровська з конкретним партійним завданням: запроваджувати у музейництві західних областей України принципи соціалістичного будівництва. Директором музею на перших порах призначили відомого львівського археолога Я. Пастернака, але незабаром цю посаду зайняв відряджений до Львова директор Дніпропетровського музею революції С. Ліньов, який, окрім запопадливого виконання ідеологічних завдань у «перебудові» музейної справи на радянський лад, вирізнявся грубим, нестерпним і нешанобливим ставленням до співробітників та їхньої праці. У 1940 р. у складі такої ж бригади до Львова приїхав відомий у майбутньому історик Григорій Гербільський, якого з посади заступника директора з наукової роботи Дніпропетровського історичного музею призначили завідувачем відділу феодалізму. На відміну від деяких ортодоксальних колег, дослідник активно включився в науково-дослідну, експозиційну роботу, щиро зацікавився історією Львова, Галичини, а з початком Другої світової війни виїхав на схід. Повернувся до Львова у 1946 р., проте його професійний, науковий підхід до справи не сподобався партійним функціонерам, музейника перевели на викладацьку роботу до Львівського університету ім. І. Франка [528, с. 287–289].

Після реорганізації «по-радянськи» музейних збірок один із найкращих

музеїв Галичини, визнана у світі культурно-мистецька установа – Національний музей Львова був просто ліквідований і став відділом Львівської картинної галереї. У галерею були передані тільки твори живопису, графіки та скульптури, а значна частина музейних фондів, зокрема рукописні, архівні документи та книгозбірня, була розпорошена між «профільними» архівами та бібліотеками [705, с. 47–48], безпечіальному вилученню підлягали «ідеологічно шкідливі» матеріали, які або потрапляли до спеціальних фондів, або безслідно зникали, їх доля досі не відома. Таке «реформування» означало, по суті, тотальне знищення Національного музею.

Створення музею тісно пов'язано з іменем видатної постаті в історії України – митрополита Андрея Шептицького, який розцінював українську культуру як важливий засіб консолідації нації, можливість продемонструвати світові високу життєву силу народу. Задля збереження пам'яток давньої спадщини, зокрема творів національного сакрального мистецтва, він зініціював створення Церковного музею (1905 р.), заснованого на колекціях Церковно-археологічного музею при митрополичій канцелярії [676, с. 120–122]. 11 липня 1911 р. нотаріальним актом Шептицький офіційно змінив назву фундації на «Національний музей у Львові», 29 серпня цю назву своїм рескриптом затвердило Галицьке намісництво. Того ж року Кураторія музею (до її складу входили історики, мистецтвознавці, літератори, юристи, економісти, церковні діячі) за надані митрополитом кошти (34 080 доларів) придбала для закладу окрему віллу з садивою у центрі Львова, вул. Мохнацького, 42 (тепер вул. Драгоманова). 13 грудня 1913 р. відбулося «святочне відкриття збірок Національного музею для публічного ужитку» [794, с. 89].

На урочистій церемонії в промові «З історії і проблем нашої штуки (тобто: мистецтва. – Авт.)» Андрей Шептицький говорив «про значення національної культури у житті народу, про потребу музеїв у кожному цивілізованому суспільстві, про особливу функцію сакрального мистецтва і неповторність українського церковного малярства, будівництва, різьби тощо» [794, с. 90]. Завдання музею митрополит не обмежував лише колекціонуванням

антикваріату, а вбачав у ньому важливу роль у системі національного виховання, у формуванні в суспільстві поваги до власної історії, до духовних надбань попередніх поколінь [1034]. У вересні 1935 р. з нагоди 30-річчя музею на садибі було встановлено пам'ятник його фундаторові роботи українського скульптора Сергія Литвиненка. У повоєнні роки радянська влада неодноразово намагалася знищити монумент, під час однієї з таких спроб І. Свенціцький заступив пам'ятник собою. Однак у ніч з 9 на 10 серпня 1947 р. скульптуру підступно розбили, а уламки вивезли за місто [309, с. 574].

Створення національного музейного зібрання у Львові активно підтримала українська громадськість міста і краю. Видатний художник Іван Труш у публікації «Потреба українського музейництва» від імені інтелігенції Львова вітав створення музею «як джерела духовних і творчих сил». До музею увійшли збірки рукописів, стародруків, серед яких – єдина в Європі збірка друків кирилицею, рідкісні переклади Ф. Скорини, колекції старовинної зброї, золотарства, тканин, ікон, портретів, нумізматичних предметів. На базі музею було організовано Товариство наукових викладів імені Петра Могили, яке отримало статус своєрідного національного університету, завданням якого було поширення освіти серед широкого загалу, зокрема діяла програма лекторіїв за участю відомих митців. Музей набирав просвітницьких функцій, став впливовим центром громадського і культурно-мистецького життя, що й визначило його роль в утвердженні української національної ідеї.

Висвітлюючи музейницьку діяльність Андрея Шептицького, слід відзначити його глибоке розуміння суті і змісту музейництва, яке у багатьох позиціях співзвучне сучасному. Цьому сприяло тісне спілкування митрополита з мистецькою інтелігенцією, дослідниками старовини, музеєзнавцями, яких він всіляко підтримував. Музеолог Іларіон Свенціцький під впливом музейницької концепції свого наставника розглядав музей як «скарбницю творчості людини у зв'язку зі всесвітом, коли людина, як його атом, одночасно бачить силу розуму людини над цією видимою безкінечністю» [785, с. 27], підкреслюючи тим самим суспільно-виховну функцію музеїв.

Доля першого і довголітнього директора музею, видатного українського музеєзнавця, доктора філології, археолога, мистецтвознавця Іларіона Свенціцького (1876–1956) нерозривно пов'язана з історією цієї унікальної музейної і наукової фундації. Закінчивши математично-філософський факультет Львівського університету, він на запрошення доктора І. Шараневича впорядковував музей Ставропігійського інституту, захопився мистецтвознавством та культурною спадщиною, згодом слухав лекції у Петербурзькому університеті та в Археологічному інституті, працював у Народному домі у Львові під керівництвом вченого А. Петрушевича, який, власне, і порекомендував талановитого дослідника митрополиту Андрею для формування колекцій майбутнього музею.

Відомий вчений, людина зі стійким характером, І. Свенціцький попри всі історичні катаклізми залишався палким патріотом і громадянином. З початком Першої світової війни російська армія уже 3 вересня 1914 р. зайняла Львів, окупаційна влада встановила жорсткий режим щодо місцевого населення, були заборонені українські партії та громадські організації, преса. Як уже згадувалось, почалася депортація з Галичини відомих діячів освіти і культури, духовенства. 18 вересня був заарештований і вивезений спершу до Києва, а потім до Новгороду, Курська, Суздаля митрополит Андрей Шептицький. Уночі 30 червня 1915 р. з групою представників української інтелігенції вивезли до Києва й І. Свенціцького з сім'єю. Але, навіть перебуваючи під наглядом як заручник, він не перериває музейницької роботи. За сприянням відомого музеєзнавця Миколи Біляшівського, на той час директора Київського міського музею, І. Свенціцький працює в нього помічником, водночас невтомно збираючи колекцію і для поповнення фондів Національного музею у Львові.

До Львова І. Свенціцький повертається 28 лютого 1918 р. Під час польської окупації Східної Галичини за відмову присягати на вірність Польщі його звільнили з посади доцента Львівського університету, де він викладав перед війною. Вчений у 1921–1925 рр. читає лекції у Львівському таємному українському університеті, офіційно не зареєстрованому польською владою,

деякі заняття відбувалися в приміщеннях музею [496, с. 209]. Музеолог постійно дбав про молоду зміну фахівців музейної справи і зокрема – про підготовку спеціалістів для заснованого ним в Національному музеї реставраційного центру. Наприклад, у 1927 р. він у непростих політичних та фінансових умовах знайшов можливість відправити талановиту художницю і реставратора Ярославу Музику на кілька місяців на вишкіл у реставраційні майстерні при музеях Києва та Москви.

Знаковою подією у мистецькому житті Львова стало започаткування І. Свенціцьким у 1934 р. часопису «Літопис Національного музею», до виходу якого з 1931 р. інформацію про діяльність установи систематично публікувала на своїх сторінках газета Українського католицького союзу «Мета» [748, с. 112–113]. Музейницьке видання вміщувало не лише опис нових надходжень, подій, заходів та благодійної підтримки закладу, але й у кожному числі подавало глибоку фахову оцінку виставок музею у Львові та за кордоном з детальними характеристиками експозиційної побудови, історичної і мистецької цінності представлених предметів, аналізувало спонуки, які приводять відвідувачів до музею, друкувало відгуки місцевих та іноземних глядачів, листування з видатними діячами української культури тощо. У жовтні 1939 р. Національний музей, як зазначалося, перестав існувати як самостійна установа, І. Свенціцького перевели на посаду завідувача відділу Львівської картинної галереї. Учений і серед цих обставин робив усе, щоб зберегти колектив і музейні колекції.

З початком радянсько-німецької війни масовий терор НКВС на західноукраїнських землях набув особливого розмаху. В останні дні червня і в перші дні липня 1941 р. у тюрмах було знищено понад 20 тис. осіб, із них близько 5 тис. на Львівщині [887, с. 137]. Жертвами енкаведистів стали насамперед представники інтелігенції, у тому числі немало музейників чи меценатів музейної справи. Так, у сумнозвісній львівській тюрмі по вулиці Лонцького був закатований Богдан Чайковський, син письменника і громадського діяча, близького товариша Івана Франка, одного із діячів ЗУНР

Андрія Чайковського. За професією адвокат, Богдан Чайковський був відомим організатором національно-просвітницького руху, долучився, зокрема, до створення музею «Сокальщина» на Львівщині. У вересні 1939 р. працював науковим співробітником Етнографічного музею АН УРСР. Його, серед інших жертв так званого «розвантаження тюрем», упізнали родичі, про що повідомлялось у львівській газеті «Українські щоденні вісті» від 8 липня 1941 р. [753, с. 164, 258].

Встановлення гітлерівського «нового порядку» теж розпочалось із розстрілів, знищення «расово-неповноцінних елементів», наступу на українські патріотичні сили, зокрема на діячів і прихильників ОУН, примусового виселення на підневільні роботи до Німеччини. З приходом окупаційної влади музеї також опинилися під пильним контролем, а далі – зазнали явного і прихованого розграбування. За розпорядженням Генерал-губернаторства від 23 червня 1942 р. були закриті для відвідування всі музеї дистрикту Галичина (так адміністративно були іменовані західноукраїнські землі), у тому числі 14 закладів у Львові (музей етнографії, картинна галерея, історичний музей, музей художнього промислу, музей стародавньої та давньої історії, природничий музей, музей українського мистецтва та ін.), музейні установи у Дрогобичі, Самборі, Стрию, Сокалі [483, с. 161]. Влада скрупульозно збирала інформацію про стан музеїв, провела огляд їх фондів, формуючи, зокрема, і списки про втрати музеїв у 1939–1941 рр., цікавилась збірками приватних колекцій, не гребуючи при цьому викраданням музейних цінностей для «потреб рейху».

Іларіон Свенціцький, усвідомлюючи необхідність збереження музейних колекцій, наражаючись на репресії і, по суті, ризикуючи життям, ініціював проведення наради музейників, щоб обговорити проблему охорони збірок від знищення та пограбування. Саме його титанічними зусиллями вдалось зберегти майже весь фонд Національного музею: навесні 1944 р., з наближенням лінії фронту до Львова та загрози вивезення унікальних музейних надбань до Німеччини, учений неймовірними зусиллями зумів перемістити основний фонд музею у підвали митрополичих палат та Домініканського костелу [706, с. 12–

13, 24].

Інакше склалась ситуація у Львівському історичному музеї. Під час нацистської окупації музей формально був відкритий для огляду, хоч документів про його діяльність не збереглося. З музею, де його директорами (читай – і захисниками) у лихі часи окупації були Р. Менкицький (передчасно помер у серпні 1942 р.), до грудня 1942 р. – О. Тарнович, до вересня 1944 р. – професор В. Подляха, а відділ стародавньої та давньої історії Львова очолював з лютого 1942 р. Я. Пастернак (у квітні 1944 р. вчений, як і приблизно 30–50 тис. львів'ян, не чекаючи передбачуваних енкаведистських репресій, виїхав на Захід [518, с. 591]), високі сановники окупаційної влади викрали значну кількість унікальних експонатів. Досі важливою проблемою Львівського історичного музею залишається розшук і повернення втрачених колекцій. У вересні 1944 р. комісія, яка оцінювала збитки музею під час нацистської окупації, визначила розмір втрат – у грошовому еквіваленті вони становили понад 9,3 млн. крб., лише у філіалі-заповіднику «Підгорецький замок» збитки склали понад 2,2 млн. крб. [474, с. 7–8]. У 1945 р. повторний перелік втрат музею, за підрахунками співробітників, становив 7 047 од. зб., не враховуючи вивезених книг, у грошовому еквіваленті це склало 10 млн. 154 тис. крб. Нацистські окупанти пограбували і вивезли збірки книг, колекції археології, зброї, меблів, виробів із золота, живописні полотна та ін. За свідченнями колишнього директора музею професора В. Подляха, із музею було вивезено 24 скрині із музейними предметами [680, с. 177–180].

З відновленням радянської влади знов почав набирати оберті механізм репресивної машини. З 1944 р. до 1953 р. у західних областях України було репресовано, за неповними даними, понад 500 тис. осіб [518, с. 591]. Не змінила тоталітарна система і свого довоєнного ставлення до музеїв. Повернулися партійний контроль за діяльністю закладів, чистки музейних кадрів, нищення музейних збірок. Зокрема, постановою обласного комітету КП(б)У від 4 грудня 1944 р. «Про реорганізацію Львівського історичного музею» запроваджувалась перевірка кадрів з тим, щоб звільнити працівників, які начебто «пролізли в

музей, розбазарювали музейні фонди, дезорганізують роботу». Під ідеологічним тиском перебувала експозиція музею, відкрита для відвідування у серпні 1944 р., яку розкритикували за «відсутність чіткості в ідейній направленості в експозиції історії України», вимагалось «відмовитись від антинаукової теорії Грушевського», вказувалось на «засміченість фондів» та «засміченість кадрів». Наукові консультанти музею відомі вчені І. Крип'якевич, І. Свенціцький, Д. Похилевич були піддані критиці та звинуваченню в українському буржуазному націоналізмі. Наслідком пильного партійного контролю стало звільнення 9 наукових працівників як таких, що «не заслуговують на політичну довіру», «очищення музейних фондів від ідеологічно ворожих видань», вилучення та знищення предметів, які «не мають музейної цінності». Із 40 тис. од. зб. фондів музею вилучено картини (1140 од. зб.), речі побуту (140 од. зб.), предмети релігійного вжитку (72 од. зб.), гобелени (63 од. зб.) [474, с. 9–15] тощо. Замість них за великі кошти закуплялись твори про будови комунізму, історію робітничого класу, індустріалізацію краю і т. п.

За період з 1946 по 1951 рр. було прийнято 12 найбільш одіозних за своїм характером постанов з ідеологічних питань, де основне вістря атаки спрямовувалось на всі групи інтелігенції. Зокрема, після постанови ЦК ВКП(б) від 14 серпня 1946 р. про журнали «Звезда» і «Ленинград» розпочалась кампанія проти «буржуазної культури». Реалізація зазначеного «курсу партії» увійшла в історію як «ждановщина», яка в Україні розгорнулася з другої пол. 1946 р. В атмосфері нищівної критики так званого «українського буржуазного націоналізму», пропагандистська преса рясніла звинуваченнями за «спроби літературних покидьків отруїти свідомість нашої молоді, завдати шкоди справі ідейного виховання радянського народу» [483, с. 312], закликала «працівників ідеологічного фронту України бути особливо пильними до проявів буржуазно-націоналістичної ідеології». Публічному остракізму були піддані письменники, художники, композитори, режисери, історики, мовознавці, працівники музеїв, архівів та бібліотек.

У серпні 1946 р., в черговий раз перевіряючи львівські музеї, влада розкритикувала експозицію Історичного музею за її невідповідність марксистсько-ленінській періодизації історії України, в Етнографічному музеї не сподобалось «перенасичення старовиною», а унікальний проект про створення парку-музею відхилено цілком, оскільки він, мовляв, популяризує «стародавню хатку, церкву з Бойківщини, а не сучасне життя» [510, с. 48]. Ще одним ганебним методом нищення історичних цінностей був їх грабунок, про що свідчить, зокрема, лист письменника Я. Галана до уряду від 31 травня 1946 р., у якому він повідомляє про напад озброєних енкаведистів на один із львівських архівів і викрадення «неоціненної вартості фоліантів». Згодом працівник Львівського історичного музею знайшов серед сміття рештки спаленого пергаменту з хроніками XIV ст. [483, с. 334–342]. За наказом Комітету у справах мистецтв УРСР від 17 серпня 1947 р. у музеях та бібліотеках посилено контроль за фондами: не задля їх збереження, а для виявлення «політично шкідливої та контрреволюційної літератури».

Українське музейництво, затиснуте у жорсткі рамки комуністичного агітпропу та відвертої фальсифікації історії, наприкінці сорокових – на початку п'ятдесятих років постійно перебувало під пресом ідеологічних утисків та політичних репресій. В музеях України систематично відбувались кадрові чистки, вилучення з колекцій «ідеологічно шкідливих матеріалів, що не мають музейного значення», очищення фондів від «історичного хламу». Особливо жорсткими дії влади щодо музеїв проявились у західних областях України. У 1951 р. в статті «Що пропагують львівські музеї», опублікованій у газеті «Правда» [642], вказувалося, зокрема, що Львівський історичний музей забагато возвеличує князів, вельмож, султанів, козацьких полковників і єпископів, недостатньо висвітлює класову боротьбу та прагнення українського народу возз'єднатися з народом російським. Львівський державний музей українського мистецтва було звинувачено в тому, що він «не підносить досягнення радянського періоду», а у Львівській картинній галереї «відображені польські буржуазні історичні концепції і принижується історична

роль Росії» [480, с. 213–230].

Під загрозою знищення опинилися збірки Львівського державного музею українського мистецтва (колишнього Національного). Постійні комісії вишукували «політично шкідливі твори», роботи митців, які емігрували на Захід, репресованих, депортованих та ув'язнених органами НКВС. Музей назвали осередком націоналістів і вирішили, що «нецелесообразно нести расходы на содержание этой единицы». Перевірки фондів супроводжувались звільненням з роботи та арештами музейних працівників.

Влітку 1948 р. «за злочинно-націоналістичну діяльність» була заарештована і згодом відправлена в сибірські концтабори художниця і реставратор Ярослава Музика. Ризикуючи свободою, вона зберегла і згодом, через п'ять десятиліть, передала до музею художні роботи та архів видатного художника Михайла Бойчука, розстріляного у 1937 р. в Києві. У 1910-1914 рр. митець мешкав у Львові, працював реставратором давніх ікон у Національному музеї, а майстерню мав у приміщенні НТШ, над квартирою сім'ї Стефановичів (Стефанович – дівоче прізвище Ярослави Музики). Під впливом творчості М. Бойчука Ярослава стала художницею [993]. Катаклізми Першої світової війни, згодом російсько-советська окупація України і знищення художника не дали можливості Бойчуку повернутися до Львова вже ніколи, і збереження його творчого доробку львівського періоду взяла на себе Ярослава Музика [749, с. 167–169].

Від репресій постраждали також наукові співробітники музею Микола Батіг, Олена Бордун, Євген Кравчук – колишній викладач Богословської академії у Львові, заарештований у грудні 1949 р., подальша доля не відома, завідувач музейною бібліотекою Степан Сампара – теж колишній священик і викладач Богословської академії, вперше був заарештований у 1945 р. та звільнений за відсутністю складу злочину, вдруге заарештований у листопаді 1948 р., покарання відбував на рудниках у Читинській області, де проживав у одному бараку із тридцятьма іншими засудженими священиками та монахами, подальша доля його також не відома [894, с. 236].

Після листа управління у справах літератури та видавництв при виконкомі Львівської обласної ради № 191с від 12 грудня 1949 р. постійними стали чистки надзвичайно багатой музейної збірки книг, а контрольно-вибіркові перевірки щораз призводили до «необхідності повторних докладних звірок», які знову закінчувались вилученням цінних історичних видань. Директор І. Свенціцький кілька разів звертався до Комітету у справах мистецтв при Раді міністрів УРСР з проханням зберегти унікальний книжковий науково-дослідний фонд музею, але «очищення книжкового фонду від ідеологічно-шкідливої літератури» продовжувалось. За підрахунками співробітників музею, впродовж 1941, 1947–1953 рр. із музейного фонду вилучено 3 630 книг, 7 502 тиражних видань, 138 томів архівних матеріалів, а також 193 од. зб. інших збережень (в т. ч. три військові шаблі, жовто-блакитний прапор, світлини Українських Січових стрільців, листівки) [702, с. 95–97].

Навесні 1949 р. спеціальна комісія ЦК КП(б)У перевіряла роботу львівських музеїв і дійшла висновку, що «внаслідок недбалості в підборі кадрів наукових співробітників до деяких музеїв м. Львова проникли ворожі елементи, зокрема, колектив Музею українського мистецтва цілковито складається з місцевого населення, вихованців середніх і вищих навчальних закладів довоєнної Польщі й, природно, не опанувавши уповні принципів науково-дослідної роботи радянських музеїв». Партійної критики зазнали путівник музейних фондів, «просякнутий націоналізмом і низькопоклонством перед культурою і мистецтвом буржуазного Заходу», науково-експозиційна робота, яка «не відповідає вимогам боротьби з безродним космополітизмом». Іларіона Свенціцького звинувачували, крім інших «гріхів», у тому, що він із 2436 творів радянських художників, переданих до музею Комітетом у справах мистецтв при Раді Міністрів України, помістив до експозиції лише 124, тобто 5%, мотивуючи свої дії тим, що подібне «збагачення» було «лише кількісне, а не якісне» [760, с. 232–234]. Комісія порушила питання про заміну керівництва музею: директора і його заступника, досвідченого музейника М. Драгана. У грудні 1949 р. М. Драгана звільнили з посади, у вересні 1951 р. на IX пленумі

Спілки радянських художників України його звинуватили в тому, що він «чимало потрудився, щоб відірвати західноукраїнське мистецтво від українського радянського мистецтва і віддати його під цілковитий вплив реакційного формалістичного мистецтва буржуазного Заходу». 5 березня 1952 р. після кількох операцій в лікарні М. Драган помер [43, с. 37]. Постать подвижника українського мистецтва ще потребує окремого ґрунтовного дослідження: масштабність і новаторство його наукового доробку складає вагому частку українського музеєзнавства.

У травні 1950 р. заступником директора Національного музею був призначений далекий від музейної роботи художник і чиновник В. Любчик, який запопадливо виконував завдання із виявлення «націоналістичних» та «формалістичних» творів мистецтва і подальшого їх знищення. Злочинні дії проти музейних пам'яток набрали свого апогею у 1951–1952 рр. Спершу в музеї створили так званий «спецфонд», до якого занесли «націоналістичні» твори: портрети Січових стрільців, діячів церкви, роботи митців, засуджених як «буржуазних націоналістів». Матеріали комісії управління культури Львівського облвиконкому, яка в 1988 р. займалась справою знищення у 1952 р. мистецьких творів Музею українського мистецтва, засвідчують: у списках спецфонду, датованих 19 березня 1952 р., значилось 804 експонати, в тому числі твори живопису – 317, скульптури – 29, графіки – 406. Всього у травні 1952 р. ці списки включали 2115 музейних предметів [484, с. 297–302]. Серед них – полотна роботи видатних українських художників О. Новаківського, М. Сосенка, Ф. Красицького, П. Холодного, М. Бойчука, І. Труша, С. Гординського, О. Кульчицької, М. Глуценка, Г. Нарбута та ін. Спочатку їх планували вивезти до Києва, але на заваді стояв І. Свенціцький, однак, за свідченням заступника директора музею В. Любчика, матеріали спецфонду, куди увійшли твори живопису (317 од. зб.), скульптури (29 од. зб.), графіки (400 од. зб.), все-таки були відправлені до Києва в липні 1951 р. [483, с. 674, 867–868]. До експозиційних залів вони не потрапили: більшість з них було розграбовано або знищено.

Іларіона Свенціцького звільнили з посади директора музею і перевели на роботу до Інституту суспільних наук АН УРСР. У характеристиці керівництва Львівського філіалу АН УРСР на професора І. Свенціцького від лютого 1952 р. зазначалось, що він, як директор Музею українського мистецтва, «допустив засмічення фондів музейної бібліотеки націоналістичною літературою», з якої в серпні 1951 р. було вилучено близько 2500 книг, а І. Свенціцький «виявляв явну протидію такому вилученню» [484, с. 111]. Однак і після свого звільнення вчений продовжував стежити за музейним життям Львова та інших культурно-мистецьких центрів західних областей України. У грудні 1954 р., виступаючи на засіданні вченої ради інституту, науковець з боєм і обуренням говорив про долю музеїв в Україні: музей в Острозі було «знищено і пропито», у Львівському державному музеї українського мистецтва стан збереження цінностей залишався жалюгідним, і таке ставлення до національної спадщини було характерним для усіх музейних закладів [110, с. 83]. Постійні цькування влади, переживання за долю музеїв і зокрема – колекцій Національного музею трагічно відбилися на стані здоров'я І. Свенціцького. 18 вересня 1956 р. видатний подвижник українського музейництва пішов із життя.

На початку серпня 1952 р. за розпорядженням Львівського обкому партії культурні цінності Національного музею двома вантажівками за три рейси перевезли до приміщень Львівської бібліотеки АН УРСР «для знищення націоналістичних антирадянських експонатів». Раніше сюди ж звезли 4,5 тис. історичних книг та дві скрині музейної зброї. Свідки тих подій підкреслювали, що «крематорій для мистецтва» димівся у центрі міста кілька днів і ночей. За словами тодішнього виконуючого обов'язки заступника директора бібліотеки О. Куща, все, що могло горіти, було спалено (для цього виділили дві кімнати з печами), а скульптуру потовчено молотами та вивезено за межі міста, частина творів мистецтва була розкрадена, розпродана, розійшлася по спекулятивних приватних збірках [53, с. 25].

Викриттю ганебного злочину проти української культури сприяв інцидент, коли у грудні 1955 р. з Лондона до музею звернувся український художник В.

Перебийніс з проханням про повернення свого творчого доробку (перед початком Другої світової війни він проводив персональну виставку своїх творів, які були застраховані французькою фірмою на 34 770 франків золотом). Пошуки колекції художника (а вона на той час уже була знищена) привели до судових справ щодо винуватців злочину. При перевірці у 1956 р. із майже двох тисяч вилучених музейних експонатів виявлено вцілілими лише 99 пам'яток, але більшість художніх творів та цінних матеріалів бібліотечного та архівного фондів пропали, мабуть, назавжди [703, с. 66–74].

Упродовж 1950-х рр. планомірна політика щодо розформування та люстрації музейних фондів не припинялась. У 1955 р. за вказівкою Міністерства внутрішніх справ УРСР до державних архівів із Львівського музею українського мистецтва та Рівненського обласного краєзнавчого музею підлягали передачі матеріали, які, за визначенням чиновників, не мали стосунку до наукової роботи музеїв. Так, із львівського музею передано до філіалу Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові 500 кілограмів, як зазначалося в накладних квитанціях, історичних документів, згодом до Інституту ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР надійшло 904 автографи. У травні 1955 р. з музеїв вилучено 630 книг за формулюванням «із дублетного фонду непрофільного характеру» для Львівського державного університету ім. І. Франка, у 1956 р. до музею І. Франка передано ще 219 примірників книг [703, с. 67–69]. У листі Міністерства культури УРСР до Львівського обкому КПУ від 3 лютого 1956 р. під грифом «секретно» повідомлялось про виявлення у фондах Львівського історичного музею матеріалів, які не мають музейного значення і підлягають вилученню, а також про створення при музеї спецфонду, що «дало б можливість не тільки ізолювати цю частину матеріалів від загальних відкритих фондів, але і ввести певний режим щодо їх користування у відповідності з встановленими МВС СРСР законоположеннями» [484, с. 157–158].

Після широкого громадського резонансу щодо знищення музейних цінностей у червні 1957 р. заарештували головного виконавця злочинних рішень В. Любчика. При обшуку у його помешканні були знайдені художні

твори та рідкісні друковані видання в кількості 195 найменувань. На суді він визнав себе винним лише у халатності, тому що вчасно не повернув речі до музею. Військовий трибунал виніс вирок: за статтею 54 Кримінального кодексу УРСР злочинець отримав 10 років виправних таборів із позбавленням прав та конфіскацією майна. Але покарання він не відбув, його перевели на викладацьку роботу в Інститут прикладного та декоративного мистецтва. Верховний суд УРСР 27 вересня 1957 р., розглядаючи повторно цю кримінальну справу, визнав «не встановленим намір т. Любчика присвоїти взяті ним літературу і експонати музею», тому він повинен нести відповідальність не за привласнення, а лише за несвоєчасне їх повернення до музею [484, с. 503–506]. Про знищення сотень унікальних музейних цінностей мова не йшла взагалі. Так влада вивела від покарання слухняного виконавця її злочинних наказів. Без наслідків завершилося і звернення у 1956 р. львівського художника Р. Турина, який просив повернути до фондів музею близько 200 творів самобутнього народного митця Никифора Дровняка з Криниці на Лемківщині, які у 1954 р. були передані в спецфонд Львівської бібліотеки разом із 1 469 творами мистецтва та 3 083 примірниками книг [703, с. 72–73]. Акти вандалізму, нищення збірок Національного музею та фальшиві судові процеси свідчили про ставлення комуністичного режиму до української історії та культури.

Ще одним нищівним заходом влади стало рішення, прийняте в лютому 1953 року: під приводом «розширення площ для нових експозицій» Львівського музею українського мистецтва перемістити 10 тис. ікон, скульптур та інших творів сакрального мистецтва до непристосованого для зберігання музейних предметів недіючого Вірменського собору. Насправді йшлося про створення ще одного «спецфонду», а в перспективі знищити унікальну колекцію [110, с. 85]. Упорядкуванням експонатів у фондосховищі займались наукові співробітники Я. Нановський, І. Катрушенко, М. Батіг, М. Пигель. Запобігаючи повторенню трагічних подій 1952 р., вони доклали титанічних зусиль, щоб ікони, скульптура, дерев'яна різьба були належним чином обліковані, пронумеровані і

згодом розташовані на стелажах за топографічною картотекою. Музейникам вдалося, зокрема, зберегти пам'ятку новітнього релігійного малярства – іконостас каплиці Греко-католицької духовної семінарії у Львові, роботи «ворога народу» П. Холодного. Всі інші творіння видатного майстра – пейзажі, портрети, жанрові композиції, графіку – було спалено ще в 1952 р. [656, с. 57–58].

Тільки в незалежній Україні, з весни 1994 р., у музеї розпочалась копітка праця з переміщення збірки давньоукраїнського мистецтва із сирих мурів до нового музейного фондосховища відновленого Національного музею. На сьогодні Національний музей імені Андрея Шептицького – один з найбільших музеїв України, в ньому зберігається понад 100 тис. пам'яток. Унікальні колекції давнього українського мистецтва, зокрема, іконопису, скульптури, різьби, художнього металу, гаптів XIV–XVIII ст., фонд стародруків та рукописів з рідкісними виданнями України, Польщі, Німеччини, Литви, Білорусі, Голландії ставлять його в ряд найвизначніших художніх музеїв світу. Однак і досі відчутні злочинний вандалізм та непоправні руйнування 1940–50-х рр., які суттєво змінили структуру унікальної музейної колекції. Позначились на музейній збірці перерозподіл музейних предметів між суміжними закладами, неповернення експонатів з численних виставок у радянські часи, постійні «ідеологічні чистки», перелік втрат яких сягає 1 729 предметів образотворчого мистецтва, понад 4 000 книг бібліотечного фонду, 138 томів і тек рукописного та на правах рукопису матеріалів [52, с. 10].

Восени 1939 р., крім Львівської та Дрогобицької областей (у 1959 р. остання увійшла до складу Львівської), до УРСР ввійшли Станіславська (у 1962 р. перейменовано на Івано-Франківську), Волинська, Рівненська та Тернопільська області. Радянізація їх, звісно, нічим не відрізнялася від методів і засобів «соціалістичного перевиховання» населення Львівщини та Дрогобиччини: націоналізація підприємств, перші спроби колективізації села, розпуск політичних партій і громадських об'єднань, заборона всіх періодичних видань, масові арешти, ув'язнення, розстріли, депортації «класово ворожих та

націоналістичних елементів» у віддалені райони СРСР. Не обминула «перебудова по-радянськи» і культурно-освітні заклади, в тому числі і музеї, громадські і приватні колекції, раритетні збірки наукових установ, церков і монастирів тощо [768, с. 12–18]. Музейна справа підпорядковувалась завданням соціалістичного будівництва, про що недвозначно наголошувала постанова Раднаркому УРСР від 8 травня 1940 р. «Про організацію державних музеїв і бібліотек у західних областях України» [479, с. 813–815].

Проте ще задовго до цієї постанови радянська влада взялася, як зауважує дослідниця музейної справи І. Чмелик з Івано-Франківська, хоча б візуально, «покращувати» культурну ситуацію в краї і «пожвавлювати» художнє життя [1014, с. 278]. Ще не до кінця були сформовані владні структури на місцях, як Тимчасове управління Станіславської області рішеннями від 11 листопада та 1 грудня 1939 р. взяло під контроль діючий з 1926 р. Покутський музей графа Старжинського, Рогатинський історичний музей, Музей Гуцульщини у Жаб'єму, низку приватних колекцій і спішно постановило створити на їх базі Краєзнавчий музей імені 17 Вересня. Назва закладу пов'язувалася з датою, коли СРСР на виконання пакту Молотова–Ріббентропа вступив у Другу світову війну, а радянські війська почали воєнні дії на західноукраїнських землях. Наслідками такої поспішності новоявленої влади у створенні радянського краєзнавчого музею уже через два місяці після «золотого вересня» стали ідеологічне очищення музейних скарбів від «націоналістичного та релігійного дурману», та відверте знищення чи замасковане розкрадання раритетів світового значення. З початком радянсько-німецької війни «найцінніші експонати відділів народного мистецтва, нумізматики, архіву завантажили у вагон і вивезли на схід; більше про них ніхто не чув» [15, с. 145].

Роботу зі створення закладу влада доручила Корнелію Купченку, якого призначили виконувачем обов'язки директора. Корнелій Олександрович, уродженець Буковини, з 1930 р. проживав у Станіславі, а головне – мав досвід музейної роботи: свого часу створив у Чернівцях «Український музей народівідання». Та органи НКВС, довідавшись із захоплених документів

польської поліції, що він у роки національно-визвольних змагань був сотником Української Галицької армії, 26 квітня 1940 р. за кілька днів до запланованого 1 травня відкриття музею, заарештували музейника. Після кількох місяців жорстоких допитів 4 жовтня Особлива нарада НКВС СРСР засудила Корнелія Купченка до восьми років виправно-трудоих таборів, де 2 червня 1943 р. він помер. Довгі роки дружина Купченка Павлина Марківна добивалася перегляду його справи, і тільки 31 березня 1966 р. рішення Особливої наради було відмінене «за відсутністю складу злочину» [84].

У післявоєнні роки музей зазнав такого ж вандалізму, як і музейні заклади інших міст Західної України: за вказівкою обласного управління культури майже 10 тис. унікальних пам'яток було списано і знищено [765, с. 223–231]. Пропали у вогні музейні збірки та колекції книг і Шкільного музею, що до війни діяв при українській гімназії, і ліквідованої Станіславської греко-католицької духовної семінарії (20 тис. од. зб.) [696; 1014, с. 277]

Складні часи пережив Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття у Коломиї. Історія його створення пов'язана з іменем священника Йосафата Кобринського, який вищу освіту здобув у Відні, знав сім мов, був організатором культурно-просвітніх закладів на Коломийщині. З ініціативи Й. Кобринського в 1880 р. за кошти, отримані від етнографічних виставок, було закуплено земельну ділянку в центрі міста для побудови Народного дому. В цій українській громадській інституції, за словами отця Кобринського, «повинна була розміститися велика бурса, в якій 200 бідних хлопців мали би мати притулище і відвідувати школи промислові та ремісничі, а також щоб були у тім «Народнім Домі» розміщені бібліотека і музей» [463, с. 4; 853]. У Галичині кінця XIX ст. побудова такого центру українства, та ще й у провінційному місті, здавалася справою нереальною. Коломия згуртувалася навколо Кобринського: він організував збір коштів серед інтелігенції краю, сам віддавав усі свої заощадження, десятки його прихильників ходили зі скриньками по селах і збирали пожертви, люди власними підводами звозили до міста камінь і дерево й безкоштовно працювали на будівництві. У 1892 р.,

задовго до завершення будови, Рада Товариства «Український Народний дім» прийняла ухвалу про початок роботи над збиранням експонатів для майбутнього музею. Урочисте відкриття триповерхової будівлі Народного дому відбулося в 1902 р. Тут почав діяти народний театр, влаштовувалися етнографічні виставки, пізніше у різні роки тут виступали видатні діячі української культури І. Франко, М. Лисенко, С. Людкевич, О. Нижанківський, у розкішній театральній залі двічі давала концерти С. Крушельницька [411, с. 84–89].

Йосафат Кобринський не дожив рік до відкриття свого дітища. Справу подвижника продовжив його двоюрідний племінник Володимир Кобринський. Займаючи високу посаду при залізничному відомстві цісарського двору, він мав можливість об'їхати багато міст і країн, бачив, з якою увагою і повагою ставляться у Європі до розвитку музеїв. Пізніше, уже на відкритті музею в Коломиї, він скаже: «Оглядаючи докладно музеї в Женеві, Марселі, Парижі, Відні, Будапешті, Бухаресті, Констанці та по більших містах Польщі, я подивляв твори великих і образованих геніїв, але то були окремі одиниці тих народів. Оглядаючи однак нашу українську культуру, захоплююсь мистецтвом не одиниць, а цілої маси українського народу... Тільки в музеї пізнається вартість свого народу... Тому і в нашому музеї бачимо, що, мимо вікового поневолення та страшного гніту і кріпацтва, не закріпощено вродженої культури українського народу» [853].

Суспільно-політичні обставини, Перша світова війна, жорсткі умови повоєнної польської окупації Галичини постійно відсували повноцінне становлення музею. І лише в 1926 р. управа Народного дому офіційно призначає В. Кобринського директором і єдиним співробітником майбутнього музею. І знову, як і при отцеві Йосафату, йому на допомогу приходять українські вчителі, духовенство, ветерани Українського січового стрілецтва, мешканці краю. Вони звозять до Коломиї історичні артефакти, раритети народного побуту та художні витвори гуцульських і покутських майстрів (різьба по дереву, писанки, килими), організують збір коштів, хоч основну

частину витрат Кобринський покриває за рахунок власних заощаджень та пенсії, що дозволило в ще необлаштованих приміщеннях відкрити перші виставкові експозиції. Надійним помічником Кобринського стала дочка Марія, перша жінка у Галичині, яка здобула два докторати – філософії і права [410, с. 119–126]. 31 грудня 1934 р. відбулося урочисте відкриття Українського народного музею «Гуцульщина» імені о. Йосафата Кобринського [307, с. 139]. Про резонанс і значення події говорить те, що на урочистості зі Львова до Коломиї приїхали і виступили подвижник музейної справи, директор Національного музею І. Свенціцький, видатний археолог, директор Музею Наукового товариства ім. Шевченка Я. Пастернак, відомі художники О. Новаківський, Я. Гординський, О. Кульчицька [882, с. 458–459].

Музей мав чітку і науково виважену структуру, у ньому діяли чотири відділи: історичний, гуцульського та культового мистецтва, етнографічний, архів та бібліотека, з його фондами працювали відомі науковці, професори Львівського, Чернівецького, Краківського університетів, члени НТШ, викладачі гімназій, громадські діячі, письменники і журналісти. За прикладом В. Кобринського і з його участю були засновані народні музеї в Бережанах, Рогатині, Тереховлі, Сокалі, розпочалася робота над створенням музею Галицько-Волинського князівства у Галичі [307, с. 141]. Музейники Галичини і Буковини навіть в умовах бездержавності кожного року проводили з'їзди на базі музеїв різних міст і містечок краю, і в червні 1938 р. такий з'їзд відбувся у Коломиї [410, с. 89], який став останнім не лише в галицькому, але й у всьому українському музейництві довоєнного та повоєнного часу.

Український народний музей «Гуцульщина», як громадську установу, було ліквідовано, його фонди передано у відання держави і створено міський краєзнавчий музей. У роки війни, незважаючи на зусилля В. Кобринського зберегти музейні цінності, значну їх частину пограбували нацисти. А з 1945 р. для музею настали ще трагічніші часи. Постановою Раднаркому УРСР (№ 268 від 27.02.1945) його ще раз було перейменовано: на Коломийський музей народної творчості, а згодом – на музей народного мистецтва Гуцульщини, цим

самим змінивши широкопрофільний, історико-краєзнавчий характер закладу на художній [882, с. 458]. Це була не просто зміна назви: з музейного обігу від ревізії до ревізії постійно вилучалася значна кількість експонатів «непрофільного», «націоналістичного і релігійного змісту», колекції документів і унікальних реліквій з історії краю, церковні артефакти [853]. Намагаючись врятувати хоч деякі цінності від знищення, директор Кобринський роздав їх на таємне збереження серед своїх друзів. Настоятель Святомихайлівського собору у Коломиї о. Степан Білинський, якому директор переслав одну з унікальних реліквій, у некрологу на смерть В. Кобринського зачитував слова із його листа: «Оцим передаю до нашої церкви дерев'яний хрест, який є цінним зразком мистецтва. Таких хрестів, здається, немає в цілому світі. Передаю цю неоціненну пам'ятку, бо відтепер цей хрест може згоріти в печі» [61, с. 97].

У липні 1949 р. музей закрили для відвідувачів, а вже через місяць відкрили, наповнивши його «експонатами» із зображеннями вождів пролетаріату та іншою радянською атрибутикою. У пресі, від місцевої і до московської, на «зборах трудових колективів» розгорнулася кампанія відвертого цькування В. Кобринського як директора і музейника. У 1952 р. на республіканській нараді керівників музейних закладів було розглянуто питання про «помилки націоналістичного порядку в діяльності Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини, де художня творчість гуцулів показана у відриві від всього українського народного мистецтва і від мистецтва народів СРСР». Директора та інших запідозрених у націоналізмі співробітників музею було звільнено з роботи, на їх місце призначено «спеціалістів-комсомольців, а згодом – співпрацівників КДБ, які впродовж наступних років пильно стежили за «порядком» у музеї» [744, с. 90–96]. Але навіть у таких умовах музейники-патріоти, наражаючись на небезпеку репресій, вчинили професійний і громадянський подвиг: упродовж багатьох років у музеї існувала таємна кімната, де зберігалися іконостаси, різьблені хрести, інші сакральні речі, твори заборонених владою літераторів. Опікувався підпільним сховищем головний хранитель музею Любомир Кречковський [463, с. 4].

За період 1945–1952 рр. з фондів музею було вилучено і знищено колекцію сфрагістики (654 од. зб.), філателістичний відділ (8204 од. зб.), 300 історичних документів, на паперовій фабриці порізано 1629 книг. Частину колекцій було замкнено у спецфонді, а на подвір'ї музею спалено понад 10 тис. раритетів, стародруків та книг «з українським націоналістичним ухилом» [882, с. 458]. У 1996 р. музей відновив свою назву, згодом занесений до Королівської енциклопедії Великої Британії як музей світових шедеврів.

Становлення музейництва на Тернопільщині нерозривно пов'язано з іменем Володислава Федоровича, українського громадського діяча, голови Товариства «Просвіта», посла до австрійського парламенту, відомого мецената. Освіту здобув в університетах Відня і Парижа, подорожував майже по всій Європі, де й захопився музейною справою. Був сином Івана Федоровича, власника маєтку у селі Вікні, демократа-народника, активного учасника революційних водій «весни народів» 1848 р. [317, с. 3490]. Власне саме для впорядкування батькового архіву та написання його біографії він запрошує до Вікна Івана Франка, який впродовж 1883–1884 рр., з перервами, виконує цю роботу в родинній садибі Федоровичів, де вже тоді Федорович-син формував збірку старожитностей, заснував школу і артіль килимарства. Пізніше І. Франко скористався набутокм цієї школи при підготовці наукової розвідки «Подільські килими» [564, с. 47–58; 893, с. 351].

У 1900 р., при зібранні численних гостей, відбулося офіційне відкриття приватного музею старовини, який увібрав у себе картини й скульптури видатних митців, старовинні книги, рукописи, грамоти, колекцію зброї, народні вишивки, різьбу, ткацтво – сотні раритетів, які все своє життя збирали батько і син [317, с. 3489]. Музей був доступний для зацікавленої публіки, науковців, митців, студентів. Під час Першої світової війни, у липні 1917 р. до маєтку увірвалися офіцери і солдати російської армії, яка відступала з окупованої Галичини. Вони почали грабувати вироби з дорогоцінних металів, картини, колекцію зброї, а книги та архівні документи викидали на подвір'я, у вогнище. Господарю, який став на захист безцінних скарбів, пригрозили позбавити

життя. Два тижні, поки тривала вакханалія, селяни переховували Федоровича поміж собою. Покидаючи Вікно, солдати підпалили маєток, експонати музею згоріли дотла. Не переживши наруги, через півроку В. Федорович помер.

Таких же пограбувань російськими військами (і не тільки військами, але й емісарами від культури та комерсантами) у роки Першої світової війни зазнали чи не всі музеї, приватні колекції, бібліотеки на західноукраїнських землях, що постійно перебували на лінії фронту від серпня 1914 р. до вересня 1917 р. [741, с. 3–31]. Значно постраждав палацовий ансамбль Вишневецьких у Вишнівці (тепер Збаразький район Тернопільської області), де в 1915–1917 рр. «квартирували» штаби російської армії, а з їх відступом великі колекції художніх полотен, старовинної зброї, сотні томів унікальної книгозбірні та інші цінні речі були вивезені до Росії. Пограбунок довершила у 1940 р. радянська влада. Всі історичні цінності, твори мистецтва, коштовності були відправлені до Москви, частина їх осіла в московських музеях, доля інших не відома [125].

Російські окупанти нещадно розграбували Тернопільський Подільський музей. Не витримавши такого варварства, від раптової зупинки серця помер його тодішній директор Ян Кампель [129, с. 191]. Заклад зумів відродитися лише в 1930 р. Це був перший публічний музейний заклад у місті, відкритий у 1913 р. з ініціативи діячів польського Товариства «Народна школа» [190, с. 122–129]. Як відзначають дослідники, поляки «хоч і не відзначалися поміркованим ставленням до українців, мимоволі створили чудовий музей з українським ухилом, відтворили в ньому історію Галицького краю з його традиціями, побутом, самобутнім народним мистецтвом» [148, с. 44–47].

Українська громада міста, усвідомлюючи роль музейництва в збереженні національної ідентифікації, долаючи офіційний і негласний опір польської влади, домоглася створення в 1932 р. Українського музею, який постав при Товаристві «Просвіта» і єдиній у місті українській гімназії «Рідна школа». Директором музею став його ініціатор Яким Ярема, колишній сотник Української Галицької армії, завідуючий кафедрою Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі (1925 р.), директор

української гімназії в Тернополі (1925–1928 рр.). Музей існував на народні пожертви, мав десять відділів, майже три тисячі експонатів, а опікувався ним голова НТШ, археолог та музейник Ярослав Пастернак [83, с. 262].

У 1937 р. при Кременецькому ліцеї було засновано Музей Кременецької землі. Прикметно, що в структурі музею, крім залів природи, етнографії та історії навчального закладу, на базі якого в Києві у 1834 р. був заснований Імператорський університет Св. Володимира, діяла зала давньої історії України та археології. Як відзначають дослідники, «для істориків ця зала була однією з найцінніших: вона мала багато експонатів, вік яких перевищував тисячі років, містила відомості про край від найдавніших часів до початку створення держави» [641, с. 340–341]. Музеї чи музейні кімнати у міжвоєнне двадцятиліття були створені також у Бережанах, Заліщиках, Чорткові, Теребовлі та інших містах і містечках галицького Поділля [148, с. 574].

З приходом радянської влади усі ці музеї було ліквідовано, їхні фонди ретельно процензувано, «націоналістичні» експонати, книги і архіви спалено, і постановою Раднаркому УРСР «Про організацію музеїв і бібліотек у західних областях України» для Тернопільщини встановлено «музейний ліміт»: лише два державні музеї – обласний історико-краєзнавчий у Тернополі і міський історичний у Кременці [190, с. 122]. Дефініції «історико-краєзнавчий», «історичний музей» були звичайною пропагандистською завісою, і не лише щодо музейних закладів Тернопільщини. У препарованих музейних експозиціях радянського періоду відображення правдивої української історії бути не могло.

Жорстоких руйнувань зазнали музеї в роки німецької окупації. У Кременці нацисти зайняли для « нової адміністрації » будівлі ліцею й одразу ж почали грабувати його приміщення, а заодно – і музей, що знаходився під одним дахом з ліцеєм. Бібліотеку й архів спалили у солдатських похідних кухнях [1011, с. 27–28]. Були пограбовані й експонати музею видатного польського поета, уродженця Кременця Юліуша Словацького (1809–1849). Після війни вцілілі предмети з родинного будинку Словацького, книги та інші

речі, пов'язані з його життям і творчістю, музейники перенесли до учительського інституту, що розмістився в будівлі колишнього ліцею, і створили там скромну кімнату-музей. Однак новопризначений ректор-фронтвик Бригінець, не без погодження з партійними органами, розпорядився негайно звільнити приміщення від «якогось поляка», музей видатного поета перестав існувати [788].

Зазнав пограбувань і Тернопільський краєзнавчий музей: тільки під час двох акцій у серпні 1943 р. з музею було викрадено і відправлено до Німеччини 49 живописних полотен західноєвропейських художників XVIII–XIX ст. [129, с. 194]. На захист музейних цінностей стала музейниця Стефанія Садовська, випускниця Чернівецького університету, який закінчила напередодні Першої світової війни, подруга Ольги Кобилянської (під час навчання жила на квартирі письменниці), молодший науковий співробітник музею. Досконало володіючи німецькою мовою, вона рішуче вступала у переговори з високими чинами гестапо з вимогою припинити пограбування музею, хоч їй погрожували вивезенням у концтабір [770, с. 55–56]. Щоб вберегти музейні фонди від подальшого пограбування, Стефанія разом із сестрою Леонтиною, ризикуючи життям, сховала у глибоких підвалах найцінніше, що залишилось: картини, рідкісну кераміку, книги, стародруки, архіви. Коли на початку березня 1944 р. лінія фронту досягла Тернополя, сестри переховувались в підвалах разом із музейними скарбами до середини квітня, коли місто було звільнено від німецької окупації [149, с. 14–29]. Бої за Тернопіль були дуже тяжкими, місто кілька разів переходило з рук у руки і було зруйновано майже вщент, на руїни перетворилося приміщення музею, згорів у родинному будинку рукопис наукової праці С. Садовської, над яким працювала десять років [158, с. 66–68].

Музей поступово відбудовувався, громада міста домагалась від влади призначити його директором Стефанію Садовську. Однак таку «особу з невідомим минулим» на посаду не затвердили. У 1948 р. за списком «передовиків виробництва» її нагородили орденом «Знак пошани», виділили однокімнатну квартиру, де вона проживала з сестрою, і дозволили допрацювати

до пенсії. Дослідниця вивчала археологію Поділля, підготувала монографію «Археологія Великоглибочицького району на Тернопільщині», однак, як пізніше засвідчував тодішній працівник музею Богдан Лавренюк, її рукописи перехоплювали спритні керівники музею і видавали за свої. З цього приводу С. Садовська сумно жартувала: «В радянській науці так часом буває: один пише, а інший видає як своє» [585]. Останні роки Стефанія Садовська доживала з сестрою в будинку-інтернаті для самотніх під Бережанами. Похована 22 січня 1968 р. на Микулинецькому цвинтарі окрай Тернополя.

Про стан музеїв у післявоєнний період свідчить документ, нещодавно опублікований дослідницею музейної справи та археології Анною Яненко. Директор Кременецького краєзнавчого музею К. Оболонник у листі до вченого секретаря Інституту археології АН УРСР М. Рудинського від 2 квітня 1945 р. пише: «Починаючи від 1937 р. (року заснування), наш музей не переживав таких труднощів у нормальній праці, як сьогодні. В opinii нашої безпосередньої влади, музей весь час знаходиться в положенні дослівно «районного музею». В конкретній інтерпретації: музей із двох-чотирьох виставкових кімнат і з двома-трьома штатними працівниками. Після обслідування, яке відбулося 16–19 березня біджучого року, признано рівень, при якому музей міг би задовольнити потреби центральних міст, і врешті обіцяюче: «музей стоить більшого внимания». Коли і наскільки це «внимание» активізується і дасть конкретний результат – ми не знаємо. Фактом на лице те, що надалі залишаємось в попередньому становищі, в більш ясному вислові – це значить при повній відсутності наукових працівників і при фондах, обмежених переважно до однієї зарплати. Два старші наукові співробітники мають місячний оклад 450 крб., науковий, працівник – 350 крб. Протягом двох років нам ще не вдавалось підшукати ані одного наукового робітника, який би задовольнив свої життєві потреби в рамках пропонованої зарплати. В подібному ж освітленні залишається кожна ділянка нашої праці» [1065, с. 297]. Документ розкриває ставлення влади до музею, яке було характерним для усіх регіонів, що

призводило до занепаду науково-дослідної роботи та експозиційно-виставкової діяльності, падав престиж музейних закладів у суспільстві.

Історія започаткування музейної справи на західній Волині та західному Поліссі (тепер Волинська та Рівненська області) сягає 1887 р., коли у Володимирі-Волинському з ініціативи дворянина-мецената, голови Свято-Володимирського братства дворянина О. Дверницького було засновано Давньосховище для старожитностей. Його фонди склалися з предметів археології, стародруків, давніх рукописів, збірки ікон, книг з історії краю. Вони були доступні для відвідувачів, з ними працювали відомі історики і науковці Києва та Москви, коли внаслідок розподілів Польщі 1772, 1793, 1795 рр. етнічні українські землі західної Волині та Полісся входили до складу Росії. Під час польської окупації (1921–1939 рр.) заклад був перейменований на історичний музей [558, с. 462–465].

Першим і унікальним музейним закладом на території сучасної Рівненщини став Краєзнавчий музей барона Федора Штейнгеля у містечку Городку (1896 р.) [492, с. 263–266]. Німецька родина Штейнгелів переїхала з Петербурга у Городок у 1878 р., Федір зростав в українському середовищі, після навчання у Київському та Варшавському університетах повернувся у родинний маєток і захопився ідеєю створити музей старожитностей. Ще навчаючись у Києві, він познайомився із відомим у майбутньому українським музейником Миколою Біляшівським, в цей час завідувачем архіву управління Царства Польського (так іменували інкорпоровану до Росії частину Польщі), і той стає першим помічником і консультантом Штейнгеля [285]. Музей став не лише краєзнавчим, але й науковим, діяв до початку Першої світової війни, а з наближенням фронту до Волині його засновник евакуював експонати на Кавказ до родини, їх подальша доля невідома [103, с. 11–16; 618, с. 14–15].

Діяльність Городоцького музею була поштовхом до створення першого краєзнавчого музею у Рівному. Його фундатором став професор римського права В. Окенцький, який відвідував маєток та музей Штейнгеля, і музей у Рівному побудував за такою ж структурою: археологічний, етнографічний,

нумізматичний та природничий відділи, пізніше створено відділ старовинних книг, рукописів та гравюр. У роки Першої світової війни майже всі фонди музею були втрачені, і лише в 1936 р. в Рівному починає працювати Господарський музей Волині [99, с. 9–10]. У 1928 р. Волинське товариство краєзнавства та охорони пам'яток минулого відкрило Волинський музей у Луцьку [661, с. 5–7].

Восени 1939 р. радянська влада «для зручності управління» та тотального контролю поділила етнічну територію західної Волині та Полісся на дві області: Волинську з центром у Луцьку і Ровенську (українське місто Рівне було перейменовано на Ровно). Усі музейні заклади краю були ліквідовані, фонди просіяні, на їх базі утворені державні обласні краєзнавчі музеї в Луцьку та Рівному, державні міські історичні у Володимирі-Волинському та Острозі, міський історико-археологічний у Дубно [87, с. 14–20].

Про форми і методи радянської музеїзації у західних областях розповів пізніше ветеран музейної справи Олексій Ошуркевич: «Раз у раз між громіздкими вітринами сновигали посланці керівних установ Луцька і безнастанно давали вказівки щодо «висвітлення нового, щасливого радянського життя». Музейна експозиція захаращувалася матеріалами про визвольну місію Червоної армії, про благодворну політику партійних організацій у справі виховання трудящих і т. п. Один за одним усувалися вартісні, сповнені національного колориту експонати і тут же замінювалися інтернаціоналістського плану агітками [661, с. 6]. Керівниками музеїв були призначені або партійні функціонери, або малодосвідчені працівники музеїв з уже давно «радянізованих» східних областей України чи з Росії, чиновники зовсім без музейної освіти і практики пропонували, наприклад, відкрити у волинському місцевому музеї «стенди про повстання Стеньки Разіна, Пугачова та інших борців за народне щастя» [661, с. 7]. Місцеві музейники своїми скромними у тих обставинах можливостями намагались зберегти музейні пам'ятки, в тому числі і ті, які покинуті були на розграбування і знищення у колишніх палацах, фільварках тощо. Науковцям Волинського музею вдалось

врятувати лише мізерну частину з колекції князів Радзивіллів у їхньому родинному маєтку у містечку Олика; коли ж знову навідалися до замку, чимало художніх цінностей уже зникло, а велику книгозбірню солдати військової частини спалили «для обігріву» [768, с. 17–19]. Були серед нової влади і варвари іншого, так би мовити, «культурного гатунку». Як засвідчував тодішній заступник директора музею А. Дублянський (часом партійні функціонери, для «підстраховки» некомпетентних керівників, брали на роботу і місцевих досвідчених музейників), з Луцька та інших міст багато цінних артефактів без будь-якого обліку були вивезені до Москви та Ленінграда, звідки вони вже не повернулися [796, с. 6–10].

Значних пограбувань і знищень зазнали музеї Волині й Полісся, як і всієї України, під час німецької окупації [792, с. 204–205]. Післявоєнне музейне будівництво у Волинській та Рівненській областях нічим не відрізнялося від радянського музейництва в УРСР: збирання пам'яток та документів про Вітчизняну війну, показ «героїчної історії українського народу у тісному зв'язку з історією великого російського народу та інших братніх народів СРСР, нерозривної єдності партії і народу» тощо. Щодо музеїв західних областей України була і певна «специфіка»: нещадне викриття всіх проявів «українського буржуазного націоналізму».

Під таким же ідеологічним тиском здійснювалася радянська музейництво і в Чернівецькій області, яка була утворена в червні 1940 р. після входження до складу Української РСР Північної Буковини (після розпаду в 1918 р. Австро-Угорської імперії перебувала під румунською окупацією) [94]. З другої половини XIX ст. столиця краю Чернівці все більше набувала рис європейського міста, культурного і освітнього центру Буковини. У 1875 р. в Чернівцях відкрито університет, діяли громадські просвітні товариства, виходила впливова українська газета «Буковина», з містом пов'язані життя і творчість таких видатних українських діячів науки і літератури, як Ю. Федькович, І. Франко, С. Смаль-Стоцький, О. Маковей, В. Стефаник, О. Маковей, О. Кобилянська.

Ще в 1863 р. шанувальники старовини зробили першу спробу створення Крайового музею, однак через фінансову скруту він у 1877 р. припинив своє існування [687, с. 398]. Громадськість міста, його інтелігенція домагалися в австрійських владних верхах відновлення музею, і в 1893 р. за сприянням Центральної комісії у Відні Буковинський крайовий музей відкрився вдруге. Перед закладом ставилися завдання з вивчення історії та етнографії краю, розвитку археології, комплектування художніх творів, колекціонування предметів старовини та народного мистецтва, результати наукових досліджень публікувалися в музейних щорічниках. У травні 1887 р. Палата ремесел і торгівлі ініціювала створення в Чернівцях Музею ремесел (пізніше – Промисловий музей), з червня 1899 р. в місті почав діяти Музей церковного мистецтва [324].

З приходом радянської влади всі ці музеї було ліквідовано, і постановою Раднаркому УРСР від 23 листопада 1940 р. їхні ретельно проревізовані фонди лягли в основу новоствореного Чернівецького державного історико-краєзнавчого музею. Його першим директором, після тривалих перевірок органів НКВС та погоджень з партійним керівництвом, було призначено досвідченого музейника І. А. Короновського. Разом з ним працював у музеї П. З. Демент (згодом як літератор друкувався під псевдонімом Вернон Кресс), який став свідком більшовицького терору й відобразив трагедію політичних репресій у своїх книгах [776, с. 328].

Після трирічної румунської окупації музей був нещадно пограбований. У квітні 1944 р. заклад відновив роботу, його директором знову став І. А. Короновський. Першим завданням, яке влада поставила перед іще не сформованим колективом, було створення стаціонарної виставки «Велика Вітчизняна війна». І хоч до побудови експозиції були залучені скеровані партійними органами «радянські спеціалісти», після громадського огляду виставки її визнано такою, що не відповідає вимогам патріотичного виховання трудящих. 7 грудня 1944 р. І. А. Короновського звільнено з роботи і того ж дня на його місце призначено іншу людину. У місячний термін вимагалось

«усунути всі недоліки та зауваження», для нагляду над роботою музейників створено спеціальну прийомну комісію з відповідними повноваженнями [776, с. 329].

За рішенням Комітету у справах культосвітніх установ УРСР у квітні 1945 р. колишня Буковинська митрополича резиденція у Чернівцях (у 2011 р. ансамбль споруд увійшов до Списку світової спадщини ЮНЕСКО) була оголошена Державним музейним заповідником. Туди ж перенесли експозиції обласного краєзнавчого музею [11, с. 22–27]. Просторі корпуси визначної пам'ятки архітектури, відведені під музей, влада використала цілком у дусі доби: замість чотирьох відділів було створено сім, причому лише три з них відтворювали майже тисячолітню історію Буковини, її етнографію та природу, а чотири відділи були присвячені радянському періоду. На той час «радянський стаж» Буковини ледве сягав двох років. Назва відділів теж була відповідною: «Возз'єднання українського народу в єдиній українській соціалістичній державі», «Велика Вітчизняна війна», «Промисловий відділ», «Сільськогосподарський відділ». Експозиція радянського періоду займала 24 зали у двох корпусах музейного заповідника [840].

Закарпаття увійшло до Української РСР 29 червня 1945 р. Непроста історична доля краю: впродовж кінця XVIII – першої половини XX ст. етнічні українські землі Закарпаття входили до складу Австро-Угорської імперії, після її розпаду – до Чехословаччини, напередодні і в роки Другої світової війни були окуповані хортистською Угорщиною [127]. Це наклало свій відбиток і на особливості становлення музейної справи в краї: вона розвивалася в тісних міжнаціональних взаєминах, де були і співпраця, і взаємопоборювання.

Перші кроки у збереженні історичних пам'яток шляхом їх музеєфікації пов'язані на Закарпатті з діяльністю духовенства: ще на початку XIX ст. при Мукачівській греко-католицькій єпархії було засновано єпархіальний архів та бібліотеку, водночас формувалася збірка предметів церковної старовини [667, с. 19]. Збірки старожитностей нагромаджувалися при монастирях, громадських товариствах, у приватних маєтках. Основоположником музейної справи на

Закарпатті в сучасному її розумінні став видатний громадський діяч, дослідник археології, етнографії та фольклору Тиводар Легоцький (1830–1915). Ще з 1850-х рр. він розпочав формувати у своєму маєтку в Мукачеві колекції стародавніх рукописів і документів, археологічні пам'ятки, нумізматики, витворів народного мистецтва українців, угорців, словаків, що бік-о-бік проживали на теренах Карпат та побережжях ріки Тиси [398, с. 9–15].

З ініціативи Т. Легоцького у 1909 р. в Мукачеві було створене Музейне товариство, метою якого було заснування музею на основі кількатисячної збірки артефактів дослідника і колекціонера [532, с. 14]. Музей, власне, вже існував при садибі мецената, однак влада ніяк не могла визначитись з наданням закладу відповідного приміщення. Перша світова війна, смерть Т. Легоцького призвели до розпорошення збірки, у повоєнні роки ентузіасти доклали чимало зусиль, щоб бодай частково відновити її, і в 1920 р. при підтримці чехословацького уряду, Державного археологічного інституту в Празі було відкрито в Мукачеві Краєзнавчий музей імені Т. Легоцького [671, с. 21]. В Ужгороді за підтримки властей у 1929 р. було засновано Земський музей, а згодом перейменованій на Музей Підкарпатської Русі. Великою популярністю користувався природознавчий музей при Ужгородській гімназії [670, с. 159–161].

Початок 1920-х рр. відзначається піднесенням на закарпатських землях українського національного відродження, головну роль у якому відіграло Товариство «Просвіта». Уже на його установчому засіданні 9 травня 1920 р. було прийнято рішення створити Руський національний музей, обрано музейну комісію [832, с. 146]. В умовах бездержавності це був сміливий і визначальний крок провідників закарпатського українства: «відродити національне почуття і свідомість народу, його національну гордість, збудити його думки про славне минуле, незавидне сьогодення та високе й світле майбутнє». Музейна комісія звернулася до населення з проханням виявляти, збирати і передавати для майбутнього музею «всякі твори.., історичні пам'ятки, старовину, книги і видання, що мають наукове і всестороннє вивчення Підкарпатської Русі» з тим,

щоб «одвалити тяжке каміння і запори, якими через тисячу літ ворог затикав джерело нашої рідної культури» [671, с. 41].

У 1928 р. українська громада Ужгорода завершила будівництво Народного дому «Просвіти», де цілий другий поверх було відведено під музей. Його засновники ставили перед собою амбітні завдання: «Музей повинен стати початком Підкарпатського Національного музею, на взір Національного музею у Львові, то значить типом музею, який зберігає художні предмети цілого краю» [670, с. 22]. Заклад мав вісім відділів: етнографічний, церковний, природничий, нумізматичний, керамічний, рукописів, фотографій дерев'яної архітектури. Як відзначають дослідники, «це був перший у краї музей, спрямований на утвердження української національної політики пам'яті, на конструювання української національної самосвідомості та ідентичності закарпатських русинів» [671, с. 42].

Радянізація музеїв у Закарпатті, як і в інших областях Західної України, розпочалася передусім з їх ліквідації та ретельного просіювання музейних фондів. 20 червня 1945 р. Народна рада Закарпатської України, яка була створена радянською владою для підготовки акту офіційного входження Закарпаття до складу СРСР, прийняла постанову про створення в Ужгороді на базі ліквідованих музеїв Народного музею Закарпатської України, а його керівником компартійні функціонери призначили колишнього заступника директора Дніпропетровського історичного музею, комісара полку, замполіта військової частини І. Коломійця [223, арк. 26–29]. У Мукачеві на матеріалах Музею імені Т. Легоцького було відкрито Історико-археологічний музей, довголітнього директора мукачівського музею Й. Янковича, як «буржуазного інтелігента», звільнено, на його місце призначено місцевого русофіла, колишнього радянського підпільника Й. Жупана [222, арк. 1]. Тоді ж в Ужгороді на основі націоналізованої Земської картинної галереї було відкрито Закарпатський художній музей. Та вже незабаром влада прийшла до висновку, що трьох музеїв для невеликої за територією Закарпатської області забагато. Постановою Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У від 1 червня 1946 р. було

проведено реорганізацію музейної мережі, музей у Мукачеві ліквідовано, його фонди передано до Ужгорода [890, с. 10–25].

«Реформування» музейної мережі області, перебудова музейних експозицій здійснювалась разом з деформацією всієї гуманітарної сфери відповідно до канонів марксистсько-ленінської ідеології. Як справедливо зауважує дослідник В. Панкулич, «соціалізація» Закарпатського краєзнавчого музею не була власною індивідуальною забаганкою його директора Коломійця. На Ужгород просто було перенесено рідний йому досвід Дніпропетровська зразка 1937–1938 рр., коли в УРСР тривало нищення української культури і зокрема музейної традиції [671, с. 46]. Тому, згадує етнолог В. Гошовський, який у сорокових роках працював у музеї, в експозиції «біля дерев'яного рала XVII ст. мала бути ще фотографія сучасного трактора з плугом, щоби всім була ясна перевага соціалізму над феодализмом і капіталізмом. Біля дерев'яної колиски мала бути картина художника Розенберга, зображаючи важку долю жінки – тоді, а також фото веселих дітей у держяслах – тепер. І ще повна стіна цитат класиків комуністичної ідеології» [175, с. 71].

Ідеологічними штампами, несмаком і вульгаризмом відзначалися не лише експозиційні матеріали, але й оформленням музейного інтер'єру. Як згадує той же В. Гошовський, зал історичного відділу був «прикрашений» галереєю портретів вождів і метровим фанерним зображенням ордена Перемоги. У центрі залу стояла виборча кабінка, яка мала нагадувати відвідувачам про перші на Закарпатті радянські вибори 1946 р. Зали музею постійно поповнювалися експонатами про «возз'єднання українських земель», досягнення «соціалістичного будівництва», товарами місцевої промисловості. Причому, коли поступали в музей нові швейні і трикотажні вироби, то старі по акту списувались і загадково зникали. Зникали і справжні музейні цінності: так, під час передачі в краєзнавчий музей експонатів, успадкованих від колишнього Етнографічного музею, чимало унікальних колекцій зникли і до музею вже не повернулися ніколи. Музейники намагалися врятувати, зберегти експонати, над якими нависла загроза знищення. Так було, наприклад, з унікальною колекцією

із трьохсот писанок, які партійні ідеологи розцінили як «предмети релігійної пропаганди». Сподіваючись найгіршого, наукові співробітники В. Гошовський та М. Поратунський розробили і заповнили спеціальні бланки для інвентаризації і наукового опису писанок і сфотографували кожен експонат з різних боків [175, с. 46].

Громадськість міста добивалася від влади рішення про розташування музею у залах Ужгородського замку, перетворення всієї Замкової гори в історичне музейне містечко. Особливо наполегливо відстоював цю ідею новий директор музею і автор першого путівника, колишній перший заступник голови Народної ради Закарпатської України, активний збирач предметів культурної спадщини Петро Сова. Як зазначає дослідник, він невідступно боровся з обласною владою, звертався до уряду, відомих діячів культури, щоб музей переселити у замкову будівлю [671, с. 47–48]. І лише в 1948 р. музейний заклад отримав приміщення на Замковій горі. Однак це не вплинуло на сам зміст його роботи. Партійна влада створила при музеї науково-методичну раду, її керівником назначила заступника завідуючого відділом пропаганди обкому партії М. Назаренка, тож рада виконувала скоріше цензорські, аніж наукові функції.

Усвідомлюючи глибокий вплив національного надбання на світогляд і свідомість суспільства, політичний режим на Західній Україні всілякими засобами намагався викоринити історичну пам'ять українців. Під гаслами боротьби з «буржуазним націоналізмом» та «релігійним хламом» з музейних фондів вилучались цілі пласти самобутньої української спадщини, ліквідації підлягали не лише унікальні пам'ятки національної культури, але й нівелювався професіоналізм у музейній галузі. Політичні репресії знищили велику когорту фахових працівників, науковців. Частина з них, люди відомі і ті, чий імена ще відкриє нам історія, наперекір тоталітарній, репресивній, командно-адміністративній системі, нерідко ризикуючи життям, докладали чимало зусиль, таланту і мужності, щоб розвивати музейну галузь, зберегти історико-культурне надбання українського народу і передати його поколінням грядущим.

Висновки до розділу 3

Дослідження музейної справи в умовах формування тоталітарного режиму доводить, що місце і роль музеїв зводились до стандартних політико-просвітніх закладів. Державна політика спрямовувалась на перетворення музейної галузі в ідеологічну зброю, політичний інструмент, за допомогою якого влада намагалася формувати світогляд людей. Професійний погляд на музей, як на специфічний заклад з багатофункціональним механізмом, цілеспрямовано деформувався політико-ідеологічними підходами до музейної галузі, що привело до її занепаду. Повністю ігнорувались неодмінні риси музею: науково-дослідницька робота, комплектування фондів. Головною для висвітлення була історико-революційна тематика з відображенням провідної ролі пролетаріату та марксистської партії у класовій боротьбі, успіхів соціалістичного будівництва, формуванням нової спільноти – радянського народу. Дії влади деформували основний зміст музею як науково-просвітницької установи, нівелювали його науково-дослідний потенціал, із музейних фондів вилучалися унікальні пам'ятки національної історико-культурної спадщини, у експозиційній роботі запанував схематизм і вульгарний соціологізм. Все це наприкінці 1930-х рр. призвело до кризового стану музейної справи в Україні.

Спроби фахівців-музейників протистояти деформаціям у галузі завершувалися відстороненням їх від улюбленої справи, тюремним ув'язненням, сибірською каторгою та іншими формами репресій аж до розстрілів. Зазнав суттєвих змін сам тип музейника. Якщо на початку 1920-х рр. – це ерудит, знавець і дослідник пам'яток, то наприкінці 1950-х рр. – це функціонер, який працює за заданою пропагандистською схемою. Нівелювання професійного і наукового рівня співробітників музеїв відбувалося на фоні декларованих успіхів суспільства у галузі культури. Внаслідок цих процесів значно скоротився кадровий потенціал у музейництві, упав престиж професії музейного працівника.

Основні тенденції розвитку музейної справи в зазначений період були характерними і для західноукраїнських земель, які увійшли до складу УРСР у довоєнний та повоєнний періоди. Наштовхнувшись на спротив національно свідомих сил форсованому впровадженню ідеологічних догм, влада вдалась до широкомасштабних репресивних заходів, що були невідкладною складовою тоталітарної системи. Трагічні події в західноукраїнських областях, наслідки яких тривалий час приховувалися від суспільства, проявилися у ліквідації приватних збірок та благодійної підтримки музейних закладів, націоналізації чи знищенні музейних колекцій і їх змістовної цілісності, «перепрофілюванні» музейних закладів чи ліквідації багатьох із них, встановленні повного ідеологічного контролю над музеями.

Політичні репресії комуністичного режиму згубно вплинули на стан музейної справи в Україні. Через механізм масових репресій влада цілеспрямовано ліквідувала цвіт музейної галузі, знято здійснюючи політику перетворення музейних установ у звичайні пропагандистські осередки та ідеологічну зброю влади.

РОЗДІЛ 4

МУЗЕЙНА СПРАВА В КУЛЬТУРНІЙ ІДЕОЛОГЕМІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1950-х –1980-х рр.

4.1. Музеї під тиском командно-адміністративної системи

У повоєнний період радянський режим, в умовах всеохоплюючої уніфікації та централізації суспільного життя, всіляко обмежував навіть декларативні права УРСР як союзної республіки в комуністичній імперії. Хвиля політичних репресій із середини 1940-х до початку 1950-х рр. засвідчила чергове посилення ідеологічного та адміністративного тиску на суспільство. Незважаючи на те, що Україна була в числі країн-засновників Організації Об'єднаних Націй (1945 р.), означила себе у міжнародному співтоваристві як член Комісії ООН з питань освіти, науки і культури ЮНЕСКО (1954 р.), радянська партійно-командна система не допускала жодних прав і свобод у національному розвитку «суверенної республіки». Партійне керівництво УРСР, виконуючи настанови кремлівської верхівки, настирливо декларувало ідеологічні штампи про єдність всіх народів СРСР та про віковічну дружбу українського та російського народів.

Сподівання на якісне оновлення суспільно-політичної атмосфери в країні з'явилися після XX з'їзду КПРС. Однак, на фоні спроб реформування державного апарату, часткової реабілітації політично засуджених непорушними залишалися постулати радянської командно-адміністративної системи: керівна і спрямовуюча роль комуністичної партії, злиття партійно-державного апарату та підпорядкування йому усіх сфер суспільного життя. Процес десталінізації носив обмежений та половинчастий характер як в економіці, так і в соціальному та духовному житті країни. У містах і селах позбавлялися пам'ятників «вождю всіх народів», зникало ім'я диктатора із назв міст і селищ, вулиць та площ, підприємств, колгоспів і навчальних закладів, та вже незабаром партійне і державне керівництво різних рівнів почало все відкритіше саботувати критику сталінського режиму і методів його управління. Щоб

зберегти всевладдя вищої партійної номенклатури, її верхівка у жовтні 1964 р. внаслідок «кремлівської змови» усунула М. Хрущова від керівництва державою.

Брежнєвський період характеризувався поступовим поверненням до сталінської спадщини, посиленням централізованої системи управління, бюрократизацією державного апарату та політичного життя, призупиненням процесу реабілітації жертв сталінських репресій. Панівна роль в державі відводилася комуністичній партії, наділеної функціями тотального контролю з відповідними методами впливу: політичних переслідувань, державного примусу та насильства, а також зі спеціальними структурами для боротьби з ідеологічно ворожими елементами в усіх сферах діяльності людини. Зрештою, все звелось до консервації тоталітарної системи в умовах безперспективності задекларованого «розвинутого соціалізму». У галузі радянської культури пріоритетними залишалися ідеологічні гасла та принципи соціалістичного реалізму, відбулося нівелювання національних особливостей з насадженням поняття «єдиний радянський народ», увага зосереджувалася на формуванні « нової людини » з особливими якостями – будівника комунізму.

Суспільним протестом існуючому комуністичному режимові став в означений період опозиційний рух в Україні, який засвідчив безперервність національно-визвольної боротьби за державну незалежність. Наперекір заборонам, ризикуючи свободою та власним життям, сотні представників української інтелігенції заявили про прагнення мирним шляхом відродити українську державність. Суспільні процеси впродовж 1960–1980-х рр. висвітлили нагальну потребу змін у політичному житті країни, що зрештою призвело до розпаду СРСР.

Надзвичайно тяжкими для українських музеїв були наслідки Другої світової війни. Значна частина їх була зруйнована і пограбована. Якщо до війни діяло 174 музеї, в яких нараховувалось близько 6 млн. одиниць збереження, то лише близько п'ятої частини їх, а це переважно збірки Києва, Дніпропетровська, Одеси, Полтави, Сум, Харкова, Чернігова, вдалось

евакуювати, з них майже 35 тис. одиниць збереження були розпорошені від Приуралля до Сибіру та Казахстану [446, с. 9–12]. У повоєнні роки відбудовано більшість музейних закладів, частково повернуто евакуйовані та пограбовані колекції, зусиллями музейників продовжувалась робота із пошуку нових пам'яток. За офіційними даними, станом на 1950 р. в Україні працювало 137 музеїв [444, с. 154]. Музейництво і надалі контролювалось органами влади, під тиском методичних директив зверху музейні експозиції за змістом повторювали одна одну, їхні структури були однотипними і жорстко регламентованими ідеологічними приписами. Уряд УРСР постановою від 21 жовтня 1951 р. «Про реорганізацію музеїв» вказав музейним закладам не захоплюватися «старовиною», а зосередитися на висвітленні історії комуністичної партії і радянської держави, активніше долучатися до виховання трудящих в дусі радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму. За неофіційною вказівкою, сімдесят відсотків експонованих матеріалів повинні були відображати радянський період і лише тридцять – історію і природу краю [671, с. 48]. Цей припис діяв аж до часів «горбачовської перебудови». У 1953 р. зі створенням Міністерства культури СРСР такі структури виникають у всіх республіках. Через них впроваджувалася політика в культурній сфері та здійснювався державний контроль за діяльністю закладів культури. Міністерство культури отримало функції координувати роботу усіх музеїв, незалежно від їх відомчої приналежності, впливати на зміст та напрями їхньої діяльності.

Хрущовська «відлига» розпочалась, на думку вчених, із проголошення М. Хрущовим доповіді на закритому нічному засіданні XX з'їзду КПРС у 1956 р. З певною лібералізацією політичного режиму значна частина українського суспільства пов'язувала сподівання на національне відродження, розширення прав і свобод людини і народу в цілому. Як справедливо стверджує дослідник тієї епохи, професор В. М. Даниленко, у громадянстві прокинувся потенціал «українськості» України, що увібрав історичний досвід національно-демократичної революції 1917–1920-х рр. з державницькою перспективою

самостійності на майбутнє [199, с. 88–127]. Але, як показав час, влада не збиралась руйнувати основи тоталітарної системи. Десталінізація імперії здійснювалася не стільки з метою лібералізації суспільного життя, скільки задля самоутвердження нового компартійно-державного керівництва та через негативні наслідки тривалого зовнішньополітичного й економічного консерватизму СРСР [334, с. 665].

На тлі часткових і суперечливих змін у культурницькій сфері – від послаблення заборон до суворих диктаторських вимог – музейна галузь і надалі залишалася ідеологічним інструментом впливу на суспільну свідомість. Основним гаслом музейних експозицій було формування будівника комунізму з марсистсько-ленінським світоглядом, позбавленим засад загальнолюдських духовних цінностей, національно-патріотичних почуттів, власної свободи та гідності. Музеї потерпали від партійних вказівок та цензури, вилучення та знищення пам'яток, заміщення автентичних предметів пропагандистсько-плакатним матеріалом. Експозиції рясніли комуністичними лозунгами з російськоцентричними поняттями «радянський народ», «давньоруська народність», «возз'єднання 1654 р.» тощо. В основі музейного будівництва лежала марксистсько-ленінська ідеологія як альфа і омега комуністичного режиму. Склалась відповідна система діяльності музеїв, яка включала контроль над кадровими питаннями, регламентацію тематики експозиційно-виставкової, лекційної роботи, напрямів наукових досліджень, примусові рознарядки щодо вікового та соціального статусу відвідувачів.

Ідеологічний тиск на музеї здійснювався через обмеження і регулювання державою усіх видів їх діяльності. Заклади зобов'язані були дотримуватися офіційного бачення історичних подій, явищ, процесів. Кожна анотація, постать чи музейний предмет в тематико-експозиційному плані піддавалися жорсткій цензурі, головним центром якої в Україні виступав так званий Укрліт – республіканський підрозділ союзного цензурного органу Головліту. Випробуваними методами тиску на музейних працівників, на відміну від фізичного їх знищення у сталінський період, були стримування кар'єрного

росту, усунення з роботи, перешкоджання науковим дослідженням, цькування на зборах партійних організацій та трудових колективів.

На січневому (1961 р.) пленумі ЦК КПРС М. Хрущов виступив за різке скорочення асигнувань, спрямованих на розвиток музейних закладів, в СРСР розгорнулася кампанія за скорочення мережі музеїв. У цей період в Україні десять державних музейних закладів переведено в статус громадських, ціла низка установ зазнала структурних змін, відбулося безпідставне об'єднання різнопрофільних музеїв, переведення самостійних установ у статус філіалів чи навіть їх ліквідація. Після такої «перебудови» в республіці залишилося лише 89 державних музеїв (у 1945 р. їх нараховувалося 97, з них 19 – республіканського, 78 – обласного значення), майже 400 працівників було звільнено [467, с. 3–7]. Ідеологічний зміст носила подія зі вступу в 1957 р. радянських музейних організацій до Міжнародної ради музеїв (ІСОМ), яка жодним чином не вплинула на зростання суспільної ролі закладів та рівень їх матеріально-технічного забезпечення. Музеї потерпали від зменшення фінансування, що призвело до закриття низки закладів, скорочення працівників музейної галузі.

Треба відзначити, що в тих умовах громадськість України, провідні вчені, музейники намагалися врятувати національні скарбниці. Під їхнім тиском Міністерство культури УРСР наказом від 18 грудня 1962 р. затвердило «Примірне положення громадського інспектора по музеях і охороні пам'ятників культури», до музейної роботи було залучено шанувальників історії, створено 64 музейні масові відділи на громадських засадах, які об'єднали майже дві тисячі охоронців української культури. Активність громадськості змусила Міністерство культури України клопотати перед Радою міністрів республіки про відновлення роботи десяти державних музеїв та двох філіалів. У результаті музейна мережа України на кінець 1960-х рр. нараховувала 132 історичних, краєзнавчих, художніх, літературно-меморіальних музейних заклади [467, с. 8].

Разом з тим музейна справа і надалі розглядалася як складова ідеологічного впливу на населення. На політичній і державній важливості

музейництва наголошувалося в постанові ЦК КПРС від 12 травня 1964 р. «Про підвищення ролі музеїв в комуністичному вихованні трудящих». Центральним комітетам компартій союзних республік, міністерству культури СРСР і міністерствам культури союзних республік пропонувалось «організувати в усіх музеях, крім меморіальних, відділи радянського періоду – від Великої жовтневої соціалістичної революції до наших днів. В експозиціях музеїв повинні бути відображені успіхи комуністичного будівництва в СРСР, перемога ленінського курсу Комуністичної партії, боротьба радянського народу за здійснення програми КПРС, заходи партії по подальшому піднесенню промисловості, сільського господарства і культури, підвищення добробуту народу» [636, с. 354–356].

Аналогічну постанову незабаром прийняв ЦК Компартії України. 28 липня 1964 р. колегія Міністерства культури УРСР заслухала питання про заходи з виконання даної постанови, затвердила рекомендації щодо підвищення ролі музеїв – звісно, що в «комуністичному вихованні трудящих». Міністерство подало пропозиції в ЦК КПУ та уряд республіки про черговий перегляд музейної мережі в Україні, і вона була затверджена постановою Ради міністрів УРСР від 20 вересня 1965 р. [643, с. 23–24].

Період перебування при владі генсека Л. Брежнєва дослідники визначили терміном «застій», система трималася на тотальному ідеологічному впливі на людей. Влада не зважала на громадську думку, замінюючи її офіційними політичними оцінками, заперечувала загальнолюдські основи моралі, яка підпорядковувалася політичній доцільності й по суті руйнувалася [486, с. 3–15]. Тоталітарний режим створив потужну систему ідеологічної обробки населення для маніпулювання масовою свідомістю, використовуючи політичну пропаганду як засіб управління масами. Незгідних з «курсом партії та досягненнями радянської демократії» позбавляли засобів до існування, запроторювали у в'язниці, концтабори та психіатричні лікарні.

Репресії проти інакомислячих, перш за все поборників національної свідомості – одна з головних ознак брежнєвського неосталінізму в Україні.

Суспільству насаджувалися ідеї так званої «нової історичної спільноти – радянський народ», «зближення і злиття націй», українська мова поступово витіснялася з багатьох сфер суспільного життя, а почуття національної гідності, прагнення розвивати власну культуру сприймалися як прояви націоналізму. Формування єдиної радянської ідентичності, радикальна боротьба з «буржуазно-націоналістичними проявами», «ідеалізацією патріархальщини», «очорненням героїчних звершень радянського народу» – усі ці й подібні до них гасла і дії влади були спрямовані на викреслення з українського минулого цілих періодів, зокрема пов'язаних з історією запорозького козацтва, подіями національно-демократичної революції 1917–1921 рр., Голодоморів, політичних репресій. Офіційна історія розглядалась в контексті історії СРСР і поставала з лакованою соціалістичною дійсністю та суцільними перемогами на шляху до комуністичного майбутнього [46, с. 460–477].

Питаннями ідеології за часів першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького відав одіозний В. Маланчук, який виділявся неприхованою українофобією, проведенням широкомасштабних кампаній проти наукової та творчої інтелігенції. У практику ввійшли «чорні списки неблагонадійних», посилення цензури, політичні доноси. Ідеологічний диктат не обминув і музейну галузь: з експозицій нещадно вилучалось усе, що партійним керівникам «пахло українським буржуазним націоналізмом». Ситуацію в духовній сфері того часу згодом охарактеризував Олесь Гончар у своєму виступі на Установчій конференції Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка в лютому 1989 р.: «Зникали національні школи, недоступною ставала справжня історія народу, різні недоуки замінювали її своїми кон'юнктурними фальсифікаціями. Робилося це з метою нині очевидною: швидше перемішати, перетопити всіх нас в єдиному соцказані, перетворити націю в кочуючі орди, щоб, руйнуючи генетичну пам'ять народів, позбавляти їх коріння, щоб замість мислячих свідомих громадян мати перед собою натовпи спримітизованих, задурманених догмами послухників, таких зручних для адміністративно-бюрократичного апарату» [168, с. 66–71].

Як протест проти одіозних експозицій «радянського періоду», які превалювали у всіх без винятку державних музеях, на початку шістдесятих років в Україні відновились робота зі створення музеїв і музейних кімнат на громадських засадах (ширшому висвітленню їх діяльності присвячено наступний підрозділ даного розділу дисертації). Однак дуже скоро і такі заклади, що виникли з народної ініціативи, стали об'єктами пильної уваги з боку партійної та державної влади. Головним завданням таких осередків, за визначенням ідеологів, мало б бути, зрозуміло, «відтворення в музейних експозиціях бойової, революційної і трудової слави радянського народу, широке висвітлення нинішнього дня в комуністичному будівництві в країні, республіці, краї, комуністичне виховання трудящих і в першу чергу молоді» [643, с. 26–27].

Для координації діяльності таких музейних закладів при Міністерстві культури УРСР було створено спеціальну науково-методичну раду. Вона розробила і надіслала в кожен районний центр республіки «Типові положення про народні музеї», «Інструкцію про порядок підготовки і відкриття музейних виставок», «Пам'ятку зі збирання експонатів», «Рекомендації «Як створити музей чи музейну кімнату» [643, с. 28]. Затверджене Радою міністрів СРСР «Положення про Музейний фонд СРСР» (1965 р.) зобов'язувало всі міністерства союзних республік, організації, підприємства, колгоспи і радгоспи безкоштовно передавати в музеї для експонування зразки промислової сільськогосподарської продукції, різноманітні моделі, стенди та інші матеріали, які відображають науково-технічний прогрес і досягнення комуністичного будівництва [808, с. 249].

Про завдання, які ставили перед музеями партійні організації, говорять самі назви їх постанов, директив та заходів. Зокрема згідно постанови ЦК КПРС від 9 січня 1969 р. «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах» музеї змушені були висвітлювати переваги та досягнення соціалізму, приділяти увагу питанням комуністичного будівництва, розкривати направляючу та керівну роль КПРС. Наприклад, рішення відкритих зборів

первинної партійної організації Волинського обласного управління культури (19 травня 1965 р.), на яких обговорювався хід виконання обласними краєзнавчими музеями згаданої вище постанови ЦК КПРС «Про підвищення ролі музеїв в комуністичному вихованні трудящих», передбачало створити при районних управліннях культури музейні ради з відповідальних партійних, комсомольських і радянських працівників і зобов'язувало «всіх комуністів постійно надавати методичну допомогу громадським музейним радам у містах і селах області» [643, с. 25].

Подібні заходи були розгорнуті в усіх областях України. Так, Івано-Франківський обком партії, підпорядковуючи діяльність музеїв ідеологічним завданням, рішенням бюро (січень 1965 р.) зобов'язав міськкоми, райкоми, первинні парторганізації, виконкоми обласної, міських, районних і сільських рад створити в усіх колгоспах і на підприємствах, що носили ім'я Леніна та жовтневої революції, громадські музеї та музейні кімнати. Уже через місяць обласна рада звітувала про виконання рішення обкому, розглянула питання «Про роботу обласного краєзнавчого музею по комуністичному вихованню трудящих», постановивши заодно докорінно перебудувати експозицію народних музеїв, і зокрема – у селах Кобаки (батьківщина відомого українського письменника Марка Черемшини) та Стецева (тут тривалий час жив і працював Василь Стефаник) «згідно з завданнями соціалістичної перебудови колгоспного села».

Бюро Полтавського обкому КПУ націлило партійні організації на залучення до музейної виховної роботи старих більшовиків, ветеранів війни і праці, а роботу зі створення музейних експозицій взяти під постійний партійний контроль. Львівський обком партії до таких же настанов додав вимогу про обов'язкове залучення до створення громадських музеїв студентської і учнівської молоді. З цією метою в лютому 1967 р. на базі Ходорівського музею Леніна Жидачівського району було проведено семінар секретарів партійних організацій, директорів шкіл і культосвітніх установ, і вже незабаром лише в цьому районі функціонували 13 музейних ленінських кімнат

та 8 кімнат бойової слави. Взяти під контроль створення таких музеїв обком партії зобов'язав партійну організацію Львівського філіалу Центрального музею В. І. Леніна, який був створений у 1950 р. спеціальною постановою ЦК ВКП(б) [643, с. 25]. На республіканському рівні таку роботу очолили Київський філіал Центрального музею В. І. Леніна та Інститут історії партії при ЦК Компартії України – філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

Музейна галузь, як і культурна сфера в цілому, піддавалась все жорсткішому ідеологічному тиску. Керівництво діяльністю музеїв компартія вважала важливою ланкою ідеологічної роботи: «Музеї, як могутні арсенали виховання радянської людини, повинні висвітлювати, цілеспрямовувати, орієнтувати, утверджувати цінності нового комуністичного світогляду, спільно з іншими засобами ідеологічно забезпечувати побудову комунізму» [643, с. 6]. На партійних з'їздах, конференціях, численних семінарах, у збірниках статей та монографіях постійно наголошувалось на «посиленні партійного керівництва в розвитку музейного будівництва», на «відповідальній місії музеїв у формуванні нової людини», на «перетворенні музеїв у вогнища комуністичного виховання мас» [95; 592; 752].

На виконання цих завдань була націлена чергова постанова ЦК КПРС «Про поліпшення ідейно-виховної роботи музеїв» (1982 р.). Вона вкотре підкреслювала необхідність посилення керівництва музеями з боку партійних комітетів, відповідних міністерств та відомств, підвищення їх ролі в комуністичному вихованні трудящих. Постанова вимагала «щиро розкривати в експозиціях музеїв процес зближення націй і народностей», «яскраво і переконливо показувати переваги соціалістичного способу життя», «розширення практики організації музеїв дружби народів, створення спеціальних залів інтернаціональної дружби», «ефективно використовувати досвід музеїв у вихованні учнівської і студентської молоді на прикладах життя і діяльності В. І. Леніна, героїчної історії КПРС, революційних, бойових і трудових традицій народу, в дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму» [597].

«Радянський патріотизм» та «соціалістичний інтернаціоналізм» – неодмінні атрибути комуністичної ідеології, якими система прикривала імперську суть тоталітарної держави, насадження русифікації, спотворення справжньої історії поневолених народів СРСР, викорінення навіть самої думки про відновлення їхньої незалежності. Під особливим контролем кремлівської верхівки перебувала Україна, її економіка, соціальні процеси, суспільна атмосфера, освіта, культура, мистецтво. Не залишалася поза ідеологічним наглядом і музейна галузь республіки, чим неприховано пишалися ідеологічні куратори: «За даними вибіркового аналізу, проведеного науково-методичним відділом музеєзнавства Міністерства культури УРСР, близько 30 процентів нових фондів надходжень впродовж 1970-х – початку 1980-х рр. становлять матеріали інтернаціонального значення. Інтернаціональна тема виступає однією із провідних у науково-фондовій роботі, обов'язково входить окремою рубрикою у поточні та перспективні плани комплектування фондів, береться до уваги при розробці програм музейних пошукових експедицій та наукових відряджень» [112, с. 13]. Типовим прикладом такої діяльності музейних закладів була практика Державного історичного музею УРСР, який за вказівкою партійних органів замість справді наукової роботи був вимушений займатися створенням у Києві показових музейних лекторіїв та гуртків, «університетів дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму», проводити лекції на теми «Соціалістична економічна співдружність – союз нового типу», «СРСР – єдиний народногосподарський комплекс», «Ленінська програма миру в дії», «Пролетарський інтернаціоналізм і боротьба проти буржуазного націоналізму» тощо [112, с. 51].

Як зазначають партійні документи та література тих часів, важливим стимулом активізації музейної ідейно-виховної роботи служило відзначення знаменних радянських дат та ювілеїв. Щодо України були ще й окремі ідеологічні дати. Як відомо, у 1954 р. комуністична імперія помпезно відзначала 300-річчя так званого возз'єднання України з Росією, використавши цей привід для подальшої історичної та духовної експансії супроти

українського народу. В епоху брежнєвського неосталінізму комуністичні ідеологи знову повернулися до набутого досвіду, запустивши в обіг підготовку до 325-річчя Переяславської ради (1979 р.). У музеях розгорнулася бурхлива робота зі створення експозицій про «споковічну дружбу російського і українського народів», музейники влаштовували пересувні виставки на підприємствах, у колгоспах та освітніх закладах, проводили семінари та конференції на тему «братніх зв'язків України і Росії – двох республік-сестер». Епіцентром музейних заходів став Переяслав-Хмельницький історико-культурний заповідник, який, як згодом звітувало партійне керівництво республіки, у ювілейному році відвідало понад 300 тисяч осіб із 270 міст СРСР та 20 зарубіжних країн. Державний історичний музей УРСР розгорнув виставку «Навіки разом» із майже тисячею ідеологічних експонатів у Державному історичному музеї в Москві [112, с. 49, 56].

Щоб непорушна дружба двох народів була ще тіснішою, компартійні ідеологи придумали своєрідний «союз у союзі»: до кожної області УРСР було прикріплено «для братніх зв'язків» по одній області Російської Федерації. Партнер призначався відповідно до того, на якому «ідеологічному рахунку» перебувала в партійних органах та чи інша область України. Наприклад, для Львівщини, з якою режим на всіх етапах мав чимало ідеологічних клопотів, було виділено Ульяновську область – батьківщину самого вождя пролетаріату В. І. Леніна. Зв'язки налагоджувалися на всіх рівнях суспільного життя, в тому числі і між музеями. У публікаціях того часу зазначався промовистий приклад своєрідного «музейного шефства» російських братів над українцями: «За допомогою громадськості й музейних працівників Ульяновська львів'яни створили у кожній школі музей або ж кімнату В. І. Леніна, а також 83 музеї бойової та трудової слави, 458 клубів інтернаціональної дружби. Про життя і діяльність Володимира Ілліча розповідають у музеї Сколівської школи-інтернату 600 документів, фотографій, речей, експонатів, надісланих ульяновцями... Вони стали ще одним яскравим підтвердженням всенародної

любові до вождя, свідченням тісних зв'язків трудящих Львівщини з батьківщиною Ілліча» [112, с. 48].

Традиційними, як відзначалося в пресі та політичній літературі тих часів, стали для Української РСР широкі зв'язки з музейними закладами країн соціалістичної співдружності. Звичайно, що така співпраця носила передусім ідеологічний характер: радянські представники повинні були навчати європейців, як успішно будувати соціалізм у своїх країнах. Проте слід відзначити, що музейники обох сторін використовували такі зв'язки і для справжнього обміну досвідом у музейній справі, налагодження співробітництва між музейними закладами та особистих контактів. У травні 1977 р. в Москві та Ленінграді відбулася XI Генеральна конференція Міжнародної ради музеїв (ICOM), і саме тоді Радою музеїв було прийнято рішення про щорічне відзначення 18 травня Міжнародного дня музеїв [112, с. 45].

Впродовж 1970–1980-х рр. у близько 30-ти рішеннях ЦК компартії України і Ради міністрів УРСР йшла мова про організацію та діяльність музейних закладів. У цей час у республіці діяв 391 музей, зокрема 14 історико-краєзнавчих, 70 краєзнавчих, 67 художніх, 23 меморіальних, 48 літературних та літературно-меморіальних. Музейний фонд України нараховував близько шести мільйонів одиниць збереження. Значна частина пам'яток зберігалась у 21-му державному заповіднику [467, с. 9].

Однією з форм збереження національної культури за ініціативою української інтелігенції стала поява музеїв під відкритим небом. У 1964 р. зусиллями музейника М. Сікорського започатковано такий заклад у Переяславі-Хмельницькому. У лютому 1967 р. уряд УРСР прийняв постанову «Про стан і заходи по дальшому поліпшенню охорони та збереження пам'ятників архітектури, мистецтва, археології та історії Української РСР» з подальшим створенням таких музеїв у містах Києві, Львові та Ужгороді. У жовтні 1980 р. Міністерство культури України розглянуло питання про створення у селі Петриківка Дніпропетровської області етнографічної експозиції, присвяченої петриківському розпису.

Ідеологічний контроль за змістом експозицій включав обов'язкове представлення сучасного матеріалу та здобутків радянського будівництва. Міністерство культури УРСР своїм наказом від 10 грудня 1973 р. «Про дальше покращення обслуговування відвідувачів музеїв в Українській РСР» наголосило на необхідності в науково-освітній роботі музеїв приділяти увагу пропаганді ленінських документів, матеріалів партійних з'їздів, 50-річчя утворення СРСР, про соціалістичне змагання в країні, дружбу та інтернаціональні зв'язки трудящих республіки. У музейних експозиціях, згідно з марксистським розумінням місії музею, основний акцент робився на відображенні новітнього періоду історії, всіляко пропагувалися «досягнення епохи соціалізму». Ідеологічний підхід до музеїв вплинув на профільний зміст всієї музейної мережі.

Під час підготовки у 1973 р. тематико-експозиційного плану Музею народної архітектури та побуту Української РСР партійна цензура виявила «замилування патріархальною старовиною», відсутність в експозиційному показі змін у житті трудящих за роки радянської влади [963, арк. 2]. Про «серйозні недоліки» колективу Історико-культурного заповідника на острові Хортиця вказувалось у доповідній записці ЦК КПУ від 20 серпня 1973 р. Партійне керівництво дратувала і насторожувала пильна увага громадськості до створення музею козацтва. Небезпечними вважалися сторінки української історії, які «здатні підживлювати націоналістичні та шовіністичні пережитки» [957, арк. 90]. Не дивно, що цілісний проект музею на Хортиці не був реалізований. Натомість за вказівкою партійного керівництва його переформатували на музей історії Запоріжжя з висвітленням етапів пролетарського революційного руху, здобутків соціалістичного будівництва, втілення у життя ленінського плану ГОЕЛРО, спорудження Дніпрогесу та ін. Запорозькому козацтву відводилось місце в експозиційному розділі про боротьбу проти соціального і національного гніту та іноземних поневолювачів, про зміцнення дружби українського і російського народів, возз'єднання України з Росією [957, арк. 97]. Ідеологічні вказівки спотворювали

відображення музеями правдивої історії українського народу, безцінні національні скарби оголошувалися архаїкою та пережитками минулого.

У 1975 р., через «недоліки в соціальному звучанні» запропонованої експозиції Державного музею книги і друкарства Української РСР, як особисто відзначав секретар ЦК Компартії України В. Маланчук, відкриття закладу було відкладено на три місяці. Авторів експозиції звинувачували у недостатньому розкритті взаємозбагачення російської, української та інших братніх культур, відсутності більшовицької літератури періоду революції 1905–1907 рр., жовтневої революції, значення книги у війні 1941–1945 рр. тощо [963, арк. 8]. Для ліквідації недоліків було створено робочу комісію у складі представників міністерства культури УРСР, Державного комітету Ради міністрів УРСР у справах видавництв, поліграфії та книжкової торгівлі, науковців Академії наук УРСР, письменників та художників, яка згодом доповіла ЦК КПУ про результати своєї роботи: із п'яти залів музею чотири відводились під матеріали про видавничу справу радянського періоду [963, арк. 21].

Під час підготовки до святкування 1500-річчя Києва в 1982 р. відкрито музей історії міста. Поряд з древньою його історією переважну частину експозиції заповнили матеріали про Київ революційний, соціалістичний, інтернаціональний, починаючи від перших марксистських гуртків, страйків, маївок. Акцент робився на керівній ролі комуністичної партії, значенні жовтневої революції, встановленні радянської влади у Києві та в Україні, воєнних і післявоєнних роках [112, с. 12].

У Черкаському обласному краєзнавчому музеї в 1984 р. під час підготовки до відкриття експозиції в новому приміщенні виникли ускладнення щодо експонування археологічної колекції: їй не знайшлося місця. Щоб здійснити змістовний показ, необхідні були відповідні площі, тому разом з музейниками два зали для археологічних артефактів виборювали відомі вчені та музеєзнавці Ю. А. Омельченко, Г. Г. Мезенцева, Б. О. Рибаків. Діяльність музеїв, їх структура перебували під постійним наглядом першого секретаря обкому партії І. К. Лутака і заступника голови облвиконкому О. М. Дубового.

Впродовж 1950–1980-х рр. формування експозицій музеїв відбувалося під неослабним партійно-державним контролем. Вони були надмірно переповнені тиражованими матеріалами про керівну роль Комуністичної партії, пафосними експонатами: плакатами, рапортами, вимпелами, перехідними прапорами та іншими пропагандистськими атрибутами. Та навіть за таких умов музейництво гуртувало навколо себе все більше дослідників місцевої історії, сприяло виробленню у них навиків пошукової та науково-дослідної роботи. Крім обов'язкової партійно-ідеологічної тематики, в експозиціях громадських музеїв дедалі більше знаходили відображення різні періоди історії краю, а фонди поповнювалися оригінальними експонатами, виявленими і збереженими громадськими дослідниками [571, с. 6–12].

Музеї були активно залучені до антирелігійної кампанії влади, яка атеїстичну пропаганду вважала одним із пріоритетних напрямів комуністичного виховання трудящих. Низка постанов ЦК КПРС «Про серйозні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходах її покращення» (1954 р.), «Заходи з посилення атеїстичного виховання населення» (1964 р.), наказ міністра культури СРСР «Про участь органів культури в роботі з посилення атеїстичного виховання населення» (1964 р.) зумовили появу наказу міністра культури УРСР «Про заходи з посилення науково-атеїстичної пропаганди в закладах культури республіки» (1964 р.), постанови колегії Міністерства культури УРСР «Про стан і заходи з покращення науково-просвітницької діяльності музеїв республіки» (1969 р.) [639, с. 71, 85]. У документах з-поміж інших закладів культури особливе місце відводилося музейним закладам. Зокрема історичним, краєзнавчим, археологічним музеям, планетаріям необхідно було запроваджувати тематичні лекції, пересувні виставки, інші масово-політичні заходи з пропаганди питань наукового атеїзму.

Під пильною увагою знаходилися західні області УРСР, де місцеве населення чинило відвертий чи прихований спротив атеїстичній пропаганді. У 1959 р. за рішенням Львівського обкому партії в обласному історичному музеї відкрилась постійно діюча виставка «Походження і соціальний зміст

християнства», де акцент робився на «реакційній ролі християнської церкви в історії людства» [711, с. 3]. На базі виставки у 1960 р. відбувся семінар для працівників музеїв Львівської, Івано-Франківської, Рівненської, Тернопільської, Чернівецької, Закарпатської, Волинської, Хмельницької областей, присвячений методиці проведення науково-атеїстичної пропаганди музейними засобами. В подальшому матеріали виставки історичного музею лягли в основу Львівського музею історії релігії і атеїзму, який відкрився в 1973 р. згідно з постановою ЦК КПУ від 11 квітня 1972 р. та постановою Ради міністрів УРСР від 23 жовтня 1972 р., хоч рішення про заснування установи прийнято Львівським обкомом партії та облвиконкомом ще 9 квітня 1970 р. У СРСР на той час діяло два державні музеї історії релігії та атеїзму – у Ленінграді та Львові. Львівський музей, як методичний центр атеїстичної роботи в західному регіоні України, носив виразно ідеологічний зміст, про що свідчать розділи його експозиції: «Походження релігії та виникнення атеїзму», «Походження християнства», «Католицизм на західноукраїнських землях», «Уніатство», «Православ'я та розвиток атеїзму», «Релігійне сектантство», «Іудаїзм», «Подолання релігійних пережитків», а також офіційні путівники та довідкові видання про установу [520, с. 5]. Однак нині Львівський музей історії релігії, який у тоталітарні часи створювався для пропагування атеїзму, є унікальною скарбницею релігійної думки та збережених національних пам'яток.

Однією із особливостей антирелігійної кампанії радянської влади було використання культових споруд, які ще залишилися після нищення, під атеїстичні музеї. В Україні добра третина пам'яток церковної архітектури зникла в результаті варварської політики радянської влади. У 1964 р. Закарпатський обком партії прийняв постанову «Про використання знятих з обліку церков та будинків молитви», в якій йшлося про створення атеїстичних музеїв у культових спорудах. До кінця 1960-х рр. під такі музеї у Закарпатській області задіяли дев'ять колишніх культових споруд, у Чернівецькій – десять, Івано-Франківській – вісім, Львівській – чотири. У 1970-х рр. їх кількість у різних регіонах зросла у два і більше разів. Такий тотальний наступ атеїзму,

особливо серед школярів та молоді, не міг минути безслідно. Так, учні однієї з ужгородських шкіл після відвідання атеїстичного музею в колишньому Покровському храмі у книзі відгуків написали: «Експонати музею ще раз переконують у тому, що релігія на всіх її етапах була спрямована проти народу і виражала інтереси експлуататорів» [643, с. 114].

Осередком атеїстичного виховання став також Музей історії релігії та атеїзму в Дніпропетровську, відкритий у 1977 р. в приміщенні Спасо-Преображенського собору. Громадські музеї атеїзму в закритих владою сакральних спорудах діяли в Почаєві, Білгороді-Дністровському, Ізмаїлі та інших містах і селах. У Києво-Печерській лаврі під час проведення в 1975 р. виставки «Архітектурний ансамбль Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника» демонструвались матеріали про «реакційну суть монастиря як ідеологічної опори експлуататорського класу» [468, с. 382–393].

У Харківській області на початок 1980-х рр. значилася 41 недіюча культова споруда, більша частина з них була історико-культурними пам'ятками. Влада використовувала їх на власний розсуд, аж до влаштування у них різноманітних складів. В одній із церков був створений відділ атеїзму Харківського історичного музею, який, окрім того, займав приміщення Архієрейського будинку та Свято-Покровського монастиря. У церквах міст Ізюма та Чугуєва, в храмах Харківського, Сахновського, Краснокутського, Барвінківського та Золочівського районів передбачалося створення музеїв та виставкових залів [964, арк. 25], хоч їх тематика аж ніяк не збігалась з епохою пам'ятки.

У 1960–1980-х рр. державна політика в музейній галузі відзначалася жорсткими методами управління, притаманними командно-адміністративній системі, що було пов'язано з всеохоплюючою регламентацією усіх напрямів діяльності музеїв. Вимоги неухильного виконання ідейно-політичних вказівок та розпоряджень вищого керівництва, державний контроль над їхнім дотриманням, обмежували творчий потенціал музеїв, не сприяли розширенню кола їх шанувальників. Через ідеологічний диктат музеї, щоб не піддаватися

критиці, змушені були повсюдно відкривати відділи історії радянського суспільства, будь-яка зміна експозиції мала затверджуватися та узгоджуватися з науково-методичною радою музею і місцевими управліннями міністерства культури республіки [113, с. 209–213].

Українська інтелігенція не стояла осторонь музейної справи, долучалася до створення нових музейних закладів. У 1987 р. під час підготовки літературної експозиції у Харкові перший секретар правління Спілки письменників України Юрій Мушкетик переконував керівників місцевої влади в необхідності представити матеріали про видатних діячів культури, зокрема про Г. Сковороду, Г. Квітку-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського, П. Тичину в окремому музеї. У 1988 р. Літературний музей таки був створений, однак і наповнення фондами, і його діяльність пильно контролювали очільники обласного комітету партії [762, с. 90–98].

У лібералізації режиму в роки хрущовської «відлиги» й пробудженні національної самосвідомості правляча еліта побачила реальну загрозу своєму існуванню. Вже на початку 1960-х рр. влада звинувачувала багатьох представників інтелігенції в «безідейності», «буржуазному націоналізмі», «відступах від соціалістичного реалізму», «проявах формалізму і абстракціонізму» у культурі та жорстко контролювала їх діяльність. Творчість низки письменників, художників, працівників театру і кіно дала початок такому явищу як шістдесятництво, яке згодом частково переросло в дисидентство. Із 24 серпня до 4 вересня 1965 р. Україною прокотилася перша хвиля політичних арештів. У Києві, Львові, Одесі, Івано-Франківську, Тернополі, Луцьку, Феодосії було затримано два з половиною десятки осіб [334, с. 673]. У слідчих ізоляторах КДБ опинились представники інтелігенції, звинувачені в «антирадянській агітації та пропаганді». Серед них поет і літературознавець І. Світличний, художник О. Заливаха, науковець-психолог М. Горинь, викладачі М. Осадчий, М. Косів, В. Мороз, музейні працівники Б. Горинь та І. Герета.

Нова хвиля репресій прокотилася в 1972–1973 рр. Посилуючи наступ на опозиційні сили, зокрема через значне поширення самвидаву, який дискредитував СРСР, ЦК КПРС влітку 1971 р. ухвалив таємну постанову «Про заходи протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших шкідливих матеріалів». Через місяць таку ж постанову з наведенням місцевих фактів ухвалив ЦК Компартії України. В ній зазначалося, що найбільше самвидавом цікавиться творча інтелігенція й молодь, він використовується емігрантськими організаціями й спецслужбами капіталістичних країн на шкоду СРСР. З-поміж особливо дошкульних прикладів було названо журнал «Український вісник», книги «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюби та «Лихо з розуму» В. Чорновола, статті В. Мороза, Є. Сверстюка. Скоординовану акцію ізоляції активних діячів опозиції було здійснено 12 січня 1972 р., арешти тривали і в наступні роки [334, с. 678].

Учасником дисидентського руху був науковий співробітник Львівського державного музею українського мистецтва Богдан Горинь, мистецтвознавець, політичний та громадський діяч, в подальшому народний депутат України 1-го та 2-го скликань. Працюючи в 1962–1965 рр. в музеї, він організував видання і поширення самвидаву. Влітку 1965 р. заарештований, звинувачений в «антирадянській пропаганді» і був засуджений на три роки концтаборів, які відбув у Мордовській АРСР. Після повернення до Львова працював малярем, кочегаром, з 1976 р. – старшим науковим співробітником Львівської картинної галереї, а з 1990 р. – у Львівському історичному музеї. Продовжуючи активну громадську діяльність, він у 1988 р. став одним із засновників Української Гельсінської спілки. У 1994–1996 рр. Богдан Горинь очолював Інститут досліджень діаспори [333, с. 163].

В Україні добре відоме ім'я Ігоря Герети з Тернополя, який з 1963 р. працював в обласному краєзнавчому музеї. У 1966 р. за участь в українському дисидентському русі засуджений до п'яти років позбавлення волі умовно, що позначилось на подальшій науковій кар'єрі музейника. Незважаючи на постійний контроль влади, він не полишав культурницької діяльності в музеї.

Був ініціатором і співорганізатором відкриття музею-садиби Соломії Крушельницької у селі Біла Тернопільського району, музею-садиби Леся Курбаса в Старому Скалаті (Підволочиський район), археологічного музею-парку на місці розкопок могильника черняхівської культури (III–IV ст. н. е.) у Чернеливі-Руському Тернопільського району, разом із Остапом Черемшинським був співавтором експозиції етнографічно-меморіального музею Володимира Гнатюка у с. Велеснів Монастирського району. Помер 5 червня 2002 р., його ім'я, як ініціатора створення, носить Тернопільська обласна експериментальна школа мистецтв [574, с. 315–327]. Свою громадянську позицію музейнику довелось відстоювати під час заснування музею в парафіяльному будинку родини Леся Курбаса у Старому Скалаті. Впродовж 1967–1987 рр. радянська влада всіляко перешкоджала відкриттю цього музейного закладу, та І. Герету підтримали діячі культури Н. Корнієнко, Л. Танюк, залучивши до співпраці міжнародну організацію ЮНЕСКО (1987 р. був оголошений ЮНЕСКО роком Леся Курбаса), однак навіть після відкриття музею партійні керівники забороняли приймати відвідувачів. У 1970-і рр. музейник ініціював створення першої картинної галереї на Тернопільщині в історичній будівлі XVIII ст. – Домініканському соборі. У 1978 р., у приміщенні, де раніше радянська влада розміщувала склад, перших відвідувачів прийняла картинна галерея Тернопільського краєзнавчого музею. Як її керівник, Ігор Герета був автором експозиції, для якої особисто зібрав понад 300 творів живопису, графіки і скульптури українських митців. Нині на базі цієї колекції в новому приміщенні діє обласний художній музей [503, с. 474–483].

Самобутньою постаттю в українському музейництві другої половини ХХ ст. виступає Іван Макарович Гончар – скульптор, живописець, колекціонер, засновник відомого в Україні й за кордоном громадського музею, який від 1960-х років став одним з осередків українського національного відродження. Ще з 1950-х рр. він подорожував Україною, об'їздив Київщину, Житомирщину, Полтавщину, Донбас, Поділля, Подністров'я, Галичину, Буковину, Закарпаття. Збираючи твори народного мистецтва, предмети старовини, створив їх

унікальну колекцію, а також збірку стародруків XVII–XIX ст. Його приватна бібліотека нараховує близько 3 тис. українознавчих видань, а в особистому архіві зберігаються рукописи, листи, записники, щоденники, аудіо- та фотоматеріали, 18 томів історико-етнографічного альбому митця «Україна й Українці». Музей в оселі художника був народознавчим осередком, де кожен міг доторкнутися до української минувшини, усвідомити її самотність і неповторність, через що спецслужби тримали його під постійним контролем. Були спроби відібрати колекцію і розпорошити її по інших музеях. Митець прагнув створити музей народної культури, де Україна була б представлена не убого і збідніло в рамках закостенілих радянських догм, а гідно на зразок народів світу [468, с. 382–393]. На основі його колекції у 1999 р. створено Український центр народної культури «Музей Івана Гончара» (з 2009 р. – національний).

Упродовж 1950-80-х рр. музейна мережа України розвивалась в напрямку збільшення кількості музейних закладів, які використовувалися владою як пропагандистські заклади. За профілем поповнювалися історичні, краєзнавчі, художні, літературні, меморіальні музеї, з'явилися музеї під відкритим небом з історико-етнографічними колекціями. Однак на першому місці стояли для влади ідеологічні завдання. Особлива увага приділялась музеям історії релігії та атеїзму. Такі музеї виникають у Львові, Дніпропетровську, чимало закритих владою храмів теж було «переформатовано» в атеїстичні музейні установи. У Києві атеїстичним осередком стала Києво-Печерська лавра, що, в свою чергу, дало можливість зберегти унікальну історичну пам'ятку, сформувати на її території низку музейних закладів. Громадськість ініціювала створення Чернігівського та Новгород-Сіверського державних архітектурно-історичних заповідників, державних історико-культурних заповідників у Львові, Кам'янці-Подільському, Переяславі-Хмельницькому, Острозі, Качанівці. Наприкінці 1980-х рр. державним історико-культурним заповідником був оголошений комплекс пам'яток історичного центру міста Києва. Всупереч компартійній ідеології серед інтелігенції, зокрема музейників, діячів науки і культури,

концентрувалось прагнення зберегти українську спадщину. Їхніми зусиллями музейна справа набувала поступального розвитку.

4.2. Громадські музеї: формування, статус, напрями діяльності

Серед науковців, державників, політиків широкого обговорення набула проблема формування громадянського суспільства в Україні. Ми стаємо свідками поживлення процесів його структуризації, появи нових форм і методів діяльності, відновлення роботи громадських товариств, об'єднань, осередків, народився потужний і самобутній рух волонтерів. Згуртування активної частини суспільства за політичними, світоглядними, культурними та іншими уподобаннями і дієве відстоювання ними своїх позицій яскраво свідчить про позитивні зрушення в самоорганізації української громади. Не заглиблюючись в характеристику умов, стану, тенденцій розвитку громадянського суспільства, виділимо одну із його складових – рух подвижників за збереження національної історико-культурної спадщини через створення громадських музеїв. Актуальними залишаються наукові дослідження з вивчення, аналізу та узагальнення матеріалів з історії та діяльності таких закладів, висвітлення ними історико-культурної самобутності краю.

На початку ХХ ст. створення громадських музеїв у наукових, просвітницьких товариствах, навчальних закладах знайшли висвітлення у працях А. Н. Гусєва, М. А. Хітькова, М. К. Дорофєєва, Н. І. Романова, А. Миколюка [194; 297; 573; 754; 899]. Питання класифікації, каталогізації колекцій таких музеїв наприкінці ХІХ ст. розглядав відомий археолог, етнограф, український музейник М. Ф. Біляшівський. З другої половини ХХ ст. такі заклади привертають більше уваги дослідників. У 1970–1980-х рр. з'являються загальнотеоретичні праці Ю. А. Омельченка, А. С. Василенка, В. Є. Туманова, І. Т. Буланого, в яких висвітлюються історія, методи організації громадського музейництва у радянські часи [96; 97; 178; 609; 651]. В останні десятиліття вивченню теоретичних та практичних аспектів історико-культурної спадщини, зокрема в громадських музеях, аналізу їх мережі присвятили свої

праці С. В. Гаврилюк, Л. О. Гріффен, В. О. Константинов, О. М. Титова, Р. В. Маньковська, В. С. Прокопчук, А. А. Непомнящий, І. Ф. Стельмах, ця ж проблема розглядається в спеціальних розділах у навчальних посібниках М. Й. Рутинського та О. В. Стецюк [143; 181; 541; 615; 822; 850; 767]. Низка музеографічних видань, ґрунтовних путівників та буклетів окремих музеїв вміщують інформацію про їхні фонди і діяльність.

Виникнення громадських музеїв відносять до ХІХ – початку ХХ ст. Зазначимо, що серед країн Східної Європи саме в Україні з'явилися одні з перших громадських музеїв [874, с. 2]. Поява цієї категорії музейних закладів у ХІХ ст. нерозривно пов'язана із ініціативою громади чи його засновника. Як соціальне явище, місцеві музеї створювалися при наукових товариствах, губернських архівних комісіях, статистичних комітетах, університетах і школах. Зміст їх фондової та експозиційно-просвітницької діяльності тематично пов'язаний із конкретною територією, визначається місцевими соціально-економічними та культурними особливостями. Вони пройшли шлях від музейного зібрання до інституції, здатної реалізувати свій творчий потенціал у суспільному житті громади, формуючись як соціокультурний феномен.

Термінологічна система в музеології, відносно молодій науці, ще проходить етап формування, тому поняття «громадський музей» також перебуває у дискусійному обговоренні щодо його змістовного наповнення. Гносеологічній сутності терміну «громадський музей» приділила увагу в своєму дисертаційному дослідженні історик І. Ф. Стельмах. Сформульований у другій половині ХХ ст., цей термін визначив конкретну групу музеїв, організованих групами ентузіастів при школах, підприємствах, відомствах і організаціях. Згодом, через необхідність регулювати діяльність таких закладів, у музеєзнавчій літературі недержавні музеї розглядаються як «самодіяльні музеї». У регламентуючих документах 1960–1980-х рр. простежуємо трансформацію терміну від «народного» до «громадського». У «Типовому положенні про музей, що працює на громадських засадах в УРСР» (1990 р.)

зустрічаємо дефініцію: «Музеї, що не є юридичними особами, які створюються й діють при підприємствах, установах, організаціях, навчальних закладах» [822, с. 4–8]. Можна погодитися з думкою дослідниці І. Ф. Стельмах, що музейне поняття «громадський музей», яке увійшло до наукового обігу в 1978 р. [637, с. 185–188], минаючи терміни «місцевий», «недержавний», «самодіяльний», «народний», правомірно застосовувати до музеїв, створених за ініціативою громадськості на базі колекцій, які не є державною власністю, незалежно від часу створення таких закладів. Автор наголошує, що це музей, в основі якого лежить колекція, створена, накопичена громадою та приналежна їй, а не державі чи приватній особі, акцентуючи увагу саме на власності громади [821, с. 103–105].

У сучасній українській нормативно-правовій лексиці, зокрема у Законі України «Про музеї та музейну справу», вжито визначення «музеї, що не є юридичними особами, які створюються й діють при підприємствах, установах, організаціях, навчальних закладах» [337, с. 191]. Зауважимо, що серед науковців та музейників широко вживається термін «громадський музей», який відображає сутнісний зміст цього соціокультурного явища в музейництві – громадська ініціатива та недержавний заклад. На практиці такі музеї створюються за ініціативою громадськості, діють на громадських засадах, актив обирає раду музею, керівника, охоронця фондів та ін. Працюють вони під науково-методичним керівництвом державних музеїв. До їхніх функцій входить збереження та популяризація пам'яток природи, історії, культури, виховання бережливого ставлення до народних надбань. Такі заклади є важливою складовою музейної мережі, джерелом поповнення Музейного фонду України, але практично не включені до нього. Щодо їх класифікації, яка визначається складом музейного зібрання, принципами комплектування музейних фондів, тематикою експозиційної роботи і науково-просвітницькою діяльністю, то в залежності від профілю музеїв – природничі, історичні, художні, етнографічні – то вони найчастіше носять комплексний, краєзнавчий характер [160, с. 48; 867, с. 113–114]. Їхні фонди складаються із матеріалів, зібраних у краї, вони можуть

не повністю відповідати профілю музею, що пояснюється відсутністю необхідних оригінальних предметів, браком професійних знань у працівників закладу, також через об'єктивну складність представити окремі факти чи явища, наприклад, неможливістю здійснити археологічні розкопки.

Уже зазначалось, що своїми витокami громадські музеї сягають у ХІХ ст. Створені зусиллями активістів від науки та культури, вони виконували важливу пізнавально-просвітницьку місію у суспільстві, слугували універсальним осередком розповсюдження наукових знань та культурно-естетичного виховання громадян. Відкриття таких закладів у першій половині ХІХ ст. при університетах засвідчує їх вагомий роль у навчальному процесі. Перші міські музеї виникають при наукових товариствах, архівних комісіях, статистичних комітетах, губернських та земських установах. Один із дослідників міських музеїв, відомий музеєзнавець Микола Біляшівський вбачав у фундації місцевих товариств і музеїв можливість збудити у суспільстві інтерес до пам'яток старовини [851, с. 4]. На запрошення барона Ф. Р. Штейнгеля музейник у 1896 р. долучився до створення Городоцького музею, одного із перших приватних закладів, який діяв на принципах громадського музею, став науковим центром із дослідження Волині.

Значний розмах громадське музейництво отримало в 1920–1930-х рр. у зв'язку з розгортанням краєзнавчого руху. При товариствах, установах, навчальних закладах, на фабриках і заводах виникали музеї, кімнати, клуби, де зосереджувались матеріали про історію та минувшину краю. За державними директивами та інструкціями, місцеві музеї (цей термін вживався у офіційних документах) підлягали підпорядкуванню губернським, обласним виконавчим комітетам, відділам народної освіти та іншим державним установам, куди передавали описи музейних зібрань [640, с. 9–15]. Вони знаходилися під контролем органів державної влади, що, зрозуміло, впливало на зміст їхньої діяльності. Поступове посилення ідеологічного тиску та політичної цензури у тоталітарній державі зводило нанівець громадську ініціативу, нищило демократичну основу цих закладів. У 1930-х рр. на фоні розкручування

маховика політичних репресій у країні, зокрема серед української інтелігенції, музейників та краєзнавців, розвиток цих закладів занепав і припинився.

Післявоєнний період означився поживаленням громадського музейництва. Для прищеплення комуністичних ідеалів у населення партійне керівництво держави залучало широкі можливості самодіяльних музеїв. Виникають музеї бойової і трудової слави, історії партії та комсомолу, підприємств і колгоспів, а також меморіальні та краєзнавчі. Більша частина їх діяла у школах. Але активним періодом появи громадських музеїв стала друга половина 1950-х – кінець 1980-х рр. Вони створювались при установах культури, навчальних закладах, на виробництві. З'являється широке коло публікацій про мережу народних осередків, методичні рекомендації, посібники з поширення досвіду та організації таких музеїв [80; 96; 97; 178; 179; 396; 609; 651]. Якщо на початку 1950-х рр. в Україні нараховувалось трохи більше 30-ти музеїв на громадських засадах [98, с. 13], то внаслідок державних директив, зокрема наказу міністерства культури УРСР від 5 квітня 1957 р. про підтримку державними музеями громадських закладів, на початку 1960-х рр. уже діяло понад 400 осередків [98, с. 16]. Радянська влада натхненно кувала ідеологічну зброю для «виховання та перевиховання» мас.

У цей період починають проводитись семінари, науково-практичні конференції, курси з підготовки громадських екскурсоводів, стажування на базі державних музейних закладів. Наприклад, у 1960 р. для координації та методичної підтримки самодіяльних музеїв (така назва використовувалася на той час) у Львівському державному історичному музеї відбувся семінар працівників сільських музеїв і музейних кімнат [904, с. 142]. Активний розвиток самодіяльних музеїв потребував не лише підтримки з боку фахівців, їх методичних консультацій та рекомендацій з пошуку, обліку та побудови експозицій, але і розробки нормативно-правової бази у відповідності з «вимогами часу» [807, с. 65]. У 1963–1965 рр. відбулося три всесоюзні наради, присвячені проблемам удосконалення роботи громадських музеїв, дві з них пройшли в Україні – у Харкові і Павлограді. 15 лютого 1965 р. міністерство

культури СРСР затвердило положення про Музейний фонд СРСР, згідно з яким до нього вводились і громадські музейні збірки. Було затверджено «Типове положення про народні музеї», яким ці заклади визначались як культурно-освітні установи, створені з ініціативи і за участі громадськості, а науково-методичне керівництво ними покладалось на обласні та міські музеї. Документ регламентував умови для створення народного музею, права й обов'язки громадського активу, завдання з організації пошукової, експозиційної та масово-просвітницької роботи. Музей на громадських засадах міг організовуватися і діяти лише на підставі рішення виконкому місцевої ради народних депутатів, що надавало державі можливість повного контролю над закладом. Народні музеї перебували на фінансуванні організації-засновника, з якою вони узгоджували свою діяльність і були залежними від неї [638, с. 71].

За паспортизацією, яка відбувалася з середини 1960-х рр., музейна мережа на початок 1970-х рр. складалася з 2278 громадських музеїв [98, с. 23]. В обласних історичних та краєзнавчих музеях були створені методичні відділи з роботи із музейними закладами на громадських засадах [96, с. 20]. На той час вони поділялись на три групи: музеї, що працюють під керівництвом органів культури (районні, міські, сільські); музеї на підприємствах, у колгоспах, вищих і середніх спеціальних навчальних закладах; музеї у школах, діяльність яких регламентувалась спеціальним «Положенням про шкільні музеї» (1974 р.). Як бачимо, музеї у загальноосвітніх навчальних закладах виділялись окремо і увага до них була особливою. Спостерігається суттєва трансформація функцій шкільних музеїв, яка відбулася від часу їх виникнення. Якщо в XIX ст. вони розглядались як засіб підвищення ефективності навчання, ілюстрували зміст навчальних предметів, у 1920-х рр. – використовувались для культурно-освітнього розвитку школярів, то в 1960–1980-х рр. перевага віддавалась ідеологічному вихованню учнів.

У 1970-х рр. запроваджується почесне звання «народний музей», яке отримували кращі заклади на громадських засадах [97, с. 158–159]. Протягом 1975 р. це звання отримали 226 таких музеїв, з яких 37 підвищили свій статус і

стали філіалами державних закладів [453, с. 9–11]. Зокрема на Львівщині, де діяльність громадських музеїв координував науково-методичний відділ музейного будівництва Львівського історичного музею, у 1980 р. із 224 громадських закладів звання «народний» отримали 15, серед них – Бродівський історико-краєзнавчий музей, Кам'яно-Бузький районний музей, Історико-краєзнавчий музей с. Словіти Золочівського району, Літературно-меморіальний музей Маркіяна Шашкевича в с. Підлиссі Золочівського району, Музей-аптека «Під чорним орлом» у Львові [473, с. 70].

Рух громадського музейництва, що охопив Україну, характеризувався динамічним розширенням мережі громадських закладів, які збирали пам'ятки природи та історико-культурної спадщини. Враховуючи велику частину автентичних предметів у зібраннях громадських музеїв, з 1978 р. у типовому положення про такі заклади внесено розділ «Облік і забезпечення збереження фондів» [108, с. 161–165], де зазначалось, що цінні пам'ятки повинні ставитись на дублюючий облік у державному музеї. Традиційними формами масової роботи громадських музеїв були екскурсії, лекції, консультації, бесіди з фахівцями, круглі столи, притаманна таким закладам робота з індивідуальним відвідувачем. Музейні осередки тісно співпрацювали з громадськими радами, а також з науково-методичними відділами обласних музеїв, які надавали консультації наукового, методичного та практичного змісту з основних напрямів фондової, науково-дослідної, експозиційної та виставкової діяльності, налагоджували облік і збереження музейних фондів, розглядали і рецензували тематико-експозиційні плани, проводили аналіз щорічних звітів. Така науково-методична співпраця фахівців музейної справи з музейниками-аматорами забезпечила впровадження у громадське музейництво професійних методів роботи, сприяла якісному обліку та збереженню історико-культурної спадщини.

На початок 1984 р. в Україні діяло 6858 громадських музеїв, до участі в роботі яких було залучено понад 200 тис. осіб. У подальшому планувалось відкрити ще 4,5 тисяч нових громадських музеїв [96, с. 23]. Проте директиви партійного керівництва про повсюдне створення музеїв призвели до їх

формалізації, експозиції хибували одноманітністю, схематизмом, з'являлися осередки, які майже не мали оригінальних матеріалів. Увага держави до громадських музеїв обумовлювалась використанням їх дієвого впливу на місцеву громаду. Такі осередки, поряд з іншими закладами культури, розглядались владою передусім як ідеологічний інструмент у зомбуванні населення. Про це свідчить численна кількість музеїв ідеологічного змісту: ленінських, жовтневої революції, інтернаціональної дружби, войовничого атеїзму, бойової, трудової, комсомольської слави, одіозних діячів тоталітарного режиму. Так, на Львівщині в 1985 р. із 494 громадських музеїв 309 носили ідеологічний характер, а 57 містилися у закритих культових спорудах (до речі, місцеве населення здебільшого ігнорувало такі «музеї», виступало проти насильницького перетворення храмів у «музеї атеїзму», «будинки природи» тощо). На території Автономної Республіки Крим на початку 1990-х рр. 90% громадських музеїв відносились до історичного профілю, серед яких 61% (140 закладів) складали музеї бойової й трудової слави. Їхні експозиції пропагували революційну тематику, висвітлювали розвиток Криму за роки радянської влади, демонстрували копії партійних документів, газетні статті, натомість оригінальний красназавчий матеріал умисно ігнорувався [822, с. 10 – 11].

Суспільно-політичні процеси в СРСР наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр., які, зрештою, завершилися розпадом комуністичної імперії, певним чином висвітлені в українській і світовій історіографії. На жаль, досі не маємо глибоких досліджень про місце і роль культурно-освітніх закладів, установ, зокрема і громадських культурологічних та просвітницьких об'єднань у цьому справді революційному процесі. Щодо музейної галузі, то колективи державних музейних установ і його окремі подвижники, володіючи колосальними фондами збірок (в тому числі і запротореними у так звані «спецфонди»), поступово відкривали для відвідувача цілі пласти артефактів, які так пильно, десятиліттями, охороняла від оприлюднення тоталітарна система.

У громадських музеях ситуація склалась непроста. Інтерес до таких закладів з боку державних ідеологічних органів із зрозумілих причин помітно спав: не до музеїв, коли агонізує колоніальний режим. Втім, цілком закономірним було й те, що відпав сенс існування «ідеологічних» музейних осередків, які й до того були не вельми популярними серед населення. Такі «музеї» припинили свою «діяльність» разом з крахом комуністичної ідеології. Однак існували і справді народні музейні заклади, які протягом десятиліть нагромадили величезний матеріальний і духовний капітал нації, унікальний фонд національної і світової культурної спадщини. На їх захист і збереження виступили передусім науковці, музейники, громадські організації. Функціонування громадських музеїв на новому суспільному і політичному етапі стало предметом дискусій і обговорень на всеукраїнських та регіональних конференціях, круглих столах, у пресі [350; 467; 478; 594; 633; 650; 801; 833]. Всеукраїнська (з 2008 року – Національна) спілка краєзнавців України на чолі з академіком П. Т. Троньком на VIII, IX, X, XI конференціях систематично зверталася до назрілих питань музейного будівництва, реалізації в нових умовах їх просвітницького, виховного, пам'яткоохоронного потенціалу [858; 859; 860; 861; 862].

Восени 1990 р. міністерство культури УРСР опублікувало нове типове положення про музей, який працює на громадських засадах [718, с. 1–2], однак процес некерованості щодо громадських музеїв усе більше давався взнаки. Під хвилю цілком логічного закриття чи саморозпуску осередків на кшталт «революційної та комсомольської слави» потрапило і чимало музеїв інших профілів. Некомпетентні представники місцевої влади під гаслом «перебудови» нерідко закривали громадські заклади без уваги на цінність їхніх експонатів, приміщення спішно передавали в оренду, а справді унікальні колекції, які десятиліттями збирали ентузіасти, розпорошувались, розкрадались, нищились. На жаль, подібні факти мали місце і в перші роки Української незалежності. Так, у древньому місті Овручі на Житомирщині, де з 1969 р. у шести залах діяв краєзнавчий музей з багатою колекцією, місцева влада закрила заклад, фонди передала до міського архіву (інв. № 607301-15В), а приміщення – під оренду

підприємцям.

Без перебільшення можна сказати, що в перші роки незалежної України громадське музейництво перебувало в стані якщо не повної руйнації, то в чималому занепаді. Та згодом, під тиском громадськості та її ініціативи, поступово розгорнувся процес якісного оновлення музейної мережі, відбувалось тематичне перепрофілювання закладів. Суспільний запит активізував музейних працівників, науковців і краєзнавців на створення нових експозицій, виставок і музеїв на матеріалах, які висвітлювали маловідомі, заборонені, викреслені тоталітарною владою сторінки української історії [433]. Наприкінці 1990-х рр. музеям рекомендувалось пройти переатестацію з врахуванням історичної об'єктивності їх експозицій, відповідності сучасним концепціям історичної науки, актуальним проблемам національно-культурного відродження краю.

У 1991 р. на Львівщині із 538 громадських музеїв продовжувало діяти 227. Як бачимо, понад 300 закладів припинили діяльність, проте з'явилися нові осередки, тісно пов'язані з історією краю, національно-визвольною боротьбою українського народу, видатними постатями. Серед перших таких громадських закладів – музеї Митрополита Андрея Шептицького у Львові, визвольної боротьби ОУН і УПА у селі Кавському Стрийського району, музей-садиба Степана Бандери у селі Воля-Задеревацька Стрийського району та музей Степана Бандери у Дублянах, де на агрономічному факультеті Львівського політехнічного інституту навчався майбутній провідник ОУН, музей священника і письменника Осипа Лещука, закатованого 1949 р. у сталінських таборах під Полтавою, музей пам'яті політичного діяча і правозахисника В'ячеслава Чорновола у Дрогобичі [183]. У 2000 р. відкрито історико-меморіальний музей Степана Бандери у його родинному селі Старий Угринів на Івано-Франківщині. На Черкащині, у музеї с. Дзензелівка Маньківського району розгорнуто експозицію «Історія хліба», яка, крім предметів селянського побуту, вмістила також спогади старожилів села про голодомор у 1933 р., політичні репресії 1930-х рр. [534].

На початку 1990-х рр. у селах, невеличких містечках поширення набувають новостворені краєзнавчі, етнографічні осередки, які раніше з ідеологічних причин не могли існувати. Історія краю, його культура, звичаї, традиції стають предметом досліджень краєзнавців, учителів, школярів. На Київщині, в селищі Рокитне етнографічну експозицію присвятили видатному українському кобзареві О. А. Маркевичу (1894–1978 рр.) з с. Довгалівське, який в роки Першої світової війни після тяжкого поранення втратив зір, згодом став кобзарем і мандрував Україною. Музей в с. Аркадіївка Згурівського району нараховував понад 1500 од. зб., які представляли, зокрема, вироби народних ремесел краю: ковальство, теслярство, лозоплетіння тощо. За документами музею учні вивчають історію села, проводять заходи «Родовід Аркадіївки» (власник Згурівського маєтку граф Кочубей назвав село на честь сина Аркадія). У музейному закладі відбуваються тематичні заходи, присвячені загиблим від більшовицької навали героям Крут. Традиційними стали фольклорно-етнографічні вечори «Календарні обряди та звичаї», «Українська міфологія», «Доля на рушникові», де розповідають про народні свята, систему знаків у народній вишивці, демонструють музейні експонати. Зокрема, гордістю колекції є кролевецькі рушники, один з яких подарувала музею поетеса Ліна Костенко. Справжню лабораторію з дослідження природи краю відкрили у 1992 р. у Калитнянській школі на тій же Київщині. У музеї зібрано понад 600 од. зб., які складають його географічний, палеонтологічний, зоологічний та ботанічний відділи. Заклад допомагає юним краєзнавцям пізнавати природу краю та вчить оберігати її. Він став методичним центром для вчителів району та області [545, с. 206].

Краєзнавчий музей з етнографічною та нумізматичною колекціями з понад 500 од. зб. відкрили у 1992 р. вчителі Ковалівської сільської школи Немирівського району на Вінниччині. За матеріалами музейних збірок юні краєзнавці розробили символіку села: підкову з пшеничним колоском та квіткою маку. У травні 1993 р. постав краєзнавчий музей у селищі Оратові на Вінниччині, де зібрано понад 1,5 тис. од. зб. При закладі діють клуб

«Надвечір'я», фольклорно-етнографічний колектив «Берегиня», літературне об'єднання «Вишневий сад». Тісно співпрацює музей із місцевими студіями флористів, проводяться спільні заходи з популяризації народних традицій, обрядів, ремесел, до вивчення і збереження культурної спадщини краю активно залучається молодь. У Семенівці на Полтавщині в 1995 р. члени гуртка «Юні дослідники» разом із вчителями теж створили краєзнавчий музей. Серед виробів народних майстрів, представлених в експозиції, вражає майстерністю виконання вишитий на білому полотні краєвид рідного села. Учні власними зусиллями здійснили художнє оформлення музею з використанням технічних засобів – кінофонозапису та діапозитивного показу [545, с. 207].

Знайомлячись зі змістом та спрямованістю громадських музеїв, відзначаємо посилення інтересу широкого загалу до історичного минулого, традицій і побуту народу. У музейних збірках переважають історичні, етнографічні, культурно-мистецькі колекції. Такі заклади не лише збирають, зберігають та експонують пам'ятки історії і культури, а й урізноманітнюють форми музейної роботи, розширюють поле їх діяльності, добиваються посилення впливу музеїв на процеси духовного оновлення суспільства. Однією з форм залучення музейних осередків до життя громади є висвітлення їх діяльності у місцевій пресі. Деякі музеї започаткували власні періодичні видання. Так, в Олевську Житомирської області музей, який постав у 1996 р., видає щорічний часопис про життя музею, нові надходження до його колекцій. Краєзнавчим літописом села став «Денисівський вісник» – періодичне видання краєзнавчого музею у с. Денисові Козівського району Тернопільської області [211, с. 1].

Таким чином, переживши кризові явища початку 1990-х рр., мережа громадських музеїв поступово почала відновлюватись. Ініціаторами відкриття нових закладів стали вчителі, музейники, краєзнавці, місцеві ентузіасти. Серед діючих і новостворених музеїв переважають за профілем краєзнавчі, історичні, історико-археологічні, етнографічні, меморіальні, художні тощо. Зосередження організаторів закладів на історії краю, культурних традиціях, вивчення діяльності видатних особистостей рідного міста чи села впливає на формування

фондів музею. У них зберігаються оригінали природничих, геологічних, археологічних, нумізматичних, етнографічних та інших колекцій, твори місцевих художників і народних майстрів, особисті речі видатних земляків. Значно урізноманітнилися форми роботи громадських музеїв, які стали дослідницькими, освітньо-виховними, культурницькими центрами на місцях. Музейні заклади ініціюють проведення історико-культурологічних, фольклорно-етнографічних програм, створюють пізнавальні, народно-традиційні, художньо-літературні, мистецькі та інші осередки.

Помітно зріс інтерес до науково-технічних музеїв. На початок 2000-х рр. у Києві із 64 музеїв історії підприємств діяло лише 36. Припинили роботу музеї заводів «Червоний екскаватор», «АК Росток», суднобудівного, мотозаводу, телефонної техніки та ін. Водночас з'явилися оригінальні музейні осередки «Київводоканалу» (1990), «Київелектротранспорту»(1992), поштового зв'язку при Київському головпоштамті (1995), Національного економічного університету (1996), Українського державного університету харчових технологій (1998), Інституту фізики НАН України (1999), відновив свою роботу музей «Завод Арсенал» (2002) [432, с. 27–30]. Музеї історії підприємств і установ, які, до речі, за кордоном є найбільш відвідуваними, проводять важливу роботу зі збереження і популяризації пам'яток і досягнень науково-технічного прогресу.

Завдяки ініціативності та самовідданості місцевих краєзнавців вдалося не тільки зберегти сотні тисяч оригінальних документів, пам'яток історії та культури, але й відкрити чимало нових і відродити значну кількість занепалих громадських музеїв. Нині в Україні їх нараховується понад 6 тисяч [182, с. 7–8]. На Волині діє 155 таких осередків, з яких 77 – у закладах системи освіти, шість носять звання «народний музей», зокрема Берестечківський історичний музей, музей Лесі Українки в Східно-Європейському національному університеті ім. Лесі Українки, Устилузький музей-садиба Ігоря Стравінського. Щороку громадські музеї у Волинській області відвідує 40–50 тисяч осіб [465, с. 255–257]. Як подвижника народного музейництва шанують на Волині Григорія

Олександровича Гуртового (1924–2012 рр.), журналіста, педагога, краєзнавця, музейника, натхненного збирача і дослідника історичної старовини. У селище Торчин він приїхав у 1947 р. і зумів створити унікальний музейний заклад, залучивши до його роботи вчителів, учнів, мешканців довколишніх сіл. У музеї серед десяти тисяч предметів, частину з яких пошуковець придбав за власні кошти, знаходяться залишки мамонта, монета Філіпа II (батька Олександра Македонського, III ст. до н.е.), козацькі гармати XVII–XVIII ст., раритетні документи про історію Волині [569, с. 30]. Торчинський народний історичний музей нині виступає одним з вагомих центрів культурно-освітнього життя області.

Музейна мережа на Дніпропетровщині налічує 106 музеїв на громадських засадах, створених на підприємствах, в культосвітніх установах, навчальних закладах, серед них два приватні: технічний музей «Машини часу» в м. Дніпрі та «Музей Хреста» в етнографічному закладі «Галушківський козацький хутір» у с. Гречане Петриківського району (його колекція нараховує понад 2000 хрестів і хрестиків XVII–XVIII ст. з усієї України).

За профілем більшу частину музеїв складають краєзнавчі, етнографічні та природознавчі заклади [379]. У 2005 р. в Чернівецькій області постали громадські музеї у Сокирянській школі № 1, Хотинській школі № 5, музей «Гончарство Буковини» в с. Коболчин Сокирянського району, музей археології району в с. Стрілецький Кут Кіцманського району. Методичну допомогу громадським музеям області надає Чернівецький обласний краєзнавчий музей. У періодичному виданні «Музейний щорічник» започаткована спеціальна рубрика, яка вміщує методичні рекомендації щодо створення і діяльності громадських музеїв, висвітлює досвід їхньої роботи [601].

На Львівщині зареєстровано 118 громадських музеїв з фондами понад 250 тисяч од. зб., 39 з них діяли в селах, 17 удостоєні звання «народний музей», які щороку відвідує понад 220 тисяч осіб. Визначально, що деякі громадські музеї з часом поповнюють мережу державних музейних закладів. Зокрема, відділом Львівської галереї мистецтв став Літературно-меморіальний музей

Маркіяна Шашкевича в с. Підлиссі Золочівського району, до складу Львівського історичного музею увійшли Історико-краєзнавчий музей села Кульчиці Самбірського району, Меморіальний музей Євгена Коновальця у селі Зашків Жовківського району [183].

За роки незалежності України зазнала якісних змін музейна мережа Автономної Республіки Крим. Наприкінці 2011 р. з 390 громадських музеїв півострова, з яких 228 створено у середніх навчальних закладах, історичні становили 75%, історико-краєзнавчі – 17,5%, кількість етнографічних збільшилась з 2% у 1980-их рр. до 15% . У них зібрано понад 530 тисяч од. зб., понад 220 тис. із яких складають основний фонд та становлять унікальну частину культурної спадщини. Лише за 2011 р. громадські музеї АРК відвідали близько 100 тисяч осіб [822, с. 12].

Як бачимо, за останні десятиліття мережа громадських музеїв в Україні зазнала суттєвих якісних змін. Нові історичні реалії, зростання активності громадянського суспільства, бурхливий розвиток краєзнавства спричинили помітне пожвавлення в розбудові громадського музейництва. Пройшовши свій історичний шлях, народні музеї отримують новий поштовх для власного розвитку. Необхідно відзначити тісну залежність у розгортанні демократичних процесів у громадянському суспільстві та розбудові громадських музеїв. Якщо в 1960–1980-их рр. музеї розглядались передусім як осередки пропаганди соціалістичного способу життя, а їх діяльність ретельно контролювали державні органи, то в демократичному суспільстві їхня роль якісно змінюється, можливості помітно розширюються. Народний музей, як невід’ємна складова громадянського суспільства, демонструє ставлення окремо взятої громади до минулого свого народу, історії і культури рідного краю, власне, до оточуючого світу, прагнення змінити його на краще, і разом з тим – це засіб впливу на громадянське суспільство, можливість зміцнити його духовні підвалини, зробити досконалішим.

Громадські музеї потребують удосконалення нормативно-правових умов їх діяльності, розширення формату їх роботи передбачає зміну правового статусу,

що забезпечить заклади від залишкового принципу в їх фінансуванні та дасть можливість на правовій основі залучати кошти з інших джерел. Регламентування діяльності закладів у сучасних умовах, належне матеріально-технічне утримання, забезпечення умов зберігання музейних предметів, їх реставрація, підвищення фахового рівня працівників, залучення новітніх інформаційних технологій, застосування напрацювань менеджерів і маркетологів, поглиблення роботи із комплектування та обліку фондів, побудови експозиції та підготовки виставок, розширення екскурсійних програм, включення музеїв до туристичних маршрутів краю сприятимуть їх подальшому успішному розвитку. Фонди громадських музеїв практично не вивчені і не завжди доступні для науковців, тому необхідно видавати каталоги, путівники, залучати до цього меценатів.

Сучасний громадський музей є дітищем і, водночас, складовою громадянського суспільства. Як соціокультурний феномен, він виникає з суспільної ініціативи і, розвиваючись, впливає на життя громади. У місті чи селі він є комплексним культурним осередком, який зберігає історичну пам'ять народу, творить культурно-мистецьке середовище краю, здатний акумулювати творчу енергію людей, своєчасно реагувати на суспільні виклики, є проявом громадської активності та зрілості громадянського суспільства.

4.3. Музейна справа й інтелігенція

Розбудова української державності на сучасному етапі відбувається у непростих процесах подолання важких наслідків колоніального та тоталітарного минулого. Глибокі зміни у розвитку державних та громадських інститутів засвідчують, що без існування впродовж століть і збереження в суспільстві національно свідомих сил цей шлях довелося б долати ще довго. Реалізація державотворчих прагнень охоплює широкий спектр різноманітних складових, у тому числі – від самоусвідомлення кожним громадянином своєї причетності до української нації аж до жертвовної боротьби за волю України. Історичні реалії посякчас вимагають неодмінної присутності у цьому процесі

особистостей з глибокими духовними засадами, здатними, попри всі суспільні катаклізми, політичні обставини і часи, дбати про спадкоємність поколінь, відстоювати духовне надбання нації, бути відповідальним перед сучасним і майбутнім. Серед десятків і сотень світлих імен, з якими пов'язана історія української культури і музейництва зокрема, зупинимося на діяльності кількох із них.

Захисником і будівничим українського духовного космосу можна назвати академіка НАН України, Героя України Петра Тимофійовича Тронька. Як в умовах бездержавної України, попри політичні та ідеологічні перестороги, так і в перші десятиліття української незалежності він наполегливо плекав справу збереження культурних набутків народу. Громадянська мужність, високо розвинуте почуття національного сумління яскраво проявилися у створених за його ініціативою та участю унікальних багатотомних наукових виданнях, музейних комплексах, заповідниках, у низці інших проектів, які склали безцінну скарбницю національної і світової культури.

Постать Петра Тимофійовича Тронька є знаковою в історії України другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Його державницька, наукова та громадська діяльність завжди була пронизана повагою до історії і культури українського народу, прагненням бути його гідним сином. Перебуваючи на високих державних посадах, згодом на науковій та громадській роботі, він ініціював і здійснював справи національно-патріотичного змісту, пропагуючи історико-культурне надбання українського народу. Саме Тронько, в умовах нищення всього українського в комуністичній імперії, створив і очолив Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, а вже у перші ж роки Незалежності зініціював і теж очолив Всеукраїнський фонд з відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини ім. Олеся Гончара, сприяв відродженню Михайлівського Золотоверхого Собору, Успенської церкви Києво-Печерської лаври та інших українських святинь.

П. Т. Тронько народився 12 липня 1915 р. в хліборобській родині у селі Заброди Богодухівського повіту Харківської губернії. Рано втративши батька, у

сімнадцятирічному віці розпочав трудовий шлях робітником на шахті в Донецькій області, вчителював на Харківщині. Відбувши військову службу, з 1937 р. – на педагогічній, комсомольській і партійній роботі [868, с. 11–13]. З початком радянсько-німецької війни у складі авіаційного з'єднання Південно-Західного фронту пішов на фронт, нагороджений багатьма орденами та медалями [802, с. 12–28]. Наприкінці 1940-х рр. П. Т. Тронько навчався в Академії суспільних наук, у 1951 р. захищає кандидатську дисертацію, працює на партійній роботі, заступником голови Ради міністрів України. У 1978 р. обраний академіком АН УРСР, став її віце-президентом, керівником Секції суспільних наук, а згодом зосередив свою основну увагу на роботі завідувача відділу історико-краєзнавчих досліджень Інституту історії АН України, доклав чимало зусиль для відновлення діяльності Всеукраїнської (з 2008 р. – Національної) спілки краєзнавців.

Заступником голови уряду з гуманітарних питань Петро Тронько працював впродовж сімнадцяти років (1961–1978), в часи, коли дії української влади були під пильним наглядом союзного керівництва, заходи з розвитку української культури дозувались крізь густе решето «дозволеного», а все, що поза тим, розглядалося як прояв «буржуазного націоналізму». Варто зазначити, що в період перебування на посаді першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста (1963–1972 рр.) у суспільно-культурному житті України відбулися певні зрушення, обумовлені, зокрема, особистісним ставленням керівника республіки до історичної минувшини народу. Так, у його щоденнику знаходимо запис від 14 травня 1969 р.: «Дуже погано, що деякі українці не знають історії власного народу і не хочуть робити нічого для увічнення культури, побуту і боротьби власного народу» [44, с. 219]. Безперечно, навіть часткове послаблення ідеологічного тиску вищих органів влади у галузі гуманітарної політики того часу помітно вплинуло на відновлення і розвиток духовних сил українства. Не випадковим видається той факт, що саме на П. Т. Тронька покладались завдання з реалізації державних масштабних заходів. Так, це входило в коло його посадових обов'язків, але ставлення до дорученої справи, в яку він

вкладав не лише організаторські здібності, але й власне вболівання за українську культуру, виразно промовляє про почуття національної гідності людини, наділеної високими державними повноваженнями.

Під орудою П. Т. Тронька стотисячний колектив дослідників (а це від учителів історії сільських шкіл до академіків) здійснив підготовку фундаментального 26-томного видання «Історія міст і сіл Української РСР». Уперше кожен із тридцяти тисяч населених пунктів України отримав власну наукову біографію, підготовлено близько десяти тисяч нарисів та довідок. Цим унікальним виданням започатковано новий напрям в українській історіографії: отримала поштовх до розвитку галузь історичної науки – мікроісторія. І досі залишається актуальним досвід роботи над таким загальнодержавним проектом: за два роки (1962–1964) проведено організаційно-підготовчі заходи, розроблено науково-методичні основи енциклопедичного, створено редакційні колегії на місцях, у подальші три роки підготовлено рукописи текстів, підібрано ілюстрації, і вже протягом 1967–1974 рр. матеріали кожного тому проходили остаточне наукове редагування і виходили друком. У 1970–1980-х рр. видання побачило світ також і російською мовою: як зазначав П. Т. Тронько – «зادля глибокого ознайомлення з історією і сучасним життям українського народу в усіх республіках Союзу» [963, арк. 2–4]. Петро Тронько назвав працю подвигом науковців і краєзнавців, які створили духовний пам'ятник своєму народові [858, с. 34–38]. Як голова редакційної колегії, він визнавав недоліки видання, зумовлені тогочасними політичними реаліями: заідеологізованість текстів, лакування радянської дійсності, певний схематизм та одноманітність викладу матеріалу, уникнення заборонених сторінок української історії. І хоч у 1976 р. колектив авторів отримав Державну премію СРСР в галузі науки і техніки, супротивників цього видання було достатньо. Тодішній головний ідеолог КПРС М. Суслов, виступаючи перед слухачами вищої партійної школи в Москві і потрясаючи над трибуною томом про Донецьку область, роздратовано вигукував: «Ось бачите, що в Україні роблять? Ніби нема куди їм паперу дівати» [841]. Про несприйняття видання у

центральных органах влади свідчить, зокрема, і такий факт: П. Т. Тронько прагнув поширити український досвід у всіх союзних республіках, тож він у 1972 р. організував Всесоюзну конференцію в Каневі – духовній сповідальниці українців, – де 150 учасників з усіх республік вивчали методику підготовки безпрецедентної багатотомної праці, але ця ініціатива була задушена з самого початку, про неї заборонялось навіть згадувати [710].

До останніх днів академік не полишав ідеї підготувати нове, сучасне видання «Історії міст і сіл України» з врахуванням оприлюднених архівних документів та широкого масиву історико-краєзнавчих досліджень, у 1999 р. навіть було підписане розпорядження Президента України про створення такої багатотомної енциклопедії. Необхідність її П. Т. Тронько вбачав в утвердженні національної ідеї, відродженні духовних цінностей у суспільстві, формуванні у молодого покоління поваги до історичної минувшини народу. Поява такого унікального видання, аналогів якому не існує ні в країнах колишнього Союзу, ні в світі, оцінюється як справжній суспільний прорив у національній свідомості, як справедливе прагнення народу до самопізнання і самозбереження.

В умовах ідеологічного тиску тоталітарної системи відважним кроком громадянської мужності П. Т. Тронька стало започаткування у 1965 р. широкої пам'яткоохоронної програми, яка охоплювала історичні події козацької доби в Україні. Як відомо, історію українського козацтва комуністична ідеологія пильно тримала у визначених нею рамках, вона або замовчувалась, або спотворювалася, з народної пам'яті намагалися витравити імена українських гетьманів та інших видатних постатей, а вже прагнення увічнити їх героїчну славу в монументальних формах викликало у партійних функціонерів тривогу і неспокій. І все-таки П. Т. Тронько домогся прийняття урядової постанови, яка передбачала встановлення 45 гранітних обелісків, 25 скульптурних зображень видатних діячів українського козацтва, 50 стел, 20 пам'ятних знаків та 14 меморіальних таблиць, які розповідали б про славу боротьбу і мужність українського козацтва [739, с. 113–114].

У 1966 р. на острові Журавлиха у верхів'ї річки Стир, на місці трагічної для гетьмана Богдана Хмельницького і України Берестецької битви, започатковано створення музею-заповідника «Козацькі могили». Петро Тимофійович часто згадував, як вперше довелося йому побачити ті козацькі захоронення, в якому жахливому стані вони перебували, його вразила занедбаність святих для кожного українця місць. Для гідного пошанування козацької звитяги Петро Тронько не тільки використав усі можливі і неможливі владні важелі, а й доклав чимало особистих зусиль, щоб не стерлися з народної пам'яті подвиги героїв.

За його наполяганням, як заступника голови уряду з гуманітарних питань, у 1970 р. був затверджений проект спорудження на острові Хортиця Державного історико-культурного заповідника [349, с. 11–16]. Та вже через три роки (у 1972 р. першим секретарем ЦК КПУ став В. Щербицький) партійне керівництво України під тиском ідеологів з Москви відмінило своє ж рішення про вшанування козацької минувшини, вказало на «ідейні хиби» в ньому, докорінно змінило зміст розпочатої роботи на острові Хортиця, спрямувавши її на відображення соціально-економічних перетворень в регіоні, будівництво Дніпрогесу та інших здобутків «розвинутого соціалізму». Ініціатори та активісти увічнення пам'яті українського козацтва Микола Киценко, Степан Кириченко, Олена Компан, Олена Опанович, Кость Гуслистий були звинувачені в «українському буржуазному націоналізмі, ідеалізації патріархальщини», чимало науковців зазнали політичних переслідувань, звільнення з роботи, ігнорування їхніх наукових можливостей. Серед «націоналістично налаштованих діячів» значилось і прізвище П. Т. Тронька.

Як заступник голови Ради міністрів УРСР, П. Т. Тронько опікувався гуманітарною сферою. Він ініціював і невтомно здійснював справи національно-патріотичного змісту, зокрема відзначення на державному рівні ювілеїв видатних діячів української культури. Підготовка таких урочистостей супроводжувалась копіткою працею: відкривались меморіальні музеї, відновлювались бібліотеки, споруджувались пам'ятники. У березні 1964 р.,

коли Україна і світова громадськість відзначали 150-і роковини від дня народження Тараса Шевченка, П. Тронько звернувся до першого секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста з пропозицією про перейменування Черкаської області в Шевченківську область. Аргументами стали прохання громадян Черкащини, в якій знаходиться 25 історичних місць, пов'язаних з життям і творчістю Поета, а також той факт, що у 1920-х рр. у складі Київської губернії вже була Шевченківська округа [962, арк. 12–13]. Чи не повернутися нам, сучасникам, до цієї пропозиції під час проведення адміністративної реформи в країні?

П. Т. Тронько у 1965 р. очолював українську делегацію на XX сесії Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй, де 7 жовтня на денному пленарному засіданні виступив з промовою «Обов'язок ООН – зміцнювати мир!» [960, арк. 7, 11, 12]. У 1967 р., як голова делегації УРСР, він відвідав Всесвітню виставку «Експо-67» у Монреалі, провів низку зустрічей з предстаниками української діаспори в Канаді, зокрема, навідав доньку Івана Франка Ганну Ключко-Франко, яка подарувала йому українську вишиту сорочку. Підсумовуючи перебування української делегації на Всесвітній виставці, П. Т. Тронько відверто поставив перед тодішніми керівниками республіки питання про те, чому Україна, член ООН, не мала на виставці окремого павільйону, наголосив на необхідності зміцнення зв'язків зі світовою українською діаспорою, зауважив, що українці за кордоном хвилюються станом української мови в радянській Україні, нарікають на відсутність можливості відвідати рідні місця [961, арк. 97, 114 – 116].

Особливу увагу високопосадовець приділяв музеям, чітко усвідомлюючи їх роль у культурному житті країни, особисто брав участь у створенні унікальних музейних закладів. Долаючи перестороги та заборони влади, він послідовно досягав позитивних результатів. Коли на початку 1960-х рр. доля збереження Полтавського краєзнавчого музею, унікальної пам'ятки українського модерну, одного з кращих музейних зібрань України, опинилася під загрозою, П. Т. Тронько зробив усе, щоб з державного бюджету були виділені кошти на реставрацію будівлі. Не забарилися і доноси, московське керівництво

звинуватило Тронька у марнотратстві, оскільки він, мовляв, витрачає державні кошти на музеї та церкви. Проте капіталовкладення на реконструкцію пам'ятки українського зодчества продовжували поступати, аж доки В. В. Щербицький не отримав чергової скарги, що П. Т. Тронько та А. М. Барановський (міністр фінансів) не розуміють політики партії і продовжують фінансувати Полтавський краєзнавчий музей. Відбулася різка розмова у високих партійних кабінетах. Через декілька тижнів Щербицький, перебуваючи у Полтаві, спеціально відвідав музей, а повернувшись до Києва, зателефонував Петру Тимофійовичу, вибачився і сказав, що на такий шедевр кошти виділяти треба. Принциповість, впевненість П. Т. Тронька у громадянській позиції допомогли відстояти музей, реставрувати його після руйнації в роки воєнного лихоліття і повернути людям [710]. Таку ж принциповість він проявляв, захищаючи від руйнування багато пам'яток історії і культури, зокрема запобіг знищенню будинку-музею Марії Заньковецької у столиці.

Не був безхмарним шлях П. Т. Тронька у створенні унікальної скарбниці культури українського народу – Національного музею народної архітектури і побуту України. Як згадував видатний музеєзнавець, Герой України М. І. Сікорський, без підтримки Петра Тронька не постав би музей під відкритим небом і в Переяславі-Хмельницькому – тепер Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Що ж до музейного комплексу у Пирогові під Києвом, то Петру Тимофійовичу неймовірними зусиллями вдалося домогтись від партійного керівництва виконати урядове рішення 1969 р. про створення українського скансену [860, с. 74–77]. Його не зупинили постійні нарікання та звинувачення партійних чинів у «патріархальщині». Не зважаючи на несправедливі нападки, він взяв на себе основну організаційну роботу. В усіх областях України працювали науково-етнографічні експедиції з виявлення історико-етнографічних пам'яток, після чого їх кращі зразки перевозили до Києва. Одного дня Щербицький зателефонував Петру Тимофійовичу: що за мотлох перевозять вулицями столиці? Заступник голови Ради міністрів відповів: «Ви ще дякуватимете за цей

«мотлох». Коли ж 9 червня 1976 р. вперше і чи не востаннє новостворений музей відвідали, як тоді було прийнято говорити, «керівники партії та уряду України», то в книзі почесних відвідувачів той же Щербицький записав: «Колектив музею зробив велику, корисну справу. Сердечне вам спасибі за це» [710].

Проте це «сердечне спасибі» не вберігало у майбутньому співробітників музею від утисків компартійної влади, яка вбачала в діяльності музею підґрунтя «буржуазного націоналізму» та «ідеалізацію патріархальщини», вимагаючи сконцентрувати увагу на створенні експозицій про соціалістичне село. Підтримку музейники знаходили у П. Т. Тронька, для якого музей завжди був місцем особливим. У червні 2010 р. неподалік від центрального входу музею він посадив молодого дубка – як знак вдячності і пам'яті про тих, хто стояв біля витоків музею.

Працюючи в уряді, П. Тронько у 1966 р., як громадський діяч, став організатором Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, а з початку 1968 р. і протягом 22 років очолював його. Вперше в Україні пам'яткоохоронний рух набув таких широких масштабів. Фахівцями був підготовлений повний реєстр нерухомих історичних та культурних пам'яток України, в Києві окреслені пам'яткоохоронні зони. Але найважливіше, що зусилля Товариства спрямовувалися не лише на охорону та збереження історико-культурної спадщини України, але й на створення нових музейних закладів. За його фінансової підтримки постали Музей в Пирогові, Музей видатних діячів української культури, відбудована пам'ятка XI ст. «Золоті ворота» в Києві. Товариство виділило 10 млн. крб. на будівництво музею про події Другої світової війни [858, с. 114–115]. Розмах громадського пам'яткоохоронного руху, який охопив українське суспільство в 1970–1980-х рр., переконливо засвідчив про його готовність зберігати і примножувати культурне надбання попередніх поколінь.

У березні 1978 р. Петро Тронько зайняв посаду віце-президента АН УРСР [958, арк 250]. Доктор історичних наук (1968 р.), академік АН УРСР (1978 р.),

він і на науковій ниві продовжував відстоювати важливі для українського суспільства проблеми: збереження національної культури, відродження історичної пам'яті українського народу, виховання у молодого покоління почуття любові до рідної землі [858; 859; 860]. На початку 1990-х рр. академік разом з науковою інтелігенцією ініціював безпрецедентний проект – багатотомне видання науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», присвячене жертвам тоталітаризму в Україні. Вперше були оприлюднені документи про політичні репресії та їх жертви. П. Т. Тронько розумів важливість для суспільства дізнатися про нелюдські засоби і методи нищення українців, необхідність відродження історичної пам'яті з тим, щоб убезпечити нащадків від повернення до тоталітарних режимів. У складних умовах суспільно-політичних змін, докладаючи титанічні зусилля, щоб переконати владні структури в суспільному значенні видання, йому вдалося зрушити цю справу, надати їй статус державної програми. Нині вийшло понад сто томів видання, опубліковано сотні тисяч імен репресованих.

П. Троньку довелося розпочинати масштабну багатотомну працю «Звід пам'яток історії та культури України». Понад 10 років П. Т. Тронько очолював редколегію тому «Київ» цього видання, дві перші книги якого вийшли в світ і отримали високу оцінку фахівців та громадськості. Згодом, у 1996 р. разом із письменником Олесем Гончаром він заснував Всеукраїнський фонд відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини, домігся затвердження Державної програми відбудови знищених пам'яток історії та культури України, до якої увійшли понад 50 архітектурних шедеврів. Через фонд з'явилась можливість започаткувати заходи з відбудови Михайлівського Золотоверхого собору, Успенського собору Києво-Печерської лаври та багатьох інших пам'яток України.

Усвідомлюючи силу і можливості громади, П. Т. Тронько ще й відчував її духовні потреби і прагнення, умів їх спрямувати у конструктивне русло. Нагромаджений досвід державницької, наукової, громадської роботи він задіяв

наприкінці 1980-х рр. для відродження після десятиліть репресій краєзнавчого руху.

Особливу увагу Петро Тимофійович Тронько приділяв музейництву – як важливій галузі культури і дієвому засобу суспільного розвитку, опікувався проблемами музеїв, чітко усвідомлюючи їх роль у культурному житті країни, збереженні історичної пам'яті українського народу, духовному вдосконаленню громадянського суспільства. Створені за участю академіка музейні заклади, комплекси, заповідники увійшли до безцінної скарбниці національної та світової культури.

Практичний доробок П. Т. Тронька в музейній галузі багато в чому сприяв розвитку теоретичних засад музеєзнавства. Особиста активна участь вченого у створенні унікальних музейних закладів підтверджує сучасні підходи до музею як важливого соціокультурного інституту. Він доклав чималих зусиль до появи нового для України типу музею – скансену, музею під відкритим небом, який розпочав нову сторінку в українському музейництві. Такі музейні заклади створювались на основі нерухомих пам'яток і архітектурно-ландшафтних комплексів, що відтворювали їх природне середовище. Місцем збереження виступала музейна територія. Перший такий музей, що виник на спеціально виділеній території, був скансен під Стокгольмом, створив його в 1891 р. етнолог А. Газеліус. На сьогодні в Європі нараховується близько двох тисяч таких музеїв, з них одна тисяча лише в одній Швейцарії. Їх поділяють на дві категорії: ті, що формуються із пам'яток, звезених з різних місць, і ті, що музеєфіковані в їхньому історичному середовищі [628, с. 393]. В Україні ідея започаткування музеїв під відкритим небом виникла в 1930-х рр., коли з ініціативи митрополита Андрея Шептицького та стараннями мистецтвознавця М. Драгана, музейника І. Свенціцького до Львова була перевезена дерев'яна церква Премудрості Божої 1763 р. із карпатського села Кривки [387]. Набувають поширення скансени в 1960–1970 рр., вони організуються за принципом моделювання етнокультурного, історико-архітектурного надбання окремого краю. Важливим доповненням до збережених архітектурних споруд є

використання предметів народного побуту, формування аграрного ландшафту, відтворення традиційних народних промислів, етнографічних свят.

«Троньківкою» назвали свій заклад працівники Музею народної архітектури і побуту України (в 2008 р. надано статус національного) поблизу села Пирогова біля Києва. Зводився він задля збереження, відтворення і популяризації самобутніх зразків народного зодчества, прикладного мистецтва, промислів, народного побуту. Рішення про створення такого закладу прийняв уряд УРСР 26 лютого 1969 р., а 17 липня 1976 р. було відкрито першу чергу музею [860, с. 74–76]. Цей шлях не був безхмарним, однак постійні звинувачення у «патріархальщині» не зупинили Петра Тронька, всю організаційну роботу він взяв на себе. Необхідно було задіяти спеціалістів з різних професій, розробити методику відбору експонатів, технологію їх передислокації, консервації та реставрації, створити концепцію структури та експозиційного показу, основним принципом якого мало стати представлення пам'яток народного зодчества окремими поселеннями або фрагментами поселень в органічному поєднанні з навколишнім ландшафтом. Колектив ентузіастів і досвідчених фахівців створив самобутній осередок української культури, серед яких знані музейники – В. Сікорський, Я. Петрусенко, М. Ходаківський, С. Смолінський, Л. Орел, С. Щербань, Н. Зозуля, Н. Зяблюк та інші. В усіх областях України працювали науково-етнографічні експедиції з виявлення історико-етнографічних пам'яток, після чого їх доставляли до Києва. Музей обіймав територію 147 гектарів, однак нині, обрізаний сучасними бізнесменами, займає лише 90 гектарів. Тут зберігається понад 80 тис. музейних предметів, перевезено і встановлено близько 300 пам'яток народного зодчества XVI–XX ст. Багаторічна дослідницька діяльність музейників, їх високий фаховий рівень, сприяли тому, що музей певний час був науковою установою в складі НАН України, однак через відсутність коштів його згодом передали у відання Міністерства культури України. Музеї під відкритим небом створені в Києві, Львові, Ужгороді, Переяславі-Хмельницькому, Чернівцях, у селі Крилос на Івано-Франківщині, в Сарнах на Рівненщині. У справі розбудови

українського музейництва Петро Тронько постійно опирався на своїх однодумців. Плідні роки дружби пов'язували Петра Тимофійовича з Михайлом Івановичем Сікорським, який перетворив Переяслав-Хмельницький у місто-музей.

Завдячуючи зусиллям П. Т. Тронька, музейна мережа України поповнилась унікальними меморіальними музеями, присвяченими видатним діячам української культури. Саме він стояв біля витоків Національного літературно-меморіального музеї Григорія Сковороди, створеного у 1972 р. в с. Сковородинівці на Харківщині. Яскравим свідченням його особистої відповідальності за збереження історичної пам'яті народу є історія створення музею Лесі Українки у м. Новограді-Волинському Житомирської області. У 1971 р. Україна і світ широко відзначали 100-річчя від дня народження видатної поетеси і громадського діяча. Серед низки заходів із вшанування славетної українки особливе місце займала волинська земля. У лютому 1971 р. заступник голови Ради міністрів УРСР мав зустріч з інтелігенцією Житомира. Як пригадує завідувач Новоград-Волинським меморіальним музеєм Лесі Українки Віра Омелянівна Римська, в розмові з П. Т. Троньком місцеві краєзнавці і дослідники повідомили про справжнє місце народження поетеси – Новоград-Волинський, що підтверджувалось записами у метричній книзі, віднайденій в Державному архіві Житомирської області. Рішення урядовця було миттєве: в Новограді-Волинському необхідно створити музей Лесі Українки. Музей був відкритий вчасно, до сторіччя з дня народження поетеси [545, с. 255].

За участі Петра Тронька було відбудовано «Тарасову світлицю» – перший народний музей Кобзаря на Чернечій горі. Він опікувався облаштуванням Літературно-меморіального музею-садиби Олеса Гончара в селі Суха Кобеляцького району на Полтавщині, який відкрили 28 серпня 2000 р. у відбудованій хаті батьків письменника. Традиційним тут стало проведення «Зелених свят Гончарового дитинства», яке збирає тисячі шанувальників творчості видатного майстра слова. У 2001 р. за клопотанням академіка музею надано статус державного.

У 2009 р. академік Петро Тронько та онук І. Я. Франка, український вчений, дипломат і громадський діяч Роланд Тарасович Франко, підтримали звернення краєзнавчої громадськості Обухівщини про створення Літературного музею Івана Франка на Дніпрі. Ініціатива мала конкретну і цілеспрямовану мету. До 150-річного ювілею Каменяра Указом Президента України від 27 серпня 2006 р. Кабінетові міністрів було доручено вирішити питання про спорудження протягом 2006–2008 рр. пам'ятника Івану Франку у Києві та Харкові, а також створення у столиці Літературно-меморіального музею Івана Франка. Проте намагання громадськості добитися виконання високих постанов нашоувхувалися на байдужість влади. Щоб привернути увагу суспільства до гідного вшанування пам'яті українського Генія, у вересні 2009 р. з ініціативи П. Т. Тронька була проведена публічна акція із започаткування Франкового музею в селі Халеп'я на Обухівщині. Відкриття громадського музею розглядалось як перший крок до створення Літературно-меморіального музею І. Я. Франка у Києві [710].

Іван Франко любив Київ і вважав його центром всієї України. Письменник тричі був у Києві, неодноразово прагнув відвідати могилу Кобзаря в Каневі, мав тісні творчі зв'язки та листування з видатними представниками літератури, культури та науки Наддніпрянської України. У Києві він одружився з Ольгою Хоружинською, вінчався в церкві Святого Павла в приміщенні колегії Павла Галагана. 26 лютого 2010 р. у Музеї видатних діячів української культури відбулася зустріч української інтелігенції з нагоди 125-річчя перших відвідин Києва Іваном Франком. Лейтмотивом щирого спілкування стала підготовка до створення музею І. Я. Франка у Києві в приміщенні цього музейного закладу. У серпні 2016 р., до 160-ї річниці від дня народження Каменяра, з невеликої експозиції такий музей розпочав своє існування.

Як державний і громадський діяч, П. Т. Тронько, опікуючись гуманітарними питаннями, особливу увагу приділяв громадським музеям. Про дбайливе ставлення до народного музейництва засвідчують, зокрема, його багаторічні дружні стосунки із засновником і директором Торчинського народного

історичного музею на Волині Григорієм Гуртовим та ініціатором створення музею у Пархомівці на Харківщині, вчителем місцевої школи Опанасом Луньовим. Петро Тимофійович завжди, навідуючи село Заброди, свою малу батьківщину, заїжджав до «Пархомівської Третьяківки». Унікальну колекцію із понад шести тисяч художніх творів мистецтва, скульптури, старовинних ікон, фарфорових виробів XVIII століття, зброї та знарядь праці епохи неоліту і бронзи, предметів побуту, від часів Київської Русі і закінчуючи XIX століттям, впродовж майже п'ятдесяти років збирав з дітьми місцевої школи О. Ф. Луньов. Музей відомий далеко за межами України, він вражає творами Пікассо, Ренуара, Бенуа, Малевича, Кандінського, Верещагіна, Шишкіна, Рєпіна, Левітана, є ескізи Володимира Маяковського, рисунки Тараса Шевченка [135]. Востаннє Петро Тимофійович попрощався із земляком влітку 2004 р. на його могилі, вшановуючи світлу пам'ять друга [666, с. 196–199]. Згодом опікувався реставрацією приміщення музею та збереженням колекції, оформленням закладу як відділення Харківського художнього музею, присвоєння йому імені О. Ф. Луньова.

З ініціативи П. Т. Тронька у вересні-грудні 2009 р. Національна спілка краєзнавців України провела Перший Всеукраїнський конкурс громадських музеїв. Такий масштабний захід привернув увагу української громадськості до проблем збереження історико-культурної спадщини, викликав пожвавлення в діяльності громадських музейних закладів. Із шести тисяч таких музеїв, що діють в Україні, у конкурсі взяли участь понад дві тисячі осередків з різних куточків країни, 103 музеї вийшли переможцями і були відзначені дипломами [710]. Уперше в Україні ентузіасти громадського музейництва зібрались, щоб поділитись досвідом і проблемами. Виступаючи перед народними музейниками, академік підкреслив, що у музеях на громадських засадах вбачає можливість суттєво впливати на духовні засади сучасного суспільства і пов'язував їх розбудову з розвитком демократичних процесів у країні.

Внесок П. Т. Тронька як авторитетного державного діяча, визначного вченого, відомого громадського очільника у розвиток української культури,

збереження національної спадщини є неоціненним надбанням нашої історії. Доробок вченого ще потребує всебічного дослідження та наукового осмислення, але конкретні справи П. Т. Тронька вже працюють на користь держави і народу. Досвід науковця у музейній справі збагатив і зміцнив українське музейництво, переконливо засвідчив його європейський вимір. Вчений обґрунтовано довів, що музеї, як дослідницько-просвітницькі центри на місцях, виконують відповідальну роль впливового соціального інституту.

У 2012 р. Національна спілка краєзнавців України започаткувала Премію імені Петра Тронька за науково-організаційну та просвітницьку діяльність у краєзнавстві, внесок у музейну та пам'яткоохоронну справу, видання краєзнавчої літератури. Лауреатами премії стали майже 50 науковців, освітян, музейників, дослідників рідного краю. 8 жовтня 2015 р. Київська міська рада з ініціативи Правління НСКУ присвоїла ім'я академіка Петра Тронька вулиці, яка прилягає до Національного музею народної архітектури та побуту України у Голосіївському районі м. Києва. До 100-річчя від дня народження П. Т. Тронька громадськість увічнила пам'ять академіка в меморіальних таблицях: на приміщенні центрального корпусу Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, у Національному заповіднику «Хортиця», в Богодухові.

Постать Петра Тронька багатогранна і водночас неоднозначна, викликає різноманітні твердження серед дослідників та науковців сучасності. Але праця державника, громадського діяча, його наукова спадщина здобули справжнє визнання громадянським суспільством країни. Його щирий національний дух переможно долав заборони у часи ідеологічних тенет, боровся із бюрократичними перепонами вже в роки нової України, та завжди його основним критерієм була конкретна справа на користь людям. Своєю працею він ламав трафаретні образи керівників, науковців радянського часу і представляв високі стандарти для сучасної еліти України. Людина системи, яка не зігнулась під тиском обставин, не нарікала на часи, а наполегливо і впевнено працювала для народу всупереч системі, є Героєм України (2000 р.). Його вагомий доробок у галузі науки і культури справив помітні зрушення у

суспільній свідомості українців, позитивна дія якого лише буде зростати. Адже кожен том започаткованих ним наукових видань, кожен створений музей і заповідник, кожна збережена пам'ятка, що свідчать про самотність і неповторність української культури, наповнюватимуть наступні покоління почуттям національної гідності та патріотизму. Його ім'я стало символом і яскравим прикладом відданості своїй Батьківщині, високої відповідальності перед українським народом, безкорисливого служіння справі збереження і відродження національної спадщини.

Громадянським подвигом у повному значенні цих високих слів можна назвати життя і діяльність видатного музейника, лауреата Національної премії імені Т. Шевченка, Героя України Михайла Івановича Сікорського. Родом із Чигирин на Черкащині, він осиротів у дитинстві (рано помер батько, а в голодному 1933 р. не стало матері), виховувався в дитячому будинку, навчався у Запорізькому авіаційному технікумі. У 1951 р., після закінчення історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, Михайло Іванович пов'язав свою долю з Переяславом [561, с. 6–38]. Очоливши місцевий музей з фондами всього лише 32 одиниці, він із тринадцятьма музейниками за два роки розширив музейну збірку до двох тисяч предметів [577, с. 40–44] (нині понад 180 тис. од. зб.) [811, с. 14].

При формуванні музею (1954 р.) столичні консультанти постійно нав'язували експозицію ідеологічного змісту, навіть уже перед відкриттям закладу понаставляли в залах відповідні вітрини, але музейник не зламався: «Нам така експозиція не підходить» і переробив її за ніч. Особливо пишався М. І. Сікорський меморіальним музеєм Г. Сковороди з унікальною колекцією стародруків, Музеєм архітектури Переяслава періоду Київської Русі, народного одягу Наддніпрянської України, «Заповіту» Тараса Шевченка, кобзарства, козацької слави, трипільської культури. Руками і завзяттям Михайла Івановича за підтримки однодумців та справжніх ентузіастів-музейників створено 27 музеїв, які в 1979 р. були об'єднані у Державний історико-культурний заповідник «Переяслав», у 1999 р. йому надано статус національного [452,

с. 481]. Для директора музей був сенсом його життя, у колі своїх колег він ділився власним баченням храму муз: «Кожна річ музею живе як квітка, як куш калини, як всіма і Богом не забутий, глибоко захований у товщі часу людський погляд, людська усмішка, туга, жаль, горе і щастя...» [93, с. 21–22]. Не дивно, що коли у грудні 1976 р. до музею на анонімні та безпідставні звинувачення директора приїхала комісія з Києва, колеги на загальних зборах стіною стали на захист М. Сікорського. У розчуленого музейника від нервового перенапруження відібрало мову, довелося звертатися до лікарів [421, с. 24–25].

Дослідник долучився до формування Переяславської археологічної школи, у 1979 р. створив у складі музею відділ археології, сприяв організації лабораторії археологічних досліджень при університеті в Переяслав-Хмельницькому. Енергії Михайла Івановича вистачало на проведення археологічних досліджень історичного дитинця Переяслава-Хмельницького, збереження Спаського та Михайлівського храмів XI ст., хати Андрія Малишка в Обухові, оселі Івана Козловського в Мар'янівці Васильківського району, будинку Марка Вовчка в селі Хохітва Богуславського району, садиби композитора Кирила Стеценка у селі Веприк Фастівського району [1, с. 99–104]. «Переяславський Скарбничий», як називали його у колі музейників і науковців, зберіг для нащадків унікальну духовну спадщину. Пройшовши крізь нелегкі життєві випробування, він найбільше цінував у людях доброту. Можливо саме її нам не вистачає, щоб гідно вшанувати пам'ять великого українця – присвоїти Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» ім'я його засновника Михайла Сікорського.

Грунтовного вивчення потребує сповнене драматизму та наукового подвижництва життя Віри Іларіонівни Свенціцької, доньки славетного вченого і організатора музейної справи І. С. Свенціцького. 1913 рік став для першого директора Національного музею визначальним ще й тим, що 28 серпня 1913 р. у невеличкому будиночку поруч із музеєм народилася дочка [662, с. 196–206]. Від самого дитинства музей і науково-культурне середовище для майбутньої дослідниці стали природними. Дівчинка пильно вбирала у своє єство родинні

цінності, і передусім – відповідальність і працьовитість, чесність і почуття обов'язку, що були основою у житті її батьків. Їй не виповнилося ще й трьох років, коли у червні 1915-го російські війська, відступаючи з окупованої Галичини, в числі інших заручників вивезли зі Львова і сім'ю Свенціцьких. До лютого 1918 р. родина перебувала у Києві під оком російської охоранки; Віра на все життя запам'ятала духовне піднесення в сім'ї, коли отримали звістку про Четвертий Універсал Центральної Ради, яким проголошувалася суверенність України [308, с. 6]. З поверненням до Львова вона знову опинилась у атмосфері, де музейництво розглядалось як «важливий прояв людського життя і особливої культурної праці та опіки» [785, с. 7].

Яскравий приклад батькового служіння мистецтву і його безкорислива праця на ниві українського музейництва сформували у Віри захоплення та жвавий інтерес до творів української старовини. Згодом колега по музейній праці О. Сидор пригадував розповідь Віри Іларіонівни, як, навчаючись у львівській жіночій гімназії сестер-василіанок, вона брала уроки у знаного педагога-мистецтвознавця І. Старчука і навіть створила тут невеликий музей [793, с. 46–47]. Вступивши у 1932 р. на відділ історії мистецтва Львівського університету, Віра Свенціцька поєднувала навчання із роботою в Національному музеї як лаборант, збираючи разом із музейниками по всій Галичині цінні твори мистецтва. Вже багато років пізніше добрий знайомий Віри Іларіонівни, доктор історичних наук В. Александров згадував: на виставці, де вперше представлялась після реставрації ікона Преображення Господнього XIV ст. із церкви Святого Георгія у селі Вільшаниці на Яворівщині, він сказав Свенціцькій, що це одна із найкращих українських ікон, і розчулена дослідниця повідомила, що то була перша ікона, яку вона у 1936 р. привезла до музею [709, с. 5]. Ще студенткою у співробітниці реставраційного відділу музею С. Парашук вона оволодівала тонкощами реставраційної справи. Як помічник реставратора, брала участь у відновленні іконостасу Вознесенської церкви у селі Волиці Деревлянській, де вперше відкрила для себе унікальний іконопис геніального українського маляра XVII ст. Івана Рутковича [662, с. 200].

Уже на перших порах своїх мистецтвознавчих студій Віра Свенціцька не стояла осторонь громадських ініціатив, організувала Гурток студенток ім. Лесі Українки, члени якого вивчали українську культуру, проводили збір коштів на придбання картин для Національного музею. Високим визнанням наукового таланту молодого дослідника стало обрання В. Свенціцької членом Наукового товариства ім. Шевченка. У «Літописі Національного музею» за 1938 р. повідомлялось про підготовлену В. Свенціцькою працю «Різьблені ручні хрести ХУІІ–ХХ ст.», наголошувалось на науковій значимості такого видання, яким засвідчується зв'язок високомистецької різьби Галичини «як із Києвом і Подніпрів'ям, так і з Подунав'ям» [352, с. 87], входження досліджень про мистецтво Галичини до світового наукового обігу. Оригінальна книга про самобутнє українське мистецтво побачила світ у 1939 р., коли Свенціцька якраз закінчила навчання в університеті. Відмовившись залишитись на кафедрі, вона до початку 1940 р. викладала у жіночій господарській школі, а з січня 1940 р. повернулася у музей, якому віддала свої життєві та творчі сили [793, с. 48].

Разом з музеєм В. І. Свенціцька пережила і погроми радянської влади, і німецьку окупацію, коли разом з батьком рятувала музейні скарби від знищення та пограбування, і шалений наступ репресивних органів у перші повоєнні роки, коли один за одним зникали у лабетах НКВС її друзі і співробітники. 6 листопада 1948 р. прийшла черга і на неї: за надуманим звинуваченням – «участь у ОУН з 1932 р., збереження грошей і організаційний зв'язок» [153, арк. 2–5] – Віру Свенціцьку заарештували. Так раптово були знищені надії і плани на майбутнє. Як старший науковий співробітник, вона завідувала фондами музею, працювала над вивченням унікальних музейних збірок ікон, старовинного шитва, давніх гравюр, декоративної різьби, глибоко зацікавилась українським сакральним мистецтвом, зокрема творчістю І. Рутковича, готувала дисертаційне дослідження про нього, викладала у Львівському училищі декоративного та прикладного мистецтва [793, с. 48]. Арешт Віри боляче вдарив по її рідних: батько, як директор музею, змушений був власноручно підписати наказ на доньку – «звільнена з причини затримання

органами МДБ» [793, с. 49]. 28 травня 1949 р. Особливою нарадою при МДБ СРСР їй було засуджено до 25 років виправно-трудогих таборів з конфіскацією майна [153, арк. 48–54]. Родина довго не знала місця перебування доньки, не мала можливості написати до неї, надіслати передачу. Батьки Віри Іларіонівни постійно зверталися з листами до міністерства внутрішніх справ УРСР, запитуючи, чи жива їхня донька і де вона знаходиться [703, с. 66–74].

Покарання В. Свенціцька відбувала в Сибіру, в тайшетських таборах на Ангарі, на лісозаготівельних роботах. Разом з нею відбували ув'язнення колишня хорунжа Українських січових стрільців Олена Степанів, яка викладала у В. Свенціцької під час її навчання у львівській гімназії історію та географію, а також художниця Ярослава Музика, її подруга і колега по музею. Про ті важкі часи залишився на згадку портрет Віри Іларіонівни, виконаний художницею на єдиному з можливих у тих умовах матеріалі – слюді [284, с. 14]. 23 грудня 1952 р. Особлива нарада при МДБ СРСР за наполегливими клопотаннями родини та її друзів скоротила Вірі Свенціцькій термін покарання до десяти років виправно-трудогих таборів. Після восьми жахливих років ув'язнення 14 травня 1956 р. вона нарешті виходить на волю [153, арк. 61–65]. Повернувшись до Львова, Віра Іларіонівна ще застала живим батька, який важко хворів після трагічних випробувань у музеї та в родині.

Пройшовши крізь пекельні кола ГУЛАГу, мужня і сильна жінка знайшла в собі сили жити далі, зайнятись улюбленою справою. Свенціцька не уявляла себе без музею, і після смерті батька відчувала своїм обов'язком опікуватись його дітищем. Декілька місяців «компетентні органи» розглядали її заяву про поновлення на роботі, і тільки 1 грудня 1956 р. їй прийняли на посаду наукового співробітника музею. У 1961 р. вона закінчила заочну аспірантуру при Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, працюючи над дослідженням мистецького доробку І. Рутковича. У 1966 р. вийшла монографія Віри Свенціцької «Іван Руткович і становлення реалізму в українському малярстві XVII ст.», де вперше на широкій джерельній базі глибоко розглянуто мистецьке життя на західноукраїнських землях,

проаналізовано значний матеріал музейних збірок та галицьких церков, всебічно висвітлено унікальну художню спадщину видатного майстра давнього українського малярства. Наукова праця стала дисертаційним дослідженням, авторка отримала науковий ступінь кандидата мистецтвознавства, хоч, на думку багатьох фахівців, робота заслуговувала ступеня доктора наук [662, с. 202].

В. І. Свенціцька продовжувала працювати у музеї, завідувала відділом народного мистецтва та мистецтва XIV–XVIII ст., у 1975 р. очолила відділ давнього українського мистецтва, заглибившись у особливості малювального на той час середньовічного українського малярства. З'явилась низка її ґрунтовних праць: «Живопис XIV–XVII століть» у шеститомному виданні «Історія українського мистецтва» (1967), «Український середньовічний живопис: альбом» (1976) з її науковою атрибуцією ікон Національного музею у Львові, «Сводный каталог славяно-русских рукописных книг XI–XVIII вв., хранящихся в СССР» (1984), «Украинская народная гравюра XVII–XX веков» (1976), «Українське станкове малярство XIV–XVI ст. і традиції візантійського іконопису» (1983), «Малювання на склі» (1991) та інші дослідження, у яких глибоко простежено самотність українського малярства, де дивовижно поєднувались професійна майстерність митців та колорит народної творчості. Дослідниця наголошувала: «У творах далекого минулого варто було навчитися бачити і відчувати їх своєрідну красу, бо це розширює обрії духовності, поглиблює усвідомлення вагомості і значення внеску українського народу в національну і світову скарбницю культури» [781, с. 19].

Збереження та дослідження іконописних шедеврів стало справою її життя, громадянським і науковим обов'язком. На час її повернення з сибірської каторги у приміщеннях недіючої Вірменської церкви та монастиря зберігалися сотні ікон та інших творів сакрального мистецтва, переміщені владою як «непотріб» з Музею українського мистецтва. Щоб не дати пропасти цим скарбам, Віра Іларіонівна як завідувача відділом давнього українського мистецтва, по суті, переселилася у монастирські мури, вона так і запам'яталася

колегам: «У холодному соборі, куфайка на куфайці, десять теплих хустин на голові, замерзлі й посинілі руки. У пилюці, у темряві. Десятки років роботи. Старанно ховала від стороннього ока скарби» [170, с. 6]. У 1960–1970-х рр. їй вдалося відстояти колекцію від неодноразових спроб розформувати та розпорошити збірки по різних музеях, а то і знищити. Наполегливі звернення Віри Свенціцької виділити відповідне приміщення для цінних пам'яток української культури не знаходили підтримки у влади. «Її ніби не чули», – згадував учений В. Александров, підкреслюючи вирішальну роль науковця і громадянина у збереженні колекції [709, с. 5]. Лише з відновленням Української державності врятована Вірою Іларіонівною унікальна збірка ікон була перенесена у новозбудоване приміщення, стала однією з найбільш цінних експозиційних колекцій Львівського національного музею ім. Митрополита Андрея Шептицького.

21 травня 1991-го, на 78-му році життя, велика українка пішла у засвіти. Багаторічна невтомна праця Віри Свенціцької на музейницькій ниві відзначена, на жаль, посмертно: у 1995 р. їй присуджено Державну премію імені Т. Г. Шевченка за упорядкування альбому «Українське народне мистецтво XIII–XX ст.» у співавторстві з ученим-музеєзнавцем Василем Отковичем [170, с. 6]. По її смерті суспільство віддало ще один борг Вірі Свенціцькій, якій довелося довгі роки жити з несправедливим тягарем політув'язненої: реабілітація прийшла лише 29 листопада 1996 р.

Високо поцінована самовіддана праця на ниві музейництва директора Львівської галереї мистецтв, академіка Української академії мистецтв, Героя України, лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка, президента Українського національного комітету Міжнародної ради музеїв (ІСОМ) Бориса Григоровича Возницького. Перший музейний досвід він отримав у містечку Винники під Львовом, де в школі створив історико-краєзнавчий музей. Згодом працював старшим інспектором з музеїв Львівського обласного управління культури, заступником директора з питань науки Музею українського мистецтва. У 1962 р. Б. Возницького призначили на посаду директора

Львівської галереї мистецтв, фонди якої нараховували 11 тисяч од. зб. За п'ятдесят років невтомної праці музейника збірки Національної галереї мистецтв зросли до 60 тисяч предметів, з якими можна ознайомитися в Галереї мистецтв та її 16-ти філіях [660, с. 5–8]. Заклад став авторитетним науково-дослідним, реставраційним та просвітницьким центром.

Б. Г. Возницький невтомно подорожував містами і селами, збираючи скульптури, картини, книги, ікони і рятуючи їх від знищення після закриття храмів. Сучасники недаремно назвали його Рятівником скарбів, а Возницький часто цитував патріарха Йосипа Сліпого: «Народ, що загубив минуле, зникає з лиця землі» [419, с. 18]. Всупереч протистоянню, байдужості влади, вічному безгрошів'ю музейнику вдалось створити музей на садибі Маркіяна Шашкевича у Підлиссі, музей «Русалки Дністрової» у дзвіниці зруйнованого під час війни храму Святого Духа у Львові, музей найдавніших пам'яток Львова, музей скульптури геніального митця Іоана-Георгія Пінзеля, музей оборонної архітектури XVI ст. в «П'ятничанській вежі» (Жидачівський район на Львівщині), титанічними зусиллями відновити Олеський, Золочівський, Підгородецький замки. Ідеї Бориса Возницького продовжують втілювати його послідовники. У лютому 2016 р., у рік 90-річчя від дня народження Бориса Возницького, у відновлених підземеллях Великого палацу Золочівського замку здійснено задум музейника – відкрито експозицію «Архітектурні фрагменти і світло старого Львова» [313]. З часом нащадки усвідомлять місію подвижника: відроджуючи шедеври минулого, зберегти духовний код нації, подарувати їй майбутнє.

Отже, до розвитку українського музейництва, дослідження його теоретичних питань та здійснення конкретних музейних проектів долучилися відомі вчені та музеєзнавці. Їхній музейний доробок у розбудові галузі та науково-методичні напрацювання сприяли формуванню музеєзнавства як науки, виявили помітні зрушення в практичному музейництві.

Висновки до розділу 4

Аналізуючи стан музейної справи в УРСР у 1950-х – 1980-х рр., відзначаємо суперечливий характер її розвитку. В умовах формальної демократизації політичної системи з одночасним посиленням тоталітарного режиму, репресивних утисків зі сторони комуністичної диктатури музеям відводилась роль ідеологічних закладів. Їхня діяльність жорстко контролювалася та регламентувалася директивами вищих органів державної влади, що поглиблювало деформації в процесі формування музею як суспільного організму, знищувало його сутнісний зміст, віддаляло від нього громадськість.

Основним завданням закладів стало висвітлення та пропагування керівної ролі КПРС, радянського способу життя, досягнень соціалістичного будівництва, участь в антирелігійних кампаніях, формування людини нового типу – будівника комунізму, принципів пролетарського інтернаціоналізму. Музеї потерпали від залишкового принципу фінансування, слабкості матеріально-технічної бази, скорочення штатів закладів та музейної мережі в цілому.

Водночас у досліджуваний період галузь поповнилася закладами нового типу – заповідниками та музеями на громадських засадах. Розгортання руху за створення громадських музеїв, який об'єднав у справі збереження культурного надбання десятки тисяч дослідників рідного краю, людей найрізноманітніших професій, розглядається як прояв громадської ініціативи в українському суспільстві та його реакція на ідеологізацію музейної справи в країні. Незважаючи на встановлення контролю влади над громадським музейництвом, його творчо-інтелектуальний потенціал та демократичний характер виразно проявилися за незалежної України.

В означений період продовжувалося формування Музейного фонду України, що сприяло збереженню культурних цінностей українського народу. Виняткова роль у цьому процесі належить українській інтелігенції. Попри утиски та

гоніння тоталітарної влади подвижники культурної спадщини були непохитними охоронцями духовних скарбів, послідовно відстоювали національне надбання українського народу, ініціювали і наполегливо втілювали в життя унікальні проекти, які й сьогодні плідно працюють на консолідацію громадянського суспільства, збереження національної пам'яті. Саме тому поряд із об'єктивними закономірностями розвитку культури в світі та Україні виділяємо антропологічний чинник. Завдячуючи наполегливій праці українських інтелектуалів, у музейній справі всупереч ідеологічним заборонам, а потім в незалежній Україні превалював напрям збереження національної історико-культурної спадщини.

РОЗДІЛ 5

МУЗЕЇ В СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕННЯХ ЗА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

5.1. Новітні підходи до збереження культурної спадщини

Музеї складають частину соціокультурного простору, в якому вони функціонують як заклади історії, культури, природи і визнаються суспільством цінними об'єктами для збереження історичної пам'яті та передачі нащадкам досвіду попередніх поколінь. Суспільні трансформації в контексті сучасного загальнокультурного і наукового розвитку помітно впливають на музей як соціокультурний феномен, модернізують його сутнісний зміст. Розсуваючи затиснуті вузьким профілем збірок та традиційним полем діяльності межі музейного простору, музей у наш час постійно змінюється і урізноманітнюється. Як багатфункціональний соціокультурний організм, він активно реалізує свій широкий потенціал, розвиває новітні форми і методи роботи, успішно виконує суспільну місію з утвердження духовних засад громадянського суспільства та збереження національної історико-культурної спадщини. Спостерігаючи активне просування музейного простору в світі, можемо констатувати, що це динамічна форма співдіяльності музею та суспільства, результатом якої є пізнання культурного надбання людства музейними засобами. Інформаційні можливості сучасного суспільства значно пришвидшили розвиток внутрішнього, пов'язаного з діяльністю безпосередньо у стінах музею, та зовнішнього – за межами закладу, векторів музейного простору, розширили його структуру.

Невід'ємним чинником удосконалення музейного простору виступає створена у 1946 р. Міжнародна рада музеїв ICOM (МРМ) – всесвітня демократична громадська організація, яка об'єднує музеї та музейних працівників різних країн. Рада має консультативний статус при ЮНЕСКО, її вищий керівний орган – Генеральна асамблея – збирається кожних три роки для затвердження рішень, зокрема і Вищого рекомендуючого органу – Генеральної

конференції. Функції керівного органу МРМ в період між генеральними конференціями і асамблеями здійснює Виконавча рада у складі десяти осіб [1013, с. 355]. Членство в Раді може бути індивідуальним та колективним. Особам або установам, які здійснюють допомогу в роботі МРМ, присвоюється статус благочинних членів, за особливий внесок присуджується звання почесного члена організації. Як дорадчий орган існує Консультативний комітет, до якого входять представники національних та міжнародних комітетів, міжнародних асоціацій та регіональних агентств. Поточну роботу проводить Секретаріат на чолі з генеральним секретарем, який працює на контрактній основі за призначенням Виконавчої ради. При Секретаріаті діє Центр інформації з музеєзнавства ЮНЕСКО – ІСОМ. Основним джерелом коштів Ради є надходження від членських внесків, продажу видань, субсидій ЮНЕСКО, дотацій тощо [544, с.709].

Організаційною основою МРМ є міжнародні музейно-галузеві комітети та асоціації, які прирівнюються до міжнародних комітетів: сільськогосподарські, музеї зброї та воєнної історії, музеї під відкритим небом, музеї книги та театрального мистецтва, музеї транспорту [845, с. 41]. У МРМ діють понад 30 музейно-галузевих комітетів, які розробляють проблеми функціонування музеїв окремого профілю: археології, історії та етнографії, прикладного та сучасного мистецтва, костюму та тканин, музичних інструментів, науки і техніки, краєзнавчих, літературних, архітектурних, морських музеїв, а також розвитку питань музейної архітектури і техніки, консервації та реставрації, документації, виховної роботи, міжнародних виставок, підготовки музейних кадрів, нової музеології, співпраці з регіональними агентствами країн Азії, Тихого океану, Латинської Америки, Карибського басейну, Західної Африки [588, с. 61–64].

Важливим документом МРМ став Кодекс музейної етики МРМ, який регулює конфліктні ситуації у повсякденній роботі в музеях, наприклад, коли колекції та предмети культурної спадщини опиняються в небезпеці. За рекомендаціями можна звернутися до Комітету з питань етики Міжнародної

ради музеїв. У документі особливо зазначається, що музеї відповідають за збереження, доступність та інтерпретацію автентичного джерела в музейних колекціях [417, с. 9].

Міжнародна рада музеїв охоплює понад 30 тисяч членів із майже 140 країн світу, де створені національні комітети, які забезпечують виконання в своїх країнах міжнародних програм. Україна проводить підготовчу роботу щодо входження до МРМ. Штаб-квартира МРМ знаходиться в Парижі. Президентом МРМ є Ганс-Мартін Хінц – заступник голови Міжнародної асоціації історичних музеїв, голова Консультаційної ради міських музеїв Берліна, голова Асоціації німецьких історичних дослідних інститутів у Мюнхені. Перебуваючи в Україні, він, зокрема, окреслив перспективи діяльності Міжнародного комітету історичних музеїв: «Колеги комітету обмінюються досвідом про сучасні тенденції – наприклад, примирення, яке стає важливою музейною темою. Інші теми – це міграція, втечі, вигнання та інтеграції, – дуже важливі теми не лише з історичної точки зору, але також як величезна суспільна проблема в теперішньому» [900, с. 3]. МРМ з 1948 р. видає щоквартальний бюлетень «Новини ICOM», спільно з ЮНЕСКО – щоквартальний часопис «Мшеит». Комітет, враховуючи міждисциплінарність музеології, сприяє тісній взаємодії її з науками соціогуманітарного комплексу, що обумовлено природою самого музею, його різнопрофільністю та багатofункціональністю.

Широке обговорення питань розвитку сучасного музею на міжнародному рівні спричинили зміни в концептуальних підходах до культурного надбання. Намітився виразний перехід міжнародного співтовариства до універсальної парадигми культурних цінностей, в основі якої лежать: унікальність кожної культурної пам'ятки, національний і міжнародний захист, збереження всіх культурних цінностей, національна і світова культурна спадщина, яка не відчужується і підлягає міжнародному захисту [583, с. 21–24]. За попередніми підрахунками, лише в рамках європейського співтовариства нараховується до 100 законодавчих актів, які регулюють галузь збереження культурних цінностей. Простежується розгортання процесу формування окремого напрямку

в галузі європейського права – культурного права Європи. Аналізуючи практичну діяльність Комітету всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО в контексті розвитку міжнародного права, можна стверджувати, що до загальноєвропейської культурної спадщини відносяться пам'ятки культури і національного значення [583, с. 18]. Це підкреслено в Декларації XIII Генеральної асамблеї ICOMOS, прийнятої в грудні 2002 р. у Мадриді: «Світова культурна і природна спадщина включає монументальні пам'ятки, ансамблі та визначні місця, що мають національне значення, культурні ландшафти з нематеріальними цінностями, котрі відображають національні культурні традиції та мають суспільне значення» [856, с. 8]. В українському законодавстві цим питанням теж приділено чільну увагу [657; 715; 870]. Правовий аспект характеристики проблем збереження історико-культурної спадщини підкріплює думку, що культурне надбання України є повноцінною складовою європейської і світової культури та потребує належної охорони, всебічного дослідження і активного використання.

Світові тенденції зростання ролі культурних закладів у суспільному житті підносять на якісно новий рівень музей як суспільний організм. За статистичними даними Євросоюзу, в Європі розміщується 40% всіх музеїв світу, значну частку яких складають українські музеї [583, с. 21]. Закономірно, що українське музейництво у своєму розвитку пройшло етапи, характерні для європейського культурного процесу, однак історичні особливості помітно позначилися на його сучасному стані. Орієнтація України на європейські стандарти, зокрема і в музейній галузі, вимагає від фахівців глибокого засвоєння світового досвіду, осмислення сучасних теоретичних засад дослідження і використання музейних пам'яток.

Музей завжди буде залишатися скарбницею історико-культурної спадщини. Зміни, які відбуваються в суспільному житті, розвиток наукових знань, удосконалення засобів і методів музейного показу ставлять перед сучасними музейниками нові завдання з використання наукового, просвітницького, естетичного, морального і економічного потенціалу музейного закладу,

всебічного розкриття його широких можливостей. Ми є свідками того, як поступово музей стає центром соціокультурного життя краю та суспільної комунікації. Через нього громада не лише поєднала своє минуле з майбутнім, але під його впливом спроможна змінюватись і продуктивно розвиватись.. Музеї виконують важливу гуманістичну роль у формуванні соціокультурного середовища краю, міста, села.

За роки незалежності України відзначається помітне зростання уваги суспільства до музеїв, які стають більш задіяними у житті громади. Завдячуючи подвижницькій праці музейників, ці поліфункціональні заклади в умовах сучасних викликів здатні адаптуватися і по-новому проявляти властиві їм можливості. У музеях зберігається майже 12 млн. пам'яток, з яких експонується лише 3–5%, нагромаджені унікальні творіння матеріальної і духовної культури українського народу, свідчення його суспільно-політичного, науково-технічного і культурного розвитку. Вони становлять невід'ємну частину загальнолюдських цінностей, відображають духовні ідеали попередніх поколінь, розповідають про різні періоди історії, видатних діячів держави, науки і культури, активно впливають на формування суспільної свідомості, почуття національної гідності, тісно задіяні в творенні соціокультурного простору.

Соціокультурне середовище творить людина, яка, перебуваючи в ньому, змінює цей простір. Вчені розглядають соціокультурне середовище як феномен культури, в якому соціальні та культурні процеси не лише тісно пов'язані та взаємообумовлені, але й впливають на людину через засвоєння нею духовних цінностей та суспільних орієнтирів. Соціокультурне середовище, яке постійно змінюється у просторі та часі, виконує функції формування та забезпечення потреб і інтересів людини, створює умови для її саморозвитку та самореалізації, а також забезпечення умов відтворення соціокультурного потенціалу [438, с. 14]. Серед типів соціокультурного середовища, які формують та розвивають особистість – освітнє, сімейно-побутове, трудове, управлінсько-координаційне – особливе місце належить культурно-

просвітницькому. Музеї краю, міста, селища, села відіграють важливу роль у створенні умов для інтелектуально-освітнього, мистецько-естетичного виховання особистості, виступають впливовою і актуальною складовою соціокультурного середовища.

Остання третина ХХ століття ознаменувалась появою експериментальних музейних закладів, поле діяльності яких вийшло за межі комплектування, вивчення, консервації та експонування фондів. За новими підходами музей виступає не лише сховищем і науково-дослідним центром, яким був у традиційній концепції, але й інструментом соціальних і культурних перетворень. Тепер значну увагу суспільства привертає не тільки музейний предмет, але і середовище, в якому він з'явився і зберігається.

Увагу вчених привертають дослідження таких категорій, як «середовище», «життєве середовище», «екологічне середовище», «соціокультурне середовище», «простір», «соціальний простір». Розвиваючи ідеї вітчизняних та зарубіжних філософів, соціологів, культурологів ХІХ–ХХ ст., зокрема П. Сорокіна, П. Бурдьє, М. Вебера, Т. Лукмана, А. Шюца, Г. Зіммеля, О. Філіппова, Л. Малес, О. Стегнія, К. Левіна, С. Літвінова, Л. Сохань, І. Каменевої, І. Кононова [100; 101; 431; 498; 505; 531; 814; 816; 889; 1049], наукова думка формує бачення середовища як сукупності умов співіснування людини і суспільства. Питирим Сорокін наголошував на інтегрованій цілісності соціуму, культури і особистості. Звертаючи увагу на важливість природного фактора в існуванні людини, дослідники виділяють життєве (географічне) середовище, в якому суспільство через природні та антропогенні об'єкти задовольняє свої матеріальні потреби, а також – соціокультурне середовище, яке об'єднує духовні творіння людства. Можна стверджувати, що напрацьовані впродовж існування людини культурні цінності є проявом її світобачення, і водночас виступають як засоби впливу на формування світосприйняття людини.

Термін «культурно-історичне середовище» виник у 1960–70-х рр. у зв'язку з комплексним вивченням оточуючого середовища людини. Його розглядають як

систему взаємозв'язків культурних цінностей у просторі, своєрідну зону функціонування культурної спадщини. Виділяють два види культурно-історичного середовища: сформоване часом і зафіксоване людиною, а також штучно сформоване людиною [669, с. 21–22]. Так з'являються заповідники, скансени, музеї під відкритим небом, а в останні десятиліття – екомuzeї, які представляють новітню модель музеєфікації культурної спадщини.

Трансформація ролі музею в суспільстві сприяла виникненню поряд з існуючими закладами нових незвичних музейних форм. Так, у 1970-х рр. в Європі та Північній Америці виникають екомuzeї, в країнах Латинської Америки – «інтегровані музеї», а в 1980-ті рр. виділився рух «нова музеологія», що об'єднав фахівців з багатьох країн світу. На відміну від класичного музею екомuzeї володіють специфічними формами, за допомогою яких кожна громада може об'єктивно представити свою спадщину в автентичному культурно-історичному середовищі.

Екомuzeй – тип музею, який відрізняється від інших активною взаємодією із природним і соціальним середовищем, максимальним залученням музейної діяльності в інші суспільні (економічні, культурні) процеси, що відбуваються на конкретній території. Це нове явище в типологічному спектрі музейних закладів, яке стало результатом характерної для другої половини ХХ століття тенденції поступового зростання інтегрування музеїв у культурні процеси окремої локальної місцевості [627, с. 289]. Виникнення і поширення екомuzeїв безпосередньо пов'язані з посиленням суспільного інтересу до проблем місцевого культурного розвитку і охорони навколишнього культурно-історичного середовища. Якраз у сполученні з ідеями регіонального розвитку і пошуками шляхів до оновлення традиційного музею і оформилась тенденція появи нового типу музейного закладу – екомuzeю. Цей термін, який запропонував французький музеолог Юг де Варін у 1971 р. на Дев'ятій генеральній конференції ІСОМ, не прийнято розшифровувати як екологічний музей. Його зміст значно ширший і пов'язаний з комплексним відтворенням і охороною культурно-історичного середовища людини [1056, с. 457].

Французький етнограф Жорж Анрі Рів'єр підкреслював, що екомузей створюється громадою та місцевими органами влади. Це лабораторія, яка сприяє вивченню минулого, заповідник, де зберігається культурна спадщина, і школа, яка залучає місцеве населення до вивчення і охорони пам'яток минулого. Дослідник порівнює екомузей із дзеркалом, у якому люди можуть побачити і впізнати себе, а також набути знань про край, в якому вони проживають [745, с. 2–3].

Концепція екомузею, викладена Ж. А. Рів'єром, отримала подальший розвиток у роботах Ч. Енгстрьома, Ф. Юбера, М. Кер'єна та інших музейників. Особливості нового типу музею обговорювались у 1983 р. у Монреалі, на міжнародному семінарі в 1984 р. у Квебеку було прийнято декларацію, у якій зазначались основні принципи нового руху – відхід музеїв від традиційних завдань, і їх активна інтеграція в суспільне життя та навколишнє середовище [404, с. 4]. Громадськість уже не задовольняли музейні функції з ідентифікації, консервації та освіти, вона вимагала глибшого використання музейного потенціалу. Для цього необхідно було змінювати не лише форми роботи, але й сутнісний зміст музею як соціокультурного інституту. У 1985 р. у Лісабоні засновано Міжнародну федерацію на підтримку «нової музеології», яка заперечувала консервативні підходи більшості музейних закладів у вирішенні питань соціокультурного розвитку, а вже 1998 р. у Фурині учасники конференції говорили про створення інтернаціональних мереж екомузеїв та налагодження контактів між ними. Тривали дискусії про їх природу, можливості, принципи організації і діяльності, структуру цих закладів, яка у кожному окремому випадку різна. Це може бути парк-музей, етнографічний музей-заповідник під відкритим небом, центр промислових промислів тощо.

Характерною рисою екомузею є те, що він створюється і використовується місцевою громадою. Форми такої участі можуть бути різними. Місцеве населення бере участь у зборі пам'яток, їх реставрації, створенні експозицій, допомагає вести дослідницьку і популяризаторську роботу. Зокрема, Ч. Енгстрьом вважає, що одним із принципів екомузею є відображення

економічного і культурного життя громади. Він охоплює окрему територію, що являє собою єдине ціле в історичному, культурному, економічному, природничому розвитку: чи то сільськогосподарський район, промислова зона, вугільний басейн, річкова долина і т. д. Діяльність екомузею складається не тільки з музеєфікації історичних об'єктів, але й включає у себе збереження професійних навиків, технічної майстерності, ремесел, промислів. Екомузей виступає своєрідним механізмом самозбереження і саморозвитку оточуючого соціального середовища, є життєво необхідним компонентом по відношенню до нього. При цьому місцеве населення має можливість безпосередньо впливати на долю музею, а музей, залучаючи додаткові субсидії, приймаючи туристів, стимулює господарську і культурну активність громади, сприяє економічному і культурному розвитку цієї місцевості.

Екомузеї набули поширення в 1970–80-ті рр. у Франції, Канаді, Португалії, Швеції, Бразилії та інших країнах [501, с. 63]. У 1967 р. у Франції сільські громади, що отримали фінансові кошти для свого економічного і культурного розвитку, створили природні парки – Мон д'Арре, Уесан, Гранд-Ланд, Камарг, Нижня Сена. Вони не були схожі на скандинавські музеї під відкритим небом, тому що їхні споруди не переміщалися на заздалегідь підготовлену територію, а відновлювалися у своєму історичному середовищі. На сьогодні у світі нараховується десятки екомузеїв. Найбільша їх кількість (понад 30) – у Франції [627, с. 286]. Перший екомузей – Ле Крьозо – створений в 1971 р. (департамент Сена і Луара) [1055, с. 112]. В основу цього музею лягла унікальна колекція предметів і об'єктів, пов'язаних з історією металургійного виробництва. На території в 500 км² збережено тваринний і рослинний світ, а також будівлі, зокрема вугільну шахту, середньовічний монастир, вулицю з будинками початку XIX ст. тощо. Найбільший екомузей у Франції знаходиться неподалік міста Мюлуза, де можна ознайомитись з побутом і культурою ельзаського села, скуштувати місцеву кухню.

Екомузеї розрізняються за профілями. Так, у Франції засобами музею зберігаються землеробські традиції (Нижня Сена), ремесла і промисли (Керсі),

суднобудівництва (Сен-Назер) тощо. Не існує і територіальних обмежень. Найбільш масштабний за площею – екомузей От-Бос (Квебек, Канада), який займає 30 тис. гектарів і включає 25 населених пунктів. Він створювався у 1980-х рр. канадським музеологом П'єром Мейраном при активній участі місцевого населення, яке передало до музею свої етнографічні колекції. Згодом у Квебеку з'явилося ще п'ять екомузеїв, які об'єдналися в асоціацію [502, с. 40–42]. У Канаді, на схід від Едмонтона, знаходиться унікальне село-музей Калиновий Край, де зберігається культурна спадщина українських емігрантів, відтворено їх побут, спосіб господарювання, особливості суспільного життя. Тут можна побачити так звані бурдей (напівземлянка перших поселенців), будинки, городи, церкву, школу, магазин, копальню тощо [813, с. 6].

На початку 1980-х рр. з'явилися перші екомузеї в Португалії: Сейшала, Алкошете, екомузей землеробства і виноградарства Карташу, Бенавенте, етнографічний – Монті-Ридонду та ін. Муніципальний музей Сейшала в 1984 р. висувався на приз кращого західноєвропейського музею року, саме його музеолог Юг де Варін назвав справжнім екомузеєм, де відображено географічні, історичні, соціально-економічні та культурні особливості даного регіону [605. С. 31–36]. Окремі принципи екомузеїв використовують у своїй діяльності деякі парки-музеї та історичні музеї у Швеції, де з 1980 р. здійснюється проект національних парків у горах Лапландії [1056, с. 460–463]. У Шотландії, в окрузі міста Іст-Кілбрайд, створено музей шотландського сільського життя, розміщеного на території 70 гектарів колишньої ферми, яка понад 400 років належала родині Рейд. Земля була викуплена Національним трестом Шотландії і об'єднанням Національних музеїв країни. Будинки в георгіанському стилі, господарські будівлі були музеєфіковані в своєму первинному вигляді. На території садиби зведено у стилі існуючих нову будівлю, де зберігаються та експонуються «Шотландські національні колекції сільського життя» [501, с. 112–114]. З 1983 р. в Польщі виникає екомузей Старопольської агломерації, який охоплює значну територію в середній течії річки Каменна, в тому числі місто Стараховіце. На африканському континенті

перший екомузей з'явився в Малі, де в 1981 р. в Гао був відкритий музей «Сахеля», що означає «Окраїна пустелі», у створенні якого брали участь німецькі фахівці [1056, с. 467–469]. У другій половині 1980-х рр. ідеї екомузеології отримали поширення в Російській Федерації, зокрема в Сибіру, де створювались національні екомузеї – ханти-ненецького в селищі Вар'єган, шорського «Тазгол», телеутського «Чолкой», татарського «Калмаки», російських сибіряків «Село Ішім». У Коломенському реставровано пам'ятки архітектури XVII–XVIII ст., відновлено історичний ландшафт [404, с. 16–26].

Діяльність екомузею охоплює різноманітні форми: дослідницька, експозиційно-виставкова, проведення наукових зібрань, комунікаційна робота з місцевим населенням, видання науково-популярної літератури. Співпрацюючи з органами влади та громадою, музейники розробляють інформаційно-рекомендаційні матеріали про перспективи розвитку місцевості, активно долучаються до суспільного життя мешканців.

У сучасному житті України назва екомузей ще рідко зустрічається в номенклатурі її музейних закладів, недостатньо висвітлена ця проблема в науковій літературі, час від часу з'являються лише поодинокі публікації [552, с. 116]. Проте, якщо врахувати не назву, а основні принципи діяльності, характеристики, особливості екомузею – територію розміщення, тісний зв'язок з господарським і культурним життям населенням – то до цієї категорії можуть бути віднесені деякі українські музейні комплекси. Вище підкреслювалась роль екомузею у збереженні історико-культурного середовища – незалежно в міській чи сільській місцевості. У цьому зв'язку хотілося б наголосити на проблемі сучасної розбудови (а нерідко й перебудови) історичних центрів великих і малих населених пунктів, коли на наших очах руйнується індивідуальне і неповторне обличчя древніх міст. Так, у столичному Києві незабаром не залишиться куточків із старовинною забудовою, які б не були спотворені грубими і некоректними архітектурними вторгненнями. Визначально, що саме в Україні вперше в світі після Другої світової війни в законодавстві про охорону пам'яток було введено принцип охорони не лише окремих об'єктів, а й

«центрів розвитку культури в минулому», що чітко сформувало завдання збереження історико-культурного середовища [449, с. 6–11]. Зауважимо, що дотримання таких вимог залежить від тісної взаємодії місцевої влади та громадськості, яка передбачає співпрацю та контроль за збереженням і використанням пам'яток в історичному просторі міста чи будь-якого іншого населеного пункту.

Аналізуючи набуток музейництва у відповідності до основних ознак екомuzeїв, можна стверджувати, що тенденції появи у Європі нового типу музеїв набувають поширення і в Україні. У Переяславі-Хмельницькому, одному із найдавніших міст України, збереглась значна кількість пам'яток археології, історії, архітектури, частково – середньовічні земляні укріплення. З 1972 р. у місті здійснюється цілеспрямована програма охорони міського і природного середовища, а в 1979 р. тут постав Державний історико-культурний заповідник (у 1999 р. йому надано статус національного). Охоронна зона охоплює територію 297 гектарів, куди входить долина річки Трубіж у межах міста і територія навколо Музею народної архітектури і побуту. Давня частина Переяслава зберегла своє природне оточення і понині. Його охорона полягає у збереженні природного ландшафту, який є органічною складовою історичного міста. Забудова стародавньої частини не дуже змінила свій характер впродовж минулих століть, а в деяких місцях вона зберегла риси і більш ранньої доби. Таке міське середовище допомагає сприйняттю історичного центру як своєрідного цілісного в своїй основі містобудівного утворення. Рельєф заповідної частини населеного пункту і прилеглої до неї місцевості і зараз такий самий, як і в давнину. Меншою мірою збереглись міські оборонні вали, які, зрештою, можуть бути відтворені, як і річище Альти [128, с. 64–67]. Доповнюють збережене історичне середовище 27 музеїв, створені зусиллями подвижника національної культури, Героя України М. І. Сікорського. Неповторний історичний ландшафтно-будівний комплекс, що вражає своєю самотністю, історичною глибиною, збереженістю і красою, має всі умови залишитись таким і надалі. У Переяславі-Хмельницькому є всі перспективи

розвитку нового формату музеєфікації історичної місцевості.

Важливою ознакою екомузею є участь місцевого населення у відтворенні традиційних промислів та ремесел. Могутнім підґрунтям появи екомузеїв в Україні може слугувати досвід, набутий в українському музейництві з початку ХХ ст. у створенні та діяльності краєзнавчих та громадських музеїв. Останні формуються з ініціативи громадськості, діють на громадських засадах, актив обирає раду музею, директора, охоронців фондів та ін. [96, с. 6]. Саме в 1960–70-х рр. народне музейництво отримало потужний розвиток: у 1971 р. нараховувалось 2278 громадських музеїв, у 1984 р. в Україні діяло 6858 таких закладів [98, с. 7, 23]. Це свідчить про активність громадськості України у збереженні історико-культурної спадщини народу, що є важливим чинником у розвитку музейних закладів, які отримали назву екомузей.

Слід зауважити, що саме завдячуючи небайдужості громадян в Україні створено і відроджено багато музейних об'єктів. Яскраво проявилась ця тенденція у розбудові самотнього осередку традиційної культури в «столиці» українського гончарства – Опішні на Полтавщині. Витоки гончарної культури сягають доби Київської Русі, упродовж століть вона виявляє високий взірць національного вираження у прадавньому матеріалі – глині. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у містечку працювало близько тисячі гончарів, продукція яких експортувалася майже на всі континенти світу. У 1985 р. заслужені майстри народної творчості, члени Спілки художників УРСР В. Омеляненко, І. Білик, О. Селюченко та двадцять мешканців Опішні звернулись до редакції журналу «Пам'ятники України» (виходив з 1969 р., а з 1988 р. – під назвою «Пам'ятки України»), яку очолював відомий державний і громадський діяч П. Т Тронько, з листом про створення у будівлі першої на Лівобережній Україні губернської гончарної майстерні – музею гончарства [712, с. 49–52]. 12 серпня 1986 р. уряд прийняв рішення про заснування такого музею, відкриття в Опішні філіалу Решетилівського професійно-технічного училища № 28 та дитячої школи народних мистецтв, створення ландшафтного етнографічного парку з відтвореним середовищем стародавнього промислу і традиційного побуту

гончарів цього історико-етнографічного регіону України. Передбачалося створення Державного музею-заповідника українського гончарства як центру дослідження і популяризації мистецтва кераміки [312, с. 50]. Тепер Опішня входить до списку історичних населених місць України, стала загально визнаною столицею українського гончарства. Вона славиться своїми майстрами, традиції І. Білика, подружжя Г. та Є. Пошивайлів, В. Нікітченка, М. Китриша, В. Омеляненка, Г. Кирячка, Н. Білик-Пошивайло, Г. Тріпич, М. Дугельної, О. Селюченко живуть у творах їхніх учнів та послідовників [469, с. 46–48]. Нині в Опішні діють Національний музей-заповідник українського гончарства, Державна спеціалізована художня школа-інтернат «Колегіум мистецтв у Опішні», Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України. У музеї зібрано унікальну керамологічну колекцію, у якій нараховується понад 40 тисяч зразків мистецьких виробів майстрів майже всіх традиційних осередків народного гончарства та провідних українських художників-керамістів. Музейники відкрили Національну галерею української монументальної кераміки, основу якої становлять вироби митців, створені в Опішні під час традиційних національних симпозіумів гончарства. У закладі функціонують Гончарська книгозбірня України, Національний архів українського гончарства, аудіовізуальна студія та аудіовізуальний фонд, видавництво «Українське народознавство» [470, с. 197–200; 713]. В Опішні сформовано засади та принципи діяльності зі збереження національних традицій та ремесел, характерні для нового типу музеїв.

Колоритним історичним середовищем, збереженим протягом століть, виступає Сорочинський ярмарок у селі Великі Сорочинці на Полтавщині, традиції якого живуть донині. Наприкінці літа до славетного села з'їжджаються торговці та покупці з різних куточків України та світу. Славу Сорочинському ярмарку принесли керамічні вироби Опішні, Хомутця, Зінькова, килими та гобелени з Решетилівки, гаптовані українські сорочки з Диканьки, Кременця, Нових Санжар, рисаки Дібрівського кінного заводу в Миргородському районі тощо. Ярмарок діяв до 1920-х рр., радянською владою був заборонений як

«розсадник минулого», відродився у 1966 р. і поволі існував до часу, поки в незалежній Україні ентузіасти не взялися по-справжньому відродити традиції українського ярмаркування. У 1999 р. Сорочинський ярмарок отримав статус національного. Тут торгують, встановлюють корпоративні зв'язки, підписують контракти. Але не тільки цим живе ярмарок. Тут відтворено традиції українських ярмарків з усією їхньою неповторною аурою, збережено історичну атмосферу, переповнену народними гуляннями, козацькими забавами, конкурсами-оглядами художніх колективів, «парадами» гоголівських героїв та персонажами народних казок і легенд, українською піснею, гумором, людською сердечністю [1017, с. 77–76]. Оригінальний проект, що здійснюється у Великих Сорочинцях, включає в себе головні характерні ознаки екомузею: історичну місцевість, відродження традицій, атмосферу свята, участь громадськості. Збагачений методикою сучасного музейництва, він матиме оптимістичне майбутнє в Україні.

Риси екомузею притаманні і славнозвісній Качанівці на Чернігівщині. Майже 150 років (з 1771 по 1918 рр.) існувала вона як дворянська садиба родини Тарновських. Тепер тут діє історико-культурний заповідник, впродовж двадцяти років сформувався унікальний архітектурно-парковий ансамбль, визначний осередок мистецької культури. Історична площа садиби займає 732 гектари, з них 439 гектарів – це лісопаркова зона, 132 гектари – озерно-ставкове господарство, влаштоване по верхоріччі Смошу, 160 гектарів – орні землі, оточені парком. В історичній частині садиби збереглося 15 будівель XVII–XX ст.: палац з флігелями, Георгієвська церква 1816–1828 рр., водонапірна вежа, альтанка з гротом (після приїзду композитора Михайла Глінки отримала його ім'я), будинок електростанції тощо. Генеральний план розвитку заповідника передбачає подальшу реставрацію пам'яток, а також відтворення втрачених споруд садибного комплексу: хати «Порада» (своєрідний родинний музей Тарновських), «Чайної альтанки», «Китайської альтанки», кузні, водяного млина, стайні, оранжереї, двох вітряків, паркових містків, кегельбану. Основна мета – відродження заповідної садиби як

національного культурно-мистецького центру за традиціями ХІХ ст. [693, с. 28–35]. Посилення уваги до заповідника не лише з боку держави, а й громадськості, зокрема активність міжнародного товариства «Друзі Качанівки» та зацікавленість мешканців сусідніх сіл – свідчення появи нових аспектів у діяльності закладу. Громада відтворила осередок українського сільського побуту: гостей Качанівки ознайомлюють із історією садиби, залучають до участі у козацьких спортивних змаганнях, частують стравами місцевої кухні. Відтворена Качанівка з її унікальним історико-культурним, природним середовищем та культурно-мистецькими традиціями збагачує національну і світову культурну спадщину.

Характеризуючи стан і розвиток українських музеїв із врахуванням критеріїв, які притаманні екомuzeю, слід відзначити, що в Україні новий тип музейного простору розвивався з 1970-х рр. – як наслідок поширення об'єктивних процесів у європейському музейництві та постійного пошуку, наукового і громадського подвижництва провідних дослідників, музеєзнавців, працівників музейної галузі. Сучасні тенденції, що отримали назву «нова музеологія», демонструють посилення соціальної ролі музею, розширення його функцій у розвитку громадянського суспільства, де музей розглядається як активна його складова. Ця ідея звучала на міжнародних семінарах у Квебеку (1984 р.), Лісабоні (1985 р.), на яких всебічно розглядалася «участь музеїв у житті суспільства і поглиблення їх інтеграції в оточуюче середовище» [399, с. 21]. В Україні ці процеси співпали з розвитком громадських музеїв ще з 1960-х рр., які в умовах тотального контролю влади в галузі культури були чи не єдиними осередками громадської ініціативи в музейній галузі і відображали прагнення місцевих мешканців впливати на соціокультурне середовище свого міста чи села. За своєю формою, як специфічний тип музейного осередку, екомuzeй зберігає і відтворює культурне надбання народу в історичному середовищі, чуттєво реагує на суспільні трансформації в окремій місцевості, активізує громаду, тому, безперечно, має виразну перспективу в Україні.

Концептуальні новації у музейному світі поряд із розширенням соціальної

ролі музею виявили проблему актуалізації музейного продукту, яка перебуває у центрі обговорення фахівців з другої половини ХХ ст. Пошук нових шляхів переходу від класичного бачення музею до нетрадиційних програм культурно-освітньої діяльності, створення спеціальних музейних структур покликав до життя оригінальні форми музейної діяльності. У Парижі в 1977 р. з'явився Національний центр мистецтва і культури імені Жоржа Помпиду, в якому поєднали пластичні мистецтва, книги, музика, кіно, театр, аудіовізуальні програми, екскурсії, лекції. На площі 12 тис. кв. м розміщена основна експозиція, одна з найбільших у Європі музейна колекція, яка нараховує понад вісім тисяч творів мистецтва і де основну увагу приділено різнобічним інтересам відвідувачів. У Центрі діють виставки за темами літератури, театру, кіно, музики, архітектури, бібліотека з фондами книг, нот, слайдів, магнітофонних записів, фільмів, електронних видань, надаються послуги комп'ютерної та аудіовідеотехніки, на відкритих сценічних майданчиках відбуваються зустрічі з письменниками, художниками, акторами, тут же розмістилися Дитяча студія, Центр промислової творчості, де обговорюються актуальні питання цивілізації. Із 1986 р. у Парижі зустрічає відвідувачів своєрідний центр комунікації – Місто науки і техніки Ла Віллет, де на площі 30 тис. кв. м представлені науково-технічні досягнення, широко використовуються новинки інформатики, розважальні або інформаційні аудіовізуальні програми, логічні або дидактичні ігри. До послуг відвідувачів численні лекційні і конференц-зали, планетарій і «Жеода» (зал у вигляді кулі з півсферичним екраном) [545, с. 177]. Новітнє бачення музею, заперечення традиційного підходу до його функціонування певним чином трансформує його сутність із середовища автентичних предметів у музейний простір соціокультурного змісту з орієнтацією на потреби людини.

Поглиблення процесів соціалізації музейної галузі призвело в Європі до виникнення спеціалізованого музею, призначеного для дитячої аудиторії. Дитина має свою логіку мислення, власне світосприйняття, тому вона потребує створення музейного середовища, багато в чому відмінного від традиційного. У

1970-х рр. дитячі музеї відкрились у Парижі (в Місті науки і техніки Ла Віллет) – Інвенторіум та при Національному центрі мистецтва і культури ім. Жоржа Помпиду, в Единбурзі, у відомому Музейному кварталі Відня, «Музеоні» в Гаазі. Поява дитячих музеїв стала наслідком розвитку музейної педагогіки, спрямованої на залучення дітей до пізнання навколишнього світу [545, с. 178]. Створення закладів такого типу з освітньо-виховними функціями ефективно допомагає дітям навчатися і отримувати знання з різних галузей науки в процесі гри, творчості та спілкування. В Україні музейна педагогіка розвивалась з перших десятиліть ХХ століття, сформувалась традиція екскурсійної та лекційної роботи з дитячою аудиторією. Музейні працівники нагромадили достатній досвід залучення дітей до музейного середовища, розробили змістовні музейно-освітні програми, проекти для дітей. Цей напрям музейної діяльності успішно розвивається в Україні і сьогодні та має значні перспективи.

У другій половині ХХ ст. пошуки шляхів оновлення й демократизації традиційного музею сприяли його якісній трансформації. З'явилися доступніші для сприйняття відвідувача способи подачі музейного матеріалу, інноваційні програми культурно-освітнього спрямування, долучились додаткові категорії відвідувачів: люди з обмеженими можливостями, сімейна аудиторія, робота з якими вимагає спеціальних професійних навиків. Виникли нові типи музейних установ, які значно збільшують їхні можливості у розширенні комунікаційного простору, суттєво збагачують методичний арсенал музейних працівників, сприяють глибокій інтеграції музею в сучасний соціум. Моделюючи перспективу розвитку музеїв як соціокультурної складової суспільства, можна спрогнозувати, що акцентною у їх діяльності буде не збірка музейних предметів, а відображення окремого явища, збереження музейного ансамблю, фрагмента культурно-історичного середовища. У зв'язку з поглибленням терміну «музейний предмет» і пошуком нових інтерпретаційних форм в експозиціях будуть представлені не лише автентичні пам'ятки, але й предмети та явища для відображення певних «ідей», «образів» нематеріальної культури

тощо.

Формування новітніх культурних парадигм у суспільстві впродовж другої половини ХХ століття та модернізаційні процеси в музейній галузі спричинили появу нових концепцій, зокрема напряду, який отримав назву «нова музеологія». У 1972 р. в Сантьяго під егідою ЮНЕСКО фахівці провели обговорення концепції так званого «інтегрованого музею», який згодом отримав розвиток в Латинській Америці. Нові типи музею залучали людину до пізнання навколишнього природного та соціального середовища в усіх його проявах. Їх представники в пошуках сучасних підходів до музею виступили проти його традиційного бачення, вони, відкривши кордони музею, радикально переглянули його зміст, визначили його пріоритет у соціалізації діяльності. Утвердження концептуальних новацій у музейництві викликало глибокі зміни у взаємодії суспільства і музею, трансформувало звичний формат музейного закладу, а впровадження інформаційно-комунікаційних технологій сприяло виникненню новітніх музейних форм: «музею-форуму», «музею без кордонів», «пара-музею», «музею ідей». Спостерігаючи поступове розмивання самого змісту і терміну «музей», ми переконані, що він, як ефективний інструмент удосконалення суспільства, і надалі виконуватиме функції збереження культурної та природної спадщини, сприятиме її використанню в інтересах людини. Європейський контекст розвитку українських музеїв виокремлює самобутні, національні його характеристики, виражені в історії формування та змісті колекцій, діяльності осередків.

5.2. Музейний простір в умовах інформаційних технологій

На початку ХХІ ст. роль музеїв у суспільному житті значно зростає. Як невід'ємна складова соціокультурного простору, вони тісно пов'язані з питаннями удосконалення духовних засад суспільства, утвердженням його гуманістичних цінностей, сприяють широкій інтеграції національної спадщини у культурний простір світового співтовариства. Останнім часом під впливом новітніх тенденцій у музейництві, які переносять центр уваги роботи із

музейного предмета на соціокультурні потреби суспільства, спостерігається збільшення вимог громадськості до музею. Суспільство відводить йому відповідальну роль у формуванні національної свідомості, подоланні духовної ентропії, процесів деградації, знецінювання морально-етичних принципів, а також виховання у молодого покоління дбайливого ставлення до історії, традицій та природи краю – і хоче бачити живий музей як дієвий інструмент розвитку соціокультурних процесів.

Музейна діяльність передбачає широкі контакти з громадськістю, тому комунікативна функція набуває особливої ваги у взаємозв'язках музею та суспільства. Поряд із традиційними формами музейної комунікації, такими, як експозиційно-виставкова, просвітницько-освітня, видавнича, в умовах інформаційно-технологічного розвитку з'являються сучасні способи взаємодії музею і суспільства, спрямовані на розширення сфери впливу закладів культури серед громадськості. Особливу увагу фахівці музейної галузі приділяють проблемі залучення до музейного поля якомога більше відвідувачів. Зосередженість на взаємних контактах сприяє підвищенню ролі музею в суспільному житті, посиленню його впливу на духовну сферу країни, а також необхідності врахувати і економічний ефект від розгортання музейної комунікації. Досвід музейної роботи переконує, що мало хто, ознайомившись з експозицією, залишається байдужим до унікальних музейних пам'яток, емоційне сприйняття яких підсилюють змістовна розповідь співробітників та використання технічних засобів. Проте, щоб пробудити бажання відвідувачів ознайомитися з колекцією музею, необхідно постійно розвивати його комунікативні можливості, залучати різноманітні форми співпраці з аудиторією, що різняться за соціальною, професійною, віковою та іншими ознаками.

Специфічною формою музейної комунікації виступає експозиція, за допомогою якої відвідувач спілкується із музейним предметом. Як стверджує австрійський музеолог Ф. Вайдахер, «теорія музейної комунікації досліджує та пояснює загальні та особливі засади поширення змісту музейних фондів серед

суспільства», підкреслюючи, що музейна комунікація відбувається через експонування та інтерпретацію автентичних пам'яток, а її головним змістом є доступ суспільства до музейних збірок, збережених і досліджених музейниками [109, с. 174–182]. Зазначимо, що відвідувач вступає в контакт із музеєм, коли оглядає експозицію, спілкується зі співробітниками, цікавиться музейними виданнями і бере участь у заходах музею, вбираючи інформацію для власних потреб (пізнавального, естетичного, освітньо-виховного розвитку тощо). У свою чергу, зворотній шлях інформації простежується через вивчення мотивації звернення до музею, інформаційного та емоційного впливу музейної збірки на відвідувача, спостереження за кількістю та частотою його відвідувань тощо. Комунікацію між музеєм і відвідувачем можна розділити на безпосередню та опосередковану. Важливо врахувати, і на цьому наголошував чеський музеолог З. Странський, що музейна комунікація буде дієвою лише тоді, коли суспільство матиме широкий доступ до музейних колекцій та засвоїть їх [109, с. 181].

Варто зупинитись на традиції входження в музейний простір відвідувача в Україні, яка має свої історичні особливості. У зарубіжних музеологів існує таке поняття, як «людина музейного типу», яке враховує рівень освіти особи, достаток і, головне, її досвід ознайомлення з музеями із дитинства. Культура відвідування музеїв формується з раннього віку людини. Український відвідувач довгі десятиліття був заручником державного підходу до музеїв як ідеологічних закладів. У більшості випадків перше знайомство з музеєм для юних відвідувачів було примусовим, сімейне відвідування музеїв майже не практикувалось, до того ж заполітизований зміст екскурсії з акцентом «на досягненнях та перевагах соціалізму» не викликали в аудиторії особливого бажання знову прийти до музею. Сьогодні музейні заклади позбавляються ідеологічних штампів та трафаретів, і, що важливо, повертаються до зацікавлень відвідувача.

Щоб глядачі всебічно опанували музейні збірки, а експозиційна робота була ефективною, музейникам необхідно глибоко досліджувати свою аудиторію,

визначати її базові знання, навички, вікові особливості, уподобання тощо. Виділяють три категорії відвідувачів: дослідники, які у своїй роботі використовують музейні фонди та бібліотеку; навчально-освітня аудиторія, зацікавлена специфічною інформацією для пізнавально-освітніх цілей; відвідувачі, для яких музей є формою відпочинку. Вивчення й аналіз музейної аудиторії відбувається за різними параметрами. Ефективний вплив музею на формування світогляду аудиторії можливий, коли враховується тематична зацікавленість відвідувачів музейною інформацією. Для налагодження тісного контакту з аудиторією музейники звертають пильну увагу на її потреби та мотиви відвідування музею, тоді й вибудовується конструктивний діалог. Вирішення завдань сучасної музейної комунікації базується на міждисциплінарному підході й потребує залучення музеєзнавчих, педагогічних, соціологічних та психологічних методів дослідження.

Зростання культурологічної ролі музеїв та їх впливу на сучасне життя суспільства порушує важливі питання пошуку шляхів взаємодії музею та відвідувачів, спонукає музейників уважніше придивитися до людини, яка виявила бажання прийти до музею. Ця проблема перебуває у центрі музеєзнавчих обговорень при розробці подальшої стратегії розвитку музею і зокрема, вона піднімалась у 2014 р. у Берліні на Першій європейській конференції з дослідження та оцінки музейної аудиторії.

Безумовно, для України питання музейної аудиторії теж є актуальним. Мусимо констатувати, що, на жаль, відвідування музеїв ще не є важливою потребою в українському суспільстві. У травні 2010 р. Київський інститут проблем управління ім. Горшеніна в соціологічному опитуванні з теми «Музеї України» зосередив увагу респондентів у великих містах на тому, як часто вони відвідують музейні заклади. З'ясувалося, що лише 4,5% опитаних були в музеї протягом трьох останніх місяців, десята частина (11,2%) відвідала музей півроку тому, майже третина (28,1%) ходить до музею один чи два рази на рік, чверть (26,4%) респондентів була в музеї три або п'ять років тому, п'ята частина (21,5%) мешканців міст до музею навідувалась понад п'ять років тому,

а 8,3% – ніколи не відвідували музей [818].

Щоб з'ясувати, хто ходить до музею, які головні мотиви керують людиною у виборі музейного дозвілля, восени 2012 р. проведено дослідження музейної аудиторії у Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. В ході реалізації проекту «Цей неясний суб'єкт бажання» вперше із залученням фахівців Київського міжнародного інституту соціології здійснено аналіз демографічних, психографічних, особистісних та інших аспектів відвідування музеїв в країні. Результати опитувань виявили цікаві особливості музейної аудиторії. З'ясувалось, що існує гендерний дисбаланс відвідувачів: три чверті дорослих шанувальників музею – жінки (77%), і лише менше однієї чверті – чоловіки (23%). Показники за рівнем освіти відвідувачів – 73% люди з вищою освітою і 23% із середньою чи середньою спеціальною освітою – підтверджують європейські тенденції, де «люди музейного типу – це переважно інтелектуали, для яких пізнання є важливим компонентом життя і дозвілля. Проте лише 14 % відвідувачів із середньою спеціальною – свідчення того, що ця категорія майже зовсім випадає із музейного простору. Щодо джерел інформації про музей, то особистий досвід, порада знайомої людини залишаються найпоширенішим імпульсом відвідати музей (56%). За віковою структурою виявилось, що 56 % киян, старших за 16 років, час від часу ходять до музеїв, решта – 44% – взагалі цього не практикують. При цьому, аж 88% столичних мешканців ходили до музеїв у дитинстві, але 33 % киян дитячий «музейний» досвід відвернув від музеїв, очевидно, перші враження від музею залишили негативний осад. Сьогодні в музеях діють новаторські дитячі програми і діти отримують інший досвід. Шкільні та студентські екскурсії зазнали змін: сценарії стали гнучкими, вагому роль у них посіло спілкування, з'явилися нові смислові акценти [765]. Внаслідок дослідження музейної аудиторії вдалося не лише виокремити її основні характеристики, бажання і потреби, але й через враження відвідувачів скласти власний портрет музею. Незважаючи на те, що музей сприймається як затишний, «магічний», співробітникам необхідно активніше взаємодіяти з відвідувачами, проявити

певну емоційність у цих стосунках, перейти від консерватизму до модерно-креативних програм та методик, які вже існують у міжнародному музейництві, розгорнути рух, спрямований на демократизацію музейного іміджу.

Соціологічне дослідження «Музей і суспільство» проведено також на кафедрі документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки в Луцьку. Метою цієї роботи було вивчення соціальної структури музейної аудиторії, рівня і динаміки затребуваності музею суспільством, попиту на музейний продукт: екскурсії, виставки, лекції, культурологічні заходи. Студенти четвертого курсу під керівництвом кандидата історичних наук Є. Ковальчук методом анкетного опитування на прикладі Волинської області вивчали потенційних відвідувачів музею і перспективи його розвитку. Відомості про перше відвідування музею опитувані пов'язали зі шкільними роками (80%), переважна більшість з яких (74%) прийшла до музею організовано з класом. Результати дослідження підтвердили, що основною формою діалогу в музеї виступає експозиція, найбільший інтерес викликають теми історії та культури, велике значення має професійний рівень екскурсовода. Для молодіжної аудиторії музей розглядається як освітній заклад, однак, розвиваючи музей ще і як центр відпочинку та розважальний заклад, можна значно збільшити кількість відвідувачів цієї вікової категорії. Оцінюючи ефективність роботи музейних закладів, респонденти висловлювали пропозиції щодо їх графіку роботи, рекламної діяльності, проведення розважальних та тематичних вечорів, заохочення сімейного відвідування музейних заходів, функціонування молодіжного чи сімейного кафе, інтернет-клубу і т. п. [545, с. 182–183].

Узагальнюючи результати різних соціологічних досліджень, можна говорити про сучасні тенденції ставлення громадянства до музею, рівень готовності сприйняти музейний продукт, вибудовувати стратегічні напрями подальшого розвитку музейної комунікації, спрямовані на удосконалення діалогу між музеєм і його аудиторією, приділити увагу розширенню форм і методів роботи, впровадженню нових інформаційних технологій, створенню

товариств сприяння музею, залученню волонтерів до музейної діяльності тощо.

Водночас результативність музейної комунікації залежить не лише від фахового рівня музейника, який веде діалог з відвідувачами, але й вміння його налагодити тісний контакт. Методи та засоби впливу музеїв на різні категорії відвідувачів, взаємодія музейних установ із іншими суспільними інституціями перебувають сьогодні у полі зору актуальної галузі знань – музейної педагогіки, яка допомагає застосовувати інноваційні педагогічні технології для інтеграції музейництва в процес творчого розвитку та виховання особистості [163; 827; 1051]. Сучасна музейна педагогіка в контексті розв'язання проблем музейної комунікації спрямована на дієву взаємодію музею та суспільства, встановлення тривалих і різноманітних контактів з відвідувачами, залучення широких верств населення до поповнення музейних збірок.

Поняття «музейна педагогіка» сформувалось та було введено до наукового обігу на початку ХХ століття у Німеччині науковцями А. Ліхтварком, А. Рейхвеном та Г. Фройденталем. Учений А. Ліхтварк, описуючи метод «музейних діалогів», особливу роль відводив музейному працівникові (посереднику), який допомагає відвідувачу у спілкуванні з музейним середовищем і розвиває здатність бачити та сприймати музейну експозицію, згодом музеолог назвав «посередників» музейними педагогами [163, с. 8–14]. У 1960-ті роки помітно зросла соціальна роль музеїв у суспільстві, отож роботі з аудиторією почала приділятися особлива увага. Предмет музейної педагогіки значно поглибився, і в дискусіях провідні західнонімецькі музеєзнавці Р. Ромедер, А. Кунц, В. Клаузевіц тісно пов'язували її з дослідницькою, експозиційною, збиральною роботою [161, с. 24–27], ґрунтовніше почали вивчатись освітньо-виховні аспекти музейної комунікації. Основним змістом музейної педагогіки є занурення особистості у спеціально організоване предметно-просторове музейне середовище, яке включає твори мистецтва, пам'ятки природи, історії тощо. Тому музейна комунікація розглядається як процес передачі культурних значень і змістів через музейний предмет і сприйняття інформації відвідувачами [1051, с. 146–148]. Нерозривний зв'язок

музейної комунікації та музейної педагогіки здійснюється через розгортання експозиційно-виставкової діяльності, підготовку тематичних екскурсій та лекторіїв, організацію музейних клубів та просвітницьких програм.

Результати розвитку форм музейної комунікації підтверджують, що музейні колекції виступають не лише невичерпним джерелом для дослідницької діяльності, але є важливим засобом духовного розвитку суспільства, зокрема, його підростаючого покоління. Світовий досвід подає нам приклади запровадження спеціальних музеїв для дітей, про що частково йшла мова в попередньому підрозділі. Такі заклади успішно працюють у США, Швеції, Німеччині, де діти мають можливість зустрітися в музеї з улюбленими казковими героями, переглянути виставу, придбати дитячу книжку, сувенір, іграшку, взяти участь у творчих заняттях [439; 888].

В Україні, де напрацьовано значний досвід роботи з дітьми та молоддю, музейна педагогіка теж набуває все більшої ваги у навчально-виховному процесі. Такі педагогічні принципи, як систематичність, наочність, науковість, доступність плідно використовуються в музейній діяльності. Питання музейної педагогіки постійно обговорюються музейною та педагогічною спільнотою. Зокрема, ця тема була в центрі уваги учасників Всеукраїнських музейних фестивалів (2005, 2008, 2011, 2015 рр.), ініціатором та організатором яких виступив колектив Національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького (м. Дніпро). Фахівці закладу запровадили спеціальні просвітницькі багатопрофільні програми «Музей і діти», «Музей-школі», спрямовують зусилля на формування у школярів музейної культури, вироблення певної системності у відвідинах закладу, на розширення комунікаційного середовища між музеєм і школою [395, с. 8–11]. У навчальних закладах проводяться Дні і тижні музею, пересувні тематичні виставки, пізнавально-розвиваючі заняття та дидактичні ігри, конкурси учнівських дослідницьких робіт. У музеї створено інтерактивний «Дитячий музейний центр» із спеціальною експозицією для різних вікових дитячих груп, де застосовуються ігрові, театралізовані заходи, діють гуртки-студії, клуби з краєзнавства, народознавства, літературознавства.

Скажімо, цікавою формою музейного виховання стала дитяча студія з ліплення «Жива глина», де музейний експонат «оживає» в руках дитини через відтворення його у природному матеріалі. Музей запровадив «Сімейний музейний абонемент», розрахований на відвідування закладу родиною протягом року [394, с. 99–100]. Системне налагодження діалогу музею з підростаючим поколінням, формування у дітей та молоді культури відвідування музейних закладів забезпечує міцні контакти на майбутнє, і, що важливо, позитивно впливає на соціокультурний простір у країні.

Перед музеями стоять непрості завдання пошуку креативних форм музейної комунікації, і тому, щоб заохотити сучасного відвідувача прийти до музею, з'являються проекти новаторського характеру. Музей західного і східного мистецтва ім. Богдана та Варвари Ханенків у Києві супроводжує музейні виставки різноманітними поетичними та музичними вечорами, майстер-класами, широку підтримку відвідувачів отримала акція «Ніч музеїв». Уперше така міжнародна дія була проведена 1997 р. у Берліні. 2008 р. до всесвітньої акції долучились музеї України, зокрема – Києва, Львова, Одеси, Харкова, Феодосії та інших міст, щороку кількість таких музеїв-учасників зростає. Особливістю програми в рамках проекту стали тематичні театралізовані екскурсії [394, с. 101], які сприяють реалізації нових форм спілкування відвідувача з музеєм, індивідуальному підходу до кожного глядача, поширенню нетрадиційних методів залучення публіки до музейних скарбів. Так, у Львівському музеї історії релігії запровадили нічні костюмовані екскурсії залами музею та підземеллям колишнього Домініканського монастиря, де з відвідувачами спілкуються історичні персонажі різних народів та епох.

Застосовуючи сучасні форми комунікації у своїй діяльності, Феодосійський музей О. Гріна за більш як сорок років став культурним центром південно-східного Криму. Заклад об'єднав літераторів, художників, музикантів з різних регіонів країни, започаткував яскравий і романтичний міжнародний фестиваль мистецтв «Зустрічі у Зурбагані», фестиваль з конкурсами, вікторинами та концертами «Феодосія – місто- музей», дитячі фестивалі «Повітряне братство»

з участю дітей із різних країн світу, медіа-освітні кінофестивалі «Сонечко Тавриди», «Моряна». На жаль, після анексії у 2014 р. Росією Автономної Республіки Крим феодосійська музейна феєрія до певної пори залишилася хіба у спогадах її учасників.

Важливе значення у музейній комунікації, зокрема її опосередкованій формі, має видавнича діяльність музейного закладу. Підготовка наукових праць і збірників, довідників та путівників, описів колекцій сприяє поширенню відомостей про збірки музею, його діяльність, поглибленню діалогу між музеєм і відвідувачем. Поява перших музейних видань відноситься до кінця ХІХ – початку ХХ ст., періоду становлення музейної справи. У бюлетенях, каталогах подавались описи колекцій, нових поповнень збірок, звіти про діяльність музею, згодом з'являються наукові дослідження та розвідки, характерною рисою таких видань було висвітлення профільної тематики, обмеженої змістом музейних колекцій. На сьогодні маємо досить різноманітну видавничу продукцію музеїв, яка вирізняється широкою проблематикою, до участі у виданнях залучаються фахівці суміжних галузей науки і культури. Все це сприяє ефективному розвитку комунікативної функції музею, зміцненню наукових та культурних контактів закладу.

Однією із форм комунікації, спрямованої на залучення до діяльності музею наукової та освітянської аудиторії, є проведення наукових конференцій, музейних читань, круглих столів, які поряд із популяризацією колекцій сприяють їх глибокому дослідженню. Матеріали наукових зібрань публікують більшість музеїв України, їх широко використовують науковці, музеєзнавці, фахівці суміжних галузей. Так, у Миколаївському обласному краєзнавчому музеї щорічно відбуваються конференції «Історія, етнографія, культура: нові дослідження», в яких беруть участь дослідники з різних країн світу. Поважною подією в культурному житті країни стає кожен випуск «Волинського музейного вісника», який систематично видає Волинський краєзнавчий музей [130]. Актуальні питання музейної галузі висвітлюються у збірниках музеїв Києва, Львова, Житомира, Вінниці та інших музейних центрів країни.

Працівники Національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького підготували та видали наукові збірники «З минушини Подніпров'я», «Регіональне і загальне в історії», «Скарбниця рідного краю», «Музей і майбутнє», «Видатні особистості: музейна персоналістика» – про актуальні проблеми історичної науки та музеєзнавства. Оригінальна праця «Ми мандруємо музеєм. Путівник по Національному історичному музею ім. Д. І. Яворницького для батьків та дітей» (автори Н. І. Капустіна та С. В. Івлева) узагальнює багаторічний досвід роботи музею з відвідувачами різних вікових категорій [395]. Систематичними стали тематичні збірники наукових праць Національного музею історії України, присвячені меценатам та фундаторам музейних колекцій, ролі історико-культурної спадщини у сучасних державотворчих процесах, історії Києва та його видатним постатям, питанням музейної справи. Співробітники Бахмутського державного краєзнавчого музею видали низку книг і брошур, які висвітлюють історію краю, музейних колекцій, храмів міста тощо. З археологічними дослідженнями регіону знайомить історико-краєзнавчий журнал «Минуле» (з 1994 р. «Бахмутський часопис»). Питанням історії Донбасу і Донеччини приділялася увага у журналі Донецького обласного краєзнавчого музею «Літопис Донбасу», з 1993 р. тут виходила також серія «Археологічний альманах» [545, с. 186–187]. Співробітники Запорізького обласного краєзнавчого музею разом з науковцями місцевого університету видають щорічний археологічний збірник «Древности Степного Причорномор'я и Крыма», працівники Корсунь-Шевченківського національного історико-культурного заповідника популяризують роботу закладу у власному виданні «Корсунський часопис», своїми силами підготували компакт-диски про історію заповідника і його колекції.

Музей, як специфічний заклад, через предмети-оригінали відкриває перед глядачем історичні епохи, переносить відвідувача в іншу за часом атмосферу, змушує не лише сприймати інформацію, але і осмислити її, проаналізувати, провести паралелі, сформувані власні висновки. Щоб ефективно реалізувати просвітницькі функції, музей повинен зацікавити глядача відомостями про

свою діяльність. Комунікаційним інструментом у цьому процесі виступають засоби масової інформації, які володіють широкими можливостями впливу на аудиторію, і співробітництво з ними багато в чому забезпечує плідні контакти музею із потенційною аудиторією. Репортажі в телевізійному ефірі, випуски радіопередач, публікації преси значно збільшують прихильників музейного спілкування. Наразі у суспільстві ще не існує послідовної співпраці між музеями і ЗМІ. Журналістські публікації зводяться здебільшого до висвітлення поточної діяльності музеїв, проте майже відсутні аналітичні статті чи високохудожні, професійні програми з музейної тематики. Звичайно, активнішу позицію у підготовці таких публікацій і програм мали б зайняти і фахівці музейної галузі: музей і засоби масової інформації повинні об'єднати зусилля в справі інформування і просвітництва громадськості.

Перед музейниками стоїть актуальна проблема налагодження системного і довготривалого співробітництва та партнерських відносин із медіа-ресурсами, формування власного іміджу в суспільстві сучасними засобами музейного піару. Такий вид діяльності потребує певного оновлення форм роботи музейного колективу, введення у штат фахівців з Public Relations чи відкриття інформаційного відділу, розробки спеціальної програми взаємодії музею із ЗМІ, де слід передбачити тематику телерадіоканалів, періодичних видань, налагодження регулярних контактів через систематичні запрошення журналістів на музейні заходи із подальшою інформацією про них, пошук інформаційного приводу, співзвучного інтересам широкої громадськості, участь музейників в інформаційних, розважальних, культурологічних, просвітницько-публіцистичних програмах. Враховуючи специфіку діяльності мас-медіа щодо «гарячих новин» сьогодення, музейним працівникам треба зуміти віднайти в музейному предметі не лише його неповторність, але і актуальність, спробувати говорити музейними артефактами на сучасні теми.

Цікаве соціологічне опитування провели працівники Національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького в Дніпрі, яке виявило, що 50% респондентів не отримують достатньої інформації про музейні заходи, ще 25%

зовсім не знають що відбувається в музеї, 10% опитаних взагалі не чули про існування музею в місті, відвідуючи лише кінотеатри чи нічні клуби [587, с. 565–570]. І це при тому, що колектив музею налагодив тісні зв'язки з п'ятьма регіональними телеканалами, урізноманітнив формат спілкування з журналістами: прямий ефір, інтерв'ю, участь у авторських публіцистичних програмах, робота в ефірі з широким загалом, зокрема, з дитячою, релігійною аудиторіями [169, с. 170]. Провідні регіональні студії помістили програми, підготовлені співробітниками музею про історію міста з давніх часів до сьогодення, про унікальні музейні знахідки, проводились музейні вікторини тощо. Багатьом музеям таку роботу треба лише починати.

Налагоджено співпрацю із ЗМІ і в Павлоградському історико-краєзнавчому музеї. З появою у 1992 р. місцевого телебачення музейники одразу започаткували цикл передач про історію міста та видатних городян, про пам'ятки культури, народні традиції краю. З ініціативи співробітників музею по місцевому телебаченню для широкої глядацької аудиторії транслюються засідання музейних клубів «Чиста криниця», «Червона калина», «Поетична вітальня», де шанувальники української культури зустрічаються з народними умільцями, художниками, скульпторами, знайомляться з творчістю місцевих письменників [721, с. 171–173]. Змістовні телепередачі готує краєзнавчий музей у Бахмуті, у таких з них, як «Клію», «Твоя висота», «Портрет на фоні», «ТА-екскурсія», «Палітра», «Пам'ять серця», «Криниця» розкриваються сторінки історії Бахмутського краю, долі видатних діячів науки і культури. Така співпраця дає свої результати: розширюється коло шанувальників національної спадщини, підвищується авторитет музейних закладів як культурно-освітніх центрів, де популяризуються духовні здобутки народу, його історія і культура.

Розглядаючи проблему музейної комунікації у соціокультурному просторі, неможливо обійти важливу сторону діяльності музеїв – економічну, яка представляє музей як підприємство з надання послуг та значно розширює комунікаційне поле музею. Враховуючи те, що музеї віддзеркалюють події суспільного, політичного, культурного життя країни, вони, як соціальні

інституції, перебувають у постійному розвитку і складають не лише духовну цінність держави, але й потребують економічної інтеграції у соціокультурний простір. Сучасний музей у поле своєї економічної діяльності включає відвідувачів, на яких спрямована музейна робота, що здійснюється на основі ринкового аналізу. Можемо стверджувати, що налагодження комунікаційних зв'язків музею тісно пов'язане з економічним станом закладу. Ще одна важлива комунікаційна група музею – спонсори, благодійники, меценати. У нашій країні це явище лише відроджується, а ось підтримка культурно-просвітницької галузі приватними особами активно практикується в світі [560, с. 18]. Заможні люди розуміють рентабельність передачі коштів музейним закладам, які, безперечно, зміцнюють культурний імідж та туристичну привабливість регіону чи конкретного міста, що сприяє розвитку їх інфраструктури та економіки, позитивно впливає на їх бізнесову структуру. Партнерами музею виступають також інші музеї та галереї, колекціонери, діячі культури та обслуговуючі фірми.

Загалом музейний простір формують суспільно-політичні умови через законодавчі заходи у діяльності музеїв, податкові преференції щодо спонсорської допомоги, соціально-економічні можливості суспільства, технологічні новації. Здійснюючи підприємницьку діяльність, музеєві необхідно враховувати всі спектри глобального оточення, але, щоб бути затребуваним суспільством, він має оперативно реагувати на зміни у ньому. Взаємозв'язок музею і суспільства визначається місцем інституції у соціокультурному просторі, його метою та призначенням.

Музей, як специфічний організм, має свої особливості, проте в сучасних умовах «музейний товар» потребує впровадження нових форм роботи, зокрема музейного маркетингу та рекламування. Лише двадцять років тому в музейній спільноті почали говорити про менеджмент у галузі. Із якісною зміною ролі музею у суспільстві постало питання про оновлення системи управління ним і персоналом. У життя закладів поступово входять музейний маркетинг (дослідження споживчих смаків, формування попиту та задоволення потреб у

сфері музейних та супутніх послуг), фандрайзинг (пошук та робота зі спонсорами), PR та реклама [113], на зміну адміністративним методам управління приходять ринкові, соціально-психологічні, партнерські [578]. У нових умовах модернізувалась стратегія розвитку музею, з врахуванням комерційної діяльності та розширенням комунікаційних форм роботи.

У музеях з'являються відділи зі спеціалістами з маркетингу та реклами. Маркетологи Харківського історичного музею провели спеціальні дослідження серед різних груп населення щодо найбільш цікавих тем і музейних пам'яток для відвідувачів, результати яких були використані при створенні сучасної експозиції. Одночасно фахівці з реклами розгорнули видання буклетів, плакатів, календарів та іншої музейної продукції, долучились до участі в публічних заходах міста, зокрема у бізнес-форумі та ярмарку з реклами, що позитивно відбилось на роботі музею, зростанні його популярності серед мешканців та гостей міста, збільшенні кількості шанувальників музею [1066, с. 35–36]. У Національному музеї історії України основним музейним товаром також вважають інформацію для відвідувачів, яка подається якісно і професійно, сектор реклами використовує різноманітні форми для її популяризації. Якщо раніше рекламні стенди з екскурсійними маршрутами музеями Києва розміщувались у всіх районах міста, то в сучасних умовах музей цього собі дозволити не може через відстороненість місцевої влади та фінансову неспроможність закладу оплачувати такі послуги. Тому поряд з виставками, радіо-телевізійними передачами музей запровадив дні безкоштовного відвідування закладу, періодичне розсилання інформаційних запрошень до посольств та представництв зарубіжних країн, розташованих у Києві [360, с. 169–170]. Однією із форм рекламної діяльності можна розглядати клубну роботу музею. Цікава традиція започаткована у Музеї історії Києва: клуби «Шанувальники старого Києва» та «Музичне ретро» дозволили значно розширити партнерські зв'язки музею. Проведенням оригінальних заходів музейники намагаються залучити якнайбільшу кількість відвідувачів: наприклад, колектив Національного художнього музею зініціював «День

народження у музеї», яскравою подією у культурному житті міста стала «Мистецька Масляна» у «Мистецькому Арсеналі».

Для налагодження контактів із громадськістю музейники застосовують методи піар-менеджменту. PR-діяльність (Public Relations) спрямована на створення позитивного іміджу музею, поширення відомостей про заклад через засоби масової інформації із залученням Інтернет-технологій, проведення виставково-презентаційних та тематичних музейних заходів, виготовлення друкованої та сувенірної продукції із логотипом та символікою музею [76, с. 10–12]. За даними соціологічних досліджень, споживачів інтелектуальної музейної продукції в Україні досить багато, тому треба відшукувати і впроваджувати різні форми реклами та пропагування музею, що вимагає чіткої, скоординованої роботи експозиційно-виставкового, просвітницького, фондового, комп'ютерного, маркетингового підрозділів, активного використання медіаресурсу.

Питання маркетингу та реклами бюджетних закладів є складними в усьому світі. Світова музейна практика, яка складалася впродовж десятиліть, пріоритетними напрямками вважає залучення спонсорів та громадських організацій до діяльності музею. Дієвим засобом є створення опікунської ради музею, до складу якої входять бізнесмени, підприємці, меценати та авторитетні діячі культури [306, с. 327]. У США музеї контролюють Наглядові ради з шанованих людей міста. Вони не втручаються в роботу закладу, але кілька разів на рік проводять загальний моніторинг його діяльності. Наглядова рада запрошує і затверджує кандидатуру на посаду керівника музею, який має мати добру репутацію серед громадськості і досвід роботи в музейництві. Вагомим авторитетом у суспільстві користується Американська асоціація музеїв, до якої входять представники музейних закладів та відомі фахівці музейної справи. Саме ця недержавна організація проводить ліцензування музеїв, що включає всі напрями їх діяльності [855, с. 3]. Висока відповідальність громадськості за музейні скарби визначає не лише рівень їх збереження, але й стан музейної справи в країні загалом.

Світовий досвід у музейній галузі набуває все більшого поширення і в Україні. Діють Всеукраїнська асоціація музеїв, яка об'єднує сім заповідників, 23 музеї та одну галерею; Асоціація працівників музеїв технічного профілю; Асоціація музеїв та галерей Карпатського регіону; Асоціація музеїв та галерей міста Львова; Асоціація музеїв Долинщини, яка об'єднує 29 музеїв та музейних кімнат Долинського району Івано-Франківської області; до анексії АР Крим функціонувала Асоціація музеїв і заповідників Криму. Такі об'єднання музеїв використовують для поглиблення співпраці з колегами, реалізації різнопланових проектів, розширення комунікаційних можливостей із суспільством. Разом їм вдається більш ефективно впливати на органи державної та місцевої влади, здійснювати заходи щодо охорони історико-культурного надбання країни, вирішувати питання соціального захисту працівників галузі. Безперечно, діяльність низки загальноукраїнських, профільних та регіональних асоціацій має позитивне значення: враховуються назрілі потреби закладів певної місцевості чи окремого профілю, але для досягнення вагомих здобутків у галузі та зміцнення авторитету музейної спільноти в державі варто об'єднуватись усім музеям.

Суспільство і музей взаємно зацікавлені у тісній співпраці. Сучасні форми комунікацій відкривають нові горизонти для музейної діяльності, спрямованої на культурно-просвітницьку роботу серед громадськості, а також можливість ефективно впливати на модернізацію соціокультурного простору країни, успішно плекати духовний світ громади.

Революція ХХ ст. в інформаційній галузі кардинально змінила світ людини. Модернізація торкнулася практично усіх сфер її життя і діяльності. Бурхливий розвиток інформаційних технологій спонукав музеї переходити до більш прогресивних форм комунікації, які базуються на використанні комп'ютерних та телекомунікаційних технологій. Втілення у музейній роботі сучасних засобів і методів інформатики позитивно позначилися на змісті та якості функціонування галузі.

Наприкінці 1970-х рр. музеї в Європі починають застосовувати новітні

досягнення техніки у своїй практиці, а на початку 1980-х рр. Лестерширський музей у Великобританії вперше запропонував інтерактивну експозицію та рекламно-інформаційний блок. Згодом почав діяти музейний сайт у Франції, музейна і туристична сітьова інформація отримала поширення у США. У 1994 р. Оксфордський університет запропонував віртуальну бібліотеку Джонатана Боуена «Музейні сторінки», а 1995 р. до світового ринку інформації увійшли Інтернет-сайти Міжнародної ради музеїв (ICOM) та інших офіційних національних та міжнародних музейних структур і організацій [1012]. На кінець XX ст. тисячі музеїв світу були представлені у мережі Інтернет [191, с. 584; 610, с. 91–93].

Вирізняються в Інтернеті проекти Museum on line (<http://www.museum-online.com>) та Combis (www.corbis.com), які дають можливість оглянути широку базу даних з високоякісними зображеннями шедеврів світових музеїв та приватних колекцій, а при необхідності, за окрему платню, замовити слайд або файл [634, с. 58]. Привабливими для користувачів Інтернету є сайти музеїв Німеччини, Англії, Франції, США та інших країн. На необхідності враховувати сучасні технологічні зміни в суспільстві та активно використовувати їх у музейній роботі наголошував голова відділу освіти та взаємодії з глядачами Британського музею К. Мазда. Інтерактивний центр музею, відкритий у 2009 р., запроваджуючи новітні технології в роботі, розмістив на сайті віртуальну експозицію, університетам запропонували використовувати музейні експонати в навчальному процесі. Дослідження британських музейників засвідчують, що віртуальний показ дає можливість розглянути музейну річ більш детально, порівняти музейні предмети зі зразками інших музейних збірок, не випускаючи з уваги: ніщо не замінить огляду автентичної пам'ятки в експозиції, де вона викликає більш емоційні відчуття у відвідувача. Також, щоб привабити відвідувачів, фахівці Британського музею запросили відомого художника Г. Перрі створити креативну виставку, яка б поєднала минуле із сучасним, а головне, допомогла людині усвідомити своє місце у суспільстві, зазирнути у свій внутрішній світ [283, с. 14].

Щоб зробити світ культури відкритим для європейської громадськості, щоб його досягненнями міг скористатися кожен для навчання, роботи чи задоволення, у 2007 р. був створений, а у 2008 р. відкритий інтернет-портал «Європіана» (<http://www.europeana.eu/portal/partners.html>), який містить близько 50 млн. культурних артефактів із понад двох тисяч установ із усієї Європи. Музеї, бібліотеки, архіви, заклади культури, товариства представляють оцифровані картини, музейні предмети, книги, фільми, архівні документи від найдавніших часів до сучасності. Ідея такого проекту належить керівникам європейських держав, які у 2005 р. звернулись до Європейської комісії про необхідність створення європейської електронної бібліотеки. Головний сервер знаходиться у Нідерландах [322]. Україна була представлена 145-ма книжковими артефактами. У 2015 р. до європейської інтернет-мережі увійшла «Етнографічна колекція Кровець» із майже півтора тисячами унікальних предметів української старовини. Створений у 2014 р. ентузіастами із Києва, сайт «Кровець» (укриття для збереження скарбів) нині нараховує майже 1,8 тисяч зразків народного мистецтва з усіх куточків України, які знаходяться у музеях та приватних колекціях [466]. Використання широких можливостей і переваг цифрових об'єктів у музейній галузі має великі перспективи, адже це сприяє розвитку музейної комунікації, доступу всіх зацікавлених до музейних колекцій, пізнанню духовних здобутків української та світової культури, налагодженню змістовного діалогу між музеєм і суспільством.

В Україні на початку 1990-х рр. лише окремі музеї почали використовувати інформаційні технології у своїй роботі. Згодом, освоюючи інтерактивні технології, музейники пропонують відвідувачу в змодельованому музейному просторі самостійно, вільно і творчо проявляти себе і взаємодіяти з ним. Інтерактивні технології відкривають можливості креативним відео-шоу, панорамним проєкціям, віртуальним реальностям, аніматронікам [560, с. 111–117]. Останні використовуються в комп'ютерному моделюванні для відтворення певних предметів у русі, створення макетів тощо.

Їхні сайти, вирізняючись змістом і якістю виконання, набувають все більш

інтерактивного характеру, включають основну інформацію про заклад, залучають глядача до спілкування з музеєм через анімовані схеми, відеопанорами, зручні пошукові системи, ігри, чати, он-лайнову торгівлю квитками, книгами, сувенірами тощо. Проте більшість музейних сайтів представляють собою короткий путівник музеєм, іноді доповнений новинами про поточні та майбутні виставки. При цьому частіше за все на сайті представлені історія музею, інформація для відвідувачів, постійна експозиція та виставки, окремі заклади подають освітні програми, результати науково-дослідної та видавничої діяльності. Деякі українські музеї використовують новий сервіс на своїх сайтах – віртуальна екскурсія, як додатковий спосіб підвищити відвідування веб-сайту музею, пропонуючи користувачеві унікальну подорож, наприклад, екскурсію по експозиції та фондах, освітні програми для школи тощо.

Свого часу, на початку 2000-х рр., з ініціативи автора спільно з фахівцями та представниками органів державної влади обговорювався концептуальний проект розбудови музейної справи України в ХХІ столітті, зокрема створення Єдиного міжмузейного інформаційного простору. Він включав програму «Музеї України в Інтернеті», що передбачала створення серверу «Музеї України» – широкомасштабного віртуального музейного мегаполісу в соціогуманітарному просторі нашої країни. На часі було об'єднання фондів українських музеїв у спеціальну базу даних, зорієнтовану на фахівців, музейників, науковців, туристів, студентів, дітей, тобто, для широкого загалу. Такий крок, обумовлений розвитком інноваційних технологій, був необхідний для тісної взаємодії музеїв України, поступової інтеграції їх у світову мережу, що відкривало можливості отримувати оперативну інформацію про музеї різних країн, презентувати українські колекції, налагоджувати обмін професійною інформацією в музейному товаристві. Однак через постійну відсутністю коштів до створення на державному рівні музейного інформаційного майданчика справа не дійшла. Нині ці функції виконує веб-портал «Музейний простір України» (www.prostir.museum), заснований у

2005 р.

Для розбудови музейної комунікації та активного обміну інформацією між музеями у 2004 р. постала громадська організація «Центр розвитку музейної справи», яка започаткувала низку важливих проєктів, з'явилося спеціалізоване періодичне видання «Музейний простір». Завдячуючи зусиллям громадських активістів Владислава Піоро, Олексія Копитька, Владислава Журби, Олени Скорикової та за підтримки благодійних фондів «Відродження», «Україна 3000», «Про Гельвеція» вдалося започаткувати вкрай необхідний музейний інформаційно-комунікаційний блок [434]. Діяльність Центру спрямована на координацію роботи провідних музейників, пам'яткоохоронців, краєзнавців, надання різнобічної підтримки у їх професійній роботі. У 2006 р. Центр став одним із організаторів Всеукраїнської рейтингової акції «Музейна подія року», покликаної відзначати найцікавіші та найперспективніші досягнення вітчизняних музеїв, сприяти популяризації їх діяльності. Із 2007 р. Центр розпочав роботу над створенням Музейного ресурсного центру, формування спеціалізованої Музейної бібліотеки з питань теорії та практики музейної і пам'яткоохоронної роботи. Співробітники Центру реалізують заходи, спрямовані на презентацію виставок, музейних видань, конференцій, проведення освітніх семінарів та тренінгів за участю українських та зарубіжних фахівців музейної справи. Центр розвитку музейної справи продуктивно розширює музейний інформаційний простір в українському суспільстві [710].

Сьогодні інтернет-мережу все активніше заповнює інформація про українські музеї. Варто відзначити регіональні музейні проєкти: «Музейний простір Волині», де представлено близько 300 державних та громадських музеїв, у яких зберігається понад 290 тисяч предметів основного фонду (<http://volyn-museum.at.ua/>) та «Музейне коло Прикарпаття» з вичерпною інформацією про музеї Івано-Франківської області (<http://www.museum.if.ua/>). Інформацію про музеї можна відшукати на сайті антикварного салону (www.antiq.com.ua) у проєкті «Всі музеї України в Інтернеті».

Із розвитком на початку XXI ст. Інтернету в Україні помітно активізувалася

інтеграція музейної інформації у світову мережу. Сотні музеїв України представлені в Інтернеті через власні сайти, музейні, культурологічні, мистецькі, регіональні портали. Значно збільшилась кількість музеїв, які у своїй діяльності застосовують автоматизовані комп'ютерні системи, формують цифрові бази даних колекцій, оформляють віртуальні екскурсії та виставки, розробляють культурно-просвітницькі та навчальні проекти, розширюють дистанційну комунікацію із відвідувачами, за допомогою мультимедійних технологій відтворюють у цифровому вигляді історичні події, зображення знищених пам'яток тощо. Ведучи мову про інтеграцію українських музеїв у світову мережу, маємо враховувати їхні матеріальні можливості. Адже фінансові затрати на створення якісного цифрового продукту, створення електронного каталогу музейного фонду обраховуються сотнями мільйонів гривень.

Одним із лідерів за кількістю відвідувачів серед українських музейних ресурсів є сайт Національного історичного музею ім. Д. Яворницького (www.museum.dp.ua), який у 2008 р. на Другому Всеукраїнському музейному фестивалі отримав гран-прі у номінації «Музейний сайт в Інтернеті». Створений у 1999 р., за перше десятиліття сайт нараховував до 1300 одиниць різноманітних матеріалів: інформаційні довідки, наукові статті, опис музейних колекцій, що доповнювали більше 2000 одиниць зображень. За останні роки заклад значно розширив комунікаційну систему в інформаційному просторі, підготував віртуальну подорож залами музею [876, с. 574–576]. Викликають інтерес у користувачів Інтернету сайти Музею історії Києва, Національного історико-культурного заповідника «Києво-Печерська лавра», Віртуального музею історії комп'ютерної науки й техніки, Полтавського краєзнавчого музею та інші.

Фахове представлення музею в мережі Інтернет сприяє його інтеграції у систему українських і зарубіжних закладів, відкриває додаткові можливості для презентації своїх колекцій, активізує процес обміну професійною інформацією, розширює можливість залучення нових ресурсів з-поза музейної системи,

пожвавлює розвиток музею, створює експериментальний майданчик для музейного проектування, розробки різних музейних моделей [560, с. 115–117]. Традиційні форми роботи доповнюються віртуальним оглядом експозицій користувачем, який має можливість ознайомитися з інтерактивними путівниками по музею, придбати квиток, взяти участь у онлайн-вікторинах, конкурсах, висловитися на музейному форумі.

З використанням новітніх технологій у музейній справі з'являється термін «віртуальний музей». На початку 1990-х рр. це були звичайні сайти музеїв, згодом вони модифікувались у веб-сайти з можливістю здійснити віртуальну екскурсію музеєм, отримати зображення і повну інформацію про музейний предмет, не контактуючи з пам'яткою. Віртуальний музей – це специфічний, візуальний (безконтактний) спосіб ознайомлення із музейними збірками, який не має ні часового, ні просторового обмеження. Користувач обирає тему екскурсії, обсяг інформації, корегує тривалість комунікації, однак, як ми вже відзначили, побувати в безпосередній близькості з музейним предметом, відчувати автентичну пам'ятку чи настрій художнього твору йому навряд чи вдасться. Потенціал веб-сайт-музеїв доволі активно розвивали всесвітньо відомий програміст Білл Гейтс, фірми Corbis, ICANN. Створені ними технологічні можливості дозволяють відвідати 250 музеїв Канади, Європейський віртуальний музей доісторичного періоду. Серед відвідувачів користується попитом Google Art Project – онлайн-проект, що об'єднує музеї Tate Gallery (London), Metropolitan Museum of Art (New-York), Uffizi (Florence), Музей мотоциклів у Австралії, Музей цивілізації у Новій Франції (<http://www.civilization.ca/virtual-of-new-france/introduction>), Музей історії комп'ютера в Силіконовій долині у США (Computer History Museum Revolution: <http://www.computerhistory.org/revolution>) [684, с. 84–86]. Як бачимо, проект увібрав доволі широкий обсяг інформації, різноманітний за тематикою і змістом. Можливість обирати той чи інший музей для огляду, бачити оригінальні предмети, відкривати для себе нові знання робить такий формат спілкування музею і глядача привабливим. Серед українських проектів можна

відзначити Національний художній музей України, Національний історико-культурний заповідник «Софія Київська», Шоколадний будиночок, Галерею сучасного мистецтва у Києві та інші.

Комп'ютеризація музейної діяльності, входження музеїв у систему Інтернет сприяють інтенсифікації та підвищенню ефективності їх роботи, поглибленню функціональних можливостей. У 1990-х рр. серед музеїв отримали поширення декілька автоматизованих інформаційних систем, в основі яких лежали типові проектні рішення, адаптовані до вимог конкретного закладу: система «Каміс» та «Ас-музей-2» [515, с. 85–86]. Системи призначались для комп'ютеризації облікової, наукової, реставраційної, видавничої, адміністраторської діяльності і використовувались у науково-фондових відділах для опису, систематизації та отримання інформації про музейні предмети, довідок, статистичних відомостей, для оформлення облікових документів [90, с. 34–36]. Автоматизована інформаційна система в сучасному музеї – це складний комплекс, функціональна структура якого створюється індивідуально для кожного музейного закладу, виходячи із особливостей його колекцій та конкретних можливостей [634, с. 49–52]. Специфіка музею потребує від автоматизованої інформаційної системи максимального наближення до правил музейної роботи з колекціями, швидкого налаштування на різні види опису музейних предметів, облікових документів, каталогів, довідкових карток. Постійний розвиток системи, підготовка і випуск її нових версій відбуваються з урахуванням вимог користувача, відпрацьовуються шляхи взаємодії відвідувача і музею засобами комп'ютера.

Музейники поступово здолали шлях від засвоєння основ інформатики, навиків практичної роботи з комп'ютером, створення бази даних музейних колекцій, відпрацювання функціональних та технологічних вимог до автоматизованого робочого місця. Більш високий рівень організації системи передбачає створення локальної мережі з встановленням центрального комп'ютера із загальною базою даних. Такий досвід вже напрацьовано у Національному музеї історії України, фонди якого нараховують понад 800 тис.

музейних предметів (щорічно поступає від трьох до шести тисяч). Наприкінці 1990-х рр. у музеї був розроблений програмний комплекс АІСС «Пам'ятка». Він дозволяє вводити інформацію про музейний предмет у пам'ять комп'ютера, отримувати повний пакет обліково-охоронної документації [809, с. 126–129]. Комп'ютеризація музейної роботи сприяє ефективній, якісній роботі закладу, мобільності в підготовці виставок, проведенні реекспозицій, широкому і повному використанню фондів збірок.

Значний досвід у створенні автоматизованої інформаційної системи з дослідження музейних зібрань нагромаджено у Національному науково-дослідному реставраційному центрі України. У результаті роботи над колекцією з 20-ти тисяч графічних робіт та малюнків XV–XX ст. з фондів Київського музею західного та східного мистецтва, Національного музею історії України, Сумського художнього та ін. була сформована уніфікована модель опису графічних творів, підготовлено методичні рекомендації щодо автоматизованої інформаційної системи пошуку, обробки даних обліку, збереження та реставрації друкованої графіки в збірках України [1050, с. 44–45]. Передбачається пошук та комп'ютерне опрацювання стародавніх друкарських форм, їх реставрація, друкування стародавніх відбитків українських майстрів гравюри.

Значно збагатило комунікаційну функцію музею прийняття інноваційних рішень, застосування 3D-технологій. Впровадження у музейній галузі інтерактивних проєкцій, 3D-зображень, 3D-сканувань дають можливість відтворити пам'ятку в її первинному вигляді, місце її знаходження, тим самим ознайомлюючи відвідувачів з історичними будівлями, які свого часу були пошкоджені чи зруйновані. Інтерактивна проєкція 3D-зображення людини також стає популярною в музейному просторі. Наприклад, в Національному історичному музеї ім. Д. І. Яворницького діє експериментальна програма – електронний гід. Голографія дає можливість відвідувачеві ознайомитись з об'ємними зображеннями експонатів, які знаходяться в інших музейних колекціях, чи навіть з виставки голографічних

зображень. Перспективним для українських музеїв є також використання сенсорних технологій, які стають основною тенденцією розвитку музейних закладів. Музейна комунікація спрямована на те, щоб музей став змістовним співрозмовником для кожного: партнером для науковців у їх дослідженнях, інтелектуальним просвітником для молоді та цікавим місцем відпочинку для широкої громадськості.

Сучасні суспільні виклики вимагають розвитку поряд із традиційними формами роботи нових напрямів діяльності музею. Музейна педагогіка та психологія, арт-терапія, робота з людьми похилого віку та особливими потребами підносять роль музею як соціальної інституції, визначають його особливе місце у соціокультурному просторі. Широке представлення у світовій мережі історико-культурного надбання музеїв України дає можливість долучити до вивчення національної спадщини українського народу широкий загал у нашій країні та за кордоном, розглядати музей як культурний місток між людиною і суспільством, людиною і світом. Відомий музейник Тамсін Лавлесс, фахівець із музейної комунікації у Національному морському музеї Корнуолоу (Великобританія) зазначав: «У кожному музеї є частина тебе, і неважливо що це: усвідомлення історії як науки, що має значення для тебе особисто, чи це просто експонат, який змусить твоє серце співати. Це може бути глибока шана до історичного спадку, що пов'язаний з твоєю родиною або ж усвідомлення зв'язку зі світом, який тебе оточує. Неважливо що, неважливо де, але у кожному музеї ви обов'язково відшукаєте частину себе самого» [590].

Комплексний підхід для створення музейної інтернет-мережі України передбачає заснування національного музейного органу, який би не лише об'єднав зусилля музейників та фахівців з інформаційних технологій у формуванні єдиної бази даних з історико-культурного надбання держави, але й сприяв реалізації стратегічних програм у музейній галузі за участі партнерів різних сфер діяльності.

5.3. Тенденції розвитку сучасного музейного меценатства

Тривалий час у країні діяли лише державні, відомчі та громадські музеї. Водночас, приватне музейництво перебувало поза державними інтересами, а меценатство з ідеологічних причин не вписувалось у формат суспільства «без пануючого класу та нужденних». Термін «меценат», як відомо, – похідний від імені римського політичного діяча Гая Цильнія Мецената із оточення імператора Августа (VIII ст. до н.е.), і означає покровительство заможними людьми діячів науки і мистецтв. У сучасних наукових колах широко обговорюється проблема визначення змісту понять спонсорство, благодійність, меценатство, філантропія, ктиторство, патронат. Українські дослідники О. Донік, Л. Лавриненко, І. Мигович, М. Слабошпицький, С. Матяж, Т. Рашко виділяють відмінності та особливості цих явищ у суспільстві [296; 335; 494; 495; 572]. Як суспільно-культурний феномен, меценатство в Україні має глибокі історичні традиції та різноманітні форми культурно-благодійницької діяльності, спрямоване на добровільну, безкорисливу підтримку творчих ініціатив із духовного вдосконалення суспільства. Традиції меценатства у світі та Україні висвітлюються у працях Л. Хобти, В. Ковалинського, Ф. Ступака, аналіз розвитку меценатства, як суспільного явища, розглядають Н. Колосова, В. Кредисов, М. Дмитрієнко, О. Ясь, Н. Сейко [413; 424; 464; 901].

Світовий досвід переконує, що залучення альтернативних комерційних джерел через механізм благодійництва дозволяє перетворити галузь культури на самодостатню сферу діяльності. Історія цього явища дозволяє сформулювати окремі мотиви меценатської діяльності, які спонукають людину вчиняти суспільно важливі дії. У першу чергу – це моральні чинники, коли людина вважає такі вчинки своєю духовною необхідністю, що говорить про високі морально-етичні цінності особистості. Традиційно благодійну і меценатську діяльність підтримувала церква. Релігійна мотивація обумовлювалась християнською ідеологією – робити добро в ім'я Господа, допомагати слабшому. Феномен меценатства поряд із духовно-моральною мотивацією

подає нам і соціально-прагматичну складову, яка передбачає соціальне ствердження особистості в суспільстві через благодійні вчинки: заможна людина, окрім фінансових статків, прагне отримати суспільне визнання. У світовій практиці фінансова допомога з боку меценатів підтримується на державному рівні, стимулювання спонсорства здійснюється шляхом податкових пільг [7]. Україна, зважаючи на своє історичне минуле, стоїть на порозі таких зрушень. Спираючись на законодавчі та нормативно-правові положення Конституції, Цивільного, Господарського, Податкового кодексів та Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 р., суспільство вже давно потребує прийняття окремого законопроекту в сфері меценатської діяльності, який би регулював суспільні та правові відносини у цій галузі. Як вважають фахівці, потребує уточнень сам термін «меценатство». Якщо розглядати його лише як добровільну безкорисливу матеріальну, фінансову, організаційну та іншу підтримку фізичним особам, набувачам благодійної допомоги, то не враховуються особливості меценатства, залишаються невирішеними питання стимулювання такої діяльності [487].

У суспільстві тема меценатства обговорюється доволі широко. Зокрема, журналіст і письменниця Надія Степула в одній із передач на радіо «Свобода» обговорювала із її учасниками проблему мотивації меценатства. Опитування, проведені Українським жіночим фондом спільно з Консорціумом із вдосконалення менеджмент-освіти в Україні, засвідчили, що тільки 36% українських бізнес-структур визнають благочинність певним інструментом для поліпшення свого іміджу. Цей показник у розвинутих країнах, для порівняння, дорівнює 97%. Фахівець музейної справи Зіновій Мазурик вважає, що нарікати на відсутність закону про меценатство і сподіватись, що з ним з'являться благодійники, – це ілюзія, почуття обов'язку громадян перед суспільством необхідно плекати. Культуролог Тарас Возняк підтримує таку точку зору: меценатство потрібно виховувати, підтримувати і заохочувати, особливо у заможних людей, аби вони відчували внутрішній покликання зробити щось не

тільки «раціонального», але й духовного у державі. Філософ Сергій Грабовський стверджує, що здатність чинити добро та приносити благо іншим закорінена у самому людському єстві. Добročинність і благодійність були завжди присутні і зараз є у суспільстві, змінюються лише їх форми. Учасники дискусії, як підсумувала Надія Степула, вважають, що меценатство починається з серця, воно залишається відвагою здебільшого тих, хто прагне добра ближньому [825]. Вочевидь, що меценатської допомоги в Україні потребують галузі культури, науки, освіти, та прояв меценатства, як суспільного явища, залежить від кожного громадянина. Небаченою силою народного духу став, наприклад, волонтерський рух в Україні, який засвідчив про високу систему духовних цінностей в суспільній свідомості, готовність значної частини суспільства жертвувати на благо країни. Держава мусить скористатися цим неоцінним громадським потенціалом для здійснення культурної стратегії України.

У сучасних процесах розвитку української культури музеям належить особливе місце. Тому так важливо визначити, як поступово в країні набирає розмаху музейне меценатство – підтримка і сприяння зацікавлених осіб музеям та їх діяльності. Виокремлюється декілька форм музейного меценатства: фінансова допомога, яку отримують безпосередньо заклади, поповнення Музейного фонду України – передача музеям історичних реліквій, а також створення колекціонерами приватних музеїв, що в такий спосіб сприяє збереженню культурного надбання, відкриває доступ загалу до приватних збірок. Саме на приватне збиральництво опиралось музейництво із самих своїх початків. За твердженням видатного українського музеолога І. Свенціцького, «...музей є витвором особових старань та коштів, до яких у виключних випадках причинюється дечим держава» [785, с. 21], а потребою у таких починаннях виступає прагнення людини відкрити прекрасне і пізнавальне, щоб знайти основу для власного творчого життя. Нехтування, навіть заборона радянською владою традицій музейного меценатства в подальшому викривили та деформували зміст самого музею, який зазнав суттєвих змін як специфічний

і багатофункціональний організм.

Упродовж XIX – поч. XX ст. музейна справа в Україні ґрунтувалась переважно на приватній ініціативі окремих осіб та громадсько-культурних інституцій. Збірки пам'яток старовини вирізнялись значною тематичною різноманітністю, високим історико-мистецьким рівнем, наявністю спеціальних приміщень для представлення та збереження, хоч не завжди були загальнодоступними. Серед відомих українських меценатів чимало фундаторів сучасних знаних в Україні та світі музеїв Києва, Чернігова, Полтави, Дніпра, Львова та інших міст. Це були представники шляхетних українських родів, дворянства, духовенства та підприємці, які доклали чимало зусиль для економічного, духовного та культурного розвитку нації. Відомі в Україні приватні збірки барона Ф. Штейнгеля у с. Городку на Волині, баронів де Шодуар у м. Івниці на Житомирщині, М. Шугурова в м. Глухові на Чернігівщині, І. Айвазовського у Феодосії, Т. Легоцького в Мукачеві на Закарпатті.

Один із поважних українських музеїв – Чернігівський історичний – створено на основі колекцій та згідно із заповітом відомого збирача пам'яток національної культури В. В. Тарновського (тепер музей носить його ім'я). Починалась колекція у садибі родини Тарновських у селі Качанівці на Чернігівщині (єдина серед збережених в комплексі українських садиб палацового ансамблю та парку XIX ст.), де нині створено Національний історико-культурний заповідник «Качанівка». Унікальна колекція родини Тарновських, яку В. В. Тарновський (молодший) заповів для музею Чернігівського губернського земства, складалась із раритетів української історії: шаблі Б. Хмельницького, особистих речей І. Мазепи, С. Палія, П. Полуботка, К. Розумовського, козацької зброї, клейнодів, гетьманських універсалів, портретів відомих діячів козацької доби. Свого часу сучасники оцінили її в кілька сотень тисяч карбованців сріблом. Безцінною є колекція матеріалів, пов'язаних з життям і творчістю Т. Г. Шевченка: автограф Щоденника, рукописи інших творів Кобзаря, його живописне і гравірувальне

приладдя, сорочка, посмертна маска, майже 400 рисунків, гравюр, акварелей, живописних картин, в їх числі – знаменита «Катерина», яку Тарновські придбали в автора у 1843 р. [426, с. 74–78; 1024, с. 43].

Національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького у Дніпрі веде свій початок від колекції мецената із Катеринослава, почесного громадянина міста, дослідника у галузі мінералогії, історії та археології О. М. Поля (1832–1890 рр.) із роду Полетик та Полуботків. У 1887 р. на основі власної колекції, яка нараховувала понад 4770 предметів, О. Поль відкрив приватний музей. Під час проведення ним археологічних розвідок на території Катеринославської губернії були знайдені речі кам'яного та бронзового віків, давніх грецьких колоній, скіфської старовини. Після смерті дослідника і мецената його дружина передала частину збірки – 2060 предметів старовини – до відкритого в 1902 р. губернського музею. У наступні роки музейне зібрання поповнили історико-культурні пам'ятки із колекцій відомих громадських діячів та колекціонерів В. Б. Антоновича, М. С. Білого, П. О. Гана, Я. Г. Гололобова, А. С. Синявського [830]. З 1902 р. музей носив ім'я фундатора як Катеринославський губернський музей [688, с. 9–10].

Драматично склалася історія Лубенського музею Катерини Скаржинської. Його колекцію із 1874 р. дворянка із Лубен формувала з енергійною підтримкою її чоловіка, землевласника та кіннозаводчика, генерал-майора М. Г. Скаржинського. У 1881 р. зібрання і сімейний архів були перевезені до села Круглика на Лубенщині. Спеціально для музею збудували двоповерховий флігель, поряд розбили ландшафтний парк, продовжувався пошук археологічних та мистецьких предметів. К. М. Скаржинська фінансувала археологічні розкопки, зокрема обстеження пам'яток по річці Сулі, які проводив дослідник В. Г. Лянскоронський, сама брала участь в експедиціях [517, с. 45–47]. До формування колекцій долучилися відомий археолог Ф. І. Камінський, співробітники музею С. К. Кульжинський, О. А. Лавренко, В. О. Лехницький. Статут закладу визначав його наукові та просвітницькі завдання, наголошував на сприянні «зародженню в людях попиту на вищі

розумові інтереси, роблячи їх привабливими для громади, підкреслюючи всю різноманітність виявів людського духу й творчих сил природи» [212, с. 3]. В експозиції були представлені археологічний, історичний, церковний, етнографічний, художньо-технічний та природничий відділи, які відтворювали надбання місцевої та світової культури.

Колекція музею складалася із екзотичних природничих експонатів, цікавих археологічних матеріалів, речей поміщицького, міщанського й селянського побуту, реліквій козацької доби, пам'яток образотворчого мистецтва. У каталозі, який дійшов до нас, зафіксовані вироби з дерева, зокрема фігурки ангелів та святих, плащаниці, хоругви, значки, п'ять різновидів картини «Козак Мамай», що датувалися кінцем XVIII – початком XX ст. [735, с. 18–20]. Серед природничих експонатів значились морська зірка, морський коник, мечохвіст, опудало крокодила, були представлені різні сорти чаю, мускатні та кокосові горіхи, плоди бавовника. Частину з них передали мандрівники навколо світу лікар В. Я. Яцута, лейтенант В. О. Бер [896, с. 25]. Наукова бібліотека нараховувала чотири тисячі томів, серед них унікальні стародруки та історичні документи. Діяв заклад під гаслом: «До Істини і Святості» [838, с. 38]. Музей був відкритий для безкоштовного огляду, кількість відвідувачів за день досягала 300 осіб. Катерина Скаржинська розвивала просвітницьку діяльність: відкрила при музеї школу, читальню з бібліотекою, вечірні читання, курси для вчителів, запровадила програму розвитку кустарних промислів, створила сільгоспартіль, український аматорський театр.

Меценатка зверталася до Лубенської міської управи про готовність передати музей громаді, але чиновники не знайшли у місті відповідного приміщення. Тому у 1906 р. вона передала колекції, а це зібрані за 25 років 37 тис. од. зб., в дар Природничо-історичному музею Полтавського губернського земства. Після дев'яти років проживання у Швейцарії К. М. Старжинська повернулась до України і померла, забутою усіма на вісімдесятому році життя у Круглику (деякі дослідники вважають, що у Лубнах), місце поховання невідоме. У подальшому колекції увійшли до Полтавського краєзнавчого музею, а згодом

були розпорошені між різними музеями України [838, с. 361].

Початки музейництва на півдні України також тісно пов'язані з дослідниками краю та власниками колекцій, які жертвували їх на благо громади. Основу Одеського міського музею, відкритого 9 серпня 1825 р., складала нумізматична колекція статського радника І. П. Бларамберга. У 1839 р. Одеське товариство історії та старожитностей заснувало Одеський музей старожитностей, який отримав пожертви від членів Товариства та місцевих установ. У 1840-х рр. секретар Товариства і на той час професор Рішельєвського ліцею М. Мурзакевич передав до фондів музею реліквії, пов'язані з історією Запорозької Січі та низку інших артефактів. За меценатські кошти (30 тисяч рублів) одеського міського голови Г. Г. Маразлі, який загалом витратив на добротність 12% свого десятимільйонного капіталу, Одеський музей старожитностей та публічна бібліотека в 1883 р. отримали нове приміщення [830].

На західноукраїнських землях відомими збирачами національних скарбів були канонік Перемишльської єпархії Української греко-католицької церкви Іван Могильницький (1777–1831); професор і ректор греко-католицької духовної семінарії у Львові Іван Лаврівський (1773–1846), який зібрав велику бібліотеку стародруків; історик і церковний діяч Михайло Тарасевич (1763–1836), який створив архів документів з історії української церкви; галицький митрополит Михайло Левицький (1774–1858), який зібрав українські рукописи і стародруки й обравив їх коштовними оправами; професор Львівського університету Антоній Петрушевич (1821–1913), який заклав основи музейної збірки Народного дому у Львові. Меценатами та організаторами перших львівських музеїв стали відомі родини Дзедушицьких, Оссолінських, Любомирських. Велику увагу пам'яткам старовини приділяв митрополит Андрей Шептицький (1865–1944), він збирав їх під час поїздок по Гуцульщині, Покуттю, Поділля, Підгір'ю, а у березні 1905 р. організував Церковний музей у Львові, виділивши 5 кімнат у одному із приміщень митрополичого двору. У грудні 1913 р. відкрив двері для публічного відвідування заснований Андреем

Шептицьким Національний музей, розміщений у 20-ти кімнатах придбаного ним будинку. Основу музею склала збірка Шептицького (5 тис. од. зб. із близько 20 тис. од. зб. фондів музею), більше півмільйона крон склала фінансова підтримка митрополитом цього унікального закладу [785, с. 22].

Глибоке коріння має музейне меценатство у Києві. Один із перших музеїв міста – Національний музей історії України – впродовж своєї історії (заснований у 1899 р. як Музей старожитностей і мистецтв) формував власні колекції за участю меценатів та благодійників. Вже на початках свого становлення він опирався на підтримку меценатів у будівництві першого музейного приміщення та поповненні фондів музею – пожертви родин Терещенків, Ханенків, Бродських, П. І. Харитоненка, В. П. Кочубея. В часи незалежної України його фонди збагатились новими благодійними надходженнями: матеріали С. Лифаря, передані бароном Е. О. Фальц-Фейном, археологічні предмети із приватної колекції С. Платонова [644, с. 165–169]. Сучасний культурний простір Києва важко уявити без Музею західного і східного мистецтва ім. Б. і В. Ханенків. У 1921 р., згідно із заповітом видатного колекціонера і мецената Богдана Ханенка, його дружина Варвара передала у дар Києву унікальне зібрання творів образотворчого мистецтва, а також унікальну археологічну колекцію, яку ставили на один рівень із археологічними збірками Ермітажу [785, с. 16–17].

Не можна не згадати цінну збірку генерала Павла Потоцького з її трагічною долею, як і у самого власника, вихідця з Полтавщини, засновника і першого директора Музею України (1928 р.) на території Києво-Печерської Лаври. Цій драматичній сторінці в історії музейництва присвятив своє ґрунтовне дослідження відомий історик С. Білокінь [70; 71]. П. П. Потоцький протягом сорока років збирав пам'ятки з української історії і культури. Лише книгозбірня нарахувала до 17 тис. томів, була однією з найвидатніших в історії українського бібліофільства. До неї входили західноєвропейські видання XVII–XIX ст. Гербінія, Боплана, книги з особистої бібліотеки Т. Г. Шевченка, майже повна збірка видань «Кобзаря», твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка,

В. Капніста, М. Костомарова з автографами авторів. Збірня вміщала 15 тисяч гравюр, літографій та понад 300 картин, художні меблі XV–XVI ст., зброю, архів з гетьманськими універсалами, карти України тощо. У 1926 р. колекціонер передав своє зібрання в дарунок Україні, яку в червні 1927 р. у семи вагонах загальною вагою 38 тонн доставили до Києва. Вона стала структурним підрозділом заповідника «Музейне містечко», де отримала назву «Музей України. Збірка Потоцького». Після відкриття музею його фонди поповнювалися подарунками шанувальників зібрання, серед них М. Рудинський, Олена Пчілка, І. Крип'якевич, І. Свенціцький та ін. Та 24 липня 1938 р. вісімдесятилітнього чоловіка заарештували органи НКВС, а вже 27 серпня його знайшли мертвим під ворітьми Лук'янівської в'язниці, тоді ж розстріляли дружину, репресували онука. Збірка колекціонера була пограбована і розпорошена.

Простежуючи, як викоринювали меценатство та знищували самих благодійників в Україні за радянських часів, спостерігаючи відродження культурно-благодійницької діяльності в музейництві сьогодні, можна стверджувати про поступове повернення музеям природно притаманної їм потреби у добродійних людях та відродження музейного меценатства як свідчення громадянської зрілості суспільства.

Останніми десятиліттями в Україні почали з'являтися приватні музеї, які цілком справедливо розглядаємо як специфічну форму музейного меценатства. Позитивним є той факт, що зібрані приватними особами колекції стали відкритими для публічного доступу та наукових досліджень. У Києві функціонує більше десятка приватних музейних закладів, серед яких – Музей сучасного мистецтва України, музеї однієї вулиці, воскових фігур, булатної зброї, національного культурного надбання «ПлаТар», Олександра Прогнімака, циркового мистецтва, центр сучасного мистецтва «Пінчук Арт Центрі», галерея «Нецке». За змістом збірок це переважно художні, історичні, етнографічні музеї, які експонують зібрання картин, ікон, книг, предмети старовини, ужиткового мистецтва тощо. Характерною рисою сучасних приватних музеїв є

різноплановість їх діяльності. Поряд із колекціонуванням більшість з них здійснюють науково-дослідницьку, реставраційну, експозиційно-виставкову, культурно-просвітницьку, комунікаційну, освітню, видавничу роботу.

Одним із перших у Києві розпочав роботу міський приватний музей «Духовні скарби України», заснований у середині 1990-х рр. київським лікарем-кардіологом І. Понамарчуком. В експозиції представлено близько 300 ікон кінця XV – початку XX ст. із Волині, Галичини, Слобожанщини, а також колекція картин народної художниці Марії Примаченко. У 2010 р. прийняв перших відвідувачів Музей сучасного мистецтва, основу якого склала приватна колекція президента Асоціації ювелірів України С. Цюпка. Сьогодні колекція нараховує 4500 творів графіки, скульптури, декоративно-прикладного мистецтва, іконопису [598]. Тоді ж відкрився для відвідування приватний музей родини Якубовських, колекція якого налічує понад 12 000 старожитностей, оберегів та ікон XVIII–XIX ст. Директором і власником музею є О. Якубовський – колекціонер, реставратор і підприємець. У 2002 р. переможцем міжнародного конкурсу «Європейський музей року» став самобутній Музей однієї вулиці на Андріївському узвозі, очолюваний колекціонером Д. Шльонським. В музеї зберігаються унікальні документи, рукописи, автографи, листівки, фотографії, старовинні речі про історію мешканців древньої вулиці Києва [596]. Широкою і різноплановою діяльністю вирізняється приватний музей родини Шереметьєвих. У ньому десятки тисяч історичних та мистецьких раритетів, відкритих не лише для відвідувачів, але й для досліджень науковцями і фахівцями різних галузей знань. Близько 10 тис. унікальних пам'яток, які своєю історією сягають на вісім тисяч років в глибину віків, налічує колекція відомих збирачів старовини Тарути і Платонова. З нею ознайомилися відвідувачі виставок у музеях Києва, Львова, Варшави, Ватикану, Вашингтона, Омахи, Х'юстона, Міннеаполіса [855].

30 вересня 2011 р. на Житомирщині у місті Радомишлі зусиллями відомого державного діяча, мецената і лікаря Ольги Богомолець відкрито музей української домашньої ікони. Розташований він в історико-культурному

комплексі «Замок Радомисль» і нараховує понад п'ять тисяч ікон XVII–XX ст. з усіх куточків України. Експозиція під назвою «Душа народу» вражає витворами народних і професійних іконописців – домашніми іконостасами, образами з різних куточків України, іконами, вирізаними з дерева, відлитими з металу, написаними на склі. Унікальною є кам'яна ікона святого Миколи Чудотворця XII ст. Окремо представлені народні шедеври, які зазнали наруги в часи безвір'я: скульптура Архистратига Михаїла з простреленими грудьми, ікони з виколотими очима святих, скриня, зроблена з понівечених образів, віконниці з розпиляної навпіл ікони. Комплекс знаходиться на території колишньої папірні, першої в Центральній Україні фабрики з виготовлення паперу, заснованої в 1612 р. архімандритом Києво-Печерської лаври Єлисеєм Плетенецьким. Відновлено замок і його інтер'єри XVII ст., створено ландшафтний парк, де представлено колекцію скульптур XVII–XVIII ст., на острові посеред ріки встановлено пам'ятник Єлисею Плетенецькому [645]. Історико-культурний комплекс у Радомишлі є вдалим проектом із відродження української культури зусиллями меценатів.

Унікальним меценатом на Прикарпатті був заслужений працівник культури, керівник капели «Черемош», колекціонер музичних інструментів Роман Кумлик із селища Верховина на Івано-Франківщині, який у своїй оселі відкрив Музей гуцульського побуту, етнографії та музичних інструментів. Колекцію він формував протягом 30 років, кожен предмет його збірки має власну історію появи. Тут зберігаються фрагменти старовинної печі з кахлями із гуцульськими розписами, традиційний народний одяг, речі побуту. Та особливо приваблювала відвідувачів манера спілкування народного музейника, який наповнював свою розповідь народним гумором, гуцульськими співанками, грав на усіх музичних інструментах з його колекції. Відколи не стало Романа Кумлика, музеєм опікується його донька лікар за фахом Наталя Гузак [717]. Музей і далі продовжує приймати відвідувачів, які відкривають для себе дивовижний і неповторний світ Гуцульщини.

Діяльність недержавних музейних закладів, приватних колекціонерів в

Україні не захищена законом, досі не розроблені законодавчі норми, які б регламентували їх функціонування у культурному просторі країни. Тому нерідко громадськість не має доступу до унікальних приватних колекцій. Питання про їх приналежність до національного надбання залишається відкритим і потребує вирішення законодавчим шляхом. Суспільство має усвідомити, що незалежно від форми власності – державної чи приватної – історико-культурна спадщина має бути доступною для громадськості, відкритою для відвідування. Шляхи і способи формування приватних збірок не мають бути перешкодою для оприлюднення їх: відповідальність колекціонерів повинно визначати законодавство. За відсутності законодавчих актів щодо меценатства в Україні з'явилась низка благодійних об'єднань та організацій: Всеукраїнська організація «Український форум благодійників», «Асоціація благодійників України», «Українська біржа благодійності», «Ліга меценатів України», які відроджують традиції музейного меценатства, що свідчить про духовне одужання українського суспільства, де пожертва на розвиток культури отримує шанобливе ставлення до мецената.

Останнім часом помітно активізувалось бажання громадян збагатити Музейний фонд України, передати на збереження музеям культурні пам'ятки. Впродовж останніх років тісно співпрацює з Національним історичним музеєм ім. Д. І. Яворницького підприємець, медальєр, меценат Дмитро Піркл, який передав до фондів музею рідкісні книги, брошури, історичні листівки, цінні папери – 110 акцій, фотографії, листівки, карти, гравюри, понад 200 цінних монет, медалей із золота та срібла. Водночас з колекціонуванням меценат захоплюється виготовленням медалей з історичної тематики, зокрема присвячені видатним постатям України. Окрім музею у рідному місті, Дмитро Піркл передає цінні матеріали у фонди Львівського історичного музею, Музею Івана Гончара в Києві, Музею історичних коштовностей України, Чигиринського національного заповідника, Українського музею у Нью-Йорку. Зокрема, Українському католицькому університету у Львові меценат подарував французьку кольорову мапу 1720 р. ручної роботи авторства Анрі Шателя [62].

У жовтні 2015 р. Валерія Вірська, дружина відомого мистецтвознавця, музейника, колекціонера Ігора Диченка, передала до Мистецького арсеналу унікальну колекцію із понад 500 картин авангардного мистецтва. У 2013 р. до колекції Національного музею Тараса Шевченка за меценатської підтримки азербайджанської нафтової компанії «Socar Energy Ukraine» передано картини українського художника Леоніда Литвина (О. Литвинова), якого фахівці називають «українським Ван Гогом». Неповторна творчість цього 78-річного майстра майже не відома широкому загалу [123]. Частину колекції японських окімоно (фігурок зі слонової кістки) передав Музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків відомий колекціонер О. Фельдман [855]. Музей мистецтв Прикарпаття у Івано-Франківську, завдячуючи меценатській підтримці місцевого бізнесмена О. Шевченка, з 2006 р. у рамках акції «Повернуті з небуття» відреставрував 35 раритетних творів сакрального мистецтва. В експозицію, зокрема, повернулись ікона «Христос Пантократор» XIX ст. та скульптура «Святий Іона» кінця XVIII ст. [107]. Художники Одеси запропонували близько сорока власних мистецьких творів для аукціону в Музеї західного і східного мистецтва, кошти від якого передали для ремонту закладу [189]. У 2013 р. на заклик співробітників Херсонського обласного художнього музею ім. О. Шовкуненка подарувати твори мистецтва відгукнулось близько ста колекціонерів та художників. До музею надійшло три тисячі картин, скульптур, екслібрисів, книг XIX ст., старовинний посуд [1067]. Такі акції відбулися також у Черкаському та Вінницькому обласних художніх музеях [1037].

Усе частіше проявляється прагнення громадян підтримати музеї власними коштами. З меценатською допомогою підприємця із Черкас Сергія Терещука у 2013 – 2014 рр. біля підніжжя Чернечої гори відбудована церква Покрови Пресвятої Богородиці XVIII ст. На благодійні кошти відреставровано Андріївську і Кирилівську церкви Національного заповідника «Софія Київська». У 2012 р. лауреати Міжнародної літературно-мистецької премії ім. О. Кобилянської письменниця Любов Голота, художниця Оксана Петрашук-

Гинга, меценат Дарина Туз та вишивальниця Надія Боєчко передали кошти з премії на розвиток Чернівецького літературно-меморіального музею ім. О. Кобилянської [843, с. 2]. У 2014 р. в Києві започатковано Фестиваль вільних музеїв за участю закладів недержавної форми власності України. Організатором заходу виступили журнал «Музеї України» та Український інститут воєнної історії. За матеріалами форуму готується каталог музеїв, що сприятиме повнішому відтворенню діяльності громадського та приватного музейництва в Україні [720].

Аналіз мотивацій та форм такого феномену суспільного явища, як музейне меценатство, яскраво засвідчує глибокий духовний зміст меценатської діяльності та переконує у закономірності тісної взаємодії благодійників і музеїв. У сучасній Україні тенденції їх співдіяння лише набирають сили, проявляючись у відродженні приватного музейництва, оприлюдненні колекцій меценатів, розширенні форматів співпраці із широким загалом. Великі перспективи такої взаємодії, безперечно, позитивні для суспільства, вони мають визначити і відповідні правові норми розвитку музейного меценатства в Україні.

Висновки до розділу 5

Дослідження сучасного періоду розвитку музейної справи в Україні дозволяє відзначити зростаючу роль музеїв у відродженні історичної пам'яті народу, розбудові демократичного суспільства, утвердженні його духовних засад. Новітні тенденції, які спостерігаємо в музейній галузі світу, знайшли своє відображення у появі нетрадиційних типів музеїв в Україні, розширенні їх функціональних можливостей. Музей розглядається не лише як механізм із переміщення людської уяви у просторі і часі, він позитивно впливає на процеси формування національної свідомості, в умовах глобалізаційних викликів відстоює самобутність національної культури у розмаїтті світових набутоків. Сучасний музей притаманними йому специфічними засобами вираження, через сконцентровану в музейній пам'ятці інформацію відображає духовні

устремління народу крізь історичний зріз усіх епох, він здатен шукати відповіді на хвилюючі питання сьогодення.

Як суспільний організм, музей жваво реагує на інноваційні процеси в інформаційному просторі. Новітні комунікаційні технології, мультимедійні засоби, інформатизація, інтернет-ресурси, маркетинг, підприємництво у роботі сприяють появі оригінальних форм комунікації, які осучаснюють музейну діяльність, значно розширюють аудиторію спілкування.

Характерною рисою українського музейництва стає відродження меценатської підтримки. Історичний екскурс діяльності українських меценатів та сучасний зріз проблем музейного меценатства виразно підтверджує особливість розвитку музейництва в Україні, вагомий внесок відомих українських збирачів національних скарбів у збереження і популяризацію культурної спадщини та розвиток музейної справи зокрема.

Розбудова демократичного суспільства, децентралізація музейної справи, зростання ролі місцевих органів самоуправління, ініціативність української громадськості у збереженні національної культурної спадщини позитивно впливають на модернізаційні процеси в українському музейництві. Музей, як специфічний, багатофункціональний соціокультурний інститут, не лише зберігає й досліджує історико-культурну спадщину, здійснює значну експозиційну та науково-просвітницьку роботу, але й виступає вагомим суспільнотворчим механізмом у розвитку громадянського суспільства, впливає на його духовне оновлення.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження історії та розвитку музейної справи в Україні з 1920-х рр. до початку XXI ст. у теоретичному, історичному та антропологічному вимірах дозволяє стверджувати про значні трансформаційні процеси, що відбулися в музейній галузі цього періоду. Вони торкнулися сутнісного змісту музею, який розглядається на сьогодні як соціокультурний інститут, здатний не тільки зберігати культурні цінності, але й впливати на світоглядні основи суспільства.

Результатом проведеного дослідження стали наступні висновки, які відповідають поставленим завданням.

Об'єктивний та неупереджений аналіз історіографії проблеми засвідчив широкий інтерес дослідників до музеєзнавчої тематики, зокрема до питань історії та теорії музейної справи, функціонування музею як соціального інституту, врахування його діяльності для потреб суспільства, впливу на суспільні процеси, ставлення різних соціальних груп до музею, їх ціннісні орієнтації. Поряд із висвітленням історії та діяльності окремих музеїв, вивченням їх колекцій, дослідженням регіональних особливостей розвитку музейної справи, увагу вчених привертають питання теоретичних засад в музеології, сучасного стану та перспектив музейної справи, функціональних можливостей музею в умовах інформаційного суспільства. Однак основна увага у цих напрацюваннях приділялась лише окремим аспектам проблеми, що переконує: тема історії та розвитку музейної справи з 1920-х рр. до початку XXI ст. у теоретичному, історичному та антропологічному вимірах не була предметом окремого узагальнюючого дослідження. Потребують осмислення напрацювання вчених щодо функціонування музею як соціального інституту, врахування його діяльності для потреб суспільства, впливу на суспільні процеси, ставлення різних соціальних груп до музею, їх ціннісні орієнтації. Недостатньо на нинішній час висвітлений ключовий фактор в розвитку галузі – антропологічний. Незважаючи на існування доволі широкого історіографічного поля з музеєзнавчої тематики, значна частина проблем, що піднімаються в

працях, потребують глибокого концептуального осмислення.

Здійснено систематизацію та характеристику опрацьованої джерельної бази дослідження, яка охоплює, поряд з архівними та опублікованими документами, матеріали наукових фондів українських музеїв. Частина джерел з історії музейних закладів, політичних репресій серед музейників у часи тоталітаризму, сторінок біографії працівників музеїв і дослідників музейної галузі уперше введена до наукового обігу. Виявлений, проаналізований та використаний у дисертації комплекс архівних та опублікованих джерел дозволив розглянути комплексно і всебічно історію музейної справи в Україні, визначити особливості розвитку музеїв на різних історичних етапах, осмислити внесок музейників, науковців і діячів культури у створення музейних закладів, збереження культурних цінностей, об'єктивно висвітлити наслідки тоталітарного режиму і їх впливу на перспективи музеїв, повернути в суспільну пам'ять імена музейників, заборонених у радянські часи.

Простежено розвиток музейної справи в історичній ретроспективі 1920-х рр. – початку XXI ст. за основними періодами. Перший: радянський, розділений на 1920-і – 1930-і рр., коли жорсткими методами сталінського режиму відбулася деформація засадничих принципів у музейництві, та 1950-і – 1980-і рр. – перетворення музеїв у ідеологічний інструмент радянської влади. Другий: відновлення незалежності України – з 1991 р. до теперішнього часу – в умовах розбудови демократичного суспільства та просування модернізаційних процесів у музейній галузі країни. Можна стверджувати, що піднесення українського музейництва наприкінці XIX – початку XX ст., викликане процесами національно-культурного відродження в Європі, було наслідком активних дій громадськості, яка в процесах модернізації суспільних відносин прагнула зберегти культурні цінності свого народу. Створені на запит спільноти, музеї спершу виконували роль скарбниць історико-культурних надбань, у більшості своїй вони були закриті у наукових та приватних колекціях від широкого доступу. Згодом, за участю інтелігенції, музеї набули освітньо-пізнавальних рис, а розвиток національно-демократичних процесів

підніс їх роль як оберегів національної спадщини, навколо них гуртувались прогресивні сили суспільства. У радянський період влада перетворила музеї в політпросвітні заклади з пропагування комуністичної ідеології та з відповідним експозиційним матеріалом, а відвідини набули обов'язково-примусових форм, що призвело до падіння інтересу до музеїв.

Проаналізовано вплив суспільно-історичних процесів першої половини ХХ ст. на розвиток музейної справи, яка зазнала глибоких деформацій внаслідок встановлення тоталітарної системи в країні. Якщо на початку 1920-х рр., ще під впливом національно-визвольних настроїв, були відчутні спроби відновлення наукових досліджень в музеях, активізації їхнього освітньо-виховного потенціалу, удосконалення принципів експозиційного показу, то з кінця 1920-х рр. у закладах починають переважати деструктивні процеси, які деформували сутнісні основи діяльності музеїв. Негативні тенденції в музейництві позначились на змісті фондкових збірок, знищувалась значна частина матеріалів з української історії та етнографії, адміністративним способом вилучались музейні цінності, а музеї перетворились в інструмент ідеологічних маніпуляцій. Така ситуація була характерною для усіх регіонів України. З 1939 р. та після Другої світової війни під деформаційні процеси радянського режиму підпали музейні заклади Західної України. Репресивна політика комуністичної системи призвела до особливо згубних наслідків у музейній галузі. Дискредитація, звільнення з роботи, ув'язнення, концтабори, розстріли позбавили музейні заклади досвідчених кадрів та надовго загальмували розвиток музейної справи. Аналіз методів та механізмів політичних репресій доводить, що в такий спосіб влада цілеспрямовано знищувала фізично і морально професійних та національно свідомих працівників галузі, тавруючи їх «ворогами народу». Суворий контроль та ідеологічний тиск командно-адміністративної системи призвели до занепаду музейної галузі, її професійного, творчо-інтелектуального потенціалу. Безневинно постраждали від тоталітарного режиму діячі науки і культури, серед яких і музейники, дослідники історико-культурної спадщини, були

реабілітовані у незалежній Україні, їхні імена повернуто в пантеон суспільної пам'яті. Музейна справа в другій половині 1950-х – до кінця 1980-х рр. стала складовою частиною процесу десталінізації та певної лібералізації суспільно-політичного життя. Однак у цей період музейна справа і далі перебувала в умовах тотального ідеологічного диктату з боку партійних та державних структур, а зміст музейної роботи і кадрове забезпечення повністю визначалися правлячими структурами. Впродовж 1960–1980-х рр. музейна мережа України розвивалась в напрямку збільшення кількості музейних закладів. За профілем зростало число історичних, краєзнавчих, художніх, літературних, меморіальних музеїв, з'явилися музеї під відкритим небом з історико-етнографічними колекціями. Водночас повсюдно, за партійними директивами, з'являвся новий витвір компартійного режиму – державні та громадські музеї історії релігії та атеїзму для боротьби з «пережитками минулого». Як правило, такі заклади розташовували у закритих культових спорудах.

Доведено, що розвиток музейної справи в радянський період носив суперечливий характер. Для галузі були притаманні заідеологізованість, превалювання в музейних експозиціях тематики «на злобу дня», питань партійного та радянського будівництва. Разом з тим формувался Музейний фонд країни, заклади отримували певне державне фінансування, мали можливість поповнювати власні фонди. Значною мірою позитивні зрушення в музейній справі відбувалися завдяки музейникам та діячам науки та культури, які титанічною працею плекали і примножували музейні скарби України. Громадський сектор українського музейництва висвітлено через історію розвитку громадських музеїв, показано постійну присутність громадської ініціативи в українському суспільстві. У дослідженні народне музейництво розглядається як невід'ємна складова і своєрідний показник активності громадянського суспільства. Створені творчою енергією місцевої громади, музеї стали центром її культурного життя, де зберігається і передається історична пам'ять поколінь. Громадські культурні осередки виконують важливу роль у формуванні соціокультурного середовища, виступають дієвим

інструментом впливу на духовні засади спільноти, здатні активно реагувати на історичні виклики часу.

Встановлено, що дієвим поштовхом для подальшого розвитку музейної справи в роки незалежності стали розбудова демократичного суспільства і Україні та модернізаційні процеси в музейній сфері, пов'язані з формуванням у другій половині ХХ століття соціокультурних парадигм у світі. Із зміною традиційних підходів до музею відкрились нові напрями в галузі, з'явилися сучасні типи музеїв, розширилися їхні кордони, вектор музейної діяльності повернувся до людини. Такі концептуальні новації вплинули на взаємодію музею і суспільства, поступово зміцнюючи та поглиблюючи їхній діалог.

Доведено, що світові тенденції в розвитку музейної галузі отримали поширення і в національному музейництві. Виникнення музеїв під відкритим небом та спроби створити багатофункціональні культурні комплекси в Україні відповідали об'єктивному процесу музейного розвитку в світі. Висвітлено вплив демократичних змін в музейній справі на розвиток музейної соціології та розробку нових моделей музейної комунікації. Музейні новації позначилися на ставленні відвідувача до музею, спонукають глибше дослідити музейну аудиторію. Сучасні концептуальні підходи до музею як суспільного організму виявили його здатність модернізуватися, а також можливість реагувати на суспільні потреби. Новим запитам громади відповідають новітні форми інтерпретації культурного надбання, що змінило традиційне бачення закладу, зумовило розширення класичних типів музеїв, зміни принципів музейної роботи. Розглянуто застосування методів музейної педагогіки в практичній діяльності музейних закладів, висвітлено досвід українських і зарубіжних фахівців та застосування його в просвітницькій роботі українських музеїв. Встановлено, що важливим чинником інноваційних змін у діяльності музеїв стало впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, які значно розширили і поглибили діалог із суспільством, урізноманітнили музейну комунікацію. З'явилися оригінальні форми спілкування з відвідувачами, межі музейного простору сягнули інших країн та континенті. Запропоновано

визначення поняття «музейний простір», який розглядається як динамічна форма співдіяльності музею та суспільства, результатом якої є пізнання культурного надбання людства музейними засобами, виділено його структурні елементи, засоби поширення та інтеграції в сучасний соціум. Застосовуючи новітні технології, музеї мають можливість якомога ширше представляти українську культуру в світі. З'ясовано, що незаперечним фактом позитивних зрушень у сучасному музейництві є відродження музейного меценатства як суспільного явища з підтримки і сприяння зацікавленими особами діяльності музеїв, виокремлено його форми. У результаті дослідження історії розвитку цього феномену, його мотивацій, форм поширення визначено закономірність появи такого явища саме в суспільстві, яке позбавлене тоталітарних рис. Аналіз форм та інтенсивності взаємодії музеїв та меценатів вказує на ще недостатній рівень їхньої співпраці, підтримку музеїв благодійниками гальмує відсутність сприяння зі сторони держави та відповідного законодавства.

Доведено, що вирішальним чинником у розвитку музейної справи та збереженні музейних цінностей виступає антропологічний фактор. Впродовж усіх історичних періодів українське музейництво творилося інтелектом, працею та самопожертвою подвижників української культури. Їхні теоретичні розробки з музейної тематики, практичний досвід у галузі та мужність у відстоюванні національних раритетів у роки тоталітарної держави в умовах ідеологічного тиску, а згодом участь у розбудові музейництва в незалежній Україні розвивали музейну справу, зберегли національне надбання українського народу.

З'ясовано, що інтеграційні процеси в науковому просторі поглибили структурну систему музеології. Вбираючи компоненти інших наук та виділяючи нові підсистеми, вона розвиває усталені теоретичну, історичну та прикладну складові. Внаслідок піднесення статусу музею в сучасному суспільстві спостерігаємо актуалізацію його соціальної, комунікаційної, інформативної та рекреаційної функцій. Доведено, що таке урізноманітнення можливостей музею свідчить про зростання запити громадськості на нього, поглиблення взаємозв'язків між ними, здатність музею відчувати суспільні

потреби та відповідати на виклики часу.

Виділено особливості музейних засобів у збереженні та відтворенні історичної пам'яті, окреслено місце музею в пам'яттєвому просторі. Новітні підходи до музею в контексті науки мнемології значно поглибили сучасне бачення музею як місця суспільної пам'яті. Концентруючи культурні набутки людства, він, у лише йому притаманній формі, поєднує минуле з сучасним, моделює пам'яттєву інформацію, формує власний музейний простір. Характеристика процесів взаємодії музейного та культурного простору з суспільною пам'яттю дозволила актуалізувати роль музею в творенні соціокультурного середовища.

Сформовано авторську концепцію суспільного розвитку музею. Спираючись на наукові підходи до музейної справи в контексті сучасних парадигм у соціогуманітаристиці, теоретичні означення феномену музею та концептуальні засади про нього як соціокультурний інститут, вдалось простежити трансформацію його місця і ролі в суспільному житті впродовж останніх століть, вивчити механізми налагодження контактів музею і суспільства, з'ясувати його здатність реагувати на суспільні виклики та формувати духовно-ціннісні підходи спільноти. Основні положення нового концептуального бачення музею допомагають значно глибше, з врахуванням впливу суспільно-історичних процесів, визначити його місце в суспільстві, встановити об'єктно-суб'єктні чинники в розвитку діалогу між ними, пояснити значення музею в духовному розвитку громадськості.

Обґрунтовано сутність суспільнотворчого потенціалу музею, здатного ефективно впливати на вирішення соціогуманітарних проблем у суспільстві. Впродовж останнього століття музей набув нових сутнісних характеристик. Досліджено його шлях від закладу зі збереження автентичних пам'яток та артефактів минулого до формату соціокультурного інституту з власним ідейно-функціональним змістом, гуманістичною місією в суспільному просторі. Формування в другій половині ХХ ст. серед міжнародної спільноти нової музейної парадигми, коли для музею головним стає відвідувач, значно

розширило його функціональні можливості, наблизило до потреб відвідувача, що викликало до життя нові, експериментальні музейні моделі та видозмінило формат діалогу музею з суспільством. Модернізаційні процеси в галузі істотно позначились на ролі музею у громадському житті.

Узагальнюючи розвиток музейної галузі в Україні впродовж останнього століття, відзначаємо трансформаційні зміни, що відбулися з місцем і роллю музеїв у сучасному суспільстві. Заклади виконують гуманістичну місію утвердження національної гідності та самоусвідомлення українцями своєї ідентичності. Володіючи націотворчим потенціалом, музеї, як своєрідні інтелектуально-просвітницькі провідники, допомагають українському громадянству об'єктивно осмислити власну історію, формувати суспільну свідомість. Вони зосереджують навколо себе державні, наукові, громадські проекти, стають бажаним співрозмовником для громадськості. Використання музейного компонента в освітній, пам'яткоохоронній галузях відкриває широкі можливості та перспективи для удосконалення соціокультурного простору. Застосовані на практиці новітні форми співпраці громадськості з музеями переконують у ефективності музейного складника в процесах духовного оновлення суспільства. Об'єктивні процеси розвитку демократичного суспільства разом із зрушеннями у світовій культурі сприяють оформленню музею як соціокультурного інституту. Поліфункціональність музею, його спроможність гостро відчувати і оперативно реагувати на запити суспільства дозволяють розглядати його як живий суспільний організм. Означена суспільна концепція розвитку музею допомагає глибше проаналізувати взаємодію музею і суспільства в історичному аспекті, простежити об'єктивні закономірності такої співпраці, визначити сучасні тенденції розвитку їхнього партнерства, виділити спільні точки дотику задля успішного поступу в майбутнє.

Підготовлено рекомендації подальшого розвитку музейної справи України. Сучасні виклики, перед якими стоять музеї, значною мірою пов'язані з історичним розвитком українського суспільства, яке на початку XXI ст. болуче позбавляється наслідків тоталітарної системи. Побудова демократичного

суспільства нероздільно пов'язана з переосмисленням історичних подій минулого та поверненням до культурних здобутків народу. Для розвитку громадянського суспільства необхідна цілеспрямована, послідовна і наполеглива праця з відродження історичної пам'яті, усвідомлення уроків історії, відновлення національної свідомості, деформованої колоніальним минулим. Важлива роль у цьому процесі відводиться музеям, які спроможні виконувати відповідальні суспільнотворчі завдання. Як багатофункціональний живий організм, музей створений служити суспільству, яке потребує екстраполяції знань про власну історію. Україна потребує розробки сучасної державної музейної стратегії, до якої пропонуються наступні пропозиції.

1. Удосконалити нормативно-правову базу в музейній галузі: прийняття Закону України «Про меценатство» та внесення відповідних змін до податкового законодавства та Бюджетного кодексу, узгодження Закону України «Про музеї і музейну справу» (1995 р.) із Земельними кодексом України (2001 р.), внесення змін та доповнень до проекту Закону «Про перелік пам'яток культурної спадщини, які не підлягають приватизації».
2. Законодавчо зміцнити повноваження Музейної ради при Міністерстві культури України (створена 2012 р.), спеціального консультативно-дорадчого органу за участю професійної музейної спільноти для формування та реалізації національної музейної політики, рішення якої мають дорадчу силу.
3. Створити Всеукраїнський науково-дослідний музеєзнавчий центр для розробки теоретичних питань у музеології, підготовки музейних науково-енциклопедичних видань, навчально-методичної літератури для музейної освіти, інноваційних музейних програм, осучаснення науково-дослідницької складової роботи музеїв, сприяння обміну досвідом між працівниками галузі, проведення системних, аналітичних та маркетингових досліджень загального стану музейної галузі та очікувань громадськості від музейних закладів, координації діяльності музеїв різного підпорядкування.

4. Створення національного інформаційно-комунікаційного центру для комп'ютеризації та автоматизації обліку музейних експонатів, оцифрування найбільш цінних пам'яток культури і мистецтва, формування музейної інтернет-мережі України із загальною базою даних культурного надбання країни, використання та запровадження новітніх технологій в музейній роботі, інформування міжнародної спільноти про культурні надбання України.
5. Започаткування загальноукраїнського музеєзнавчого друкованого органу для розгляду актуальних питань теорії та практики музейної сфери, сприяння активізації міжмузейної комунікації.
6. Підняти престиж професії музейника, вирішити питання підготовки висококваліфікованих кадрів у музейній галузі, мотивувати молодь для роботи в музеях.
7. Визначити пріоритетним завдання з реставрації музейних колекцій та ремонту пам'яток історії та культури (в Україні до 70% об'єктів історико-культурної спадщини перебувають у незадовільному стані, до 10% – аварійні).
8. Вшанувати пам'ять подвижників музейної справи України: встановити пам'ятники та пам'ятні таблиці видатним музейникам, започаткувати серію науково-документальних видань про діячів музейного руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко Ю. Пам'яткоохоронна діяльність Михайла Івановича Сікорського // Краєзнавство. 2013. № 4. С. 99–104.
2. Адамський В. Р. Юхим Сіцинський: перша хвиля репресій // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейський зв'язків: історія і сучасність. Зб. наук. праць за підсумками Третьої міжнародної науково-практичної конференції (5–6 жовтня 2006 р.) / заг. ред. Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка. Кам.-Под.: видавець Зволейко Д. Г., 2010. С. 104–106.
3. Актуальні питання виявлення і дослідження пам'яток історії та культури: (на матеріалах Зводу пам'яток історії та культури України) [Текст] / відп. ред. В. О. Горбик; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. К.: Інститут Історії України НАН України, 1999. 304 с.
4. Акуленко В. Охорона пам'яток культури в Україні. 1917–1990 рр. К.: Вища школа, 1991. 274с.
5. Акуленко В. І., Анджиєвський В. С. Правова охорона пам'яток історії та культури в УРСР. К.: Знання, 1984. 48с.
6. Алешина Т. А. Музей как феномен культуры: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Новочеркасск: Южно-Российский технический университет, 1999. 20 с.
7. Аналітична записка: Розвиток благодійництва в сучасній Україні [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1367/>
8. Ананьев В. Г. История зарубежной музеологии: Учебно-методическое пособие. СПб, 2014. 136 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.academia.edu/.
9. Ананьев В. Г. Лестерская школа музеологии: история, персонали, идеи // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. Вып. 2. 2013. С. 127–134.

10. Анохина Н. Жизнь Евгении Юрьевны Спасской в Казахстане по воспоминаниям родных и переписке ученой // Ніжинська старовина. 2011. Вип. 11 (14). С. 51–58.
11. Антонюк-Гаврищук Є. Музеї Буковини / Є. Антонюк-Гаврищук. Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2007. 192 с.
12. Анцишкін І. В. Нікопольський музей – від музею мистецтв до краєзнавчого // Роль музеїв у культурному просторі України й світу. Вип.11. Дніпропетровськ, 2009. С. 98–107.
13. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків / Олена Апанович. К.: Діпро, 1991. 335 с.
14. Аронов А. Вітчизняна культура в період тоталітаризму. М.: Экон-Информ, 2008.
15. Арсенич П. З історії музеїв Галичини / П. Арсенич // Наукові записки Краєзнавчого музею. Вип. 1. Івано-Франківськ: Світ, 1993. С. 141–146.
16. Археологічне музейництво. Енциклопедичний довідник (автор-укладач Д. В. Кепін) / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК. К., 2010. 268 с.
17. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі АНФРФ ІМФЕ)
Ф. 4–1. Новицький Яків Павлович.
Од. зб. 2. Біографічні матеріали: родовід, життєпис, замітки біографічного характеру, громадська діяльність. 1914–1923 рр. 11 арк.
18. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 13–1. Ернст Федір Львович.
Од. зб. 2. Автобіографія Ф. Л. Ернста. 1919–1932 рр. 5 арк.
19. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 13–1. Ернст Федір Львович.
Од. зб. Щоденник роботи Ф. Л. Ернста за 1925–1933 рр. 1925–1933 рр. 127 арк.

20. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 13–2. Ернст Федір Львович.
Од. зб. 10. Відношення до різних установ. 1919–1941 рр. 7 арк.
21. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 13–2. Ернст Федір Львович.
Од. зб. 13. До відома учасників семінару з українського мистецтва. 20 червня 1924 р. 1 арк.
22. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 13–2. Ернст Федір Львович.
Од. зб. 17. І. Грабар. Відгук про наукову та музейну діяльність Ф. Л. Ернста. 26 травня 1937 р. 1 арк.
23. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 13–2. Ернст Федір Львович.
Од. зб. 19. Уривки з книги відвідувачів музею Біломорсько- Балтійського каналу, які характеризують роботу Ф. Л. Ернста в цьому музеї. 1935–1936 рр. 12 арк.
24. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 13–5. Ернст Федір Львович.
Од. зб. 307. Матеріали про Всеукраїнський історичний музей. 1899–1919 рр. 16 арк.
25. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 13–5. Ернст Федір Львович.
Од. зб. 331. Матеріали про підготовку видання «Музеї України». 1925 р. 3 арк.
26. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 13–5. Ернст Федір Львович.
Од. зб. 332. Про музей мистецтв ВУАН у Києві. 1925 р. 17 арк.
27. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 13–5. Ернст Федір Львович.

- Од. зб. 334. Про київський Археологічний кабінет Інституту народної освіти. 1925 р. 10 арк.
28. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 16. Волинський краєзнавчий музей
Од. зб. 4. Щоденники етнографічного відділу. 1920–1925 рр. 194 арк.
29. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 16. Волинський краєзнавчий музей
Од. зб. 7. Аспірантура при музеї. 1928–1930 рр. 138 арк.
30. АНФРФ ІМФЕ Ф. 16. Волинський краєзнавчий музей Од. зб. 30. Проект та положення про етнографічні музеї. 1926. 57 арк.
Ф. 16. Волинський краєзнавчий музей
Од. зб. 30. Проект та положення про етнографічні музеї. 1926. 57 арк.
31. АНФРФ ІМФЕ Ф. 27. Колеса Ф. М. Од. зб. 106. Нотатки Є. Спаської про гончарство. 1927. 7 арк.
32. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 43–7. Кабінет антропології та етнографії ім. Хв. Вовка при УАН.
Од. зб. 301. Лист Нікопольського музею до Кабінету антропології та етнографії ім. Хв. Вовка. 1926 р. 11 арк.
33. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 43–7. Кабінет антропології та етнографії ім. Хв. Вовка при УАН.
Од. зб. 302. Лист Красноградського краєзнавчого музею до Кабінету антропології та етнографії ім. Хв. Вовка. 1925 р. 2 арк.
34. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 43–7. Кабінет антропології та етнографії ім. Хв. Вовка при УАН.
Од. зб. 305. Лист Сосницького історико-археологічного та етнографічного музею до Кабінету антропології та етнографії ім. Хв. Вовка про надсилання речей музею. 1930 р. 4 арк.
35. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 48–І. Спаська Євгенія Юріївна.
Од. зб. 1. Автобіографія. 1965 р. 2 арк.

36. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 48–IV. Спаська Євгенія Юріївна.
Од. зб. 45. Спаська Є. Ю. «Кролевецьке ткацтво». Альбом. 1939–1960 рр.
64 арк.
37. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 48–IV. Спаська Євгенія Юріївна.
Од. зб. 52. Альбом фотографій: Остерський краєзнавчий музей, будинок поміщика Галагана, кахляний візерунок. 1929 р. 14 арк.
38. АНФРФ ІМФЕ
Ф. 48–IV. Спаська Євгенія Юріївна.
Од. зб. 54. Альбом фотографій «Виставка художньої промисловості в сільськогосподарському музеї (колишній Царський палац)». 1930 р. 19 арк.
39. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман / Пер. с нем. М. М. Сокольской. М.: Языки славянской культуры, 2004. 398 с.
40. Ассман Я. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Я. Ассман. Серія «Зміна парадигми». Вип. 15. К.: Ніка – Центр, 2012. 440 с.
41. Бабенко Л. Л. Роль наукової інтелігенції в розвитку історичного краєзнавства на Україні в 20 - 30-х рр. // Автореферат на здобуття наукового ступеня к.і.н. Дніпропетровськ, 1995. 21с.
42. Багрій Н. Всеукраїнський музейний городок // Безвірник. 1934. № 10. С. 32–34.
43. Бадяк В. В опалі режиму // Літопис Національного музею у Львові. 2000. № 2 (7). С. 35–38.
44. Бажан О. До питання про «українофільство» першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста // Історія України: маловідомі імена, події, факти. К., 2011. Вип. 37. С. 215–246.
45. Бажан О. Г. Петро Шелест: вигнання з політичного Олімпу // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. Вип. 36. К.: Інститут історії України НАН України, 2008. С. 327–340.

46. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк. К.: Рідний край, 2000. С. 460–477.
47. Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України в ХІХ - на поч. ХХ ст.: становлення, історіографія, бібліографія /Л. В. Баженов. Хмельницький: Доля,1995. 254с.
48. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст.: історіографія, біобібліографія, матеріали / Лев Васильович Баженов. Кам'янець-Подільський, 1993. 468 с.
49. Балабольченко А. СВУ: суд над переконанням //Вітчизна. 1989. № 11. С.103–114.
50. Баран В. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953–1985 / В. Баран. Львів: Ода, 1992. 250 с.
51. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко // Україна крізь віки / НАН України. Інститут історії України. У 13-ти тт. К.: Альтернативи, 1999. Т. 13. К.: Альтернативи, 1999. 304 с.
52. Батіг М. Білі сторінки в історії Національного музею у Львові // Літопис Національного музею у Львові. 2000. № 2 (7). С. 5–28.
53. Батіг М. З історії музею. Минуле // Літопис Національного музею у Львові. 2000. № 1 (6). С. 18–32.
54. Беззубова О. В. Некоторые аспекты теоретического осмысления музея как феномена культуры // Триумф музея? СПб.: «Осипов», 2005. С. 6–27.
55. Бекетова В. М. Музей – це доля: історія музею в життєписах його працівників [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://museum.dp.ua/article0138-2.html>.
56. Беляев Д. Воспитывать и смелее выдвигать новые кадры // Советский музей. 1937. № 9–10. С. 54.
57. Березин А. Отдел социалистического строительства // Советский музей. 1939. № 4. С. 7–14.

58. Бестужев-Лада И. В., Озёрная М. Музей в системе культуры // Декоративное искусство. 1976. № 9. С. 6–10.
59. Бєсяда Н. Пронизливо-зболене звучання музейної тиші: історія Кременецького краєзнавчого музею, його діяльність у наші дні. / Н. Бєсяда // Діалог. 2002. 8 червня.
60. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. Кн. 1. / І. Г. Білас. К.: Либідь. Військо України, 1994. 432 с.
61. Білінський С. Слово над гробом блаженної пам'яті Володимира Кобринського // Пам'ятки України: історія та культура. 1998. № 1. С. 97.
62. Біловицька Н. Медальєр Дмитро Піркл. [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. 2013. 23 лютого. С. 18. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/medalyer-dmitro-pirkl-na-derzhavnij-pamyatnij-mone/>.
63. Білодід О. І. Про Макаренка М. О. // Археологія. К.: Наукова думка, 1989. № 1. С. 120–131.
64. Білокінь С. І. В обороні української спадщини: історик мистецтв Федір Ернст / С. І. Білокінь. К.: Інститут Історії України НАН України, 2006. 355 с.
65. Білокінь С. І. Голодомор, різні типи й способи терору. / С. Білокінь [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Bilokin1.htm>.
66. Білокінь С. Курінний П. П. / С. І. Білокінь // Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник. К., 1998. С. 170–172.
67. Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР/ С. І. Білокінь. К., 1999. 498 с.
68. Білокінь С. Мистецтвознавча діяльність Є. Ю. Спаської // Народна творчість та етнографія. 1983. № 3. С. 62–69.
69. Білокінь С. І. Музей Мистецтв ВУАН. / С. Білокінь [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/Personalia/Ernst/ArtMuseum.html>.
70. Білокінь С. Музей України. Збірка П. Потоцького: доба, середовище,

- загибель. К., 2002. 251 с.
71. Білокінь С. Музей України: Збірка П. Потоцького. Дослідження, матеріали. – 3-є вид. доп. / С. І. Білокінь. К., 2006. 476 с.
 72. Білокінь С. Нові студії з історії большевизму. Ч. I–III. / С. І. Білокінь. К., 2006. 248 с.
 73. Білокінь С. І. Нові студії з історії більшовизму. I–VIII. Друге видання / С. І. Білокінь. К., 2007. 712 с.
 74. Білокінь С. І. Персональний сайт [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/>.
 75. Білокінь С. Словник музейників України (1917–1943) / С. І. Білокінь [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/Personalia/MuseumWorkers/R.html>
 76. Більо Л. PR-діяльність у Волинському краєзнавчому музеї // Волинський музейний вісник: Наук. зб. Вип. 7 / Упоряд. А. Силук. Луцьк, 2015. С. 10–15.
 77. Біляшівський Б. М., Біляшівський М. М. Будівничий української культури (М. Ф. Біляшівський) // Репресоване краєзнавство. К.: Рідний край, 1991. С. 21–25.
 78. Біляшівський М. Ф. Наші національні скарби. К.: Шлях, 1918. 15с.
 79. Благородні завдання радянської літератури // Літературна газета. 1946. 26 вересня.
 80. Близнюков В. С., Дайнеко Л. І. Народні музеї: Луганщина. Супутник туриста. Донецьк, 1968. 59 с.
 81. Бойківські церкви увійшли до списку ЮНЕСКО [Електронний ресурс] // Бойкосвіт. – Режим доступу: <http://bojkosvit.com/bojkivski-tserkvy-uvijshly-do-spy-sku-yunesko/>.
 82. Бойко В., Коваль Л. Становлення та основні віхи музею історично-воєнних пам'яток // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. V, ч. I. Львів, 1996. С. 33–46.
 83. Бойцун Л. Тернопіль у плині літ / Л. Бойцун. Тернопіль: Джура, 2003.

312 с.

84. Бойчук З. Будівничий музейної справи Прикарпаття [Електронний ресурс] // Західний кур'єр. – Режим доступу: <http://kuryer-if.info/budivnichij-muzejno%dl%97-spravi-prikarpattya/>
85. Бокій Н. М., Брайченко О. Д., Куценко Л. В. До джерел історії краю: навчальний посібник. Кіровоград, 1994.
86. Бондар М. М., Мезенцева Г. Г., Славін Л. М. Нариси музейної справи / М. М. Бондар, Г. Г. Мезенцева, Л. М. Славін. К.: Видавництво Київського університету, 1959. 191 с.
87. Бондаренко Г. Музейне будівництво Волинської області від 1939 р.: історико-краєзнавчий аспект / Г. Бондаренко // Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Вип. 3. Луцьк, 2004. С. 14–20.
88. Бонь О. І. Академік Олекса Петрович Новицький: наукова та громадська діяльність. К., 2004. 218 с.
89. Бонь О. Федір Ернст та його діяльність у мистецтвознавчих наукових осередках у 1920–1930 роках // Краєзнавство. 2012. № 3. С. 161–168.
90. Браккер Н. В., Петренко Е. П. Десятилетний опыт разработки и внедрения автоматизированных систем для музейных фондов // Компьютеризация в музеях. Сб. докладов Всероссийской конференции. М., 1997. С. 31–38.
91. Бугаева Н. На добрую память. // Материалы краеведческих чтений, посвященных 90-летию со дня рождения Н. Руденко, известного украинского писателя, правозащитника, Героя Украины. 16 декабря 2010 г. // Луганская областная универсальная научная библиотека им. А. М. Горького.
92. Бугрим В. В. Микола Макаренко. / В. В. Бугрим [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ukrainians-world.org.ua/peoples/a15991f27ef7efa2/>.
93. Бузян Г., Лизогуб Н. Археологічний скарб Михайла Сікорського // «Музеї – моє життя. Мій заповіт – мої музеї» (до 85-річчя М. Сікорського). Переяслав-Хм.: Міленіум, 2008. С. 21–22.

94. Буковина: історичний нарис / Ред. кол. С. С. Костишин, В. М. Ботушанський, О. В. Добржанський, Ю. І. Макар, О. М. Масан, Л. П. Михайлина. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416 с.
95. Буланый І. Т. Виховання радянського патріотизму. Харків: Прапор, 1969. 105 с.
96. Буланый І. Т., Явтушенко І. Г. Громадські музеї України: Історія, досвід, проблеми / Іван Тихонович Буланый, Іван Григорович Явтушенко. К.: Мистецтво, 1979. 197 с.
97. Буланый И. Т. Музей на общественных началах / Иван Тихонович Буланый, Иван Григорьевич Явтушенко. М.: Профиздат, 1985. 208 с.
98. Буланый И. Т. Народные сокровищницы / Иван Тихонович Буланый, Иван Григорьевич Явтушенко. К.: Мистецтво, 1984. 188 с.
99. Булига О. Музейна справа у Рівному. Погляд у минуле, сучасне і перспективу / О. Булига // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Рівне, 2006. Вип. 4. С. 9–10.
100. Бурдые П. Социология политики / пер. с фр., сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. М., 1993.
101. Бурдые П. Социология социального пространства. М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2007.
102. Буряк Л. І. Пам'ять у культурному просторі міста (київський контекст) / Л. І. Буряк // Національна та історична пам'ять. Політика пам'яті у культурному просторі: Зб. наук. праць. Вип. 8. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 87–102.
103. Бухало Г. Музей барона Федора Штейнгеля. // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Рівне, 1996. Вип. 1. С. 11–16.
104. Бюлетень Народного комісаріату освіти УСРР . Х., 1928–1931.
105. Бюлетень Прилуцького окружного музею. Прилуки, 1928. № 1.
106. Бюлетень Прилуцького окружного музею. Прилуки, 1929. № 2.

107. В Івано-Франківську завершили реставрацію ікони «Христос Пантократор» та скульптури «Святого Іона» [Електронний ресурс] // Паралелі. Інтернет видання. – Режим доступу: <http://paralleli.if.ua/news/37187.html>.
108. В Коростені відкрили меморіальну дошку Федору Козубовському [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.1.zt.ua/news/rizne/v-korosteni-vidkrili-memorialnu-doshku-fedoru-kozubovskomu.html>.
109. Вайдахер Ф. Загальна музеологія: Посібник / Фрідріх Вайдахер / Пер. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. Львів: Літопис, 2005. 572 с.
110. Вандали в музеї // Жовтень. 1989. №4.
111. Ванцак Б., Супруненко О. Подвижники українського музейництва. Полтава, 1995. 134с.
112. Василенко А., Шифман А. Пам'ять народу. Музеї України та інтернаціональне виховання трудящих. К.: Мистецтво, 1983. С. 12.
113. Василик Н. М., Ляхов Ю. Ю. Сучасний стан та шляхи розвитку музейного менеджменту [Електронний ресурс] // Економічні наукові інтернет-конференції. – Режим доступу: <http://www.economy-confer.com.ua/full-article/1525/>.
114. Велика Л. П. Музейне експозиційне мистецтво / Л. П. Велика; Харк. держ. акад. культури. Х.: ХДАК, 2000. 160 с.: іл.
115. Венедиктов К. Кузниця музейних кадрів // Советский музей. 1937. № 9–10.
116. Верба І. Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973) / Ігор Верба. К., 2000. 340 с.
117. Верезомська С. Ж. Участь Ф. Ернста у музейному будівництві України 1917–1933 років // Могилянські читання 2007. К.: 2008. С.11–13.
118. Веремчук М. Історико-культурна спадщина Володимира-Волинського / М. Веремчук. Луцьк: «Надстиря», 2010. 100 с.
119. Вечерський В. В. Українські дерев'яні храми. – К., 2007. – 270 с.
120. Веденєєв Д. В. Національна пам'ять українського народу в контексті інформаційно-психологічних впливів глобалізованого світу / Д. В. Веденєєв // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського

- народу. Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. Вип. 1. К.: Стилос, 2011. С. 31–43.
121. Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України: біографічний довідник. У 2 ч. К., 2005.
122. Виставка «Шевченкіана Анатолія Фоменка» [Електронний ресурс] // Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. Яворницького. – Режим доступу: http://museum.dp.ua/exhibition_0240.html.
123. Виставка Леоніда Литвина [Електронний ресурс] // Національний музей Тараса Шевченка. – Режим доступу: <http://museumshevchenko.org.ua/element.php?id=13511>.
124. Вишневська Г. Сучасні культурологічні проекти в музейних закладах / Галина Вишневська // Культурол. думка. 2016. № 9. С. 170–175.
125. Вишнівець. [Електронний ресурс] // Мандрівка Україною. – Режим доступу: <http://www.travelua.com.ua/ternopilshhina/zbarazkij/vishnivec.html>
126. Відділ археології Харківського історичного музею (1991–2010 рр.) Бібліографічний покажчик [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.uk.xlibx.com/4istoriya/1306262-1-viddil-arheologii-harkivskogo-istorichnogo-muzeyu-1991-2010-bibliografichniy-pokazchik-harkiv-mac>.
127. Віднянський С.В. Закарпатська Україна, Закарпаття // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Видавництво «Наукова думка», 2005. 672 с
128. Водзинський Є. Переяслав-Хмельницький. Ландшафт історичного міста // Відлуння віків. 2004. № 1. С. 64–67.
129. Волинець Н. Тернопільський обласний краєзнавчий музей у персоналіях // Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства. Дніпропетровськ: АРТПРЕС, 2009. С. 189–192.
130. Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 7. / Упоряд. А. Силюк. Луцьк, 2015. 552 с.

131. Волькович А. Ю. Музейная экспозиция как семиотическая система: Автореф. дис. ... канд. культурологии. СПб., 1999. 19 с.
132. Воронин А. А. Музей как креативное пространство культуры // Философские исследования. 1994. № 1. С. 69–84.
133. Воронова Л. М. Музей і влада: державна політика щодо музейництва в Україні у 70–80-х рр. ХХ ст. // Вісник Харківської державної академії культури. ХДАК, 2001. Вип. 4. С. 138–147.
134. Воронова Л. М. Музейна справа на Харківщині у 1960–1980-х рр. в контексті державної культурної політики / Л. М. Воронова // Збірник наукових праць Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2010. Вип. 39. С. 209–213. Серія «Історія та географія».
135. Воронцова Ю. Пархомівський історико-художній музей ім. П. Ф. Луньова. [Електронний ресурс]. // Режим доступу: http://ua.dorogovkaz.com/stati_parhomovskij_musej.php.
136. Вспомогательные исторические дисциплины: историография и теория /редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (отв. ред.) и др.– К., 1988. – 224 с.
137. Гаврилів Б. М. Засновник чотирьох краєзнавчих музеїв // Володимир Грабовецький у спогадах і листах. Ужгород, 2003. С. 55–56.
138. Гаврилів Б. Музей освіти Прикарпаття. Івано-Франківськ, 1995.
139. Гаврилюк С. Джерела до вивчення історії перших музеїв Волинської губернії / С. Гаврилюк // Волинський музей: історія і сучасність: наук. зб. Луцьк, 1999. Вип. 2. С. 39–41.
140. Гаврилюк С. В. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок ХХ ст.) : монографія. – 2-е вид., доп. / С. В. Гаврилюк. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 536 с.
141. Гаврилюк С. Історичний нарис пам'яткоохоронної справи / С. Гаврилюк, О. Гаврилюк // Основи пам'яткознавства / Під заг. ред. Л. О. Гріффена, О. М. Титової. К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. С. 248–284.

142. Гаврилюк С. Історичні розвідки учасників музейного будівництва на Волині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / С. Гаврилюк // Житомирщина на зламі тисячоліть : наук. зб. «Велика Волинь». Житомир, 2000. Т. 21. С. 30–32.
143. Гаврилюк С. Поняття «музейна пам'ятка»: зародження та еволюція / Світлана Гаврилюк // Волинський музейний вісник: наук. зб. / Управління культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей ; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки; упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк: МП «Пульс», 2012. Вип. 3. С. 3–6.
144. Гавришук С., Кириченко Н. Чернівецький краєзнавчий музей – методичний центр створення та організації діяльності музейної мережі області 1947–2003 рр. // Матеріали науково-практичної конференції «Музей та музейна справа на початку ІІІ тисячоліття». м. Чернівці, 14 травня 2003 р. // Музейний щорічник, 2003. Чернівці: Золоті литаври, 2003. Вип. 2 (24). С. 10–18.
145. Гайда Л. А. Музеєзнавство в закладах освіти: навчально-методичний посібник. Кіровоград: Видавництво КОІППО, 2006. 106 с.
146. Гайда Л. О. Музей і відвідувач. (Соціально-психологічні дослідження в музеї) / Л. О. Гайда // Музей на межі тисячоліть. Дніпропетровськ, 1999. С. 163–165.
147. Гайда Л. Музей у навчальному закладі. К., 2009. 126 с.
148. Гайдукевич Я. Музейна справа на Тернопільщині // Тернопільський енциклопедичний словник: у 4-х т. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. Т. 2. 706 с.
149. Гайдукевич Я. Стефанія Садовська / Я. Гайдукевич // Наукові записки / Тернопільський обласний краєзнавчий музей. Тернопіль, 2003. Вип. 3. С. 14–29.
150. Гайдукевич Я. Оберіг історичної пам'яті. Обласний краєзнавчий музей – науковий і просвітницький центр Тернопілля // Свобода. 2003. 15 травня.
151. Гайдукевич Я., Костюк С. Тернопільський обласний краєзнавчий музей:

- історична хроніка // Музеї Тернопільщини. Збірник праць Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка. Тернопіль: ТЗВО Тернограф, 2013. Т. 8. С. 381–385.
152. Гайдучок М. М. Літературно-меморіальний будинок-музей Т. Г. Шевченка // Шевченківський словник. Т. 1. К., 1978. С. 366.
153. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України).
Спр. 52578 ФП. 67 арк.
154. Гальченко С. Національний музей Тараса Шевченка // Шевченківська енциклопедія. Т. 4. К, 2013. С. 465–467.
155. Гарбузова Л. Г. Архів В. Г. Кравченка в фондах Житомирського обласного краєзнавчого музею // Музей на межі тисячоліть: минуле, сьогодення, перспективи. Збірник тез доповідей та повідомлень міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-літтю від дня заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького. Дніпропетровськ, 1999. С. 92–101.
156. Гаркуша А. Микола Омелянович Макаренко: видатний мистецтвознавець, археолог, музеєзнавець і художник [Електронний ресурс] // Режим доступу: naiz1.pp.net.ua/news/mikola...makarenko...i.../2012-02-04-1116.
157. Гаркуша Н. М. Гайдученко Сергей Иванович / Н. М. Гаркуша, С. А. Сухов // Николаевцы, 1789–1999 гг. Энциклопедический словарь. Николаев: «Возможности Киммерии», 1999. С. 95–96.
158. Герета І. Йорданські сніги: Спомин про Стефанію Садовську / І. Герета // Тернопіль. 1995. № 4. С. 66–68.
159. Гийому Ж. Лингвинистическая история концептуальных словоупотреблений, проверенная на опыте лингвистических событий / Ж. Гийому // История понятий, история дискурса, история метафор: сб. ст., пер. с нем./ Ред., авт. предисл. Х. Э. Бедкер. М.: Новое литературное обозрение, 2010. 319 с.
160. Гнедовский М. Профиль музея // Советский музей. 1985. № 5. С. 42–51.

161. Гнедовский М. Б., Дукельский В. Ю. Музейная коммуникация как предмет музееведческого исследования // Музей – культура – общество: СПб. науч. тр. М., 1992. С. 24–27.
162. Гнедовський М. Сучасні тенденції в європейських музеях / М. Гнедовський [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/12/25/105482/>
163. Гогиберидзе Г. М. Формирование музейной педагогики / Г. М. Гогиберидзе, М. Г. Чесняк // Преподавание истории в школе. 2007. № 8. С. 3–5.
164. Головчак П. Борис Возницький – герой у битві з невблаганним часом / П. Головчак // Українознавство. 2012. № 2 (43). С. 178–181.
165. Головченко В. І. Історична й колективна пам'ять як складова національної свідомості / В. І. Головченко // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. Вип. 5. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. С. 58–69.
166. Голубець О. М. Між свободою і тоталітаризмом. Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ століття / О. М. Голубець. Львів: Академ експрес, 2001. 176 с.
167. Гончар О. Т. «Берегти світло в душі...»: про віру та сім'ю. Із щоденникових записів / О. Т. Гончар; упорядкув., підготов. текстів, ілюстр. матеріалу Гончар Л. О. К.: б/в, 2013. 126 с.: іл.
168. Гончар О. Т. Феномен незнищенності / О. Т. Гончар. У кн.: Гончар О. Т. Чим живемо. На шляху до українського Відродження. К: Український письменник, 1992. 400 с.
169. Гопенко І. В. Музей та засоби масової інформації // Музей на межі тисячоліть. Дніпропетровськ, 1999. С. 169–170.
170. Горак Р. Дорога до Шевченківської премії // Шлях перемоги. 1995. 25 березня. – № 11 (2135). С. 6.
171. Горб А. Кубло націоналістичної конрреволюційної пропаганди // Зоря. 1933. 27 серпня.
172. Горбань І. Багатокультурність музейного ландшафту Львова та музейне

- життя у тоталітарній державі // Сучасний музей: між скарбницею та підприємством. Матеріали міжнародної конференції 8–10 жовтня 2006 р. в м. Чернівці. Львів, 2008. С. 90–96.
173. Горлова С. И. Музейный фонд в первые годы Советской власти (1917–1925 гг.) // Художественное наследие. М., 1990. № 13. С. 203–215.
174. Горохівський П. Передмова до кн.: Курінний П. Історія археологічного знання про Україну. Умань: ПП Жовтий О. О., 2013. С. 3–8.
175. Гошовський В. Були колись літа... / Володимир Гошовський // Тиса. 1992. № 1–2. С. 71.
176. Граб В. И. Дело Н. Е. Макаренко // Вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини: проблеми і перспективи. Суми–Ромни, 1990. С. 30–31.
177. Грабовецький В. В. Історико-краєзнавчі погляди І. Франка в його праці «Галицьке краєзнавство» // IV республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. К., 1989. С. 86–89.
178. Грабовецький В. В. Народні музеї Львівщини. Львів, 1961. 146 с.
179. Грищенко І. Т., Сапуніна Л. П. Народні музеї Сумщини. Х., 1970. 95 с.
180. Гріншпон А. Вороги в музеях // Комсомолець України. 1937. 9 вересня.
181. Гріффен Л. О., Константинов В. О. Український технічний музей / Л. О. Гріффен, В. О. Константинов / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2008. 126 с.
182. Гріффен Л. О., Константинов В. А., Титова О. М. Пам'ятки техніки / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. К., 2010. 127 с.
183. Громадські музеї Львівщини: історія та сучасність [Електронний ресурс] // Львівський історичний музей. – Режим доступу: http://www.lhm.lv.ua/vydannya/gromadski_muzei_lvivschyny/avtorska_stattya_gromadski_muzei_lvivschyny_istoriya_ta_suchasnist.html.
184. Грузська Л. П., Маслова Н. І. Житомирський краєзнавчий музей: етапи розвитку та постаті // Краєзнавство та музейна справа в Україні. Житомир,

2010. С. 3–21.
185. Грушевський М. С. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання // Україна. 1925. Кн. 5. С. 67–72.
186. Грушевський М. С. Ф. Біляшівський (Некролог) // Україна. К., 1926. Кн. 2–3. С. 178–180.
187. Грушевський М. С. В справі музею при Науковому товаристві ім. Шевченка. Відозва до шановних земляків / М. С. Грушевський. Твори у 50-и тт. Т. 1. Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». Львів: Світ. С. 220–222.
188. Грушевський М. С. На порозі нової України. К.: Наукова думка, 1991. 128 с.
189. Гудыма М. Музею – аукцион, художникам – платформа / Марія Гудыма // Вечерня Одесса. 2013. 16 февраля.
190. Гумен Ю. Є., Цаль А. З. Тернопільський обласний краєзнавчий музей у документах Державного архіву Тернопільської області / Ю. Є. Гумен, А. З. Цаль // Архіви України. 2013. № 5. С. 122–129.
191. Гураль Р. І. Основні напрямки розвитку інформаційної структури музеїв // Роль музеїв у культурному просторі України і світу. Вип. 11. Дніпропетровськ, 2009. С. 582–586.
192. Гуральник Ю. У. Зарубежная музеология / Ю. Гуральник. М., 2005. 245 с.
193. Гуральник Ю. У., Фролов Ф. И. Музееведение // Российская музейная энциклопедия. М.: Прогресс, М.: РИПОл классик, 2005. С. 386–389.
194. Гусев А. Н. Школьный музей как учебное пособие при занятиях с детьми в начальной школе. М., 1908. 99 с.
195. Дабожецький В. Охорона пам'яток культури в УРСР // Охорона пам'яток культури на Україні. Ч. 1. Харків, 1927. С. 5–13.
196. Давид І. Більшовицька інквізиція в Галичині // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. II–III. Львів, 1994. С. 221–234.
197. Давидюк В. М. Приватний будинок лікаря М. Ф. Піотровської / В. М. Давидюк [Електронний ресурс] // Режим доступу:

- http://umanmuseum.blogspot.com/2012/04/blog-post_718.html.
198. Даниленко В. М. Боротьба з «українським буржуазним націоналізмом» / В. М. Даниленко // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ—ХХ ст. Історичні нариси / відпов. ред. В.А.Смолій. К.: Наукова думка, 2002. С. 707–724.
 199. Даниленко В. М. Особливості радянського парламентаризму в Україні (друга половина ХХ ст.) / В. М. Даниленко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. Вип. 36. К.: Інститут історії України НАН України, 2008. С. 88–127.
 200. Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні: 20–30-і роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. К.: Либідь, 1991. 344 с.
 201. Данилов Я. М. Канівський державний музей-заповідник «Могила Т. Г. Шевченка» // Шевченківський словник. Т. 1. К., 1978. С. 275–276.
 202. Данильчук Г. Музей у роки воєнного лихоліття // Сім днів. Рівне. 2009. Липень.
 203. Данилюк Ю. З. Більше уваги заводським музеям // Пам'ятники України. 1985. – № 2. С. 37–38.
 204. Данилюк Ю. З. Деятельность музеев на общественных началах как одно из направлений развития исторического краеведения (на материалах музеев Киева) // Актуальные вопросы исторической науки. Сборник материалов городской научной конференции. К., 1984. С. 107–108.
 205. Данилюк Ю. З. Переслідування інтелігенції у Києві з встановленням радянської влади // VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність». К.: Рідний край, 1995. С. 342–343.
 206. Дашкевич Я. Надія Суровцова. Нотатки з нотаток // Суровцова Н. Спогади. К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 1996. С. 366–368.
 207. Дашкевич Я. Як нищили незнищенне / Ярослав Дашкевич // Дзвін. 1991. № 8. С. 114–119.

208. Демеха І. Внесок педагогічної громадськості у становлення та розвиток музейної справи на Прикарпатті (90-і роки ХХ – початок ХХІ століття) / О. Я. Демеха // Українознавство. 2013. № 3–4 (48–49). С. 95–101.
209. Деміфенко О. Я. та ін. Основи краєзнавства. Навчальний посібник. Харків, 1999.
210. Денисенко Г. Г. Воєнна історія України в пам'ятках історії та культури / Галина Григорівна Денисенко. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. 264 с.
211. Денисівський вісник. 2001. № 4.
212. Дениско Г. Щастя і тяжкий хрест Катерини Скаржинської / Г. Дениско // Молодь України. 2002. 23 жовтня.
213. Дерев'яні церкви карпатського регіону України і Польщі // Галицька Брама. – 2010. № 4–5. С. 6–24.
214. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської області).
Ф. Р-5013. Управління Служби безпеки України у Житомирській області.
Оп. 2.
Спр. 392. Справа № 9673 зі звинувачення гр-на Кравченка Василя Григоровича в злочинах, передбачених ст. 54-10 КК УРСР. 15 листопада 1937 р. – 29 вересня 1989 р., 32 арк.
215. Держархів Житомирської області.
Ф. Р-5013. Управління Служби безпеки України у Житомирській області.
Оп. 2.
Спр. 1337. Справа № 105419 зі звинувачення Дмитрука Никанора Костянтиновича та ін. у злочинах, передбачених ст. 54-10 та ст. 54-11 КК УРСР. 15 листопада 1937 р. – 29 вересня 1989 р., 538 арк.
216. Держархів Житомирської області.
Ф. Р-5013. Управління Служби безпеки України у Житомирській області.
Оп. 2.

- Спр. 1719. Справа № 105419 по звинуваченню Уманського Хоми Корнійовича та ін. у злочинах, передбачених ст. 54-10 та ст. 54-11 КК УРСР. 15 листопада 1937 р. – 29 вересня 1989 р., 75 арк.
217. Держархів Житомирської області.
Ф. Р-5013. Управління Служби безпеки України у Житомирській області.
Оп. 2.
Спр. 1719. Справа № 105419 зі звинувачення Збитковського Степана Петровича та ін. у злочинах, передбачених ст. 54-10 та ст. 54-11 КК УРСР. 15 листопада 1937 р. – 29 вересня 1989 р., 366 арк.
218. Держархів Житомирської області.
Ф. Р-5013. Управління Служби безпеки України у Житомирській області.
Оп. 2.
Спр. 3317. Справа № 105419 зі звинувачення Височанського Володимира Титовича та ін. у злочинах, передбачених ст. 54-10 та ст. 54-11 КК УРСР. 15 листопада 1937 р. – 29 вересня 1989 р., 366 арк.
219. Держархів Житомирської області.
Ф. Р-5013. Управління Служби безпеки України у Житомирській області.
Оп. 2.
Спр. 19767. Справа № 69251 зі звинувачення Бруховського Всеволода Ілліча у злочинах, передбачених ст. 54-10 та ст. 54-11 КК УРСР. 5 грудня 1937 р. – 31 серпня 1989 р., 41 арк.
220. Держархів Житомирської області.
Ф. Р-5013. Управління Служби безпеки України у Житомирській області.
Оп. 2.
Спр. 21496. Справа № 68238 зі звинувачення у злочинах Снігура Івана Михайловича , передбачених ст. 54-10 та ст. 54-11 КК УРСР. 5 липня 1937 р. – 20 вересня 1989 р., 41 арк.
221. Держархів Житомирської області.
Ф. Р-5013. Управління Служби безпеки України у Житомирській області.
Оп. 2.

- Спр. 26893. Справа № 68238 зі звинувачення у злочинах Кукліна Петра Івановича, передбачених ст. 54-10 та ст. 54-11 КК УРСР. 5 липня 1937 р. – 20 вересня 1989 р., 41 арк.
222. Державний архів Закарпатської області (далі – Держархів Закарпатської області).
- Ф. Р-177. Відділ позашкільної освіти Народної ради Закарпатської України.
- Оп. 1.
- Спр. 52. Накази та документи про діяльність Мукачівського музею ім. Т. Легоцького. 1945–1947 рр. 43 арк.
223. Держархів Закарпатської області.
- Ф. 1555. Крайовий музей Т. Легоцького.
- Оп. 2.
- Спр. 47. Протоколи, заяви та інші документи про приєднання Закарпаття до Радянської України. 1945–1946 рр., 35 арк.
224. Державний архів міста Києва (далі – Держархів Києва).
- Ф. 1. Виконавчий комітет Київської міської ради депутатів трудящих.
- Оп. 1.
- Спр. 79. Про надання допомоги Київському музею революції в його роботі та сільськогосподарському музею. 10 березня 1926 р. 456, 265 арк.
225. Держархів Києва.
- Ф. 1. Виконавчий комітет Київської міської ради депутатів трудящих.
- Оп. 1.
- Спр. 486. Про асигнування коштів для придбання музеєм Революції робіт видатних діячів революційного мистецтва в Києві. 1927 р., 36–37 арк.
226. Держархів Києва.
- Ф. 1. Виконавчий комітет Київської міської ради депутатів трудящих.
- Оп. 1.
- Спр. 2978. Про організацію Політехнічного музею в Києві в 1932 р. 1932 р., 79 арк.
227. Держархів Києва.

- Ф. 1. Виконавчий комітет Київської міської ради депутатів трудящих.
Оп. 1.
Спр. 3088. Про охорону пам'яток культури Всеукраїнського музейного містечка. 1931 р. 51–55 арк.
228. Держархів Києва.
Ф. 1. Виконавчий комітет Київської міської ради депутатів трудящих.
Оп. 1.
Спр. 4489. Про забезпечення приміщення музею революції за адресою вул. Революції, 8-а, та сільськогосподарського музею за адресою вул. Революції, 8-а. 15 вересня 1932 р. 13 арк.
229. Держархів Києва.
Ф. 1. Виконавчий комітет Київської міської ради депутатів трудящих.
Оп. 1.
Спр. 8974. Про організацію музею в будинку № 12 по вул. Лабораторній, де жила сім'я В. І Леніна. 1936 р. 1 арк.
230. Держархів Києва.
Ф. 1. Виконавчий комітет Київської міської ради депутатів трудящих.
Оп. 1.
Спр. 11616. Про організацію антирелігійного музею при Музейному містечку. 1938 р. 28–39 арк.
231. Держархів Києва.
Ф. 1. Виконавчий комітет Київської міської ради депутатів трудящих.
Оп. 3.
Спр. 14. Про створення художньої ради в музеї Українського мистецтва. Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У № 507 від 7 квітня 1945 р. 1945 р., 44 арк.
232. Держархів Києва.
Ф. 1. Виконавчий комітет Київської міської ради депутатів трудящих.
Оп. 3.

- Спр. 115. Про відкриття державного музею Т. Г. Шевченка в Києві. 9 березня 1949 р., 202–203 арк.
233. Держархів Києва.
Ф. 1. Виконавчий комітет Київської міської ради депутатів трудящих.
Оп. 5.
Спр. 202. Про роботу музеїв Києва у 1948 р. 1948 р. 100–146 арк.
234. Держархів Києва.
Ф. 1. Виконавчий комітет Київської міської ради депутатів трудящих.
Оп. 5.
Спр. 461. Про культурно-просвітницьку роботу музеїв Києва серед населення в 1953 р. 1953 р., 126–133 арк.
235. Держархів Києва.
Ф. 1. Виконавчий комітет Київської міської ради депутатів трудящих.
Оп. 8.
Спр. 330. Про організацію меморіального квартири-музею Ульянових. 1964 р., 326–329 арк.
236. Держархів Києва.
Ф. 1. Виконавчий комітет Київської міської ради депутатів трудящих.
Оп. 8.
Спр. 1192. Про організацію Державного республіканського музею «Українська РСР в Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.». 1973 р., 564–565 арк.
237. Держархів Києва.
Ф. 2. Фінансовий відділ Виконавчого комітету Київської міської ради депутатів трудящих.
Оп. 1.
Спр. 1313. Про проведення відкритого і закритого конкурсів на створення проектів монумента Революції та музею «Українська РСР в Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.» з панорамою оборони і звільнення Києва. 1965 р., 4–5 арк.

238. Держархів Києва.
Ф. 16. Київський університет.
Оп. 353.
Спр. 87. Про створення в Києві обласного музею сільськогосподарської промисловості. 1914 р., 37 арк.
239. Держархів Києва.
Ф. 18. Київський політехнічний інститут.
Оп. 1.
Спр. 665. Про закупку посібників для інженерного музею Політехнічного інституту. 1906 р. 78 арк.
240. Держархів Києва.
Ф. 18. Київський політехнічний інститут.
Оп. 1.
Спр. 1479. Про організацію в Києві обласного музею. 1895 р., 24–27 арк.
241. Держархів Києва.
Ф. 55. Київська жіноча Міністерська гімназія.
Оп. 2.
Спр. 162. Про створення Київського міського музею. 1895 р., 24–27 арк.
242. Держархів Києва.
Ф. 55. Київська жіноча Міністерська гімназія.
Оп. 2.
Спр. 248. Про педагогічний музей при Управлінні Київського учбового округу. 1901 р. 19–23 арк.
243. Держархів Києва.
Ф. 55. Київська жіноча Міністерська гімназія.
Оп. 2.
Спр. 499. Про створення російському музеї ім. імператора Олександра III. 1898 р. 94–100 арк.
244. Держархів Києва.
Ф. 108. Київська Перша чоловіча гімназія.

- Оп. 71.
- Спр. 2. Про створення відділу народної освіти при російського музею ім. імператора Олександра III. 1898 р. 8–14 арк.
245. Держархів Києва.
- Ф. 299. Комітет пошуку старожитностей при Київському університеті.
- Оп. 1.
- Спр. 3. Про заснування при Київському музею для збереження старожитностей. 1837 р. 30 арк.
246. Держархів Києва
- Ф. 304. Київський художньо-промисловий і науковий музей.
- Оп. 1.
- Спр. 1. Статут Київського художньо-промислового і наукового музею. 1909 р., 211–214 арк.
247. Держархів Києва.
- Ф. 304. Київський художньо-промисловий і науковий музей.
- Оп. 1.
- Спр. 3. Про призначення нагород для народних майстрів за кращі експонати на виставці прикладного мистецтва та народних ремесел. 1906 р. 13–16 арк.
248. Держархів Києва.
- Ф. 304. Київський художньо-промисловий і науковий музей.
- Оп. 1.
- Спр. 18. Виставка художніх творів Т. Г. Шевченка. Брошура. 1911 р., 183–193 арк.
249. Держархів Києва.
- Ф. 304. Київський художньо-промисловий і науковий музей.
- Оп. 1.
- Спр. 45. Про відвідування різними організаціями Київського художньо-промислового і наукового музею. Книга реєстрації екскурсій. 1914–1922 рр.

250. Держархів Києва.

Ф. 304. Київський художньо-промисловий і науковий музей.

Оп. 1.

Спр. 51. Про звільнення від обшуку та реквізиції Київського художньо-промислового і наукового музею. Розпорядження Комісаріату Головного управління мистецтв та національної культури. 1919 р.

251. Держархів Києва.

Ф. 987. Управління культури Київського міського виконавчого комітету.

Оп. 3.

Спр. 57. Про участь музеїв Києва у Всесоюзному огляді, присвяченому 50-річчю утворення СРСР. 1972 р. 84 арк.

252. Державний архів Київської області (далі – Держархів Київської області)

Ф. 51. Київський губернський комітет профспілок «Працівник».

Оп. 1.

Спр. 458. Про організацію в Києві музею дитячої творчості. 1923 р., 22 зв. арк.

253. Держархів Київської області.

Ф. 111. Губернський виконавчий комітет.

Оп. 1.

Спр. 37. Виписка із протоколу засідання секретаріату Київського губкому КП(б)У від 2 січня 1925 р. про організацію музею Революції. 5 січня 1925 р. 137 арк.

254. Держархів Київської області.

Ф. 111. Губернський виконавчий комітет.

Оп. 4.

Спр. 42. Акт обстеження музею мистецтв Всеукраїнської академії наук. 10 вересня 1942 р., 7–8 арк.

255. Держархів Київської області.

Ф. 112. Київський окружний виконавчий комітет.

Оп. 1.

- Спр. 8356. Про організацію в Києво-Печерській Лаврі Музейного містечка.
1926 р., 5 арк.
256. Держархів Київської області.
Ф. 112. Київський окружний виконавчий комітет.
Оп. 1.
Спр. 8585. Про передачу Держторгу для експорту французького гобелена
1512 р. із музею мистецтв Української академії наук. 10 серпня 1928 р., 37
зв. арк.
257. Держархів Київської області.
Ф. 112. Київський окружний виконавчий комітет.
Оп. 1.
Спр. 8608. Про створення муніципального музею в Києві. 1929 р., 598 зв.
арк.
258. Держархів Київської області.
Ф. 142. Відділ народної освіти Київського губернського виконавчого
комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.
Оп. 1.
Спр. 35. Про асигнування 50 000 крб. на утримання музею війни і
революції при Київському університеті. 1920 р. 27 зв. арк.
259. Держархів Київської області.
Ф. 353. Київське земське управління.
Оп. 1.
Спр. 510. Про передачу будинку комуністичної освіти міськкому музею
Революції. Липень 1925 р. 167 арк.
260. Держархів Київської області.
Ф. 708. Київська губернська рада профспілок.
Оп. 1.
Спр. 583. Про організацію історико-революційного підвідділу при
Черкаському окружному музеї. 1924 р., 145 зв. арк.
261. Держархів Київської області.

- Ф. 708. Київська губернська рада профспілок.
Оп. 1.
Спр. 649. Про організацію в Києві музею пролетарської освіти. 1923 р., 7 арк.
262. Держархів Київської області.
Ф. 880. Київський обласний виконавчий комітет.
Оп. 12.
Спр. 2112. Про передачу історичного музею в м. Переяславі-Хмельницькому в обласне підпорядкування. 1972 р., 125 арк.
263. Держархів Київської області.
Ф. 2412. Музей-архів переходової доби.
Оп. 1.
Спр. 3. Про чергові завдання киевознавства та музею-архіву переходової доби. Доповідь професора О. П. Оглоблина. 29 липня 1942 р., 30–32 арк.
264. Держархів Київської області.
Ф. 2412. Музей-архів переходової доби.
Оп. 1.
Спр. 10. Експозиційний план теми, розробленої науковим консультантом музею-архіву переходової доби. П. Курінним «Більшовицьке руйнування Києво-Печерської Лаври». Схема експозиції. 1942 р., 50–61 арк.
265. Держархів Київської області.
Ф. 2412. Музей-архів переходової доби.
Оп. 2.
Спр. 1. Про заснування музею-архіву переходової доби. 17 квітня 1942 р., 119 арк.
266. Держархів Київської області.
Ф. 4156. Київський губернський комітет охорони пам'ятників мистецтва і старовини.
Оп. 1.
Спр. 7. Про роботу Київського музейного фонду. 1920 р. 6 арк.

267. Держархів Київської області.

Ф. 4156. Київський губернський комітет охорони пам'ятників мистецтва і старовини.

Оп. 1.

Спр. 10. Про заходи з доставки із Тульчина до Києва для музею Леонтовича предметів та особистих речей композитора. 1921 р. 25 арк.

268. Держархів Київської області.

Ф. 4156. Київський губернський комітет охорони пам'ятників мистецтва і старовини.

Оп. 1.

Спр. 11. Про організацію в Києво-Печерській Лаврі музею історії релігії. 1921 р., 11 арк.

269. Держархів Київської області.

Ф. 4322. Колекція документів про історичні пам'ятники в Україні.

Оп. 1.

Спр. 3. Список експонатів державного літературно-художнього музею Т. Г. Шевченка, розграбованих і вивезених німецько-фашистськими загарбниками. 1947 р., 51–55 арк.

270. Держархів Київської області.

Ф. 4322. Колекція документів про історичні пам'ятники в Україні.

Оп. 1.

Спр. 4. Про кількість музеїв на Україні. 1950 р., 67 арк.

271. Держархів Київської області.

Ф. 4791. Київське обласне управління культури.

Оп. 2.

Спр. 216. Звіт про роботу міського історичного музею у м. Переяславі-Хмельницькому за 1962 р. 1962 р., 26 арк.

272. Держархів Київської області.

Ф. 4791. Київське обласне управління культури.

Оп. 2.

- Спр. 350. Про підвищення ролі музеїв у комуністичному вихованні трудящих області. 1964 р., 20 арк.
273. Держархів Київської області.
Ф. 4792. Київське обласне управління культури.
Оп. 1.
Спр. 3. Про створення кімнат-музеїв В. І. Леніна в культ-освітніх установах області. 1961 р. 76 арк.
274. Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської області).
Ф. Р-1450. Львівський державний музей українського мистецтва.
Оп. 1.
Спр. 3. Листування з Міністерством культури УРСР, обласним відділом культури про організацію виставок, придбання експонатів, наукову роботу працівників музею. 4 жовтня 1949 р. – 13 листопада 1954 р. 80 арк.
275. Держархів Львівської області.
Ф. Р-2591. Львівський державний історичний музей.
Оп. 1.
Спр. 1. Накази Народного комісаріату освіти УРСР, розпорядження та листування про наукові відрядження, передачу експонатів. 30 березня 1940 р. – 2 червня 1941р. 185 арк.
276. Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської області)
Ф. Р-3207. Тернопільський обласний краєзнавчий музей.
Оп. 1.
Спр. 47. Постанови Тернопільського облвиконкому. Протоколи виробничих нарад і засідань наукової ради музею. 1945–1972 рр. 92 арк.
277. Державний архів Черкаської області (далі – Держархів Черкаської області).
Ф. Р-5624. Управління Служби безпеки України у Черкаській області.
Оп. 1.
Спр. 264. Кримінальна справа зі звинувачення Храбана Григорія Юхимовича. 1952–1990 рр., 342 арк.

278. Держархів Черкаської області.
Ф. Р-5625. Управління Служби безпеки України у Черкаській області.
Оп. 1.
Спр. 492. Кримінальна справа зі звинувачення Храбана Григорія Юхимовича та ін. Т. 1. 30 червня 1938 р. –26 червня 1989 р., 332 арк.
279. Держархів Черкаської області.
Ф. Р-5625. Управління Служби безпеки України у Черкаській області.
Оп. 1.
Спр. 493. Кримінальна справа зі звинувачення Храбана Григорія Юхимовича та ін. Т. 2., 194 арк.
280. Держархів Черкаської області.
Ф. Р-5625. Управління Служби безпеки України у Черкаській області.
Оп. 1.
Спр. 1392. Кримінальна справа зі звинувачення Терещенко Софії Мефодіївни та ін. Т. 1. 27 серпня 1929 р. –17 травня 1949 р., 231 арк.
281. Держархів Черкаської області.
Ф. Р-5625. Управління Служби безпеки України у Черкаській області.
Оп. 1.
Спр. 1393. Кримінальна справа зі звинувачення Терещенко Софії Мефодіївни та ін. Т. 2. 10 жовтня 1922 р. – 7 січня 1973 р., 232 арк.
282. Ф. Р-5625. Управління Служби безпеки України у Черкаській області.
Оп. 1.
Спр. 5216. Кримінальна справа зі звинувачення Стретовича Михайла Степановича. 1 липня 1937 р. – 28 квітня 1949 р., 113 арк.
283. Десятерик Д. Ксерокс Мазда: «Хай вас скеровує не технологія, а те, що ви хочете сказати» // День. 2013. 1–2 лютого. С. 14.
284. Децик С. Її не оминула трагічна доля // Шлях перемоги. 2003. 11–17 вересня. № 38 (2575). С. 14.
285. Дідух Л. Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<http://history.ukma.edu.ua/docs/journals/naukovi-zapysky/52/didukh.pdf>

286. Дмитренко Н. М. Доля музейної справи у Ніжині / Н. М. Дмитренко // Пам'ятки України: історія та культура. 2013. № 7. С. 64–67.
287. Дмитренко Н. М. Провінційні музеї Лівобережної України (1920–1930-ті рр.) [Монографія] / Н. М. Дмитренко. Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2016. 200 с.
288. Дмитрієнко М. Ф. Специфічні історичні дисципліни: значення їх дослідження для розвитку історичного краєзнавства // Проблеми вивчення краєзнавства у вищій школі. Кіровоград, 1990. С. 13–17.
289. Дмитрієнко Н. Д. Внесок місцевих музеїв Північного Лівобережжя в розвиток історичного краєзнавства (20–30-ті рр. ХХ ст.) // Праці Центру пам'яткознавства. Вип. 20. К, 2011. С. 152–168.
290. Дмитрук Н. К. 45-річчя етнографічної діяльності В. Г. Кравченка // Народна творчість та етнографія. 1990. № 3. С. 38–53.
291. Дмитрієва Л. П. Шевченкіана у фондах Кіровоградського художнього музею // Краєзнавча Шевченкіана України. Матеріали XIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка, м. Канів, 24–25 жовтня 2014 р. / За заг. ред. О. П. Реєнта. Черкаси, 2014. С. 230–233.
292. Довжук І. В. Основи музеєзнавства: навчальний посібник / І. В. Довжук. Луганськ, 2008. 163 с.
293. Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР. 1936–1941. [Текст] / Оксана Юркова; НАН України, Ін-т історії України. К.: Інститут історії України НАН України, 2001. 210 с.
294. Долак Я. Музейная експозиция – музейная коммуникация // Вопросы музеологии. 2010. С. 106–117.
295. Долак Я. Музеология – настоящее и будущее // Музеология-Музееведение в XXI веке: Проблемы изучения и преподавания. СПб., 2009. С. 12–19.
296. Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX – початок ХХ ст.) // Український історичний журнал. 2005. № 4. С. 160–174.

297. Дорофеев Н. К. Школьный музей. Опыт программы и способа составления школьного музея. Люблин, 1914. 134 с.
298. Дорошенко В. Книжки. на паливо... // Західня Україна під большевиками. ІХ. 1939-VI. 1941. Збірник за редакцією М. Рудницької. Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. Нью-Йорк, 1958. С. 235–242.
299. Дрогобицька О. Побут інтелігенції Західної України в умовах радянського політичного режиму (вересень 1939 р. – червень 1941 р.) // Народознавчі зошити. Інститут народознавства НАН України. Львів, 2010. № 5–6. С. 581–599.
300. Дубинець І. Як знищено хрест на могилі Т. Г. Шевченка (спогади) // Шевченкіана / упоряд.: Л. Голота, Є. Букет. Бібліотека «Слова Просвіти». К.: Укр. пріоритет, 2011. С. 101–109.
301. Дубровський В. В. Історико-культурні заповідники та пам'ятки України. Х., 1930. 64 с.
302. Дубровський В. В. Музеї на Україні. Х.: Держвидав України, 1929. 60 с.
303. Дубровський В. В. Охорона пам'яток України в УСРР // Охорона пам'яток культури на Україні. Х., 1927. Зб. 1. С. 5–9.
304. Дубровський В. В. Чергові завдання сучасного музейного будівництва на Україні [Текст] / В. В. Дубровський // Український музей. Зб. 1. К., 1927. С. 2–18.
305. Дукельский В. Ю. Музейный предмет // Российская музейная энциклопедия. М.: Прогресс, М.: РИПОЛ классик, 2005. С. 405.
306. Дурович А. П. Маркетинг в предпринимательской деятельности / А. П. Дурович. Минск: НПЖ «Финансы, учёт, аудит», 1997. 464 с.
307. Дутчак О. Музейництво як складова туристично-краєзнавчого руху в Галичині 30-х рр. ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст.: історіографія // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Історія. Вип. 21. 2012. С. 136–143.
308. Дяків С. Жанна д'Арк української культури // Поступ. 2003. № 156 (1211). 4–10 вересня. С. 6–8.

309. Дяків С. Львів музейний // Наш Львів. Альманах. Ч. І. 2007. С. 569–581.
310. Дяченко С. Короткий історичний нарис Херсонського краєзнавчого музею [Електронний ресурс] // Одеський історико-краєзнавчий музей. – Режим доступу: <http://www.history.odessa.ua/publication3/stat10.htm>.
311. Еженедельник НКП РСФСР. 1929. № 35. С. 929.
312. Експедиція «Щоб не спинивсь гончарний круг» // Пам'ятки України. 1988. № 3. С. 49–53.
313. Експозиція в підземеллях Золочівського замку [Електронний ресурс] // ЗІК. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2016/03/01/u_pidzemellyah_zolochivskogo.
314. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Шевченка у Львові . Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1959. Т. 3. Репринтне відтворення видання 1955–1984 рр. Т. 3. Львів, 1994. С. 805–1200.
315. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Шевченка у Львові . Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1962. Т. 4. Репринтне відтворення видання 1955–1984 рр. Т. 4. Львів, 1994. С. 1200–1600.
316. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Шевченка у Львові . Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1966. Т. 8. Репринтне відтворення видання 1955–1984 рр. Т. 8. Львів, 2000. С. 2800–3200.
317. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Шевченка у Львові . Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. Т. 9. Репринтне відтворення видання 1955–1984 рр. Т. 9. Львів, 2000. С. 3200–3600.
318. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Шевченка у Львові . Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. Т. 10. Репринтне відтворення видання 1955–1984 рр. Т. 10. Львів, 2000. С. 3600–4016.
319. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького / Упорядники С. В.

- Абросимова та ін. Вип. 4. Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2005. 496 с.
320. Ернст Ф. Л. Справа охорони пам'ятників мистецтва старовини у Києві // Збірник секції мистецтв. К., 1921. Вип. 1. С. 148–156.
321. Ернст Ф. Л. Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 г. К., 1918. 8 с.
322. Європіана [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/1471>
323. Єкшов В. В. Шевченкіана в творчості Д. І. Яворницького (до питання дослідження джерельної бази) [Електронний ресурс] // Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. Яворницького. – Режим доступу: <http://museum.dp.ua/article0445.html>.
324. Жалоба І. В., Піддубний І. А. З історії створення та діяльності музеїв на Буковині другої половини ХІХ ст. – першої половини ХХ ст. // Музейна справа на Житомирщині. Матеріали та тези наукової конференції до 130-річчя Житомирського краєзнавчого музею. Житомир, 1995. 386 с.
325. Жигульский З. Музеи мира: введение в музееведение / З. Жигульский. М., 1989.
326. Життя краєзнавчих організацій // Краєзнавство. Харків, 1927. № 3.
327. Життя краєзнавчих організацій // Краєзнавство. Харків, 1928. № 6–10.
328. Жуков Ю. И. Становление и деятельность советских органов охраны памятников истории и культуры 1917–1920. М., 1984. С. 256–257.
329. Жукова О. В. Популяризація постаті Т. Г. Шевченка в культурному середовищі Слобожанщини через музеєфікацію історико-меморіальних об'єктів // Краєзнавча Шевченкіана України. Матеріали ХІІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка, м. Канів, 24–25 жовтня 2014 р. / За заг. ред. О. П. Реєнта. Черкаси, 2014. С. 190–192.
330. Журавльова А. «Кобзарєва онука» Софія Терещенко / А. Журавльова [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://ethnography.org.ua/content/kobzareva-onuka-sofiya-tereshchenko>.

331. З любов'ю до України (До 80-річчя академіка НАН України П. Т. Тронька / Редкол.: В. А. Смолій, Ю. З. Данилюк, І. М. Мельникова, Є. М. Скляренко та ін. К.: Рідний край, 1995. 260 с.
332. Задорожний В. Курс історії української культури (IX – початок XXI ст.) / В. Задорожний, Ю. Кіндрат. Ужгород: Гражда, 2009. С. 382.
333. Зайцев Ю. Д. Горинь Богдан Миколайович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2004. Т. 2: Г – Д. С. 163.
334. Зайцев Ю. Опозиційний рух на Львівщині 1960–1980-х років. // Реабілітовані історією. Львівська область. Книга перша. Видавничий центр «Пам'ять». Видавництво «Астролябія», Львів, 2009. С. 665.
335. Закон України «Про благодійність та благодійні організації» // Голос України. 1997. 15 жовтня. С. 4–10.
336. Закон про охорону культурної спадщини // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – С. 310 – 358.
337. Закон України «Про музеї і музейну справу» // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 25. С. 191.
338. Законодавство про пам'ятки історії та культури. Збірник нормативних актів. К.: Політвидав України, 1970. 464 с.
339. Закс А. Б. Всероссийский музейный съезд // Вопросы истории. 1980. № 12. С. 164–167.
340. Закс А. Б. Динамика социальных функций музеев СССР // Музееведение. Музеи Мира. М., 1991.
341. Закс А. Б. Из истории экспозиционной мысли советских музеев / А. Б. Закс. М., 1970. 148 с.
342. Закс А. Б. Источники по истории музейного дела в СССР (1917–1941 гг.). // Очерки истории музейного дела в СССР. Вып. VI. М., 1968. С. 27–39.
343. Заремба С. З. Нариси з історії українського пам'яткознавства / Сергій Заремба. К., 2002. 203 с.
344. Заремба С. Українське пам'яткознавство. Історія, теорія, сучасність / С.

- Заремба. К.: Логос, 1995. 447 с.
345. Зарубій Е. І. Історія Відділу археології Львівського історичного музею / Е. І. Зарубій // Наукові записки Львівського історичного музею (далі – НЗ ЛІМ). Вип. 13. Львів, 2009. С. 152–172.
346. Захаревич Н. Емпіреї душі // Культура і життя. 1990. 17 червня.
347. Захарчук Н. Нотатки з музейної справи в Бердичеві // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Вип. 4. Луцьк, 2009. С. 246–252.
348. Зашкільняк Л. О. Національний метанаратив та його соціальні функції: між наукою та національною пам'яттю / Л. О. Зашкільняк // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. Вип. 6. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 21–39.
349. Збережемо тую славу: Громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50-х–80-х рр. ХХ ст.: Зб. док. та матер. К.: Рідний край, 1997. 473 с.
350. Збереження пам'яток науки і техніки в музеях: історія, досвід, перспективи. Зб. наук. ст. (під ред. С. З. Заремби). К., 2001. 118 с.
351. Звагельський В. Б. Невтомний у праці // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки) / АН України. Ін-т історії України; Всеукр. спілка краєзнавців; Мініс. культури України; Редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. К.: Рідний край, 1991. С. 161–167.
352. Звіт з діяльності Національного музею за рік 1938 // Літопис Національного музею у Львові за 1934, 1935, 1936, 1937, 1938 роки. Львів, 2001.
353. Зиновьева Ю. В. Взаимодействие музея и общества как социокультурная проблема: Авторф. дис. ... канд. культурологии. СПб., 2000. 19 с.
354. Златоустова В. И. Государственная политика в области музейного дела (1945–1985 гг.) // Музей и власть. [Отв. ред. С. А. Каспаринская]. Сб. научн. Трудов НИИ Культуры. М., 1991. С. 252–264.
355. Іванченко Б. Урочище Межигір'я – урядова резиденція під Києвом [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://dc->

summit.info/temy/istorija/490-490.html.

356. Ігнатенко М. М. Історико-краєзнавче товариство Чернігівщини в контексті відродження краєзнавства в Україні / М. М. Ігнатенко // [ScienceRise](#). 2015. № 5(1). С. 44–47.
357. Ігнатенко М. М. Краєзнавчий аспект діяльності бібліотек Чернігівщини другої половини ХХ ст / М. Ігнатенко // Київські історичні студії. 2015. № 1. С. 120–126.
358. Ігнатенко М. М. Розвиток історичного краєзнавства на Чернігівщині у другій половині ХХ ст. [Текст] : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Марина Миколаївна Ігнатенко; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Х., 2004. 20 с.
359. Известия. 1928. 3 октября.
360. Ільясова Л. С. Сучасні форми та методи рекламної роботи музею // Національний музей історії України: його фундатори та колекції. К., 1999. С. 169–174.
361. Інститут історії України НАН України. 1936–2006 / Відп. ред. В. А. Смолій; Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський, В. О. Горбик, В. М. Даниленко, М. Ф. Дмитрієнко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко, Ю. А. Пінчук, О. П. Реєнт, О. С. Рубльов, Н. О. Терентьєва, П. Т. Тронько, О. А. Удод, О. В. Юркова (відп. секр.). НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2006. 818 с
362. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ).
Ф. І. Комплексний фонд «Літературні матеріали». Зібрання літературних творів і документів поч. ХІІ–ХХ ст.
Спр. 21991. Яворницький Д. І. Запорізька старовина Катеринославської та Кубанської областей. Опис речей церковного характеру. Поч. ХХ ст., 10 арк.
363. ІР НБУВ.

- Ф. І. Комплексний фонд «Літературні матеріали». Зібрання літературних творів і документів поч. ХІІ–ХХ ст.
Спр. 21992. Яворницький Д. І. Опис речей, які знаходяться в музеї Поля в Катеринославі. Кін. ХІХ ст., 15 арк.
364. ІР НБУВ.
Ф. І. Комплексний фонд «Літературні матеріали». Зібрання літературних творів і документів поч. ХІІ–ХХ ст.
Спр. 21993. Яворницький Д. І. Попередній звіт історично-археологічної експедиції НКО з дослідження порожнистої частини Р. Дніпра в зв'язку з Дніпрельстаном за 1927–1933 рр., 20 арк.
365. ІР НБУВ.
Ф. І. Комплексний фонд «Літературні матеріали». Зібрання літературних творів і документів поч. ХІІ–ХХ ст.
Спр. 22089. Яворницький Д. І. Автобіографія. Кін. ХІХ ст., 1 арк.
366. ІР НБУВ.
Ф. Х. Всеукраїнська академія наук (ВУАН) (1918–1933 рр.). Архів і колекція документів ХVІ–ХХ ст.
Спр. 10077. Матеріали з організації музею м. Києва. 1924 р. 21 арк.
367. ІР НБУВ.
Ф. Х. Всеукраїнська академія наук (ВУАН) (1918–1933 рр.). Архів і колекція документів ХVІ–ХХ ст.
Спр. 10120. Протоколи засідань міськради. Наради у справі організації музею, комісії старого Києва, плани, кошторис. 1924–1930 рр., 81 арк.
368. ІР НБУВ.
Ф. Х. Всеукраїнська академія наук (ВУАН) (1918–1933 рр.). Архів і колекція документів ХVІ–ХХ ст.
Спр. 12608. Антипович К. рецензія на статтю Рудинської Є. «Музей діячів науки та мистецтва ВУАН». 8 вересня 1933 р., 1 арк.
369. ІР НБУВ.

Ф. Х. Всеукраїнська академія наук (ВУАН) (1918–1933 рр.). Архів і колекція документів XVI–XX ст.

Спр. 12617. Справа старовини і мистецтва у 1919 р. 1919 р., 10 арк.

370. ІР НБУВ.

Ф.70. Серeda Антон Хомич.

Спр. 246. Матеріали наради робітників м. Києва до Всеукраїнської музейної наради. Протоколи музейних комісій. Статути музеїв, тези доповідей про завдання, роботу, типи та мережу музеїв. 17 березня 1928 р. – 27 березня 1928 р., 32 арк.

371. ІР НБУВ.

Ф.70. Серeda Антон Хомич.

Спр. 247. Протоколи засідань Комісії № 1 в музейних справах (типи, мережа музеїв), положення виробничих музеїв. 17 грудня 1927 р. – 1 березня 1928 р., 86 арк.

372. ІР НБУВ.

Ф.70. Серeda Антон Хомич.

Спр. 248. Протоколи засідань Комісії № 4 про методи музейної роботи. Тези доповідей. 20 лютого – 7 березня 1928 р., 5 арк.

373. ІР НБУВ.

Ф.70. Серeda Антон Хомич.

Спр. 249. Протоколи засідань № 2 Комісії № 2 при Уповноваженому Укрнауки в Києві для підготовки Всеукраїнської музейної наради. 6 – 26 лютого 1928 р., 8 арк.

374. ІР НБУВ.

Ф.70. Серeda Антон Хомич.

Спр. 506. Повідомлення про засідання комісії в музейних справах. 27 грудня 1928 р. – 28 травня 1929 р., 6 арк.

375. ІР НБУВ.

Ф. 202. Новицький Яків Павлович.

- Спр. 171. Лист Окрнаросвіти Новицькому Я. П. про складання плану роботи музею, втягування в музейну роботу широких кіл робітничо-селянських мас, збирання та перевозка експонатів. Запоріжжя. 21 березня 1926 р., 2 арк.
376. ІР НБУВ.
Ф. 210. Гіляров Олексій Микитович.
Спр. 1. Звіт про роботу на першу половину 1933 р. направлений до філософського циклу ВУАН. 1933 р., 1 арк.
377. ІР НБУВ.
Ф. 210. Гіляров Олексій Микитович.
Спр. 5. «Искусство как философская категория». Стаття, кін. 1920-х – поч.. 1930-х рр., 10 арк.
378. ІР НБУВ.
Ф. 336. Яворницький Дмитро Іванович.
Спр. 1. Матеріали для історії Запоріжжя. 1920-і рр., 2 арк.
379. Інформаційна довідка про роботу комунальних і громадських музеїв Дніпропетровської області за 2014 р. [Електронний ресурс] // Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. Яворницького. – Режим доступу: [http:// museum.dp.ua/news_0615.html](http://museum.dp.ua/news_0615.html).
380. Ісаєва О. М. Суспільно-політичні настрої на сторінках книг вражень відвідувачів Шевченківського меморіалу (1923–1941 рр.) // Краєзнавча Шевченкіана України. Матеріали XIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка, м. Канів, 24–25 жовтня 2014 р. / За заг. ред. О. П. Реєнта. Черкаси, 2014. С. 194–199.
381. Історико-культурна спадщини України: Проблеми дослідження та збереження. К., 1998. 400 с.
382. Історичне краєзнавство в Українській РСР / під ред. П. Т. Тронька. К., 1985. 365 с.
383. История и теория музейного дела в СССР. Программа курса (Сост. А. И.

- Фролов). М., 1989. 221 с.
384. Історія Івано-Франківська в ХХ – початку ХХІ ст. До 350-річчя міста Івана Франка : [колект. моногр.] / [упоряд. Ю. Крайчук]. Івано-Франківськ, 2012. 333 с.
385. Історія музею [Електронний ресурс] // Херсонський обласний краєзнавчий музей. – Режим доступу: <http://hokm.ks.ua/promuzeu.html>.
386. Історія музею [Електронний ресурс] // Одеський археологічний музей НАН України. – Режим доступу: <http://archaeology.odessa.ua/ru/istoriya-muzeya>
387. Історія створення музею [Електронний ресурс] // Музей народної архітектури та побуту у Львові. – Режим доступу: <http://lvivskansen.org/arkhiv/364-istoriia-stvorennia>.
388. Історія української культури / За загал. ред. І. Крип'якевича. 4-те вид., стереотип. К.: Либідь, 2002. 656 с.
389. Калениченко Л. Ізограмота в підготовке музейних кадрів // Советский музей. 1935. № 1. С. 70–74.
390. Калинин В. Проблематика научных исследований И. Г. Спасского // Ніжинська старовина. 2011. Вип. 11 (14). С. 5–9.
391. Калугина Т. П. Музей как феномен культуры: Автореф. дис. ... докт. филос. наук. СПб., 2002. 35 с.
392. Калугина Т. П. Современная культура: музей или мумия? // Человек. 1994. № 2. С. 30–45.
393. Калугина Т. П. Художественный музей как феномен культуры / Т. П. Калугина / СПб.: ООО «Издательство» Петрополис. 224 с.
394. Капустіна Н. І. Деякі аспекти роботи з музейною аудиторією (з досвіду роботи Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького) // Сучасний музей: між скарбницею та підприємством. Матеріали Міжнародної конференції 8 жовтня 2006 р., м. Чернівці. Львів, 2008. С. 99–102.
395. Капустіна Н. І., Івлева С. В. Ми мандруємо музеєм. Путівник по

- національному історичному музею ім. Д. І. Яворницького для батьків та дітей. Дніпропетровськ, 2011. 213 с.
396. Каспаринская С. А., Чудов И. С. Деятельность народных музеев на современном этапе. М., 1965. 30 с.
397. Каулен М. Е., Мовлеев Е. В. Музей // Российская музейная энциклопедия. М.: Прогресс, М.: РИПОЛ классик, 2005. С. 395–396.
398. Качій Ю. З історії музейної справи на Закарпатті / Ю. Качій // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Вип. 1. Ужгород: Карпати, 1995. С. 9–15.
399. Квебекская декларация: основные принципы новой музеологии // Museum. 1985. № 148.
400. Кепін Д. Передісторія музейництва : історико-культуролог. аспект / Дмитро Кепін // Культурологічна думка. 2016. № 10. С. 170–175.
401. Кигим С. Нові сторінки з історії Полтавського краєзнавчого музею: повертаючись через сторіччя / С. Кигим // Полтав. краєзнав. музей : зб. наук. ст. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Полтава, 2015. Вип. 10. С. 370–376.
402. Києвознавство. Посібник для шкіл. К., 1999. 138 с.
403. Київ: енциклопедичне видання. К., 2001.
404. Кимеев В. М. Экомuzeи Сибири как центры сохранения и возрождения историко-культурного и природного наследия [Электронный ресурс] // Этнографическое обозрение. Online. 2008. Ноябрь. С. 2–4. – Режим доступа: <http://journal.iea.ras.ru/online>.
405. Киридон А. М. Ландшафт пам'яті: концептуалізація поняття / А. М. Киридон // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. Вип. 6. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 72–89.
406. Киридон А. М. Простір пам'яті: експлікація поняття / А. М. Киридон // Національна та історична пам'ять. Політика пам'яті у культурному просторі: Зб. наук. праць. Вип. 8. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 28–39.

407. Киричук О. Ставропігійський Інститут у збереженні і вивченні пам'яток матеріальної культури // Народознавчі зошити. 1999. № 6.
408. Ключко Т. М., Коченко Н. М. В зоні війни. Луганський обласний краєзнавчий музей [Електронний ресурс] // Музеї України. – Режим доступу: <http://museum-ukraine.org.ua/?p=1544>.
409. Ключевые понятия музеологии (составители Andre Desvallees, Francois Mairesse) / Пер. на рус. А. В. Урядникова / М.: ООО «Август Борг», 2012.
410. Кобринська М. Український народний музей «Гуцульщина» імені о. Йосафата Кобринського в Коломиї // «Над Прутом у лузі...». Коломия в спогадах. Торонто, 1962. 292 с.
411. Кобринський В. Спомини гуцульського музейника // Пам'ятки України: історія і культура. 1998. № 1. С. 84–89.
412. Коваленко О. Б., Ткаченко В. В. Історик і літературознавець. (Б. М. Шевелів) // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки) / АН України. Ін-т історії України; Всеукр. спілка краєзнавців; Мініс. культури України; Редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. К.: Рідний край, 1991. С. 263–266.
413. Ковалинський В. Меценати Києва / В. Ковалинський. К.: Кий, 1998. 528 с.
414. Ковалинський В. Семья Терещенко. К.: Преса України, 2003. 388 с.
415. Коваль Л. Історична довідка про фундаторів та жертвувателів музею історично-воєнних пам'яток НТШ у Львові // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. VI. Ч. I. С. 36–37.
416. Коваль М. В., Рубльов О. С. Інститут історії України НАН України: Перше двадцятиріччя (1936–1956 рр.) // Український історичний журнал. 1996. № 6. С. 50–69.
417. Кодекс музейної етики ІКОМ [Електронний ресурс] // Український національний комітет Міжнародної ради музеїв. – Режим доступу: <http://icom.in.ua/kodeks-muzejinoyi-etiki/>
418. Козир І. А., Шевченко С. І. Історія рідного краю (навчальний посібник для шкіл Кіровоградщини). Кіровоград, 2001. 72 с.
419. Козирєва Т. Він не боявся робити добро // День. 2016. № 67–68. 15–16

- квітня. С. 18.
420. Козицький А. Українські краєзнавчі музеї Галичини в міжвоєнний період / Андрій Козицький // Вісник Львівського університету. Серія історична. 1999. Вип. 34. С. 467–477.
421. Козій Г. Ще одна сторінка із біографії М. І. Сікорського (з особистого архіву автора) // «Музеї – моє життя. Мій заповіт – мої музеї» (до 85-річчя М. Сікорського). Переяслав-Хм.: Міленіум, 2008. С. 21–27.
422. Козубовський Ф. А. Буржуазна історія матеріальної культури на послугах фашизму. К.: Видавництво ВУАН, 1934. 136 с.
423. Кокошко Н. В. Недержавні музеї – зберегти і підвищити роль в національно-патріотичному відродженні // Музей на межі тисячоліть. Дніпропетровськ, 1999. С. 29–30.
424. Колесник І. І. «Місця пам'яті» в культурному просторі історіографії / І. І. Колесник // Національна та історична пам'ять. Політика пам'яті у культурному просторі: Зб. наук. праць. Вип. 8. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 80–92.
425. Колінгвуд Р. Дж. Ідея історії. З лекціями 1926 – 28 рр. / Пер. з англ. О. Мокровольський, пер. слово Я. Дуссена. К.: Основи, 1996. 611 с.
426. Колосова Н. А. Меценатська діяльність родини Тарновських в культурному розвитку України / Н. А. Колосова // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2012. № 3. С. 74–78.
427. Колосова Н. А. Соціокультурні чинники благодійництва й меценатства у Росії на тлі українських реалій // Питання культурології. 2003. Вип. 19. С. 41–50.
428. Комлев Ю. Э. Формирование и развитие музейных коммуникаций в культурном пространстве региона. // Автореферат дис. на соис. докт. культурол. СПб., 2011. 24 с.
429. Кон Ф. Музеи за 20 лет // Советский музей. 1937. № 9–10. С. 4–9.
430. Кононенко Б. И. Большой толковый словарь. Культурология / Б. И. Кононенко. М.: Вече: АСТ, 2003. 511 с.

431. Кононов І. Соціологія і проблеми просторової організації суспільства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2004. № 4.
432. Константинов В. О. З історії створення музеїв підприємств і установ міста Києва // Збереження пам'яток науки і техніки в музеях: історія, досвід, перспективи. К., 2001. С. 27–30.
433. Копитько О. Музейна стратегія // Український музей: інформаційний бюлетень. 2005. Березень. № 3.
434. Коркодим О. Редактор «Музейного простору» Леся Гасиджак: «Минулорічний запал щодо Музею Майдану вже трохи спав» [Електронний ресурс] // Телекритика. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/kontekst/2015-09-18/111324>
435. Корниенко В. Ялтинський музей // Советский музей. – 1937. – № 1. – С. 14–18.
436. Корновенко С. В. Шевченківська тематика в експозиціях сільських музеїв Черкащини // Краєзнавча Шевченкіана України. Матеріали XIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, м. Канів, 24–25 жовтня 2014 р. / За заг. ред. О. П. Рєнта. Черкаси, 2014. С. 206.
437. Коротенко В. В. Перший завідуючий Полтавським музеєм (М. Олеховський) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. К., 1996. С. 82–87.
438. Косовець В. І. Розвиток соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села: Автореф. дис. ... канд. пед. наук / Василь Іванович Косовець. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2009. 23 с.
439. Косова И. М. Музей. Образование. Культура. Процессы интеграции // Институт переподготовки работников искусства, культуры и туризма Российской Федерации. Сборник трудов творческой лаборатории «Музейная педагогика» кафедры музейного дела. Вып. 2. М., 1999. 157 с.
440. Костенко А. В. Археологічні фонди краєзнавчого музею: формування,

- зберігання, використання (на прикладі Херсонського обласного краєзнавчого музею). Автореф. дисерт. на здобут. наук. ступ. канд. істор. наук. К., 2015. 19 с.
441. Костенко С. Канівська святиня у спогадах Олекси Кобця // Пам'ятки України. 2014. № 1. С. 52–61.
442. Костриця М. Ю., Мокрицький Г. П. Народознавець і «ворог народу» // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки) / АН України. Ін-т історії України; Всеукр. спілка краєзнавців; Мініс. культури України; Редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. К.: Рідний край, 1991. С. 89–92.
443. Кость Л., Семчишин-Гузнер О. Олена Кульчицька про долю свого творчого доробку // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. Львів, 2011. № 8 (13). С. 182–185.
444. Кот С. І. До питання про евакуацію музеїв України під час Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. // Завдання краєзнавства у дослідженні та популяризації пам'яток історії і культури: Зб. наук. праць. К., 1991. С. 153–156.
445. Кот С. І. Дослідник Подільської старовини // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки) / АН України. Ін-т історії України; Всеукр. спілка краєзнавців; Мініс. культури України; Редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. К.: Рідний край, 1991. С. 191–198;.
446. Кот С. І. Збереження пам'яток історії та культури в роки Великої Вітчизняної війни // Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР. Зб. метод. матеріалів: В 6-ти ч. К., 1989. Ч. III. С. 4–15.
447. Кот С. І. Пам'ятка чи пам'ятник // Пам'ятники України. 1988. № 4. С. 27–30.
448. Кот С. И. Судьба и правовой статус экспонатов передвижной выставки Государственного Русского музея 1941 года в Крыму, находящихся в музеях Автономной Республики Крым / НАН Украины. Институт истории Украины, Центр исследований проблем возвращения и реституции

- культурных ценностей; Министерство культуры и туризма Украины, Государственная служба контроля за перемещением культурных ценностей через государственную границу Украины. Киев: Институт истории Украины НАН Украины, 2010. 150 с.
449. Кот С. І. Теоретичні проблеми пам'яткознавства / С. І. Кот // Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. К., 2007. С. 4–64.
450. Кот С. І. Українські культурні цінності в Росії: Проблема повернення в контексті історії та права. Сер. «Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи». Вип. 8. К., 1996. 91 с.
451. Котляр Ю. До питань про термінологію та хронологію інакомислення в Україні в 50-х – 90-х рр. ХХ ст. // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. Вип. 13. С. 19–26.
452. Коцур В. П. Немілючі духовні джерела Михайла Сікорського // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2008. Вип. 21. С. 418–419.
453. Кочан І. Скарби народу // Скарбниці слави народної. З досвіду роботи громадських і народних музеїв республіки. К., 1975. С. 8–11.
454. Кочубей Ю. М. В. В. Дубровський (1897–1966) як сходознавець / Ю. М. Кочубей; Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. К., 2011. 544 с.
455. Кравченко Н. М., Чиговська Л. Г., Неліна Т. В. Фастівщина: сторінки історії (від давнини до 20-х рр. ХХ ст.). Навчальний посібник для загальноосвітніх навчальних закладів. Фастів, 2004. 255 с.
456. Краєзнавство. Етнографія. 1924–1925. Ч. 14.
457. Краєзнавство на Коростенщині. Коростенський окружний музей. Вип. 1. Коростень, 1930.
458. Краєзнавство. 1927. № 1.
459. Краєзнавство. 1928. № 2–3.
460. Краєзнавство. 1928. № 6–10.

461. Краєзнавство. 1930. № 1–5.
462. Краєзнавство. Етнографія. (1924–1925). Ч. 14.
463. Крайній І. Скарб отця Кобринського // Україна молода. 2006. 27 травня.
464. Кредисов В. Меценати освіти: Бесіда з головою правління Всеукраїнського об'єднання підприємців «Нова формація» // Педагогіка толерантності. 2002. № 2. С. 111–117.
465. Криштапюк Л., Вернидубов О. Комунальні та громадські музеї Волинської області в 2012 р. // Волинський музейний вісник : Наук. зб. : Вип. 5. : Музейна педагогіка. Теорія і практика. / Упр-ня культури Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейної справи СНУ ім. Лесі Українки / Упоряд. А. Силук. Луцьк, 2013. С. 255–259.
466. Кровець приєднався до Europeana [Електронний ресурс] // Етнографічна колекція Кровець. – Режим доступу: <http://krovets.com.ua/news/krovets-pryuednavsya-do-europeana>.
467. Крук О. І. Розвиток музейної справи в Україні (кінець 1950–1980-ті рр.). Автореферат дис. ... к.і.н. Х., 2000. 20 с.
468. Крупник Л. Музеї УРСР як засоби радянської ідеологічної політики у 70-і роки ХХ ст. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 19 (2). К., 2009. С. 382–393.
469. Крутенко Н. Г. Майстер кераміки О. Ф. Селюченко // Народна творчість та етнографія. 1986. № 5. С. 46–48.
470. Крутенко Н. Г. Обрії опішнянської казки // Вітчизна. 1990. № 10. С. 197–200.
471. Крутоус А. До питання формування окремих музейних збірок України та м. Львова у ХІХ – першій третині ХХ ст. / Алла Крутоус // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. VII. Львів, 1998. С. 3–13.
472. Крутоус А. Львівські музеї і Олександр Чоловський // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. VI. Ч. I. Львів, 1997. С. 6–13.
473. Крутоус А. Науково-методична діяльність Львівського історичного музею // Ми – з Львівського історичного... 1893–2003: До 110-річчя створення

- ЛіМ: Спецвипуск. Львів: Новий час, 2004. С. 62–76.
474. Крутоус А. Сторінки з минулого (1939–1990) Львівського історичного музею // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. ІХ. Львів, 2000. С. 3–17.
475. Крушельницька Л. До історії нищення пам'яток української культури / Лариса Крушельницька // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1994. – Т. ССХХVII: Праці Секції мистецтвознавства. С. 450–468.
476. Кузьменко Н. Експериментальна справа у діяльності Полтавського державного музею ім. В. Г. Короленка у 1920-ті рр. / Наталія Кузьменко // Полтав. краєзнав. музей : зб. наук. ст. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Полтава, 2005. Вип. 2. С. 693–698.
477. Культура і життя. 1990. 17 червня.
478. Культурна спадщина Слобожанщини: зб. наук. ст. Х., 2003. 94 с.
479. Культурне будівництво в Українській РСР [Текст] : збірник документів в 2 т. К.: Політвидав УРСР, 1959–1961. Т. 1: Найважливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду 1917–1959 рр.: 1917 – червень 1941 рр. / під ред. О. І. Євсєєва. 1959. 884 с.
480. Культурне будівництво в Українській РСР [Текст] : збірник документів в 2 т. К.: Політвидав УРСР, 1959–1961. Т. 2: Найважливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду: червень 1941–1960 рр / під ред. О. В. Килимника. 1961. 664 с.
481. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1927 рр. Зб. документів і матеріалів. К.: Наукова думка, 1979. 664 с.
482. Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941 рр. Зб. документів і матеріалів. К.: Наукова думка, 1986. 412 с.
483. Культурне життя в Україні. Західні землі [Текст]: документи і матеріали. Т.1. 1939–1953 / Упор. Т. Галайчак та ін. / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. К.: Наукова думка, 1995. 747 с.
484. Культурне життя в Україні. Західні землі [Текст]: документи і матеріали. Т. 2. 1953–1966 / упоряд. Т. Галайчак та ін. / НАН України, Ін-т українознав.

- ім. І. Крип'якевича. К.: Наукова думка, 1996. 919 с.
485. Культурное строительство в СССР. 1917–1927. Документы и материалы. М.: Наука, 1989. 467 с.
486. Кульчицький С. В. Новітня історія України // Український історичний журнал. 1991. № 12. С. 3–15.
487. Курінна Т. М. Правові механізми державного регулювання розвитку меценатства / Т. М. Курінна [Електронний ресурс] // Національна академія державного управління. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07ktmrbm.htm>.
488. Курінний П. П. Показчик Уманського музею за 1918 р. / П. П. Курінний. Умань, 1919.
489. Курінний П. П. Три роки праці реставраційної майстерні Лаврського музею культур та побуту над консервацією та реставрацією музейних збірок / П. П. Курінний // Український музей. Репринтне перевидання 1927 р. К.: Фенікс, 2007. 174 с.
490. Курінний П. П. Уманське історичне товариство. Умань, 1918. 89 с.
491. Кушпетюк О. Старожитності музеїв Волинської губернії на виставках місцевого та загальноросійського рівня / Олена Кушпетюк // Емінак. К.; Миколаїв, 2016. № 3 (15). С. 98–102.
492. Кушпетюк О. Федір Рудольфович Штейнгель та його роль в організації Городоцького музею / Олена Кушпетюк // Волинський музей: історія та сучасність. Науковий збірник. Вип. 4. Луцьк, 2009. С. 263–266.
493. Лаврик М. Прометей із Москалівки // Вісті Роменщини. 2012. 18 січня.
494. Лавриненко Л. Я. Меценатство и благотворительность: история развития // Школа. 2001. № 2. С. 63–68.
495. Лавриненко Л. Я. Меценатство и спонсорство в современных условиях // Школа. 2001. № 6. С. 96–101.
496. Лазечко П. З історії створення та діяльності Українського таємного університету у Львові (1921–1925 рр.) // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. II–III. Львів, 1994. С. 205–217.

497. Лапідарій Херсонського краєзнавчого музею. Херсон: Гілея, 2011. 29 с., кол. Іл.
498. Левин К. Теория поля в социальных науках. Санкт-Петербург: Сенсор, 2000.
499. Лехман І. Іван Франко – пропагандист краєзнавчих екскурсій // Краєзнавство. Географія. Туризм. 2003. № 41. С. 19–23.
500. Лещенко А. Проблемы становления музееведческой музеологии на международном уровне / А. Лещенко // Музей. 2009. № 5. С. 42–45.
501. Лисюк В. Е. Проблемы развития экомузеев в некоторых зарубежных странах (обзор). Культура и искусство за рубежом. Музейное дело и охрана памятников. Экспресс-информация ГБЛ, вып. 4. М., 1987.
502. Лысикова О. В. Музеи мира: учебное пособие для студентов / О. В. Лысикова. М.: Флинта: Наука, 2002. 128 с.
503. Литвин М. Одержимість Ігоря Герети / М. Литвин, В. Шевчук, Б. Хаварівський // Тернопілля'98–99: регіональний річник. Тернопіль, 2002. С. 474–483.
504. Литвин М. Р., Луцький О. І., Науменко К. Є. 1939. Західні землі України / М. Р. Литвин, О. І. Луцький, К. Є. Науменко. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, 1999. 152 с.
505. Літвінов С. До перспективи соціології простору // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць. Вип. 10. Х.: Видавничий центр ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004.
506. Літературно-меморіальний музей Анни Ахматової в с. Слобідка-Шелехівська: путівник / Упр. культури, туризму і курортів, Хмельниц. облдержадмін., Хмельниц. обл. літ. музей. – Хмельницький : Поліграфіст-2, 2009. [Електронний ресурс] // Національна парламентська бібліотека України. – Режим доступу: lib.nplu.org/object.html?id=5485.
507. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / [упорядн.: Я. Лялька, Ю. Сливки та ін.] Кн. 1. Львів: Просвіта, 1993. 800 с.

508. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / [упорядн.: Я. Лялька, Р. Коритко, М. Онишкевич та ін.] Кн. 2. Львів: Галицька видавнича спілка. 664 с.
509. Ліховий І. Неювілейні проблеми музеєфікації [Електронний ресурс] // Слово Просвіти. – Режим доступу: www.slovoprosvity.org
510. Лобай Д. Непереможна Україна. Факти про боротьбу Москви з українським націоналізмом на культурному фронті по Другій світовій війні / Д. Лобай. Вінніпег: Видання Комітету українців Канади, 1950. 239 с.
511. Логвин Г. Н. Украинские Карпаты / Г. Н. Логвин. М., 1973. 192 с.
512. Лоренте П. Х. Развитие музеологии как университетской дисциплины: от технической подготовки к критической музеологии // Вопросы музеологии. 2011. № 2 (4). С. 45–64.
513. Лоренц С. Музеи и коллекции Польши. 1945–1955 гг. Варшава, 1956. С. 37–42.
514. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров / Ю. Лотман // Семиосфера. СПб., 2010. С. 350–399.
515. Лошак Ю. М., Кощеева Е. Л., Гумин М. Я. Система комплексной автоматизации музеев КАМИС // Музеи Москвы и музеология XX века (Тезисы научной конференции). М., 1997. С. 84–87.
516. Лубчак В. Шевченкіана Володимира Портянка // День. 2013. № 42.
517. Лугова Л. М. Про відкриття виставки «К. М. Скаржинська та її колекція» / Л. М. Лугова // Матеріали регіональної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження К. М. Скаржинської. Лубни, 12–13 березня 2002 р. Лубни, 2002. С. 45–47.
518. Луцький О. Приборкання інтелігенції (1939–1953 рр.) // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область / (гол. ред. В. М. Литвин, заст. гол.: С. А. Кокін, О. П. Реєнт, В. А. Смолій, обл. ред.: заст. гол. В. М. Савчак). Кн. 1. Львів: Видавництво «Астролябія» – Видавничий центр «Пам'ять», 2009. С. 581–596.
519. Лысикова О. В. Музеи мира / О. В. Лысикова. М.: «Флинта»; «Наука»,

2002. 128 с

520. Львовский музей истории религии и атеизма. Путеводитель. Львов: Каменяр, 1988. 124 с.
521. Любовець О. М. Місця пам'яті: інструменталізація поняття / О. М. Любовець // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. Вип. 5. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. С. 102–118.
522. Мазуренко О. С. Із слідчо-кримінальної справи № 370 Софії Терещенко // Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства, присвяченої 160-річчю заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького. Вип. 11. Дніпропетровськ: АРТПРЕС, 2009.
523. Майстровская М. Т. Музей в динамике // Музей и демократия. М., 1997;
524. Макаренко Д. Шлях до храму. К.: Хрещатик, 2006. 128 с.
525. Макаренко Д. Є. Микола Омелянович Макаренко. К.: Наукова думка, 1992.
526. Макаренко М. О. Запорізькі клейноди в Ермітажі: Хоругви // Україна. К., 1924. Кн. 3. С. 25–38 (з 12 табл. та 1 рис. автора в тексті).
527. Макаренко Микола Омелянович [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://history-poltava.org.ua/?p=5405>
528. Макачук С. З професором Григорієм Гербільським серед істориків Львівського університету. Спогад. 1951–1956 і 1973–1977 роки // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. ХУ. Львів, 2012. С. 284–309.
529. Макдональд Дж. Музей будущего в «глобальной деревне» // Museum. 1987. № 155. С. 87–95.
530. Маланюк Євген Нариси з історії нашої культури. Перевидано: Нью-Йорк, 1954. К.: АТ «Обереги», 1992. 80 с.
531. Малес Л. В. Символічні зміни в просторі міста в соціокультурних контекстах ХХ ст. // Грані. 2014. № 9 (113).
532. Малець О. Тиводар Легоцький – засновник першого на Закарпатті Мукачівського історичного музею / О. Малець // Срібна Земля. 1995. 7

- жовтня. С. 14.
533. Малицкий Г. Л. Основные вопросы истории музейного дела в России (до 1917 г.) // Очередные задачи перестройки работы краеведческих музеев. М., 1950.
534. Маньківський літопис. 1997. Жовтень.
535. Маньковська Р. В. Висновок щодо результатів науково-дослідної роботи Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПіК за 2011–2014 рр. «Актуалізація науково-технічної спадщини в пам'яткоохоронній та музейній діяльності». 2014 р. // Поточний архів Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПіК.
536. Маньковська Р. В. Вклад Є. Рудинської в музейну справу України / Р. В. Маньковська // Український історичний збірник – 2000 / гол. ред. В. А. Смолій. редкол. О. І. Гуржій, В. М. Даниленко та ін. К. : інститут історії України НАН України, 2000. С. 229–238.
537. Маньковська Р. В. Внесок академіка НАН України П. Т. Тронька в теорію і практику музейної справи України // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Зб. статей. Вип. 36. К., 2010. С. 49–61.
538. Маньковська Р. В. Гіляров Сергій Олексійович // Енциклопедія історії України: Т. 2. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Видавництво: «Наукова думка», 2004. С. 105–106.
539. Маньковська Р. В. Діяльність Є. Ю. Спаської на ниві музейництва // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип. 2. К., 1998. С. 286–293.
540. Маньковська Р. В. З історії Маріупольського краєзнавчого музею: традиції та перспективи // VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції та сучасність». К., 1995. С. 57–63.
541. Маньковська Р. В. Краєзнавчі музеї в дослідженні регіональної історії України / Р. В. Маньковська // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. ст. / Ін-т іст. України НАН України. Київ; Донецьк: Рідний край, 2001. Вип. 17. С. 8–14.
542. Маньковська Р. Макаренко М. О. // Українські історики ХХ ст.: Бібліогр.

- довід. / Сер. «Українські історики». Вип. 2 / Голов. ред. В. А. Смолій. К., Львів: Інститут історії України НАН України, 2003. Ч. 1. С. 208–209.
543. Маньковська Р. В. Миколаївський обласний краєзнавчий музей // Енциклопедія історії України: Т. 6. Ла – Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Видавництво: «Наукова думка», 2009. С. 653–654.
544. Маньковська Р. В. Міжнародна рада музеїв // Енциклопедія історії України: Т. 6. Ла – Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Видавництво: «Наукова думка», 2009. С. 709.
545. Маньковська Р. В. Музеї України в суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. Львів: Простір-М, 2016. 408 с.
546. Маньковська Р. В. Музей в сучасній трансформації: новітні моделі інтерпретації культурної спадщини // Український технічний музей: історія, досвід, перспективи. Матеріали 8-ї науково-практичної конференції. 26–28 травня 2011р. К., 2011. С. 83–87.
547. Маньковська Р. В. Музей у сучасному соціопросторі: історико-культурологічний аспект // Полікультуротворча діяльність 2010. К., 2010. С.115–120.
548. Маньковська Р. В. Музейництво в Україні. К., 2000. 140 с.
549. Маньковська Р. В. Музеологія як галузь наукових знань: сучасний дискурс та проблеми теоретичної інтеграції // Краєзнавство. 2009. № 3–4. С. 136–144.
550. Маньковська Р. В. О. Федоровський та його вклад в пам'яткоохоронну та музейну справу // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Зб. статей. К., 1996. С. 57–69.
551. Маньковська Р. В. Суспільно-інтеграційні тенденції та комунікаційні інновації у музейному краєзнавстві. За матеріалами науково-краєзнавчої експедиції НСКУ на Житомирщину // Краєзнавство. 2014. № 2. С. 178–185.
552. Маньковська Р. В. Сучасний музей в соціокультурній динаміці // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. К., 2007. Вип. 33.

- С. 106–118.
553. Маньковська Р. В. Український музей в контексті розвитку європейського музейництва // Охорона культурної спадщини в Україні: історія, теорія, практика. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Тернопіль, 2007. С. 58–65.
554. Маньковська Р. В. Ф. А. Козубовський – директор Інституту історії матеріальної культури Всеукраїнської академії наук // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип.1. К., 1998. С.189–196.
555. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція. Реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.). Монографія / Тамара Марусик. Чернівці: Рута, 2002. 464 с.
556. Мастеница Е. Н. Інтерпретація культурного насліддя в музеє: гуманітарний дискурс // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств. 2011. № 3. С. 6–9.
557. Мастеница Е. Н. Музеология в пространстве междисциплинарного взаимодействия // Вестник ЛГУ им. А. С. Пушкина. СПб., 2013. Вып. 3. Т. 2. С. 155–163.
558. Мастеница Е. Н., Шляхтина Л. Н. Музеология и ее методы в системе социально-гуманитарных наук // Музей и демократия. М., 1997.
559. Маслай Г. Історія Володимира-Волинського в краєзнавчій освіті // Минуле і сучасне Волині і Полісся: Володимир-Волинський в історії України і Волині Науковий збірник. Вип. 14. Луцьк, 2004. С. 462–465.
560. Матт Г., Флатц Т., Льодерер Ю. Культура і гроші. Музей – підприємницька діяльність. Практичний poradник. К., 2009. 136 с.
561. Махінчук М. Переяславський скарб Михайла Сікорського: художньо-документальна повість. К.: Криниця, 2005. 348 с.
562. Мегилл А. Историческая эпистемология. Научная монография / Пер. с англ. Кукарцевой М., Кашаева В., Тимонина В. М., 2007. 480 с.
563. Медведєва І. М. Розвиток музейно-педагогічної діяльності: Навч. посіб. / І. М. Медведєва; М-во освіти і науки України, Донбас. держав. машинобуд.

- акад. Краматорськ: [б. в.], 2009. 59 с.
564. Медведик П. «На нашім золотім Поділля...» // Шляхами Івана Франка на Україні / Упорядник М. О. Мороз. Львів: Каменяр, 1982. 127 с.
565. Мезенцева Г. Г. Музезнаводство (на матеріалах музеїв Української РСР): Курс лекцій (відпов. ред. С. М. Чайковський) / Г. Г. Мезенцева. К.: Вища школа, 1980. 116 с.
566. Мезенцева Г. Г. Музеи Украины / Г. Г. Мезенцева. К.: Издательство Киевского Университета, 1959. 180 с.
567. Мезенцева Г. Г. Музейне будівництво на Україні за 40 років Радянської влади // Наукові записки КДУ Т. XVI. Вип. XII. К., 1957. С. 140–153.
568. Мельник В. Фрески із життя М. І. Сікорського // «Музеї – моє життя. Мій заповіт – мої музеї». 85-річчя Михайла Сікорського / упоряд. Н. А. Перхайло. Переяслав-Хмельницький: Міленіум, 2008. С. 15–16.
569. Мельник О. Музей – пісня всього життя Григорія Гуртового // Перші Волинські обласні краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового. Наук. зб. / Упоряд. А. Силюк. Луцьк, 2014. С. 29–31.
570. Мельниченко В. М. Краєзнавство Черкащини: сторінки історії. / В. М. Мельниченко. Черкаси, 2010. 179 с.
571. Мельниченко О. В. Музейна справа та пам'яткоохоронна робота на Черкащині в другій половині ХХ – початку ХХІ ст. // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Черкаси, 2007. С. 6–12.
572. Мигович І. І. Соціальна робота (вступ до спеціальності). Ужгород: Освіта, 1997. 190 с.
573. Миколюк А. Переїзний музей на селі: з досвіду роботи на Одещині за 1924–1926 рр. Посібник для сільбудів та хат-читалень. Х., 1927. 134 с.
574. Мисик В. Ігор Герета та розвиток музейних інституцій на Тернопіллі // Збірник праць. Терноп. осередок Наук. т-ва ім. Шевченка; ред. Е. Бистрицька. *Тернопіль*: Терно-граф, 2013. Т. 8: Музеї Тернопільщини. С. 315–327.

575. Михайловская А. И. Музейная экспозиция. Организация и техника / А. И. Михайловская. М., 1964. 517 с.
576. Михеев В. К. А. С. Федоровский – профессор Харьковского университета // Регіональне і загальне в історії: Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду (9 листопада 1995 р.). Дніпропетровськ, 1995. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://museum.dp.ua/article0589.html>.
577. Мінгатзудінов А., Латиш Ю. Великий подвижник музейної справи (до 90-річчя від дня народження М. І. Сікорського) // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Історія. 2013. С. 40–44.
578. Міненко Л. Музейний адміністративний менеджмент [Електронний ресурс] // Музейна справа та освіта в Україні. Матеріали наукової конференції, Київ, 13–14 листопада 2014 р. – Режим доступу: https://www.facebook.com/permalink.php?id=385448268264887&story_fbid=48361854844785.
579. Мовчанівський Т. Бердичівський державний історико-культурний заповідник. Провідник. Харків, 1931.
580. Могилянський Н. М. Областной или местный музей как тип культурного учреждения. Петроград, 1917. 108 с.
581. Могытыч И. Р. Памятники архитектуры // Украинские Карпаты. Культура. К., 1989.
582. Мокляк В. Розкриття історії краю в краєзнавчих та історичних музеях відповідно до вимог сучасної історичної науки : (метод. рек. для працівників музеїв недержав. форми власності) / Володимир Мокляк // Полтав. краєзнав. музей : зб. наук. ст. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Полтава, 2006. Вип. 3. С. 506–514.
583. Молчанов С. Н. Европейское право и сохранение культурного наследия народов Европы // Международная конференция «EVE 2002. Москва». М., 2002. С. 17–24.

584. Моренчук А. А. Релігійна політика М. Хрущова в Україні // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. 2003. № 10. С. 37–42.
585. Мороз В. Стефанія Садовська, тернопільська людина-легенда [Електронний ресурс] // Місто. Тернопілля. Україна. Світ. – Режим доступу: <http://www.gazeta-misto.te.ua/vidomyj-krajeznavets-stefaniya-sadovska-zbrehla-staryj-ternopil-dlya-naschadkiv/>
586. Морозюк В. К. Постаті, імена на Прикарпатті / Володимир Морозюк; Літ. музей Прикарпаття, Музей історії Прикарпат. ун-ту ім. В. Стефаніка та освіти на Прикарпатті. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2011. 90 с.
587. Москалець А. А. Музей і ЗМІ. З досвіду організації співпраці з мас-медіа Дніпропетровського історичного музею // Роль музеїв у культурному просторі України і світу. Вип. 11. Дніпропетровськ, 2009. С. 565–573.
588. Музееведение. Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности. М., 1989.
589. Музеї, колекції, люди: традиції і перспективи розвитку музейної справи. Вітчизняний і зарубіжний досвід. Міжнародна наук.-практ. конф. / [підгот. М. Аронець; автор концепції і теми конф. В. Мельник]. Івано-Франківськ: Гостинець, 2005. 100 с.
590. Музеї мають значення: що робить наші культурні інституції такими особливими? [Електронний ресурс] // Музейний простір. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/36447>.
591. Музеї України: сучасний стан і проблеми. ДЗК: Вип. 12/6. К., б/в, 2005.
592. Музеї Української РСР у патріотичному та інтернаціональному вихованні трудящих. К.: Міністерство культури УРСР, Державний історичний музей, 1976. 104 с.
593. Музей и власть: Государственная политика в области музейного дела (XVIII–XX вв.). Ч. 1–2. М., 1991.
594. Музей і майбутнє. Дніпропетровськ, 1998. 105 с.
595. Музей и посетитель. М., 1989.

596. Музей одной улицы [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.onestreet.kiev.ua/.
597. Музей – очаг виховання. Правда. 1982. 20 августа.
598. Музей сучасного мистецтва України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://modern-museum.org.ua/ua>.
599. Музей Т. Шевченка у Львові [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.kobzarmuzeum.org.ua>.
600. Музей української старовини // Шевченківський словник. Т. 2. К., 1978. С. 12.
601. Музейний щорічник. Чернівецький обласний краєзнавчий музей. Чернівці, 2002. 107 с.
602. Музейное дело России. М., 2003.
603. Музейное строительство в СССР (1917–1987 гг.). Научно-вспомогательный библиографический указатель. К.: Гос. ист. б-ка СССР, 1987. 264 с.
604. Мушировський В. Сторінки історії музею // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Рівне, 1996. Вип. 1. С. 7–11.
605. Набаиш А. Экомусеи Португалии // Museum. 1985. № 148. С. 31–36.
606. Набок Л. Історія музейної справи Черкащини 1921–1931 рр. // Переяславський літопис: зб. наук. статей. Вип. 4. / [ред. колегія: Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.]. Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 3–6.
607. Надія Суровцова [Електронний ресурс] // Бібліотека українського світу. Постаті. – Режим доступу: <http://1576.ua/people/7101>.
608. Надопта А. Культурно-освітня та наукова діяльність музею НТШ наприкінці XIX – 30-х рр. XX ст. // Музеї Львова: події, колекції, люди. Матеріали науково-практичної конференції. Львів, 27–28 жовтня 2011 р. Львів, 2012. С. 21–29.
609. Народні музеї. Збірник статей. К., 1964. 52 с.
610. Наседкин К. А. Локальная сеть и Интернет в музее // Компьютеризация в музеях. М., 1997. С. 83–97.
611. Науковий архів Інституту археології НАН України.

Ф. 9.

Спр. 206, арк. 3.

612. Наукові фонди Новоград-Волинського музею Лесі Українки.
613. Неліна Т. В. Деякі питання становлення краєзнавчого музею Фастівщини // Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи. К., 1999. С. 31–32.
614. Непомнящий А. А. Арсений Маркевич: страницы истории крымского краеведения / А. А. Непомнящий. Симферополь, 2005.
615. Непомнящий А. А. Музейное дело в Крыму и его старатели (XIX – начало XX века): библиогр. исследование / А. А. Непомнящий; Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского. Симферополь, 2000.
616. Непомнящий А. А. Подвижники краеведения / А. А. Непомнящий. Симферополь: ОАО «Симферопольская городская типография», 2008. – Т. 2: TAURICA ORIENTALIA. 528 с.
617. Непомнящий А. А. Профессор Николай Эрнст: страницы крымского краеведения / А. А. Непомнящий. К., 2012. 466 с.
618. Непомнящий Г. Життєвий шлях Ф. Штейнгеля // Діячі науки і культури рідного краю. Матеріали, тези наукової конференції студентів, аспірантів, молодих викладачів. Рівне, 1993. С. 12–16.
619. Нестуля О. О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії). – К., Полтава, 1994.
620. Нестуля О. О. Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр. Ч. 1. 1917 р. – середина 20-х рр. К.: Інститут історії України, 1995. 280 с.
621. Нестуля О. О. Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр. Ч. 2. 1920-і – 1941 рр. К., 1995. 318 с.
622. Нестуля О. О. Мистецтво було його мрією (Б. К. Пилипенко) // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки) / АН України. Ін-т історії України; Всеукр. спілка краєзнавців; Мініс. культури України; Редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. К.: Рідний край, 1991. С. 238–244.

623. Нестуля О. О. Понад усе ставив істину (Ф. І. Шміт) // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки) / АН України. Ін-т історії України; Всеукр. спілка краєзнавців; Мініс. культури України; Редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. К.: Рідний край, 1991. С. 48–54.
624. Нестуля О. О. Феодосій Миколайович Мовчанівський // Зневажена Кліо. К., 2005. С. 354–355.
625. Нестуля О. О., Верезомська С. Ж. Федір Людвігович Ернст і його щоденник «Художній відділ» 1925–1933 рр. / О. О. Нестуля, С. Ж. Верезомська. Полтава: РВВ Пуску, 2008. 242 с.
626. Ніжинський музей імені М. В. Гоголя // Глобус. 1928. № 19. С. 303
627. Никишин Н. А. Экомузей // Российская музейная энциклопедия. М., 2005. С. 286.
628. Никишин Н. А. Музеи под открытым небом // Российская музейная энциклопедия. М., 2005. С. 393–394.
629. Никишин Н. А. «Язык музея» как универсальная моделирующая система музейной деятельности // Музееведение. Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности: сб. науч. тр. / НИИ культуры. М., 1988. С. 7–15.
630. Никишин Н. А., Ивановская Н. И. Музей под открытым небом // Российская музейная энциклопедия. М.: Прогресс, М.: РИПОЛ классик, 2005. С. 393–395.
631. Ніколаєв О. О. Історичний відділ музею Слобідської України // Музей Слобідської України. Харків, 1925. № 1. С. 12–15.
632. Німенко Н. А. До історії українського орнаменту (Науковий доробок Г. Г. Павлуцького очима М. О. Макаренка) / Н. А. Німенко [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/>.
633. Новицькі читання. Запоріжжя, 2002. 146 с.
634. Ноль Л. Я. Компьютерные технологии в музее. Учебное пособие. М., 1999. 98 с.
635. Нора П. Всемирное торжество памяти / Пьер Нора [Електронний ресурс] //

- Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. 2005. № 2–3 (40–41). – Режим доступа: <http://magazines/russ.ru/nz/2005/2>.
636. О повышении роли музеев в коммунистическом воспитании трудящихся: Постановление ЦК ЦКСС от 12 мая 1964 г. // Справочник партийного работника. Вып. 6. М.: Политиздат, 1966. С. 354–356.
637. О музее, работающем на общественных началах: типовое положение от 12 апреля 1978 г. // Буланый И. Т., Явтушенко И. Г. Музей на общественных началах. М., 1985. С. 185–193.
638. О народном музее: типовое положение от 15 февраля 1965 г. // В помощь народным музеям. М., 1976. Тр. 42. С. 71.
639. О религии и церкви: Сборник документов. М.: Политиздат, 1965. С. 71, 85.
640. Об учете и охране памятников искусства, старины, быта и природы: инструкция // Декреты и инструкция об учете и охране памятников искусства, старины и природы / Отдел по делам музеев и охране памятников искусства и старины Главного управления научных, научно-художественных и музейных учреждений Народного Комиссариата Просвещения. М., 1924. С. 9–15.
641. Оболончик Н. Кременецкий краєзнавчий музей // Музеї Тернопільщини. Зб. праць Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка. Тернопіль: ТзВО Тернограф, 2013. Т. 8. С. 340–341.
642. Одинець М. Що пропагують львівські музеї // Правда. 1951. 13 вересня.
643. Ожицкая М. И., Василенко А. С. Могучий арсенал воспитания молодежи. К.: «Вища школа», 1984. С. 23–24.
644. Оксенич М. Шляхи формування збірки Національного музею історії України: колекції меценатів і внески приватних осіб // Скарбниця української культури. Збірник наукових праць. Вип. 8. Чернігів, 2008. С. 165–173.
645. Ольга Богомолець відкриває історичний комплекс «Музей Радомисль» [Електронний ресурс] // Історична правда. 2011. 27 вересня. – Режим доступа: <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/09/27/56802/>.

646. Омельченко Ю. А. Музееведение // Специальные исторические дисциплины. К.: НМК ВО, 1992. С. 208–216.
647. Омельченко Ю. А. Музейне будівництво на Україні в 1921–1945 рр. / Ю. А. Омельченко // Український історичний журнал. 1975. № 3. С. 122–128.
648. Омельченко Ю. А. Перша підсистема музейництва (теоретичні засади, витоки, формування // Культурологічні студії. Зб. наук. праць. Вип. 2. К., 2005. С. 288–311.
649. Омельченко Ю. А. Предмет музейного значення на терені краєзнавства / Ю. А. Омельченко // Сьома Всеукраїнська наукова конференція: «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність». Ч. II. К.: Рідний край, 1995. С. 406–407.
650. Омельченко Ю. А. Розвиток учбових музеїв / Ю. А. Омельченко. К., 1988. 194 с.
651. Омельченко Ю. А. Шкільні музеї. К.: Радянська школа, 1981. 124 с.
652. Омельчук Д. В., Акулов М. Р., Вакатова Л. П., Шевцова Н. Н., Юрченко С. В. Политические репрессии в Крыму (1920–1940 годы). Симферополь, 2003. С. 67.
653. Онопрієнко В. І. Лицар української культури. Роль Д. М. Щербаківського у вітчизняному музеєзнавстві // Вісник НАН України. 1996 . № 3–4. С. 47–52.
654. Основи краєзнавства. Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Під ред. О. П. Реєнта. Харків, 2015. 365 с.
655. Основи музейної справи: Навчально-методичний посібник для студентів соціально-гуманітарного факультету зі спеціальності «вчитель історії» / Укладач О. О. Салата / К.: Київський міський педагогічний університет ім. Б. Д. Грінченка, 2005. 104 с.
656. Откович В. Про збереження унікальної збірки давньоукраїнського мистецтва // Літопис Національного музею у Львові. 2000. № 1 (6). С. 53–62.
657. Охорона культурної спадщини. Збірник міжнародних документів. К., 2002.

168 с.

658. Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР (Збірник методичних матеріалів в шести частинах). Ч. 1. К., 1989.
659. Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР (Збірник методичних матеріалів в шести частинах). Ч. 2. К., 1989.
660. Охоронець львівських скарбів. Альманах-вшанування, присвячений Б. Возницькому / Упоряд. Романюк Л. П. Львів, 2013. С. 5–8.
661. Ошуркевич О. З історії Волинського краєзнавчого музею / О. Ошуркевич // Волинський музей: історія і сучасність. Тези і матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею та 45-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. 16–17 червня 1994 р., м. Луцьк / Волинське обласне управління культури, Волинський краєзнавчий музей. Луцьк, 1998. С. 5–7.
662. Павличко Я. Віра Свенціцька – відома вчена, музейник і дослідник українського сакрального мистецтва // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. 2008. № 6. С. 196–206.
663. Павлишин О. Культурні втрати Галичини під час Першої світової війни // Пам'ятки України. 2015. № 3–4. С. 20–25.
664. Павлов М. Вопросы методики и техники музейного показа // Советский музей. 1937. № 2. С. 7.
665. Павлова О. Г. Шевченкіана Пархомівського художнього музею імені П. Ф. Луньова // Краєзнавча Шевченкіана України. Черкаси, 2014. С. 211–212.
666. Павлова О. Г., Куделко С. М. П. Т. Тронько и А. Ф. Лунёв (к 100-летию со дня рождения П. Т. Тронько) // Луньовські читання». Матеріали науково-практичних семінарів (2010–2014 рр.).Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 201. С. 196–199.
667. Палинчак В. В. Етапи становлення музейної справи на Закарпатті в першій половині ХХ століття / В. В. Палинчак // Науковий вісник Ужгородського

- національного університету. Серія «Історія». Вип. 1 (32). Ужгород, 2014. С. 18–24.
668. Палинчак-Кутузова В. В. Ідеологія в музеї: минуле, сучасне, майбутнє (на прикладі Закарпатського краєзнавчого музею). Частина I. Музей як зброя радянської пропаганди (1945–1989 рр.) // Інтелігенція і влада. 2016. Вип. 34. С. 136–138.
669. Памятники в контексте историко-культурной среды. М., 1990.
670. Панкулич В. В. Історія музейної справи на Закарпатті / В. В. Панкулич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Історія». – Вип. 22. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2009. С. 159–161.
671. Панкулич В. В. Розвиток музейництва Ужгорода в 1920–1940-х рр. / В. Панкулич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Історія». – Вип. 1 (32). Ужгород, 2014. С. 40–50.
672. Панченко І. С. Сторінки з історії музейництва Харківщини (XIX – початок XX ст.) / І. С. Панченко // Вісник ХДАК. Зб. наук. пр. Вип. 4. Х.: ХДАК, 2001.
673. Параній В. М. Музейницький зміст життя та діяльності митрополита Андрея Шептицького // Роль музеїв у культурному просторі України і світу. Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства. Вип. 11. Дніпропетровськ: АРТПРЕС, 2009. 608 с.
674. Пантелейчук І. В. Музей: від зібрання раритетів до науково-дослідної установи // Питання культурології: міжвід. зб. наук. ст. К., 2001. Вип. 17. С. 71–76.
675. Паньків М. Намітки з історії Івано-Франківського краєзнавчого музею / М. Паньків. // Наукові записки Краєзнавчого музею. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2001. Вип. 5–6. С. 223–231.
676. Парацій В. М. Музейницький зміст життя та діяльності митрополита Андрея Шептицького // Роль музеїв у культурному просторі України й світу. Збірник матеріалів Загальноукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства, присвяченої 160-річчю заснування

- Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького. Вип. 11. Дніпропетровськ, 2009. С. 118–127.
677. Первый Всероссийский музейный съезд. Тезисы докладов. М. – Л., 1930. 54 с.
678. Перелигіна О. Історія одного відрядження: Григорій Гербільський у Львівському історичному музеї (серпень 1939 р. – червень 1941 р.) // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. XIII. Львів, 2009. С. 238–245.
679. Перелигіна О. Музей і війна. Втрати фондів колекцій Львівського історичного музею у період німецько-фашистської окупації / Ольга Перелигіна // Галицька брама. 2003. № 7/9. С. 12–15.
680. Перелигіна О. Утрати фондів колекцій Львівського історичного музею у період німецько-фашистської окупації. Частина II // Наукові записки Львівського історичного музею. Вип. XI. Львів, 2006. С. 151–163.
681. Переяслав-Хмельницький // Шевченківські місця України. К., 1957. С. 48–51.
682. Петегірич В. М. Доля археологічної колекції музею НТШ / В. М. Петегірич // Бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка: книги і люди: матеріали круглого столу / [упорядкув. та заг. ред. Текстів Л. І. Ільницької]. Львів, 1996. С. 59–67.
683. Петрунина Л. Я. Границы и возможности музейной социологии // Музей и современная социокультурная ситуация. М., 1989.
684. Писаревская Н. В., Антоненко К. Б. Реальность виртуального музея // Технический музей: история, опыт, перспективы. Материалы 3-й Международной научно-практической конференции. К., 2012. С. 84–86.
685. Піддубний І. А., Томюк Д. М. Соціально-психологічні дослідження закономірностей і механізму сприйняття відвідувачами експозиції. (На прикладі Чернівецького краєзнавчого музею) / І. А. Піддубний, Д. М. Томюк // Музей на межі тисячоліть. Дніпропетровськ, 1999. С. 165–167.
686. Підгайний С. З концепцій українського історичного процесу в музейній

- практиці. Харків: Держвидав України, 1930. 47 с.
687. Піскова Е. М. Буковинський крайовий музей // Енциклопедія історії України: Т. 1. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Видавництво: «Наукова думка», 2009. С. 398.
688. Піскова Є. М. Специфіка та основні напрями формування музейної мережі України в ХІХ – поч. ХХ ст. // Музеї України ХІХ – поч. ХХ століть. К., 2005. С. 6–28.
689. Пісковий В. Чотири народження собору // Дзеркало тижня . 2008. № 21. 7 червня.
690. Пищулин Ю. П. и др. Музейные термины // Терминологические проблемы музееведения. М., 1986. С. 36–135.
691. Плохотнюк В. С. Семиотические проблемы исторического знания и музейной коммуникации: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. Ростов-на-Дону, 2000. 17 с.
692. Повідомлення з місць // Бюлетень Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка. Ч. 1. 1925.
693. Погорілий В., Баранько В. У перспективі – відродження // Пам'ятки України. 2000. № 1. С. 2–36.
694. Поздняков Н. Подготовка и переподготовка кадров // Советский музей. 1937. № 9–10. С. 56.
695. Показчик музеїв НКО УСРР (на 1 січня 1929 р.). К., 1930. С. 57.
696. Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська / В. Полек. Львів: Світло і тінь, 1994. 90 с.
697. Полтавіка. Полтавська енциклопедія. Том 12. Релігія і Церква. Полтава: «Полтавський літератор», 2009.
698. Попп Р. Репресії сталінського тоталітарного режиму проти західноукраїнської інтелігенції у 1944–1953 рр. (на матеріалах Львова) // Український націоналізм: історія та ідеї. Науковий збірник. Дрогобич: НІЦ ім. Д. Донцова, 2014. Вип. 2.
699. Портнов А. Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії

XX століття. К., 2011.

700. Портрет Шрага // Шрагівські читання (відпов. ред. О. Б. Коваленко). Вип. 1. Чернігів, 2010. С. 16–24.
701. Портяк В. Володимир Яцюк [Електронний ресурс] // Слово Просвіти. – Режим доступу: [www/slovoprosvity/org](http://www.slovoprosvity.org).
702. Посацька Д. Втрачене: 1941, 1947–1953 роки // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. 2010. № 7 (12). С. 90–102.
703. Посацька Д. Втрачене: 1953–1956 роки // Літопис Національного музею у Львові. 2011. № 8(13). С. 64–76.
704. Посацька Д. З історії фондкових збірок музею // Літопис Національного музею у Львові. 2000. № 2 (7). С. 4–15.
705. Посацька Д. З історії фондкових збірок музею // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. 2001. № 1. С. 47–54.
706. Посацька Д. Національний музей у Львові під час німецької окупації (1941–1944): хроніка подій // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. 2008. № 6. С. 9–26.
707. Постанова Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв» від 11 лютого 2015 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/184-19.
708. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження програми розвитку краєзнавства на період до 2010 р.» від 10.06.2002 р. // III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29–30 жовтня 2003 року). Матеріали та документи. К., 2004. С. 114–115.
709. Поступ. 2003. 28 серпня – 3 вересня. № 151 (1206). С. 5.
710. Поточний архів Національної спілки краєзнавців України.
711. Походження і соціальний зміст християнства. Довідник-путівник по залах виставки. Львів: Каменяр, 1967. 68 с.
712. Пошивайло О. З минулого в майбутнє міст // Пам'ятники України. 1985. № 3. С. 49–52.
713. Пошивайло С. Г. Національний музей-заповідник українського гончарства

- в Опішному [Електронний ресурс] // Дніпропетровський національний історичний музей. – Режим доступу: <http://museum.dp.ua/participant085.html>.
714. Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база. Збірник документів (2-е видання). К.: Видавництво ХІК, 2006. 438 с.
715. Правові акти з охорони культурної спадщини. К., 1995. 89 с.
716. Прибега Л. В. Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект [Текст]: монографія / Л. В. Прибега; Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури, Нац. акад. образотв. мистец. і архіт. К.: Мистецтво, 2009. 304 с.
717. Приватний музей Романа Кумлика [Електронний ресурс] // Музейне коло Прикарпаття . – Режим доступу: <http://www.museum.if.ua/museums/r4/93.html>.
718. Про музей, який працює на громадських засадах: типові положення від 16.11.1990 р. / Міністерство культури Української РСР. К., 1990. С. 1–2.
719. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 25. С. 191.
720. Про оргкомітет Фестивалю вільних музеїв [Електронний ресурс] // Научно-виробнична фірма «Танаїс». – Режим доступу: http://fre-mus.at.ua/publ/pro_orgkomitet_festu_vilnih_muzejiv/1-1-0-42.
721. Прокопенко Є. В. Музей та засоби масової інформації на сучасному етапі // Музей на межі тисячоліть. Дніпропетровськ, 1999. С. 171–173.
722. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія та сучасність / В. С. Прокопчук. К., 2009. 286 с.
723. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство. К., 2011. 336 с.
724. Прокурашко О. Кримськотатарська вишивка в науковій спадщині Є. Ю. Спаської [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://magic.qirim.org/kitap_rafy/statuya35-1.htm.
725. Пролетарська правда. 1933. 8 травня.

726. Просвещение Донбасса. 1922. № 6–7.
727. Просвещение Донбасса. 1922. № 8.
728. Просвещение Донбасса. 1922. № 9.
729. Протокол Надзвичайних зборів Наукового товариства ім. Шевченка у Львові про саморозпуск // Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. 1939–1953. Т. 1. К., 1995. С. 79–84.
730. Равикович Д. А. Социальные функции и типология музеев // Музееведение. Вопросы теории и методики. Сборник научных трудов НИИ культуры. М., 1987. С. 10–24.
731. Равикович Д. А. Социальные функции и типология музеев // Музееведение. Вопросы теории и методики : сб. науч. тр. М., 1987. С. 10–24.
732. Равикович Д. А. Формирование государственной музейной сети (1917 – первая половина 1960-х гг.). М., 1988.
733. Радянська енциклопедія історії України. Т. 3 / Ред. кол.: А. Д. Скаба (відп. ред.) та ін. К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1971. 606 с.
734. Разгон А. М. Предварительный музейный съезд. Итоги развития музейного дела в России // Музей и власть. Ч.1. М., 1991. С. 17–18.
735. Рахно К. Ю. Картини типу «Козак Мамай» у зібранні старожитностей К. М. Скаржинської / К. Ю. Рахно // Матеріали регіональної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження К. М. Скаржинської. Лубни, 12–13 березня 2002 р. Лубни, 2002. С. 18–20.
736. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Житомирська область / (гол. ред. В. М. Литвин, заст. гол.: С. А. Кокін, О. П. Реєнт, В. А. Смолій, обл. ред.: заст. гол. Л. А. Копійченко). Кн. І. Житомир: Видавництво «Полісся», 2006. 748 с.
737. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Житомирська область / (гол. ред. В. М. Литвин, заст. гол.: С. А. Кокін, О. П. Реєнт, В. А. Смолій, обл. ред.: заст. гол. Л. А. Копійченко). Кн. 3. Житомир: Видавництво «Полісся», 2010. 864 с.

738. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Черкаська область / (гол. ред. В. М. Литвин, заст. гол.: С. А. Кокін, О. П. Реєнт, В. А. Смолій, обл. редкол. П. М. Жук) – Кн. 8. Черкаси: Видавництво «Інтроліга ТОР», 2014. 764 с.
739. Реєнт О. П. Патріарх українського краєзнавства (До 85-річчя академіка НАН України П. Т. Тронька / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. 2000. № 3. С. 111–119.
740. Реєнт О. П., Сердюк О. В. Перша світова війна і Україна / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. К.: Генеза, 2004. 480 с.
741. Реєнт О. П., Янишин Б. М. Україна в період Першої світової війни. Історіографічний аналіз // Український історичний журнал. 2004. № 4. С. 3–31.
742. Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки) / АН України. Ін-т історії України; Всеукр. спілка краєзнавців; Мініс. культури України; Редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. К.: Рідний край, 1991.
743. Решетов А. М. Могиланский Николай Михайлович // Российская музейная энциклопедия. М.: Прогресс, М.: РИПОЛ классик, 2005. С. 366.
744. Рибалко О. В. В полоні системи. Володимир Кобринський та його музей у 1945–1952 роках // Пам'ятки України: історія та культура. 1998. № 1. С. 90–96.
745. Ривьер Ж. Эволюционное определение экомuzeя // Museum. 1985. № 148.
746. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. Серия «Канон философии» / Пер. с фр. и вступ. ст. И. Вдовиной. М., 2002. 624 с.
747. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. М., 1998. С. 3–13.
748. Різун І. Висвітлення діяльності Національного музею у Львові на сторінках газети «Мета» (1931–1939 рр.) // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. 2010. № 7 (12). С. 112–113.
749. Ріпко О. У пошуках страченого минулого. Ретроспектива мистецької культури Львова ХХ століття. Львів: Каменяр, 1996. С. 141–215.
750. Розвиток українського краєзнавства в контексті національного і

- культурного відродження України // Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільській, 1991.
751. Розтоптана доля (За матеріалами Т. Григоренко) // Сільські обрії. 2015. 14 серпня. № 32.
752. Роль музеєв в комуністическом воспитании трудящихся. М.: Министерство культуры СССР, 1966. 243 с.
753. Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія 1941 р. Львів – Нью-Йорк, 2002. С. 164, 258.
754. Романов Н. И. Местные музеи и как их устраивать. М., 1919. 110 с.
755. Романюк І. М. Виставкова співпраця України та Польщі у 2000–2012 рр. // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки. 2013. № 12 (261). С. 76–81.
756. Романюк І. М. Повсякденне життя та соціальний статус вчителства України повоєнного періоду / І. Я. Романюк/ Монографія. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2015. 220 с.
757. Романюк І. М. Упровадження інноваційних технологій у процесі викладання історії і права в середніх загальноосвітніх школах // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Зб. наук. праць. Вип. 34 / ред. кол.: І. Зязюн та ін. К., 2013. С. 109–115.
758. Романюк П. Страсті за Возницьким / П. Романюк. Львів, 2012.
759. Романюк Я., Харитон В., Чабан В. Пам'яттю серця зігріті. Снятин, 2004.
760. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки ХХ ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. К.: Наукова думка, 1994. 350 с.
761. Рудавіна І. Г. Культурно-освітня діяльність театральних музеїв Наддніпрянської України: 70–80-і рр. ХХ ст. // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2013. № 3. С. 101–105.
762. Рудавіна І. Г. Розвиток театральних музеїв на громадських засадах у Лівобережній Україні середини 1950–1980 рр. // Культура України. Збірник

- наукових праць. Харків, 2012. Вип. 39. С. 90–98.
763. Руденко С. Б. Музейна пам'ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата культурології: спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» [Текст] / С. Б. Руденко. К., 2011. 16 с.
764. Рудий Г. Я. Охорона та збереження пам'яток історії а культури в Україні (за матеріалами української періодики 1917–1941 рр.). К.: Інститут історії України НАН України, 2011. 204 с.
765. Рудик Г. «Музейна людина»: колективний портрет українців, які відвідують музеї [Електронний ресурс] // Історична правда. 2013. 15 липня. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/07/15/130138/>.
766. Русова С. Націоналізація школи // Вибрані твори. – К., 1996. – С. 229.
767. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство. Навчальний посібник. К.: Знання, 2008. 428 с.
768. Рябчикова Ф. Музейництво на західноукраїнських етнічних землях у 1939–1941 рр. / Ф. Рябчикова // Волинський музейний вісник: музеї, дослідження та збереження пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель: наук. зб. Луцьк, 2012. Вип. 4. С. 12–20.
769. Рябчикова Ф. Роль Василя Кравченка у розвитку музейництва Східної Волині // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинське Полісся та Маневиччина в європейській та українській історії. Наук. зб. Вип. 38. Матеріали XXXVIII Міжнародної наук. Історико-краєзн. конференції до 20-річчя Незалежності України. Снт. Маневичі, 13–14 травня 2011 р. Луцьк, 2011. С. 291–294.
770. Савак Б. Садовська Стефанія Стефанівна – краєзнавець, музеєзнавець, географ / Б. Савак // Краєзнавці Тернопільщини: біографічний довідник. Денисів, 2003. С. 55–56.
771. Савельева И. М., Полетаева А. В. Знание о прошлом: теория и история. У 2-х тт. Т. 2. СПб., 2006. С. 422–436.
772. Савенко Є. В. Висока доля Миколи Макаренка [Електронний ресурс] //

- Кримська світлиця. 2007. 28 грудня. № 52. // Режим доступу: <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=printable&artID=5429>.
773. Савчук Б. Історія будівлі Стрийського краєзнавчого музею в Галичині «Верховина» / Борис Савчук // Історичні пам'ятки Галичини: матеріали Третьої наук.-краєзн. конф. Львів, 19 листопада 2004 р. / відп. ред. Я. Малик. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2005. С. 40–42.
774. Сак Л. Н. Из истории возникновения и развития Киевского государственного музея западного и восточного искусства (1883–1945 гг.). // Очерки истории музейного дела в СССР. М., 1963. С. 394–396.
775. Салата О. О. Наукова інтелігенція Києва в умовах нацистського окупаційного режиму 1941–1942 рр. // Київ і кияни у соціокультурному просторі ХІХ–ХХ ст.: європейський цивілізаційний вимір. Матеріали V щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції. 27 травня 2015 р., Київ. К., 2015. С. 139–148.
776. Сандуляк І. Формування та діяльність Чернівецького краєзнавчого музею у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. / І. Сандуляк // [Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології](#). 2016. Т. 2. С. 322–356.
777. Сапанжа О.С. Современное музееведение в контексте культурологической научной парадигмы / О. С. Сапанжа [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.slideshare.net/Sapanzha/ss-1136338
778. Сарбей В. Музейна і архівна шевченкіана В. В. Тарновського // Збірник праць ХVІ наукової шевченківської конференції. – К., 1969.
779. Сборник приказов и распоряжений по НКП РСФСР. М., 1936. № 13.
780. Свенціцька В. Музейній справі – наукову основу. // Образотворче мистецтво. 1988. № 4. С. 2–3.
781. Свенціцька В. І. Українське малярство ХІV–ХVІ століть // Свенціцька В. І., Сидор О. Ф. Спадщина віків. Українське малярство ХІV–ХVІІІ століть у музейних колекціях Львова. Львів, 1990.
782. Свенціцький І. Музеї і книгозбірні сучасної України. Львів, 1927. 14 с.
783. Свенціцький І. Образ розвою українського музейництва / І. Свенціцький //

- Літопис Бойківщини. 1938. № 10. С. 18–23.
784. Свенціцький І. Пам'яті доктора Володимира Кобільняка, основника музею «Бойківщина» в Самборі // Літопис Національного музею за 1936 р. Львів, 2001. С. 53.
785. Свенціцький І. Про музеї і музейництво: Нариси і замітки. Львів: Діло, 1920. 80 с.
786. Свешніков І. К. Спогади музейного працівника / І. К. Свешніков // Пам'ятки України: історія та культура. К., 2008. Ч. 2. С. I–XXXVIII.
787. Семчишин-Гузнер О. Діяльність митрополита Андрея Шептицького як мецената в ділянці українського мистецтва // Скарбниця української культури. Збірник наукових праць. Вип. 8. Чернівці, 2007. С. 232–237.
788. Сеніна Т. З історії створення літературно-меморіального музею Юліуша Словацького в м. Кременці [Електронний ресурс] // Музей Юліуша Словацького. – Режим доступу: <http://mjsk.te.ua/uk/muzej>
789. Сеньків М. Фундатори і меценати львівських музеїв кінця XIX – початку XX століть // Скарбниця української культури. Збірник наукових праць. Вип. 8. Чернівці, 2007. С. 242–256.
790. Сергеева Г. П. Семантическая структура музейной экспозиции: цикл и цикличность: Автореф. дис. ... канд. культурологии. СПб., 2001. 18 с.
791. Сергієнко О. Але зорі і небо мої...// Суровцова Н. Листи. К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. С. VI.
792. Серховець Л., Трофімук Т. Відновлення діяльності Волинського краєзнавчого музею у післявоєнний період (за матеріалами газети «Радянська Волинь») / Т. Трофімук, Л. Серховець // Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 5. Луцьк, 2014. С. 204–205.
793. Сидор О. Віра Свенціцька // Сучасність: література, мистецтво, суспільне життя. Нью-Джерсі, 1991. Ч. 10 (366). С. 46–47.
794. Сидор О. Національний музей у Львові // Наш Львів. Альманах. Ч. I. Львів, 2006. С. 83–96.
795. Сидор О. Національний музей у Львові в історії музейництва Галичини

- кінця XIX – початку XX ст. / О. Сидор // Літопис Національного музею. 2003. № 3(8). С. 19–34.
796. Силюк А. Волинський краєзнавчий музей: сторінки історії формування колекції / А. Силюк // Волинський краєзнавчий музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Вип. 4. Луцьк, 1999. С. 6–10.
797. Синицький П. Е. громадсько-політична діяльність Н. В. Суровцової (1896–1985). Автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. К., 2010. 22 с.
798. Сілецька Л. В. Роль діячів науки і культури в заснуванні й розбудові музею Наукового товариства ім. Шевченка у Львові // Музеї України XIX – початку XX століть. Збірник наукових праць. К., 2005. С. 161–171.
799. Сірук Н. Політичний контроль тоталітарної держави за культурно-науковою сферою України (друга половина 40-х – поч. 50-х років XX ст.). Автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. Львів, 2008. 20 с.
800. Січинський В. Мистецтво, як засіб національного виховання // Сьогочасне й минуле. Вісник українознавства. 1939. № 1. С. 47–54.
801. Скарби музеїв // Матеріали обласної наукової конференції. Дніпропетровськ, 2005. 156 с.
802. Скляренко Є. М. Історик і час. До 90-річчя від дня народження, 75-річчя трудової державної, громадської та наукової діяльності Героя України, Почесного громадянина Києва, академіка НАН України П. Т. Тронька. К., 2005. С. 12–28.
803. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. К.: Наукова думка, 1989. 304 с.
804. Сліпченко Н., Могитич І. Проблема збереження дерев'яних храмів в Україні // Вісник інституту Укрзахідпроектреставрація. 2005. № 15. С. 8–11.
805. Словарь актуальных музейных терминов / М. Е. Каулен, А. А. Сундиева, И. В. Чувилова // Музей. 2009. № 5. С. 47–68.

806. Словник-довідник термінології музейництва / Р. Микульчик, П. Слободян, Є. Діденко, Т. Рак. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2012. 128 с.
807. Слупський І. Як створювались музейні кімнати // З досвіду роботи музеїв УРСР: зб. ст. / Наук.-метод. відд. музеєзнавства Львівського держ. історичного музею. К., 1961. Вип. 2. С. 62–71.
808. Собрание постановлений правительства СССР. М., 1965. № 13. С. 249.
809. Советникова С. И. Компьютерный учет новых поступлений // Музейні читання. Матеріали наукової конференції Музею історичних коштовностей України. К., 1998. С. 123–129.
810. Советский музей. 1938. № 1.
811. Сога Л. В. М. І. Сікорський: інтелектуальний портрет краєзнавця, організатора музейної справи в Україні (1950-і рр. – поч. ХХІ ст.). Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Переяслав-Хмельницький, 2014. 23 с.
812. Соловей В. П. З історії Кам'янець-Подільського історичного музею 20-і роки ХХ століття. Музеєзнавча діяльність Ю. Сіцинського в цей час // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: Збірник наукових праць за підсумками всеукраїнської конференції. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2004. С. 130–134.
813. Сорока М. Альбертское путешествие по Калиновому Краю // Зеркало недели. 2001. 1–7 сентября.
814. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество. М.: Политиздат, 1992.
815. Сотникова С. И. Музеология: Учеб. пособ. М., 2004.
816. Сохань Л., Каменева І. Життєвий простір і життєвий світ особистості // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2002. № 1.
817. Соціалістичні перетворення в культурі та побуті західних областей України (1939–1989 рр.). К., 1989.

818. Соціологічне опитування «Музеї України» [Електронний ресурс] // Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. Яворницького. – Режим доступу: <http://museum.dp.ua/news0254.html>.
819. Спаська Є. Пелагея Яківна Литвинова (1833–1904) // Етнографічний вісник. Кн. 7. К., 1928. С. 168–199.
820. Специальные исторические дисциплины. Учебное пособие (под ред. В. А. Замлинского, М. Ф. Дмитриенко). К., 1992. 324 с.
821. Стельмах І. Ф. Громадські музеї в історичній ретроспективі // Праці Центру пам'яткознавства: [зб. наук. праць] / НАН України; УТОПК. К., 2009. Вип 16. С. 102–110.
822. Стельмах І. Ф. Розвиток громадського музейництва в Автономній Республіці Крим (1991–2011 рр.). Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. К., 2012. 21 с.
823. Степин В. С. Теоретическое знание: Структура, историческая эволюция / В. С. Степин. М.: Прогрес-традиция, 2000. 734 с.
824. Степовик Д. Історія української ікони Х–XX ст. К., 2008. 440 с.
825. Степула Н. Меценатство в Україні – вчора, нині [Електронний ресурс] // Радіо «Свобода». 2015. 30 жовтня. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/944517.html>.
826. Стефанович С. Ніжинське золотарство в дослідженні Євгенії Спаської [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://um.etnolog.org.ua/zmist/2014/276.pdf>.
827. Столяров Б. А. Музейная педагогика. История, теория, практика : Учебное пособие / Б. А. Столяров. М.: Высшая школа, 2004. 216 с.
828. Странский З. Понимание музееведения / З. Странский // Музеи мира: Музееведение. М., 1991. С. 8–26.
829. Странський З. Доповідь на Міжнародному симпозиумі «Музеологія. Нові шляхи – нові цілі» національних комітетів ІСОМ ФРН, Австрії і Швейцарії в Бодензее. Швейцарія, 11 – 14 травня 1988 року / Укладач Герман Ауер. Пер. з нім. З. Мазурик [Електронний ресурс] // Матеріали симпозиуму.

- Видавництво: K.G. Saur, München, London, New York, Paris, 1989. С. 39–47.
– Режим доступу: prostir.museum.ua/post/27922.
830. Стрижова І. А. Роль меценатства у збереженні культурної спадщини [Електронний ресурс] // Інститут суспільних досліджень. – Режим доступу: http://www.uaterra.com.ua/developments/history/su/stryzgova_metcen.htm.
831. Структура музеевєдения // Российская музейная энциклопедия. М.: Прогресс, М.: РИПОЛ классик, 2005. С. 598.
832. Стряпко І. О. Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920–1939): Монографія / І. О. Стряпко. – Серія «Studia Regionalistica» / № 5; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2012. 328 с.
833. Сумцовські читання. Х., 2004. 104 с.
834. Сундиева А. А. История музейного дела как концепция и метод // Концептуальные проблемы музейной энциклопедии. М., 1990.
835. Сундиева А. А. Музеи // Очерки русской культуры XIX века. Т. 3. М., 2001.
836. Сундиева А. О базовых понятиях музейной науки // Музей. 2009. № 5. С. 48–52.
837. Сундиева А. А. Профессиональный язык музейного сообщества: научные перспективы терминологических исследований // Современный музей как важный ресурс развития города и региона. Материалы Международной научно-практической конференции. Казань, 2005. С. 42–45.
838. Супруненко О. Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К. М. Скаржинської). Київ-Полтава, 2000. 392 с.
839. Супруненко О. О. Передмова. В кн.: Курінний П. П. Історія археологічного знання про Україну. Полтава, 1994.
840. Сучасний музей. Наукова й експозиційна діяльність. Матеріали наукової конференції, присвяченої 145-й річниці заснування Крайового музею в Чернівцях (15 травня 2008 р.) / За ред. І. В. Скільського. Чернівці:

- Видавництво «ДрукАрт», 2008. 296 с.
841. Сущенко О. Г. «Лабіринти» Петра Тронька / О. Г. Сущенко [Електронний ресурс] // Як справи. Київ. 2004. 16 квітня. № 56. – Режим доступу: <http://kakdela.kiev.ua/17242/art/476.html>.
842. Танана Р. В. Музей Кобзаря у Каневі в роки фашистської окупації // Не підлягає забуттю: нацистський окупаційний режим на Черкащині (1941–1944): збірник наукових статей, документів, матеріалів та спогадів / Керівник проекту О. А. Воронкіна, упорядники: В. М. Мельниченко, Т. А. Клименко, Г. М. Голиш. Черкаси: Вертикаль, 2013. С. 68–69.
843. Танашик О. Премія імені Кобилянської – для її музею / Оксана Танашик // Буковина. 2012. 4 грудня.
844. Теоретичні та науково-методичні засади підготовки статей про пам'ятки історії до «Зводу пам'яток історії та культури України». К., 2011. 271с.
845. Терминологические проблемы музееведения. Сб. науч. трудов. – М., 1986.
846. Терський С. В. Доля музеїв та колекцій / С. В. Терський // Історія Львова у 3-х томах. Т. 3: 1918–2007. Львів: Центр Європи, 2007. С. 179–181.
847. Терський С. В. Музейна справа та археологічні дослідження на теренах Галичини та Волині в роки Другої світової війни / С. В. Терський // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». № 541: Держава та армія. 2005. С. 39–48.
848. Тимиряев Е. Р. И. С. Раузе: трижды арестованный // Краєзнавство та музейна справа в Україні. Житомир, 2010. С. 348–351.
849. Типове положення про музей на громадських засадах: Затверджене Колегією Міністерства культури УРСР 25 вересня 1978 р., погоджено з Укрпрофрадою // Буланій І., Явтушенко І. Громадські музеї України: історія, досвід, проблеми. С. 161–165.
850. Титова О. М. Археологічна спадщина в сучасних культурних процесах України / О. М. Титова // Другі Зарембівські читання: матер. Других Всеукр. Зарембівських наук. чит.: «Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції» (м. Київ, 22 січня 2009 р.): зб. наук. праць / [гол.

- ред. О. М. Титова]; НАН України і УТОПіК. К., 2009. С. 178–182.
851. Ткач І. Внесок представників Московського археологічного товариства у діяльність Городоцького музею Волинської області // Волинський музейний вісник: Музеї у дослідженні та збереженні пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель. Наук. зб.: Вип. 4 / упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк, 2012. С. 4–8.
852. Ткаченко М. М. Музеї України під час Другої світової війни (1939–1945): Автореферат дис. ... к.і.н. К., 1996. 23 с.
853. Ткачук Я. Музейник із Коломиї [Електронний ресурс] // Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Прикарпаття. – Режим доступу: <http://hutsul.museum/museum/articles/Volodymyr-Kobrynsky-muzeum>
854. Трембіцький А. М. До історії співпраці Євфимія Січінського з Павлом Матвієвським (за матеріалами епістолярної спадщини) // Роль музеїв у культурному просторі України і світу. Вип. 11. Дніпропетровськ, 2009. С. 175–181.
855. Тригуб Г. Колекції таємниць // Тиждень. 2015. 29 серпня.
856. Тринадцята Генеральна асамблея ICOMOS // Відлуння віків. 2004. № 1. 138 с.
857. Тронько П. Т. Доповідь на II з'їзді Всеукраїнської спілки краєзнавців // II з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (25 грудня 1996). Матеріали та документи. К., 1997. С. 31–51.
858. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття. К., 2000. 346 с.
859. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство на межі тисячоліть: досвід, проблеми, перспективи. К., 2000. 360 с.
860. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. К., 1994;
861. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні історичної пам'яті багатовікових традицій українського народу // З любов'ю до України. К., 1995. С. 194.

862. Тронько П. Т. Краєзнавство як складова навчально-виховного процесу // Краєзнавство. 2011. № 3. С. 5–10.
863. Тронько П. Т., Маньковська Р. В. Центр культурологічних студій Інституту історії України НАН України: проблематика досліджень // Український історичний журнал. 2008. № 3. С. 209–214.
864. Трохим Тесля // Реабілітовані історією. Черкаська область. Книга 8. Черкаси, 2014. С. 481–485.
865. Троян С. С. Історичне минуле між «правдою науки» і «правдою пам'яті». (Рецензія на книгу польськ. мовою Марека Возняка «Минуле як предмет конструкції. Про роль уявлення в історичних дослідженнях». – Люблін, 2010.) // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. Вип. 5. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. С. 216–236.
866. Труды I Всероссийского музейного съезда. М., 1931.
867. Туманов В. Е. Общественные музеи // Музейное дело в СССР. Музейная сеть и проблемы её совершенствования на современном этапе. М., 1985.
868. Удод Л. П. Т. Тронько: портрет на тлі епохи / Л. Удод. Дніпропетровськ: Національна гірнична академія України, 2000. С. 8–27.
869. Указ Президента України «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні» // Урядовий кур'єр. 2001. 31 січня.
870. Україна в міжнародних правових відносинах. Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей. К., 1997. 426 с.
871. Україна Тараса Шевченка: історико-краєзнавчі нариси / упоряд.: Р. В. Маньковська, В. М. Мельниченко, голов. ред. О. П. Реєнт. Харків: Фоліо, 2014. 575 с.
872. Україна: Утвердження незалежної держави (1991–2001) / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Альтернативи, 2001. 704 с.
873. Українська Радянська Енциклопедія в 17-ти тт. К., 1959–1965 рр. С. 83.
874. Український музей. Т 1. К., 1927. 478 с.
875. Українські культурні цінності в Росії. Спроба діалогу про повернення. 1930 р. / Упоряд. О. Нестуля, С. Нестуля. Полтава, 2006. 330 с.

876. Усенко П. С. Сайт Дніпропетровського історичного музею: аналіз інформаційної присутності в Інтернет // Роль музеїв у культурному просторі України і світу. Вип. 11. Дніпропетровськ, 2009. С. 574–576.
877. Фармаковский М. В. Техника экспозиции в историко-бытовых музеях. Л., 1928.
878. Федака П. Закарпатський краєзнавчий музей на відтинку своєї півстолітньої історії / П. Федака // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Вип. 2. Ужгород, 1996. С. 19–25.
879. Федоров Н. Ф. Музей, его смысл и назначение // Собрание сочинений / Н. Ф. Федоров. М., 1982. С. 580–596.
880. Федорова Л. Д. Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження культурної спадщини України 1910–1920 рр. К., 2008. 295 с.
881. Федорова Л. Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870-і – 1910-і рр. / Л. Д. Федорова. К.: Інститут історії України НАН України, 2013. 373 с.
882. Федорова Л. Д. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені отця Йосафата Кобринського // Енциклопедія історії України: Т. 4. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Видавництво: «Наукова думка», 2007. С. 458–459.
883. Федоровский А. С. Археологические заметки о Кубанской области // Известия Археологического комитета. 1913. Вып. 47.
884. Федоровський О. Інструкції та програми для розвідок і реєстрації пам'яток археологічних. Х., 1927. С. 3–12.
885. Федоровський О. С. Майдани Харківщини та майданові теорії // Збірник Всеукраїнського археологічного комітету. 1930. Т. 1.
886. Федорук О. Шевченківська виставка 1920 року в Києві: до історії двох світлин // Пам'ятки України. 2014. № 1. С. 56–59.
887. Федущак І. До 65-ї річниці комуністичного злочину (червень 1941 р.) // Український визвольний рух. Науковий збірник. Львів, 2006. № 7. С. 137.

888. Фесенко Г., Иванова С., Подкапаева Л. Вре́мён связующая нить. Музейная педагогика // Дошкольное воспитание. 2008. № 6. С. 80–83.
889. Филиппов А. Ф. Социология пространства // Логос. 2000. № 2 (23). С. 113–151.
890. Філіп Л. З історії Закарпатського краєзнавчого музею / Л. Філіп // Наукові записки Закарпатського краєзнавчого музею. Вип. 9–10. Ужгород, 2010. С. 10–25.
891. Філонюк М. Меморіальна експозиція «Шевченківська світлиця Миколи Куделі» у Волинському краєзнавчому музеї / Марія Філонюк // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Луцьк, 2009. Вип. 4. С. 155–158.
892. Франко І. Галицьке краєзнавство // І. Франко. Зібрання творів у 50-ти томах. К.: Наукова думка, 1986. Т. 46.
893. Франко І. Лист до М. Драгоманова / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти тт. К.: Наукова думка, 1986. Т. 48. С. 351.
894. Франко П. Репресоване духовенство УГКЦ. Львів, 2008. С. 211.
895. Фролов А. И. Музееведческая мысль в России XIX – I трети XX вв. М., 1995. С. 19–26.
896. Халимон О. В. Екзотичні природничі експонати з колекції східних старожитностей музею К. М. Скаржинської / О. В. Халимон // Матеріали регіональної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження К. М. Скаржинської. Лубни, 12–13 березня 2002 р. Лубни, 2002. С. 22–26.
897. Хведась А. О. Розвиток краєзнавчих музеїв у Західній Україні в к. XIX ст. – першій половині 1940-х рр. XX ст. На матеріалах Волинської, Рівненської та Тернопільської областях / А. О. Хведась. Дніпропетровськ, 1997. 172 с.
898. Херсонський краєзнавчий музей. Путівник. Сімферополь, 1987. – 94 с.
899. Хитьков Н. А. Школьный музей. Его значение и организация. С приложением списков, наглядных учебных пособий. К., 1913. 308 с.
900. Хінц Г.-М. Музей – це інструмент примирення // Українська правда. 2013.

20 березня.

901. Хобта Л. Ю. Суспільна значущість меценатства, благодійності та спонсорства: світовий контекст // Український історичний журнал. 2006. № 2. С. 154–158.
902. Ходак І. Музей мистецтв імені Б. І. та В. М. Ханенків Всеукраїнської академії наук: макаренківський період діяльності [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://um.etnolog.org.ua/zmist/2014/97.pdf>.
903. Храбан Г. Ю. Спомини / Григорій Юхимович Храбан [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=974>.
904. Хроніка: Семінар працівників самодіяльних музеїв // З досвіду роботи музеїв УРСР : зб. ст. / Наук.-метод. відд. музеєзнавства Львівського держ. історичного музею. К., 1961. Вип. 2.
905. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України).
Ф. 2. Рада Народних Комісарів УРСР.
Оп. 7.
Спр. 345. Акт складений на прибулі на тимчасове зберігання в м. Уфу художніх цінностей київських музеїв. 30 серпня 1941 р. 47 арк.
906. ЦДАВО України.
Ф. 2. Рада Народних Комісарів УРСР.
Оп. 7.
Спр. 1501. Матеріали про реевакуацію художніх музеїв, відновлення їх, реставрацію пошкоджених картин та музеїв у звільнених від німецької окупації областях України. Січень – листопад 1944 р.
907. ЦДАВО України.
Ф. 2. Рада міністрів УРСР.
Оп. 7.
Спр. 5558. Доповідна записка Комітету зі справ культурно-освітніх закладів при РМ УРСР з організації проведення міжобласних п'ятиденних семінарів і місячних республіканських курсів в м. Києві з підвищення

- кваліфікації музейних працівників. 25 жовтня – 25 грудня 1946 р. 54–56 арк.
908. ЦДАВО України.
Ф. 2. Рада міністрів УРСР.
Оп. 8.
Спр. 2030. Доповідна записка виконкому Закарпатської обласної ради депутатів трудящих в Раду міністрів УРСР про виконання постанови РМ УРСР «Про заходи з упорядкування мережі і профілів державних музеїв УРСР для покращення їх діяльності» в Закарпатській області. 1953 р. 38 арк.
909. ЦДАВО України.
Ф. 2. Рада міністрів УРСР.
Оп. 8.
Спр. 9532. Стенограма засідання у заступника голови Ради міністрів УРСР з питань обліку, збереження музейних цінностей в Одеській, Київській, Львівській областях. 2 лютого 1953 р. 134–188 арк.
910. ЦДАВО України.
Ф. 582. Центральне статистичне управління.
Оп. 10.
Спр. 44. Звіти, списки музеїв УРСР за 1944 р.
911. ЦДАВО України.
Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 2.
Спр. 136. Наказ Держполітуправління й Наркомосу УСРР та циркуляр Головополітосвіти УСРР про встановлення контролю над всіма видами народних видовищ, демонстрацій мистецтва. Список музеїв м. Харкова. 24 грудня 1921 – 30 грудня 1922 р. 154 арк.
912. ЦДАВО України.
Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 2.

Спр. 469. Матеріали про організацію та роботу Харківських музеїв: староукраїнського мистецтва, археологічного, українського мистецтва, соціального музею ім. Артема. 6 березня 1921 – 13 квітня 1925 р. 243 арк.

913. ЦДАВО України.

Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.

Оп. 2.

Спр. 889. Матеріали Всеукраїнської наради по пропагандистській роботі. 1 – 7 липня 1922 р. 358 арк.

914. ЦДАВО України.

Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.

Оп. 2.

Спр. 1158. Проект положення, звіти, плани, доповідні записки та листування з Кам'янець-Подільським губернським відділом народної освіти про організацію і роботу історико-археологічного музею. 1922 – 25 серпня 1924 р. 20 арк.

915. ЦДАВО України.

Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.

Оп. 2.

Спр. 1161. Листування з комісією Наркомосу УСРР про оформлення права Всеукраїнської академії наук на етнографічно-художній музей в м. Ленінграді, що подарував його власник Щавинський та з губ відділами профосвіти про підвідомчість музеїв у зв'язку з ліквідацією Головмузею, організацію в Києві курсів з підготовки спеціалістів у галузі археології, етнографії, музейної справи. 15 березня 1922 р. – 15 лютого 1925 р. 49 арк.

916. ЦДАВО України.

Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.

Оп. 3.

Спр. 970. Описи експонатів кооперативного музею всеукраїнської кооперативної спілки. 1923 р. 47 арк.

917. ЦДАВО України.

- Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 4.
Спр.190. Звіти про роботу музеїв за 1923–1924 рр. та 1924–1925 рр. 1 квітня 1924 р. – 28 травня 1925 рр. 267 арк.
918. ЦДАВО України.
Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 4.
Спр.190. Доповідні записки та листування з музеями України про їх роботу. 19 лютого – 24 листопада 1924 рр. 73 арк.
919. ЦДАВО України.
Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 5.
Спр.417. Статут та протоколи засідань Асоціації революційного мистецтва України «АРМУ». 1925 р. 49 арк.
920. ЦДАВО України.
Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 5.
Спр.728. Доповідні записки, операційні плани роботи державних музеїв України на 1925–1926 рр. 26 серпня 1925 р. – 26 травня 1926 р. 64 арк.
922. ЦДАВО України.
Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 5.
Спр. 730. Інформаційні цифрові відомості про роботу музеїв України та листування з культосвітніми установами про поширення штатів музеїв. 12 червня – 17 листопада 1925 р. 808 арк.
923. ЦДАВО України.
Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 7.
Спр.585. Матеріали про роботу Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка в Києві. 1927 р. 139 арк.

924. ЦДАВО України.

Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.

Оп. 8.

Спр.442. Матеріали про роботу музеїв України. 25 червня – 30 червня 1928 р. 26 арк.

925. ЦДАВО України.

Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.

Оп. 9.

Спр. 371. Статут та постанова ВУЦВКу про музеї УРСР. 12 грудня 1929 р. – 8 жовтня 1931 р. 77 арк.

926. ЦДАВО України.

Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.

Оп. 9.

Спр. 1458. Доповідна записка директора Всеукраїнського соціального музею ім. Артема про організацію при музеї двох відділів: соціально-економічного та продукційних сил. 2 червня 1930 р. – 20 листопада 1931 р. 32 арк.

927. ЦДАВО України.

Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.

Оп. 9.

Спр. 1479. Листування з ЦК КП(б), ВУЦВКом з музеями про перевірку музейних фондів по виявленню речей з кольорових металів, що не мають художньої цінності і передачі їх до Рудметалторгу. 28 грудня 1930 р. – 8 січня 1932 р.

928. ЦДАВО України.

Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.

Оп. 10.

Спр. 573. Листування з музеями України про вилучення килимів та акти їх передачі. 28 грудня 1931 р. – 14 червня 1933 р. 26 арк.

929. ЦДАВО України.

- Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 10.
Спр. 1397. Акти, висновки та доповідні записки про обстеження наукової та експозиційної роботи музеїв. 2 березня 1932 р. – 23 березня 1933 р. 45 арк.
930. ЦДАВО України.
Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 11.
Спр. 401. Особисті листки по обліку кадрів робітників Львівського етнографічного музею. 1940 р.
931. ЦДАВО України.
Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 11.
Спр. 402. Особиста справа директора Луцького краєзнавчого музею Волинської області Каленчука І С. 20 січня – 3 червня 1941 р.
932. ЦДАВО України.
Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 11.
Спр. 418. Листування з музеями про розгортання роботи з підготовки до виборів у Верховну Раду УРСР. 27 лютого – 27 квітня 1938 р. 32 арк.
933. ЦДАВО України.
Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 11.
Спр. 466. Доповідна записка про скликання наради-семінару музейних робітників західних областей України. 28 листопада – 3 грудня 1940 р. 7 арк.
934. ЦДАВО України.
Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 11.

- Спр. 483. Матеріали про роботу Тернопільського обласного історико-краєзнавчого музею. 30 грудня 1940 р. – 21 червня 1941 р. 84 арк.
935. ЦДАВО України.
Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 11.
Спр. 483. Матеріали про роботу Станіславського обласного історичного музею. 9 січня – 21 червня 1941 р. 34 арк.
936. ЦДАВО України.
Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. м. Харків, м. Київ.
Оп. 11.
Спр. 497. Експозиційні розробки по темах «Перемога соціалізму в СРСР і відхід трудящих від релігії» та «Комунястичне виховання і завдання антирелігійної пропаганди». 30 січня 1941 р. 42 арк.
937. ЦДАВО України.
Ф. 4760. Українське товариство охорони пам'ятників історії та культури (м. Київ).
Оп. 1. Т. 1.
Спр. 21. Стенограма Першого Республіканського Установчого з'їзду Товариства. 20 грудня 1966 р. 156 арк.
938. ЦДАВО України.
Ф. 4760. Українське товариство охорони пам'ятників історії та культури (м. Київ).
Оп. 1. Т. 1.
Спр. 75. Перелік старовинних пам'ятників народного будівництва і побуту та списки членів бригади по збиранню етнографічних експонатів для музею народної архітектури та побуту на відкритому повітрі. 1968 р. 10 арк.
939. ЦДАВО України.
Ф. 4760. Українське товариство охорони пам'ятників історії та культури (м. Київ).

- Оп. 1. Т. 2.
Спр. 307. Листування правління Товариства з Радою Міністрів УРСР про збереження меморіального музею-квартири М. К. Заньковецької в м. Києві.
11 січня – 5 листопада 1980 р. 64 арк.
940. ЦДАВО України.
Ф. 5116. Міністерство культури України.
Оп. 10. Т. 1.
Спр. 20. Список експонатів, що підлягають вилученню з музеїв у 1953 р. 80 арк.
941. ЦДАВО України.
Ф. 5116. Міністерство культури України.
Оп. 10. Т. 1.
Спр. 21. Список експонатів, які передає Львівський історичний музей Київському історичному музею. 1953 р. 131 арк.
942. ЦДАВО України.
Ф. 5116. Міністерство культури України.
Оп. 10. Т. 1.
Спр. 22. Затверджені структури експозицій музеїв України на 1953 р. 66 арк.
943. ЦДАВО України.
Ф. 5116. Міністерство культури України.
Оп. 10. Т. 1.
Спр. 99. Листування з ЦК КПУ з питань роботи музеїв, відзначення 40-річчя Великої Жовтневої революції за 1957 р. 2 січня 1957 р. – 30 грудня 1957 р. 30 арк.
944. ЦДАВО України.
Ф. 5116. Міністерство культури України.
Оп. 10. Т. 1.

- Спр. 151. Методика експозиційного відображення братерської дружби російського і українського народів у історичних та краєзнавчих музеях. 1959 р. 72 арк.
945. ЦДАВО України.
Ф. 5116. Міністерство культури України.
Оп. 10. Т. 1.
Спр. 207. Дані про народні музеї України за 1962 р. 119 арк.
946. ЦДАВО України.
Ф. 5116. Міністерство культури України.
Оп. 10. Т. 1.
Спр. 209. Матеріали наради-семінару музейних працівників. 25 квітня 1962 р. 144 арк.
947. ЦДАВО України.
Ф. 5116. Міністерство культури України.
Оп. 10.
Спр. 228. Методичні матеріали з питань музеєзнавства. 1963 р. 133 арк.
948. ЦДАВО України.
Ф. 5116. Міністерство культури України.
Оп. 10. Т. 1.
Спр. 248. Стенограма засідання наради-семінару директорів і наукових працівників музеїв. 28 липня 1964 р. 212 арк.
949. ЦДАВО України.
Ф. 5116. Міністерство культури України.
Оп. 10. Т. 1.
Спр. 255. Заходи та пропозиції до Всесоюзного огляду роботи музеїв до 50-річчя жовтневої революції. 1965 р. 229 арк.
950. ЦДАВО України.
Ф. 5116. Міністерство культури України.
Оп. 10. Т. 1.

- Спр. 344. На допомогу народним музеям (методична розробка). 1968 р. 22 арк.
951. ЦДАВО України.
Ф. 5116. Міністерство культури України.
Оп. 10. Т. 1.
Спр. 345. Як побудувати музейну кімнату (методичні поради). 1968 р. 46 арк.
952. ЦДАВО України.
Ф. 5116. Міністерство культури України.
Оп. 10. Т. 2.
Спр. 349. Протокол і стенограма республіканської наради директорів державних музеїв та інспекторів обласних управлінь культури з підготовки до святкування 100-річчя від дня народження Леніна. 6–8 травня 1969 р. 100 арк.
953. ЦДАВО України.
Ф. 5116. Міністерство культури України.
Оп. 19. Т. 2.
Спр. 1603. Довідки міністерства про перевірку стану роботи музеїв республіки з комуністичного виховання трудящих у світлі рішень XXIV з'їзду КПРС за 1981 р. 50 арк.
954. ЦДАВО України.
Ф. 5116. Міністерство культури України.
Оп. 19. Т. 2.
Спр. 2082. Інформація в Мінкультури СРСР про ідейно-виховну роботу музеїв, про передачу музейних експонатів на виставку. 6 січня – 28 грудня 1983 р. 47 арк.
955. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України)
Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991).

Оп. 10. Протоколи засідань Політбюро і Секретаріату ЦК КПУ і матеріали до них. 1968–1980 рр.

Спр. 657. Інформація Криворізького міськкому КП України про виконання постанови ЦК КП України «Про роботу Криворізького міськкому КП України Дніпропетровської області по піднесенню відповідальності керівних кадрів за виконання державних планів та підвищення ефективності виробництва». 5 червня 1970 р., 13 арк.

956. ЦДАГО України.

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991).

Оп. 10. Протоколи засідань Політбюро і Секретаріату ЦК КПУ і матеріали до них. 1968–1980 рр.

Спр.938. Інформації обкомів КП України, міністерств сільського господарства, радгоспів, заготівель і харчової промисловості УРСР про виконання постанови ЦК КП України «Про хід закупок хліба в колгоспах і радгоспах Української РСР». 16 жовтня 1971 р., 63 арк.

957. ЦДАГО України.

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991).

Оп. 10. Протоколи засідань Політбюро і Секретаріату ЦК КПУ і матеріали до них. 1968–1980 рр.

Спр.1470. Протокол № 52 засідання Політбюро (оригінал), 25 вересня 1973 р., 224 арк.

958. ЦДАГО України.

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991).

Оп. 10. Протоколи засідань Політбюро і Секретаріату ЦК КПУ і матеріали до них. 1968–1980 рр.

Спр. 3055. Протокол № 67 засідання Політбюро (оригінал), 20 березня – 28березня 1978 р., 272 арк.

959. ЦДАГО України.

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991).

Оп.16. Протоколи засідань Політбюро, Оргбюро і Секретаріату ЦК КПУ та матеріали до них. «Окрема папка». 1923–1987 рр.

Спр.36. Постанови Політбюро ЦК КП(б)У про організацію відселення польських осадників із західних областей УРСР; забезпечення спецбудівництва КОВО робітниками, інженерно-технічними та адміністративно-господарськими кадрами; забезпечення і обслуговування начальницького складу частин Червоної армії в західному регіоні; розселення евакуйованого населення з території Німеччини в західних областях УРСР; відведення земельної ділянки у Львівській області під артилерійський полігон КОВО; вилучення ворожої радянському ладу літератури з бібліотек і торгівельної мережі; забезпечення касового плану Держбанку в Україні на I квартал 1940 р.; відбір слухачів на курси ГУЛАГ та у міжкrajові школи НКВС УРСР, відрядження працівників парткомів на курси військової перепідготовки («Окрема папка» до протоколів засідань ПБ: № 18 пп.44, 57, 66, 90,190, 287, 291, 319, 349, 418,419, 432-опитом) та матеріали до них. 19 січня – 25 березня 1940 р., 126+1 арк.

960. ЦДАГО України.

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991).

Оп.24. Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина). 1950–1967 рр.

Спр.6185. Копии исходящих писем в ЦК КПСС, справки отдела пропаганды ЦК КП Украины, сектора ЦК КП Украины по зарубежным связям, информации, отчеты Министерства иностранных дел СССР, УССР – о работе постоянного представительства УССР при ООН, о работе делегации УССР на XXII сессии ООН, на XXI сессии Европейской Экономической Комиссии ООН, о присвоении Белоколоту Д.З., Киселю

А.С. дипломатического ранга Чрезвычайного и Полномочного посла, об участии Украины в международных организациях. 7 січня 1966 р. –7 квітня 1967 р., 312 арк.

961. ЦДАГО України.

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991).

Оп. 24. Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина). 1950–1967 рр.

Спр. 6386. Письма ЦК КПСС, копии исходящих писем в ЦК КПСС, справки отделов ЦК Компартии Украины, письма, информации СМ УССР, МИД УССР и других организаций - о пребывании делегации партийных работников ЦК КПСС в Румынии, об улучшении организации зарубежных командировок, отчет делегации УССР о проведении Дня Украинской ССР на «Экспо – 67» в Монреале, о посылке делегации за границу и другим вопросам. 9 жовтня – 29 грудня 1967 р., 231 арк.

962. ЦДАГО України.

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991).

Оп. 31. Документи загального відділу ЦК Компартії України (несекретна частина). 1955–1970 рр.

Спр. 2368. Доповідні записки, листи, довідки відділів ЦК, обкомів КП України, Міністерства культури УРСР, творчих організацій про святкування 150 - річниці від дня народження Т.Г.Шевченка, про проведення ювілеїв. Доповідь т. Кошевого на урочистому засіданні Київської міськради, присвяченому 46-ої річниці Радянської армії та Військово-морського флоту. 7 січня – 23 жовтня 1964 р., 225 арк.

963. ЦДАГО України.

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991).

Оп. 32. Документи загального відділу ЦК Компартії України (несекретна частина). 1970 – 1991 рр.

Спр. 2134. Довідки відділів ЦК Компартії України про розгляд пропозицій Інституту історії партії при ЦК, Інституту історії АН УРСР, Академії наук УРСР з підготовки до видання документальних збірників. 23 січня – 10 листопада 1984 р., 77 арк.

964. ЦДАГО України.

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991).

Оп. 54. Документи конференцій, пленумів і бюро обкомів, надісланих до ЦК Компартії України. 1968–1981 рр.

Спр.4359. Протокол № 7 пленуму Львівського обкому Компартії України. 2 вересня 1977 р., 158 арк.

965. ЦДАГО України.

Ф.263. Колекція позасудових справ реабілітованих.

Оп. 1.

Спр. 18055. 69 арк.

966. ЦДАГО України,

Ф. 263. Колекція позасудових справ реабілітованих.

Оп. 1.

Спр. 48628, 76 арк.

967. ЦДАГО України.

Ф. 263. Колекція позасудових справ реабілітованих.

Оп. 1.

Спр. 52824. 86 арк.

968. ЦДАГО України.

Ф. 263. Колекція позасудових справ реабілітованих.

Оп. 1.

Спр. 58044. 69 арк.

969. ЦДАГО України.

- Ф. 263. Колекція позасудових справ реабілітованих.
Оп. 1.
Спр. 61278. 132 арк.
970. ЦДАГО України.
Ф. 263. Колекція позасудових справ реабілітованих.
Оп. 1.
Спр. 62089. 94 арк.
971. ЦДАГО України.
Ф. 263. Колекція позасудових справ реабілітованих.
Оп. 1.
Спр. 65995. 87 арк.
972. ЦДАГО України.
Ф. 263. Колекція позасудових справ реабілітованих.
Оп. 1.
Спр. 66870. 93 арк.
973. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІА України).
Ф. 15. Колекція мікрофільмів.
Оп. 1.
Спр. Лист Товариства ім. Т. Шевченка у Львові про збір матеріалів до 10-річчя смерті І. Франка та створення в приміщенні НТШ кімнати-музею поета. 1926 р. 1 арк.
974. ЦДІА України.
Ф.127. Київська духовна консисторія.
Оп. 1047.
Спр. Київський міський музей. 1895 р.
975. ЦДІА України.
Ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора.
Оп. 57.

Спр. 183. Про кількість наукових товариств, музеїв, бібліотек у Волинській губернії. Звіт волинського губернатора за 1877 р. 1887 р. 22 арк.

976. ЦДІА України.

Ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора.

Оп. 626.

Спр. 20. Про заснування Товариства дослідників Волині. 1900 р. 102 арк.

977. ЦДІА України.

Ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора.

Оп. 635.

Спр. 309. Справа про заснування Кам'янець-Подільського товариства просвіти і вивчення Поділля. 28 червня 1905 р. – д 8 серпня 1906 р. 5 арк.

978. ЦДІА України.

Ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора.

Оп. 658.

Спр. 1. Справа про відкриття в Києві «Київського міського музею». 1894–1905 рр. 439 арк.

979. ЦДІА України.

Ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора.

Оп. 636.

Спр. 647. Ч. 2. Статут Київського наукового товариства в Києві, відкритого 29 квітня 1907 р. 1907 р. 15 арк.

980. ЦДІА України.

Ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора.

Оп. 842.

- Спр. 40. Про Товариство ім. Т. Шевченка в Галичині. Із доповідної начальника Київського губернського жандармського управління. 1 лютого 1892 р. 500 арк.
981. ЦДІА України.
Ф. 707. Управління Київського учбового округу.
Оп. 83.
Спр. 146. Матеріали про Музей старожитностей. 1907 р.
982. ЦДІА України.
Ф. 725. Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва.
Оп. 1.
Спр. 1. Статут Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, затверджений 10 березня 1910 р. 1910 р. 338 арк.
983. ЦДІА України.
Ф. 725. Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва.
Оп. 1.
Спр. 3. Доповідна записка члена ради Товариства О. Д. Ертеля до ради Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва про організацію музею товариства. 7 липня 1913 р. 159 арк.
984. ЦДІА України.
Ф. 725. Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва.
Оп. 1.
Спр. 38. Лист голови Російського історичного музею про скликання Попереднього з'їзду діячів музеїв в Москві. Програма з'їзду. 1912–1913 рр.
3 арк.
985. ЦДІА України.
Ф. 725. Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва.
Оп. 1.
Спр. 44. Річний звіт про діяльність Уманського відділення Товариства.
1916 р. 29 арк.
986. ЦДІА України.

Ф. 2052. Сумцов М. Ф.

Оп. 1.

Спр. 164. Лист О. І. Білецького М. Сумцову з повідомленням про пожертву О. С. Федоровського колекції писанок і пропозиції купити для музею деякі книги. Б/д. 1 арк.

987. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України (далі ЦДАМЛ України)

Ф. 50. Таранушенко (Таранущенко) Стефан Андрійович – мистецтвознавець і етнограф (1889–1976 рр.).

Оп. 1.

Спр. 5. Список опублікованих праць Спаської Є. Ю., складений Таранушенком С. А. 1969 р. 12 арк.

988. ЦДАМЛ України.

Ф. 50. Таранушенко (Таранущенко) Стефан Андрійович – мистецтвознавець і етнограф (1889–1976 рр.).

Оп. 1.

Спр. 6. Автобіографія Таранушенка С. А. 1968 р. 6 арк.

989. ЦДАМЛ України.

Ф. 50. Таранушенко (Таранущенко) Стефан Андрійович – мистецтвознавець і етнограф (1889–1976 рр.).

Оп. 1.

Спр. 6. Лист Таранушенка С. А. до Міністерства культури України з питанням створення квартири-музею Кульчицької О. А. 5 березня 1958 р. 1 арк.

990. ЦДАМЛ України.

Ф. 87. Моргілевський Іполит Владиславович – український радянський історик, архітектор, член-кореспондент АА СРСР (1889–1942 рр.).

Оп. 1.

Спр. 24. Посвідчення Лаврського музею культів та побуту про те, що І. В. Моргілевський працює в музеї зав. відділом староукраїнської будівельної техніки з 1 жовтня 1926 р. 21 жовтня 1926 р. 1 арк.

991. ЦДАМЛ України.

Ф. 90. Рулін Петро Іванович – український, радянський історик театру і літератури, театральний критик, фольклорист і педагог (12 вересня 1892–1940 рр.).

Оп. 1.

Спр. 21. Рулін І. П. «Театральний музей ВУАН». Рукопис статті. 1932 р. 81 арк.

992. ЦДАМЛ України.

Ф. 90. Рулін Петро Іванович – український, радянський історик театру і літератури, театральний критик, фольклорист і педагог (12 вересня 1892–1940 рр.).

Оп. 2.

Спр. 9. Рулін І. П. «Музей Всеукраїнської Академії наук», «Театральний музей ВУАН». Брошури з правкою автора, вирізки з газет, журналів. 1927 – 1933 р. 59 арк.

993. ЦДАМЛ України.

Ф. 251. Музика Ярослава Львівна – український живописець і графік (1898–1973 рр.).

Оп. 1 (1925–1972 рр.)

994. ЦДАМЛ України.

Ф. 252. Жолтовський Павло Миколайович – український мистецтвознавець і етнограф (1904–1940 рр.).

Оп. 1.

Спр. 11. «Музей этнографии и художественного промысла Академии наук Украинской ССР во Львове». б/д. 3 арк.

995. ЦДАМЛ України.

- Ф. 302. Суровцова Надія Віталіївна – український радянський письменник, перекладач, краєзнавець (1896–1985 рр.).
Оп. 1.
Спр. 127. Диплом Суровцової Н. В. про закінчення Віденського університету. 30 червня 1920 р. 4 арк.
996. ЦДАМЛ України.
Ф. 302. Суровцова Надія Віталіївна – український радянський письменник, перекладач, краєзнавець (1896–1985 рр.).
Оп. 1.
Спр. 128. Скарга Суровцової Н. В. Генеральному прокурору СРСР т. Руденку О. про перегляд справи по її реабілітації. 1956 р. 4 арк.
997. ЦДАМЛ України.
Ф. 302. Суровцова Надія Віталіївна – український радянський письменник, перекладач, краєзнавець (1896–1985 рр.).
Оп. 1.
Спр. 132. Протокол обшуку Суровцової Н. В. органами Відділу боротьби з розкраданням соціалістичної власності. Фотокопія. 24 вересня 1977 р. 2 арк.
998. ЦДАМЛ України.
Ф. 302. Суровцова Надія Віталіївна – український радянський письменник, перекладач, краєзнавець (1896–1985 рр.).
Оп. 1.
Спр. 172. Фотографії фрагментів інтер'єру та екстер'єру Уманського костелу. 2 травня 1974 р. 3 арк.
999. ЦДАМЛ України.
Ф. 302. Суровцова Надія Віталіївна – український радянський письменник, перекладач, краєзнавець (1896–1985 рр.).
Оп. 2.
Спр. 7. Листи Суровцовій Н. В. Антоненка-Давидовича Б. Д. 15 лютого 1974 р. – 5 липня 1983 р. 11 листів. 12 арк.

1000. ЦДАМЛ України.

Ф. 302. Суровцова Надія Віталіївна – український радянський письменник, перекладач, краєзнавець (1896–1985 рр.).

Оп. 2.

Спр. 17. Листи Суровцовій Н. В. історика Компан О. С. 12 липня 1979 р. – 20 лютого 1985 р. 6 листів. 7 арк.

1001. ЦДАМЛ України.

Ф. 358. Врона Іван Іванович – український мистецтвознавець (1887–1970 рр.).

Оп. 2.

Спр. 23. Акт прийому документів Врони І. І. до Національного художнього музею України. 14 жовтня 1998 р. 1 арк.

1002. ЦДАМЛ України.

Ф. 993. Зборовський Іполит Чеславович – український художник та мистецтвознавець (1875–[1937] рр.).

Оп. 1.

Передмова до опису. С. 4–7.

1003. ЦДАМЛ України.

Ф. 1287. Зуммер Всеволод Михайлович – український мистецтвознавець (1885–1970 рр.).

Оп. 1.

Спр. 3. Автобіографія. Не пізніше 1970 р. 6 арк.

1004. ЦДАМЛ України.

Ф. 1289. Спаська Євгенія Юр'ївна – український мистецтвознавець і етнограф (1892–1980 рр.).

Оп. 1.

Спр. 1. «Лекция Д. Щербаковского на выставке ковров в городском музее Киева». Конспект. 1924 р. 2 арк.

1005. ЦДАМЛ України.

- Ф. 1289. Спаська Євгенія Юр'ївна – український мистецтвознавець і етнограф (1892–1980 рр.).
Оп. 1.
Спр. 5. «Д. М. Щербаківський – мій вчитель і керівник». Спогади. Зошити. 1927–1964 р. 91 арк.
1006. Цицюра В. К. Феномен сім'ї Бруховських (до 120-річчя від дня народження В. І. Бруховського) // Краєзнавство та музейна справа в Україні. Житомир, 2010. С. 331–342.
1007. Чайковський Б. Музей «Сокальщина» / Б. Чайковський // Життя і знання. 1939. № 6. С. 179–180.
1008. Ченцов В. «Ідеолог українського націоналізму» // Відроджена пам'ять. Книга нарисів. Дніпропетровськ, 1999. С. 112–119.
1009. Черкаський обласний краєзнавчий музей [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://ckoblmuz.ck.ua/>.
1010. Чернецька С. Ю., Чернецька Т. В. Переяславщина: музейна Шевченкіана // Краєзнавча Шевченкіана України. Черкаси, 2014. С. 222–228.
1011. Чернихівський Г. Кременецький краєзнавчий музей / Г. Чернихівський. Кременець: Папірус, 2005. 70 с.
1012. Черненко О. Світові та українські музеї в умовах інформаційно-комп'ютерного суспільства [Електронний ресурс] // Наукова електронна бібліотека Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/53821/08Cherchenko.pdf?sequence=1>.
1013. Чистотінова С. Л. Международный совет музеев // Российская музейная энциклопедия. М., 2005. С. 482.
1014. Чмелик І. Музеї Прикарпаття та їх роль у навчально-виховній та науковій діяльності студентської молоді / І. Чмелик // Гірська школа Українських Карпат / ДЗНВ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника». 2015. № 12–13. С. 271–272.

1015. Чорнобай Ю. Природничий музей як координатор регіональних досліджень // Музей XXI століття: актуальні проблеми сьогодення. Львів, 2008. С. 12–28.
1016. Чубіна Т. Д. Григорій Храбан – уманський дослідник роду Потоцьких [Електронний ресурс] / Т. Д. Чубіна [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_ENXXIV_2007/Istoria/21833.doc.htm.
1017. Чубук М. І. Сорочинський ярмарок // Народна творчість та етнографія. 1983. №1. С. 76–77.
1018. Чупрій Л. Історичне краєзнавство як засіб формування історичної пам'яті українського народу. К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2009.
1019. Шаповал І. У пошуках скарбів. Оповідання про Д. І. Яворницького. Дніпропетровськ: Промінь, 1990. 352 с.
1020. Шаповалов А. Каминский Феодосий Тимофеевич, исследователь казацкой старины и Запорожских Сечей / А. Шаповалов // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових праць. Вип. 20. К., 2011. С. 522–533.
1021. Шарапа О. М., Мельниченко В. М. З «Кобзарем» у серці. Черкаси, 2013. С. 146–147.
1022. Шацька Б. Минуле – пам'ять – міт / Барбара Шацька. Чернівці: Книги – XXI, 2011. 248 с.
1023. Шевченків край: фотопутівник. К., 1989. С. 19–21.
1024. Шевченківська енциклопедія в 6-и т. Т. 6 / НАН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; релкол.: М. Г. Жулинський та ін. К., 2015.
1025. Шевченківський національний заповідник [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://koippo414.at.ua/index/metodichni_rekomendaciji_kaniv/0-134.
1026. Шевченківський словник. Т. 2. / Відпов. ред. Є. П. Кирилюк/. К.: УРЕ, 1978.
1027. Шевченківські місця України. К., 1957. 149 с.
1028. Шевченко С. І. Етнографічне музеєзнавство. Конспект лекцій. Кіровоград:

- Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Вінниченка, 2002. 20 с.
1029. Шевченко Ф. П. Зв'язок історичного краєзнавства з спеціальними історичними дисциплінами // Друга наукова конференція з історичного краєзнавства. Вінниця. К., 1982.
1030. Шевчук О. А. Національно-культурні ініціативи української діаспори (кін. 50-х – поч. 90-х рр. ХХ ст.). К.: Рідний край, 1997. 60 с.
1031. Шелудякова Н. А. М. Грушевський-колекціонер у контексті наукового та мистецького життя України кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Автореферат на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / НАН України, Інститут історії України. К, 2016. 242 с.
1032. Шелудякова Н. А. Роль М. Грушевського у розбудові музею НТШ // ЕМІНАК. Науковий щоквартальник. № 1 (18). Т. 1. К., Миколаїв, 2016. С. 45–51.
1033. Шептицький А. Вступне слово // Літопис Національного музею за 1934 р. Львів, 2001. С. 3–6.
1034. Шептицький А. Не хочемо чужої культури, хочемо жити своєю! Львів, 2005.
1035. Шидловський І. В. Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України / І. В. Шидловський. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. 111 с.
1036. Шкільні музеї. Посібник для вчителів. К., 1991. 110 с.
1037. Шлепакова Т. Л. Інформаційна довідка: меценатство як важливе джерело недержавної підтримки культури України. Вип. 6/5. 2015. [Електронний ресурс] // Національна парламентська бібліотека України. – Режим доступу: www.nplu.org/storage/files/Infocentr/Tematich.../2014/metsenatstvo.
1038. Шляхтина Л. М. Современная музеология: горизонты теоретизирования / Л. М. Шляхтина // Вопросы музеологии. 2013. № 1 (7). С. 8–24.
1039. Шляхтина Л. М., Мастеница Е. Н. Музеология и ее методы в системе социально-гуманитарных наук // Факты и версии: Историко-

- культурологический альманах. Исследования и материалы. Кн.4. Методология. Символика. Семантика. / Гл. ред. и сост. В. Ю. Жуков. СПб.: ИМИСП, 2005. С. 23–34.
1040. Шляхтина Л. М., Фокин С. В. Основы музейного дела. СПб., 2000.
1041. Шмит Ф. И. Исторические, этнографические, художественные музеи. Очерк истории и теории музейного дела. Харьков: Издательство «Союз» Харьковского кредитного союза кооперативов, 1919. 103 с.
1042. Шмит Ф. И. Музейное дело. Вопросы экспозиции. Ленинград, 1929. 104 с.
1043. Шмит Ф. И. Предмет и границы социологического искусствоведения. Л., 1928. 108 с.
1044. Шовкопляс І. Г. До 75-річчя від дня народження Ф. А. Козубовського // Український історичний журнал. 1970. № 8.
1045. Шола Т. Новая музеология и поступальное развитие культуры или пролог кибернетического музея // Музей и демократия. М., 1997. С. 28–35.
1046. Шола Т. Предмет и особенности музеологии // Museum. 1987. № 153. С. 45–53.
1047. Шрайнер К. Предмет исследования музееведения и происхождение дисциплины // Музееведение Музеи мира: Сб. науч. тр. / НИИ культуры. М., 1991. С. 5–10.
1048. Шудря Є. Подвижниці народного мистецтва. Бібліографічні нариси / За ред. М. Селівачова. К., 2003. Зошит 1.
1049. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. К.: Український Центр духовної культури, 2004.
1050. Щеколдина Н., Строчай О. Создание автоматизированной информационной системы исследований украинской печатной графики в собраниях Украины // Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи. К., 1999. С. 44–45.
1051. Щербак Д. Становлення і розвиток музейної педагогіки в Україні // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: збірник наукових праць. Вип. 1. К. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2009. 231 с.

- 1052.Щербаківський Д. М. Відділ народного мистецтва у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Г. Шевченка у Києві // Записки Етнографічного товариства. К., 1925.
- 1053.Щукин В. В. Каминский Феодосий Тимофеевич [Електронний ресурс] // Николаевская область. Электронная историческая энциклопедия. – Режим доступу: <http://history.mk.ua/kaminskij-feodosij-timofeevich-1427-08-1888-g-s-bogoyavlenskoe-xersonskoj-gubernii-11-10-1978-g-nikolaev.htm>.
- 1054.Энгстрём Ч. Утверждение концепции экомuzeя в Швеции // Museum. 1985. № 148. С. 24–35.
- 1055.Юбер Ф. Экомuzeй во Франции // Museum. 1985. № 148.
- 1056.Юренева Т. Ю. Музей в мировой культуре. М., 2003. 532 с.
- 1057.Юренева Т. Ю. Формирование кадров советских музейных работников. 1917–1941. М., 1991.
- 1058.Юренко С. П. Козубовський Федір Андрійович // Енциклопедія історії України: Т. 4 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2007. С. 439.
- 1059.Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. У 3-х тт. Львів, 1990. Т 1. С. 212–214.
- 1060.Яготин // Шевченківські місця України. К., 1957. С. 39–43.
- 1061.Якібчук М. Історія розвитку Івано-Франківського художнього музею // «Музеї, колекції. люди: традиції і перспективи розвитку музейної справи. Вітчизняний і зарубіжний досвід». Міжнародна наук.-практ. конф. / [підгот. М. Аронець; автор концепції і теми конф. В. Мельник]. Івано-Франківськ, 2005. С. 84–85.
- 1062.Яковець І. О. Експозиційна діяльність та дизайн експозиції в музеях: особливості сучасного стану в Україні // Музейний альманах. Наукові матеріали: статті, есе/ Черкаський обласний художній музей. Черкаси: Ю. А. Чабаненко, 2010. № 1. С.12–15.
- 1063.Яковець І. О. Комунікативно-психологічна складова музейного менеджменту / І. О. Яковець // Другий Музейний альманах. Наукові

- матеріали: статті, ессе / Черкаський обласний художній музей [Редкол.: О. Гладун, О. Пушонкова]. – Черкаси: Брама-Україна, 2011. № 2. С. 26–28.
1064. Якубовський В. І. Музеєзнавство: навч. посіб.-практикум / В. І. Якубовський ; М-во освіти і науки України, Кам'янець-Подільський державний університет. Кам'янець-Подільський: [б. в.], 2006. 271 с.
1065. Яненко А. Музеї Західної України і перспективи археологічних досліджень регіону в 1945–1946 рр. // Матеріали з дослідження археології Прикарпаття і Волині / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Вип. 17. – Львів, 2013. С. 295–300.
1066. Янковський А. А. Музей в період перемен // Музей на межі тисячоліть. Дніпропетровськ, 1999. С. 35–39.
1067. Яновський С. Три тисячі подарунків для музею // Голос України. 2013. 5 січня.
1068. Яремчук В. П. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. 526 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список опублікованих праць за темою дисертації

Монографія

Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. – Львів: Простір-М, 2016. 408 с. 25,3 друк. арк.

Рецензії

Титова О. Музей і суспільство: новітні підходи до діалогу // Краєзнавство. 2016. № 3–4. С. 324–325. Рец. на кн.: Маньковська Р. В. Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. – Львів: Простір-М, 2016. 408 с.

Ковалевська О. [Рецензія] // Український історичний журнал. 2017. № 3. С. 202–205. Рец. на кн.: Маньковська Р. В. Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. – Львів: Простір-М, 2016. 408 с.

Статті в наукових фахових виданнях України та виданнях, що включені до міжнародних науково-метричних баз:

21. Репресії серед музейних працівників (к.1920–1930 рр.) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1997. №1–2 (4/5). С. 263–271.
22. Ф. А. Козубовський – директор Інституту історії матеріальної культури Всеукраїнської академії наук // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип.1. К., 1998. С. 189–196.
23. З історії музейної справи України: принципи експозиційного показу музейних збірок в 20-ті рр. ХХ ст. // Краєзнавство. 1999. № 1–4. С. 128–133.
24. Підготовка музейних кадрів в Україні (к. 1920–30 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип. 8. К., 1999. С. 275–283.
25. Соціологізація музейних експозицій в Україні в к. 1920–30-х рр. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Зб. статей. Вип. 9. К., 1999. С. 218–227.

26. Краєзнавчі музеї України: історія і сучасність // Краєзнавство. 2000 № 1–2. С. 153–159.
27. Музеї України в інформаційному просторі: досвід та перспективи // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип. 10. К., 2000. С. 243–255.
28. Музеї як інструмент ідеологічного впливу в Україні. (1930-і рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип. 12. К., 2001. С. 228–232.
29. Музейники в лещатах тоталітаризму // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип. 13. К., 2001. С. 267–274.
30. Краєзнавчі музеї в дослідженні історії міст і сіл України // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип. 17. Донецьк, 2001. С. 49–57.
31. Інтернет в музейній справі // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип. 13. К., 2001. С. 390–400.
32. Сучасний музей в соціокультурній динаміці // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. Вип. 33. К., 2006. С. 106–118.
33. Центр культурологічних студій Інституту історії України НАН України: проблематика досліджень // Український історичний журнал. 2008. № 3. С. 208–213 (у співавторстві з Троньком П. Т.).
34. Музеологія як галузь наукових знань: сучасний дискурс та проблеми теоретичної інтеграції // Краєзнавство. 2009. № 3–4. С. 136–144.
35. Сучасні музейні комунікації та перспективи їх розвитку // Краєзнавство. 2013. № 3. С. 75–84.
36. Новітні технології у формуванні сучасного музейного простору // Питання історії, науки і техніки. 2013. № 2. С. 78–80.
37. Берегиня української культури (до 100річчя від дня народження видатного мистецтвознавця та музейника В. І. Свенціцької) // Краєзнавство. 2013. № 4. С. 224–232.
38. Суспільно-інтеграційні тенденції та комунікаційні інновації у музейному краєзнавстві. За матеріалами науково-краєзнавчої експедиції НСКУ на Житомирщину // Краєзнавство. 2014. № 2. С. 178–185.

39. Державний діяч, науковець, громадянин. Краєзнавці вшановують пам'ять академіка Петра Тронька // Краєзнавство. 2015. № 3–4. С. 27–36.
40. Музейна Франкіана: ретроспекція творення // Краєзнавство. 2016. № 3–4. С. 121–133.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

21. Музейна мережа України в туристських маршрутах // III Всеукраїнська науково-практична конференція «Туризм в Україні: економіка і культура». К., 1998. С. 281–288.
22. Туристичні маршрути Півдня України // Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье. Сборник материалов симпозиума. Одесса, 2000. С. 416–420.
23. Краєзнавчі музеї в дослідженні регіональної історії України // Український технічний музей: історія, досвід, перспективи. Праці 2-ї Всеукраїнської конференції. Часів Яр–Київ, 2003. С. 107–109.
24. Основні тенденції розвитку сучасного музейництва в Україні // П'ятий конгрес Міжнародної асоціації українців. Історія. Ч. 2. Чернівці, 2004. С. 504–509.
25. Екомузей в Україні: перспективи розвитку // Українська історична наука на шляху творчого поступу. III Міжнародний науковий конгрес українських істориків. Луцьк, 2006. С. 404–409.
26. Український музей в контексті розвитку європейського музейництва // Охорона культурної спадщини в Україні: історія, теорія, практика. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Тернопіль, 2007. С. 58–65.
27. Громадські музеї в історичній трансформації // Актуальні питання історії науки і техніки. Матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції. К., 2009. С. 305–306.
28. Музеологія в системі соціогуманітарних наук // Технический музей: история, опыт, перспективы. Материалы II Международной научно-практической конференции. 26–29 мая 2010 г. К., 2010. С. 3–7.

29. Музей, як базове поняття в музеології: концептуально-теоретичні підходи // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного заповідника. Кам'янець-Подільський, 2010. С. 141–147.
30. Музей в сучасній трансформації: новітні моделі інтерпретації культурної спадщини // Український технічний музей: історія, досвід, перспективи. Матеріали 8-ї науково-практичної конференції. 26–28 травня 2011р. К., 2011. С. 83–87.
31. Академік НАН України П. Т. Тронько і музейна справа України // Обранець історії (до 95-річчя від дня народження П. Т. Тронька). Матеріали Перших наукових читань. 19 листопада 2010 р. Дніпропетровськ, 2011. С. 44–63.
32. Краєзнавство в Україні: перспективи розвитку // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. 22 листопада 2011 р. К., 2011. С. 115–120.
33. Концептуально-теоретичні підходи в музеології: методологічні засади науки // Технический музей: история, опыт, перспективы. Материалы Третьей Международной научно-практической конференции. К., 2012. С. 52–58.
34. Музей і суспільство: основні форми комунікації // Луцьковський збірник: за матеріалами науково-практичних семінарів «Луцьковські читання 2010–2013 рр.» Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. С. 72–79.
35. Приватні музеї Києва як форма відродження меценатства // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти», присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлінського. 27 березня 2014 р. К., 2014. С. 362–368.

36. Музеї Тараса Шевченка в Україні: від історичної пам'яті до національного самоусвідомлення // Краєзнавча Шевченкіана України. Матеріали XIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка, м. Канів, 24–25 жовтня 2014 р. / За заг. ред. О. П. Рєнта. Черкаси, 2014. С. 174–197.
37. Музейний наратив у пам'яттєвому дискурсі: соціокультурний контекст // Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 7–9 квітня 2015 р., Національний авіаційний університет. К.: «Талком», 2015. С. 45 – 48.
38. Музей у просторі пам'яті в умовах суспільних викликів // Український технічний музей: історія, досвід, перспективи. Матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 4–6 травня 2015 р. К., 2015. С. 82–85.
39. Музейний простір Києва: сучасні тенденції розвитку // Другі киевознавчі читання: історія та етнокультура. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю Української революції 1917–1921 рр. К., 2017. С. 16–31.
40. Іван Франко і становлення українського музейництва наприкінці XIX – початку XX ст. // Матеріали XIV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавча конференції «Українське краєзнавство в соціокультурному просторі: історичні ретроспекції та виклики сучасності», присвяченої 160-річчю від дня народження Івана Франка та 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. К., 2017. С. 168–173.

Публікації, що додатково розкривають зміст дисертації:

11. Вклад Є. Рудинської в музейну справу України // Український історичний збірник – 2000 (гол. ред. В. А. Смолій). К.: Інститут історії України НАН України, 2000. С. 229–238.

12. Розвиток музейної справи в Україні // Музейна справа та музейна політика в Україні ХХ ст. К., 2004. С. 21–27.
13. Євгенія Юрійвна Спаська // Зневажена Кліо. Збірник статей. К., 2005. С. 450–457.
14. Музей у сучасному соціопросторі: історико-культурологічний аспект // Полікультуротворча діяльність 2010. Збірник наукових праць. К., 2010. С. 115–120.
15. Музейні колекції Західної України під ідеологічним тиском в післявоєнний період // Волинський музейний вісник: музей у дослідженні та збереженні пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель. Науковий збірник. Вип. 4. Луцьк, 2012. С. 21–27.
16. Музеологія як наукова система: структурні складові галузі // Культурний простір Житомирщини – Волині ХІХ–ХХ ст. Т. 2. Житомир, 2012. С. 122–126.
17. Музеї України у період «великого терору» (1937-1938 рр.) // Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації (до 75-річчя «великого терору» в СРСР)». К., 2013. С. 300–321.
18. Репресоване музейництво Львівщини (1939–1950-і рр.): знищення традицій // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. м. Борислав, Бориславський район / (гол. ред. В. М. Литвин, заст. гол.: С. А. Кокін, О. П. Реєнт, В. А. Смолій, обл. редкол.: заст. гол. В. М. Савчак). Кн. 2. Львів: Видавництво «Астролябія», 2014. С. 100–120.
19. Політичні репресії серед музейників Житомирщини у 1930-х рр. // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Житомирська область / (гол. ред. В. М. Литвин, заст. гол.: С. А. Кокін, О. П. Реєнт, В. А. Смолій, обл. редкол.: заст. гол. Ю. Г. Градовський,

Л. А. Копійченко). Кн. 7, ч. І. Житомир: Видавництво «Полісся», 2015. С. 22–34.

20. Політичні репресії серед музейників Черкащини у 1920–1930-і рр. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Черкаська область / (гол. ред. В. М. Литвин, заст. гол.: С. А. Кокін, О. П. Реєнт, В. А. Смолій, обл. редкол. П. М. Жук). Кн. 9. Черкаси: Видавництво «Інтроліга ТОР», 2016. С. 535–560.

Додаток Б

Авторські проекти

З огляду на роль музеїв у збереженні історико-культурної спадщини, піднесенні духовного потенціалу суспільства, автором було розроблено низку музейних проектів, які б сприяли розвитку музейної галузі в країні. В основу запропонованих заходів лягли теоретичні дослідження та практичний досвід у зарубіжному та вітчизняному музейництві, а також напрацювання автора з вивчення музейної справи України. Представлені проекти покликані розкрити широкі потенційні можливості музеїв, утвердити їхню суспільну роль та налагодити контакти з відвідувачами. Опираючись на новітні тенденції розвитку музейної справи у світі, спрямовані на потреби музейної аудиторії, та враховуючи історичні умови розвитку українських музеїв і їх сучасні реалії, важливо було привернути увагу громадськості та органів державної влади до проблем у галузі – недостатність фінансування, залучення спонсорів та меценатів до музейної справи.

Кожен із представлених музейних проектів спрямований на всебічне розкриття можливостей музею у суспільнотворчих процесах, а їх реалізація позитивно вплине на розвиток музейної справи і на утвердження духовних засад українського суспільства.

Концепція Міжнародного фестивалю «Експомузей-2000»

(2000 р.)

Мета фестивалю – привернути увагу широкої громадськості до науково-просвітницького, виховного, художньо-естетичного потенціалу українських музеїв, представити їх як активну складову української культури та важливу галузь науки, сприяти вирішенню професійних завдань працівників музейної сфери, підтримати музеї на шляху інтеграції національної спадщини у світовий культурний простір, залучити засоби масової інформації, туристичні фірми, представників вітчизняних та зарубіжних ділових кіл, видавництв, рекламних,

страхових організацій до розвитку музейної справи.

Основні завдання фестивалю:

- проаналізувати стан українських музеїв на початку третього тисячоліття та окреслити напрями їх розвитку в нових умовах інформаційного суспільства;
- визначити можливості співпраці з туристичними фірмами, підприємствами художнього профілю, громадськими організаціями, видавництвами, засобами масової інформації;
- вивчити умови широкого залучення музеїв до екскурсійно-туристичної роботи та рекреаційної діяльності;
- сприяти розвитку музейно-туристичної інфраструктури, налагодженню міжнародних зв'язків із музеями та організаціями, задіяних у музейній галузі;
- всебічно підтримати видавництва, творчі колективи та промислові підприємства, які працюють за тематикою і на матеріалах історико-культурної спадщини;
- сприяти реалізації передових музейних проєктів, прогресивних інновацій у музейній галузі;
- залучити до музейної справи прихильників музеїв, меценатів, спонсорів, комерційні установи.

У рамках фестивалю передбачаються виставки музейних колекцій, тематичні «круглі столи» науковців, видовищно-театралізовані заходи, що сприятимуть обміну сучасними технологіями подальшого розвитку музейництва, туризму. Складовою частиною фестивалю до 55-річчя закінчення Другої світової війни є проведення акції «Музеї-миротворці», в якій візьмуть участь музеї країн, що постраждали від агресії фашизму в 1939–1945 рр.

Учасники фестивалю – музеї України, країн ближнього та далекого зарубіжжя, видавництва, що друкують музейну продукцію, туристичні фірми, рекламні агентства, підприємства художнього профілю, готелі та ресторани, театральні та творчі колективи, засоби масової інформації.

Програма фестивалю включає три основні розділи:

- *музейно-професійний, діловий* – передбачається створення музеями –

учасниками виставкових експозицій на основі власних пошуків, багаторічного досвіду, оригінальних вирішень експозиційного показу з використанням музейних колекцій (книг, документів, речей, фото тощо), представлення інформації про музеї, друкованої літератури, аудіовізуальної продукції, проведення «круглих столів» науковців за проблематикою сучасного музейництва, обмін досвідом та інформацією про організацію роботи з відвідувачами в сучасних умовах, оформлення договорів ділового співробітництва та реалізацію музейного продукту;

- *рекреаційно-розважальний* – планується створення яскравого, динамічного дійства, присвяченого історико-культурному та художньому надбанню музеїв України і включає виступи драматичних, музичних, фольклорних, самодіяльних колективів;

- *торговельно-сервісний* – презентація товарів та послуг, пов'язаних з культурною спадщиною, народними традиціями.

Архітектурно-дизайнерське вирішення фестивалю за своїм характером є комплексним, охоплює внутрішній інтер'єр Мистецького палацу «Український дім», зовнішнє оформлення будівлі, архітектурно-художні елементи поблизу музеїв Києва, готелів, ресторанів міста із використанням емблеми – символу фестивалю.

Рекламно-інформаційне забезпечення фестивалю передбачає:

- цілеспрямовану рекламно-інформаційну кампанію в електронних і друкованих засобах масової інформації;

- спеціальні рекламно-інформаційні стенди та табло, встановлені в місцях масового перебування киян та гостей столиці;

- систему телевізійного показу і радіоповідомлень у дні роботи фестивалю;

- інформаційний бюлетень «Експомузей-2000», підготовлений до відкриття фестивалю;

- блок матеріалів про фестиваль в Інтернет-мережі.

Учасники Фестивалю подають заявку про свою участь з інформацією:

- Кількість учасників.

- Короткий опис пропонованої експозиції та її комплектації (документи, листівки, речі, фотокопії, відео, слайди тощо).
- Орендна площа експозиції (мінімальний виставочний модуль 4 м²).
- Зазначення теми виступу на «круглих столах».
- Вказати спонсорів з підготовки до Фестивалю для включення їх до рекламної-інформаційної кампанії в ЗМІ.

За підсумками планується видання збірника наукових праць учасників Фестивалю та вироблених ними рекомендацій щодо подальшого розвитку музейної галузі в Україні.

Додаток В

Перший Всеукраїнський конгрес музейних працівників «Музеї та заповідники України в ХХІ ст.» (2001 р.)

Мета та завдання конгресу – узагальнити багатий досвід українських музейників, привернути увагу державних органів влади та громадськості до назрілих проблем у галузі, всебічно сприяти реалізації широкого потенціалу музеїв, загострити проблему збереження та популяризації історико-культурної спадщини України як пріоритетну, розробити методичні рекомендації про діяльність музеїв в сучасних умовах, сприяти обміну досвідом, інформацією про використання новітніх технологій у музейній діяльності, організації роботи з відвідувачами тощо.

Основні проблеми для обговорення:

- Правове та фінансово-економічне забезпечення діяльності музеїв.
- Музеї як центри суспільної комунікації.
- Актуальні питання збереження музейного фонду України.

Учасники – працівники музеїв та заповідників України, міністерства, відомства, наукові установи, навчальні заклади, видавництва, туристичні фірми, громадські організації та ЗМІ.

Для підготовки та проведення конгресу передбачалося створити ініціативну групу та оргкомітет. Був розроблений план роботи, який складався із організаційних, науково-організаційних та інформаційно-рекламних завдань (додається).

П Л А Н

підготовки та проведення Першого Всеукраїнського
конгресу музейних працівників
(15–16 травня 2001 р.)

№ п/п	Окремі завдання	Дата	Відпові- дальні	При- мітки
1	2	3	4	5
1	Вирішення питань організації і матеріально-технічного забезпечення конгресу в директивних органах.			

1	2	3	4	5
2	<p>Розсилка інформаційних листів про проведення конгресу та умови для учасників.</p> <p>За окремим списком:</p> <ul style="list-style-type: none"> - музеї, наукові і навчальні установи, пов'язані з музейництвом, обласні державні адміністрації, заклади культури, туристичні фірми, фонди тощо; - вирішення питань прийому гостей, розміщення, транспортні послуги, харчування, забезпечення квитками та ін; - підготовка приміщень для прес-конференцій, секційних засідань; - підготовка текстів-привітань учасникам фестивалю; - відзначення активістів музейної справи, вручення дипломів музеям-учасникам за номінаціями; - підготовка відеофільму про конгрес; - розробка бізнес-плану конгресу. 			
3	<p>Розробка програми конгресу за основними напрямками роботи:</p> <p>3.1 Науково-теоретичний напрям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сформувані основні блоки проблем з сучасного музеезнавства; - підготувати виступаючих за кожним блоком проблем; - видання матеріалів конгресу: <ul style="list-style-type: none"> а) зібрати, систематизувати і відредагувати наукові доповіді; б) комп'ютерний набір текстів доповідей; в) друкування збірника наукових доповідей (500 примірників). - підготовка і набір загальної «Програми конгресу». 			
3.2	<p>Експозиційно-виставковий напрям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розробка для учасників конгресу (музеїв, туристичних фірм, фондів тощо) анкети та розсилка її; - упорядкування та складання списку учасників даного напрямку; - підготовка експозиційних площ за домовленістю з дирекцією Українського дому, доставка та охорона експонатів; - експозиційна робота: <ul style="list-style-type: none"> а) відповідно до учасників заходу створити загальну концепцію експозиційного показу; б) організувати монтаж експозицій та їхнє художнє оформлення; розгорнути виставку-продаж сувенірів, виробів майстрів народних промислів, книг, плакатів, відеофільмів тощо; в) організувати презентацію та обговорення фахової літератури, провести зустрічі з авторами. 			

1	2	3	4	5
3.3	<p><u>Художньо-театралізований напрям:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - підготувати програму виступів професійних, фольклорних, самодіяльних творчих колективів підчас проведення конгресу; - розробити програму художніх заходів у музеях Києва; - організувати демонстрацію відеофільмів за музейною та культурно-мистецькою тематикою. 			
3.4	<p><u>Інформаційно-рекламна діяльність:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - звернутись до телерадіокомпаній про висвітлення діяльності конгресу; - забезпечити повідомлення про проведення конгресу на телерадіоканалах та в пресі; - підготовка і розсилка прес-релізу представникам засобів масової інформації; - проведення прес-конференції для мас-медіа. 			
4.	<p><u>Проведення конгресу:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - заїзд та розміщення учасників; реєстрація; - проведення прес-конференції про відкриття конгресу; - відкриття експозиційно-виставкового блоку (виступ представників органів державної влади, урочистості); робота конгресу; - підготовка проекту Указу Президента України про стан і завдання щодо подальшого розвитку музейної справи України; - підбиття підсумків конгресу; підготовка інформаційних матеріалів про підсумки роботи конгресу для розміщення на телерадіоканалах та в пресі. 			

Додаток Г
Культурологічний медіа-проект «Музейні скарби України»
(2008 р.)

Мета проекту: репрезентувати музейні колекції України в контексті історії музейної справи країни та привернути увагу української громадськості до широкого науково-просвітницького, пізнавально-виховного, духовно-естетичного потенціалу українських музеїв як унікальних закладів збереження і популяризації історико-культурного надбання українського народу, відкрити суспільству глибину і культури, самобутність і неповторність національної спадщини, збереженої в музеях протягом століть.

Основні завдання проекту:

представити широкому загалу історію розвитку музейної справи України від виникнення перших музеїв на поч. ХІХ ст. до сучасних інновацій в музейництві, розкриваючи основні етапи процесу формування музейної мережі та особливості змісту музейних експозицій;

висвітлити роль видатних постатей, подвижників збереження культурної спадщини через унікальні музейні зібрання;

показати музеї, як активну галузь вітчизняної культури та науки, спроможних впливати на формування суспільної свідомості;

сприяти вирішенню професійних завдань в музейній галузі та інтеграції національної спадщини в світовий культурний простір;

оптимізувати рух прихильників музеїв, меценатів, спонсорів, комерційних організацій.

Тема проекту:

«Музеї – скарбниця української культури: погляд крізь століття».

Основні складові проекту:

1. «Краєзнавчі музеї – осередки вивчення місцевої історії»
2. «Славетні імена українців в меморіальних музеях України»
3. «Україна інтелектуальна в науково-технічних музеях»
4. «Минуле Землі мовою природничих музеїв (археологічні, геологічні,

зоологічні, природознавчі музеї»

5. «Художньо-мистецькі колекції музеїв України»

6. «Народні традиції в етнографічних та музеях народної архітектури та побуту»

7. «Громадські музеї – активна складова громадянського суспільства України».

Структура та зміст підрозділу проекту

«Красназнавчі музеї – осередки вивчення місцевої історії»:

1. *Підготовчий етап:* розробка концепції проекту, складання плану заходів щодо його реалізації, налагодження контактів з музеями – учасниками програми, узгодження питань взаємодії (кожен музей у відповідності до концепції проекту готує індивідуальні завдання, які дозволять розкрити самобутність їх музейних колекцій і місце в розвитку музейної справи України), забезпечення матеріальної бази для телевізійних зйомок.

2. *Проведення відеозйомок:* робота в музеї, здійснення зйомок в експозиції та фондах музею, підбір науково-допоміжного матеріалу про історію музею, його колекцію та музейників, які долучились до формування музейних збірок.

3. *Апробація напрацьованого матеріалу:* перегляд відзнятого матеріалу, підготовка супровідних текстів, монтаж відео матеріалу, пілотний показ науково-документального фільму по телебаченню.

4. *Завершальний етап:* рецензування підготовленого фільму істориками, фахівцями музейної справи, культурологами, компонування підготовлених фільмів в остаточний культурологічний відеопроєкт, виготовлення та поширення компакт-дисків, презентаційні та інформаційно-рекламні заходи щодо розповсюдження відеофільму.

Опис підрозділу проекту

«Красназнавчі музеї – осередки вивчення місцевої історії»

В Україні нараховується понад 500 музеїв державного підпорядкування, серед них понад 160 – красназнавчі музеї, які вирізняються комплексним типом

музейних колекцій і розкривають історію краю з найдавніших часів до сучасності. За принципами побудови експозиції та змістом колекцій близькі до краєзнавчих музеїв осередки історичного профілю. Структура музейних експозицій включає розділи: природа краю, археологічні дослідження, події місцевої історії в контексті періодизації історії України, культурні досягнення та видатні діячі краю. Краєзнавчі зібрання яскраво демонструють самотність та специфіку кожного регіону України.

Оригінальною особливістю проекту «Краєзнавчі музеї – осередки вивчення місцевої історії» буде висвітлення історії музейної справи через унікальні автентичні пам'ятки поважних музейних закладів України. Структура роботи обумовлена історією розвитку музейної справи в Україні та відповідає її основним етапам:

1. Становлення музейної справи (поч. XIX ст. – поч. XX ст.);
2. Музеї в умовах національно-демократичної революції (1917–1921 рр.);
3. Розвиток музейного будівництва (1920-ті рр.);
4. Соціалізація музейних колекцій та політичні репресії серед музейників (к. 1920–1930-ті рр.);
5. Музеї в період Другої світової війни та у відбудовчий період (1939–1950-ті рр.);
6. Відродження музейництва, сплеск громадських музеїв (кінець 1950-х рр. – 1980-ті рр.);
7. Музейна справа в незалежній Україні (1990-ті рр. – до сучасності).

Кожен із зазначених етапів характеризується особливостями, притаманними окремій історичній епосі, які відобразилися у формуванні музейних колекцій. Тому важливо виокремити музейні заклади, які проілюструють основні тенденції розвитку українського музейництва на всіх його етапах. Із врахуванням періодизації розвитку музейної справи до проекту передбачається включити музеї: 1-й етап: Миколаїв, Феодосія, Одеса; 2-й: Черкаси, Вінниця; 3-й: Чернігів, Львів, Луганськ; 4-й: Житомир, Дніпропетровськ, Київ; 5-й: Суми, Харків; 6-й: Луцьк, Тернопіль; 7-й: Івано-Франківськ, Чернівці, Донецьк. До

відеофільму увійдуть коментарі відомих діячів культури, науковців, музеєзнавців та мистецтвознавців України.

Від автора. У 2011–2012 рр. за підтримки Національної спілки краєзнавців України та участю фахівців документального телебачення режисера С. В. Махонько та оператора О. Є. Махонька було підготовлено відеофільми про Сумський краєзнавчий музей, Сумський художній музей, Роменський краєзнавчий музей, Івано-Франківський краєзнавчий музей, Коломийський музей писанки. Проект було презентовано на прес-конференції у Інформаційному агентстві «Region News» до Міжнародного дня музеїв у травні 2012 р. Апробація фільмів відбулася у 2011–2012 рр. на телеканалі «Всесвітньої служби новин УТР».

Додаток Д

Програма Першого Всеукраїнського музейного форуму «Музей і суспільство: партнерство та взаємодія» (2016 р.)

*м. Переяслав-Хмельницький,
3–5 липня 2017 р.*

Міністерство культури України
Переяслав-Хмельницька міська рада
Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»
Переяслав-Хмельницький національний педагогічний університет
ім. Григорія Сковороди
Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК
Національна спілка краєзнавців України
Український центр розвитку музейної справи
Всеукраїнська асоціація музеїв
Український національний комітет Міжнародної ради музеїв

Перший день

- 10.0 – 14.00 – реєстрація та поселення учасників Форуму (куратор .)
- 12.0 – 12.30 – прес-конференція організаторів Форуму (координатор...)
- 12.30 – 13.00 – відкриття виставкових майданчиків (куратор...)
- 14.0 – 15.00 – початок роботи Форуму: відкриття та урочиста частина (куратор...)
- 15.0 – 17.00 – пленарне засідання: виступи доповідачів (модератор...)

- *Музеї України в сучасному соціокультурному просторі*
- *Михайло Сікорський – творець музейного простору*
- *Переяслава-Хмельницького*
- *Музеї України в контексті розвитку світових тенденцій: теоретико-методологічні аспекти*
- *Типологізація та класифікація музеїв: питання теорії та практики*
- *Музейний фонд України: проблеми каталогізації та збереження*

Другий день

- 09.0 – 09.30 – презентація музейних видань (координатор...)
- 09.30 – 10.00 – презентація культурологічних музейних проєктів (координатор...)
- 10.0 – 12.00 – тематичні панелі:
- *Музеологія: теоретичні засади науки (модератор...)*

- *Історія музейної справи України* (модератор...)
 - *Арсенал раритетів: комплектування та фонди музеїв* (модератор...)
 - *Сучасні тенденції в експозиційно-виставковій роботі* (модератор...)
 - *Музей – наукова лабораторія* (модератор...)
 - *Музей і відвідувач: форми співпраці* (модератор...)
 - *Інформаційні технології в музейній галузі* (модератор...)
- 12.0 – 12.30 – Музейні діалоги: роздуми професіоналів (куратор...)
- 12.30 – 13.15 – Практикум «Музейний менеджмент: світовий досвід та українські реалії. Маркетинг, брендинг, реклама, PR» (модератор...)
- 13.15 – 14.00 – Дискусійне коло «Як народжується музейник?» (модератор...)
- 14.0 – 15.00 – обідня перерва
- 15.0 – 16.00 – Публічний семінар «Подвижники українського музейництва» (модератор...)
- 16.0 – 16.30 – Монолог музейника: Музеї в туристичних маршрутах України (куратор...)
- 16.30 – 17.00 – Спеціальний проект «Музей і територія війни» (координатор...)
- 17.0 – 17.30 – Відкритий мікрофон: почути відвідувача (координатор...)
- 17.30 – 18.30 – Кіно- та відеопокази: відеолекторії, відеопрезентації, перегляд документальних фільмів (куратор...)

Третій день

- 09.30 – 10.00 -Музично-поетичний перформанс «Храм муз» (перфомер...)
- 10.0 – 16.00 – спеціальна екскурсійна програма «Переяслав – місто музеїв» (куратор...)
- 10.0 – 11.30 – Розмова з минулим: ознайомлення із експозиціями Національного історико-етнографічного музею «Переяслав» (модератор...)
- 11.30 – 12.00 – Майстер-клас з експозиційно-виставкової майстерності (куратор...)
- 12.0 – 13.00 – Пішохідний квест «У пошуках духовних скарбів»
- 13.0 – 14.00 – Обідня перерва
- 14.0 – 15.00 – Платформа музейних ініціатив: зустрічі з музейниками
- 15.0 – 16.00 – Завершення роботи Форуму: підбиття підсумків та визначення перспектив музейної галузі в Україні.

Додаток Е

Останніми роками серед музеїв країни зросла кількість відомчих закладів. Їх діяльність відзначається певною специфікою, але, що головне, засвідчує про формування та збереження професійних традицій у галузі чи на підприємстві, установі тощо. Подана Концепція Музею міністерства юстиції України охоплює весь розвиток права на українських землях. Створення такого закладу, вочевидь, змінить суспільний погляд на відомство, можливо і на проблеми, пов'язані з його діяльністю. Таке взаємне зближення буде на користь як працівникам юстиції так і громадськості.

Наукова концепція тематико-експозиційної структури Музею Міністерства юстиції України (2014 р.)

І. Загальні положення.

Розбудова демократичного громадянського суспільства в Україні значно посилила увагу громадян до питань української юстиції, а правові знання суттєво впливають на всі сфери суспільної діяльності, вирішення назрілих проблем у державі. Особливої актуальності набувають теми історії права в Україні, формування органів судочинства, діяльності державних відомств правосуддя. Створення музейного закладу Міністерства юстиції України є актуальною необхідністю в сучасних умовах, що допоможе змістовно репрезентувати Міністерство українському громадянству та міжнародному співтовариству, продемонструвати неперервність правових традицій в Україні, усвідомити проблеми сьогодення крізь призму історичного розвитку.

Концепція Музею, як відомчого закладу, визначає загальну стратегію та пріоритетні напрями розвитку Міністерства юстиції України у ХХ–ХХІ ст., його діяльність на різних історичних етапах, розкриває особливості та специфіку формування державного органу, торкається історичних підвалин становлення правової системи на українських землях і спрямована на

об'єктивне та комплексне висвітлення функціонування Міністерства засобами музейної експозиції в контексті історії Української держави.

Музей, як своєрідна лабораторія з історії Міністерства юстиції України, в якій музейними засобами відтворено його основні етапи розвитку, яскраво демонструватиме для громадян нашої країни та зарубіжжя історію та перспективні завдання правосуддя в Україні.

Створення експозиції Музею передбачає використання методів, які відповідають актуальним тенденціям розвитку сучасного музейництва та професійним й інтелектуально-культурним потребам відвідувачів. Застосування комплексного підходу та поєднання традиційних і найновіших методів подачі матеріалу сприятимуть формуванню модерно-креативного музейного закладу, який розглядатиметься як інформаційно-культурний центр із питань української юстиції зі статусом одного з синтетичних та престижних інститутів правосуддя в Україні.

Домінуючим у створенні комплексно-тематичної експозиції виступає проблемно-хронологічний науковий метод, що дозволяє об'єктивно та історично достовірно відтворити процес розбудови правової державної структури – Міністерства юстиції України, а також сприятиме максимальній активізації можливостей музейної комунікації.

Зважаючи на використання у експозиції поряд із музейним оригіналом і виготовленого експоната (муляжу), акцент у експозиційному показі буде зроблено на образності конкретного явища, події, факту, сюжету, персоналії в контексті певних історичних обставин, підсиливши їх засобами різноманітних інтерактивних технологій. Таким чином, реконструкція діяльності Міністерства юстиції в певних історичних умовах здійснюється за конкретно-предметним експозиційним принципом, коли за допомогою документальних, речових, художніх музейних пам'яток реалізується уявлення про загальні закономірності та тенденції розвитку державного органу, що займається правосуддям в контексті суспільних трансформацій.

Розвиваючи новітні підходи у музейництві, концепцією передбачено

особливе виділення персоналій в експозиції, що дає можливість у образі людини синтезувати соціальний, політичний, культурний зріз історичної епохи, через долю окремої постаті глибше розкрити історичну подію чи явище, пов'язані з функціонуванням системи судочинства та діяльністю міністерства.

II. Мета та завдання.

Створення музею, як цілісного і поліфункціонального об'єкта, передбачає наповнення експозиції матеріалами, що несуть смислове та інтерактивне навантаження, покликане розкрити особливості та специфіку діяльності Міністерства юстиції України у ХХ – поч. ХХІ ст.

Метою є:

відображення історії становлення і розвитку державних органів юстиції, висвітлення внеску видатних діячів галузі у формування та ствердження правових засад в українському суспільстві, пропагування ролі Міністерства юстиції України з удосконалення системи національної юстиції в контексті розбудови незалежної держави.

Завдання:

- простежити розвиток правової системи України в умовах розгортання процесу державотворення в країні;
- виокремити та охарактеризувати періоди розвитку органів юстиції у ХХ – поч. ХХІ ст.;
- висвітлити роль видатних діячів у розбудові правової держави;
- провести пошукову та науково-дослідну роботу з відбору матеріалів (писемних джерел, книг, фото-, фоно-, кінодокументів, речей, художніх творів тощо) для експозиції музею у архівних установах, музейних збірках, бібліотечних фондах, приватних колекціях;
- розробити тематико-експозиційний план музейного показу у відповідності до наукової концепції, наявної експонатурси та композиційного рішення інтер'єру музею;
- підготувати музейні муляжі (копії) документів, речей та допоміжні матеріали

- для експозиції музею;
- виготовити індивідуальний художній проект експозиційної зали, адаптований до архітектоніки запропонованого приміщення із врахуванням спеціального комплексу музейного обладнання;
 - розробити оригінальні конструкторські рішення музейного обладнання, передбачивши його естетичну, технічну та функціональну якість, а також матеріал виготовлення (скло, метал, сукно, дерев'яні конструкції, фотопанно тощо);
 - задіяти у музейній експозиції сучасні технічні засоби та новітні інформаційні технології;
 - розробити систему освітлення експозиції, враховуючи елементи художнього освітлення;
 - передбачити захист музейних експонатів у експозиційних залах (камери спостережень);
 - створити і забезпечити обслуговування веб-сайту музею;
 - передбачити виготовлення презентаційно-подарункової продукції про діяльність Міністерства (дисків, буклетів, фотоальбомів, календарів, сувенірів тощо).

III. Тематико-експозиційна структура музею.

У Стародавньому Римі сформувався основний принцип сучасного права – *рівність всіх перед законом*, тому саме там з'являється Юстиція – богиня правосуддя, культ якої існував від часів правління імператора Тіберія, який присвятив їй у Римі статую (Скульптурне зображення богині Юстиції).

1. Право в українській традиції.

Зародження права у Київській Русі: перші правові акти 907 р., 911 р., «Руська правда». Правосуддя у Козацькій державі: універсали, угоди та міжнародні договори Б. Хмельницького; Конституція П. Орлика та договори І. Мазепи.

2. Становлення органів юстиції в добу Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.

Українська Народна Республіка: виникнення Української Центральної Ради, роль у розбудові правових засад українських діячів історика М. Грушевського, юристів В. Винниченка та С. Єфремова; I, II, III, IV універсали; утворення Генерального секретарства судових справ (юстиції) (очолив В. Садовський) та Міністерства судових справ Ради Народних Міністрів (очолив С. Шелухин) та їх діяльність.

Українська держава за гетьмана П. Скоропадського: правова політика Міністерства судових справ, перейменованого 15 липня 1918 р. на Міністерство юстиції; вирішення завдань кодифікації законодавства, підготовки проектів кримінальних, кримінально-процесуальних та інших нормативних актів; внесок міністрів М. Чубинського, О. Романова, А. В'язлова, В. Рейнбота в удосконалення системи управління судовими органами, пенітенціарною службою в умовах перехідного етапу української державності,

Директорія. Відродження УНР. Закладено основу українізації судової системи: розроблено закон «Про відновлення гарантій недоторканності особи на території Української Народної Республіки», який називають попередником Загальної декларації прав людини ООН. Діяльність міністрів В. Приходька, Г. Сиротенка, Д. Марковича, А. Лівицького.

3. Органи юстиції у радянський період (1919–1991 рр.).

Становлення радянської системи судочинства. Утворення при Тимчасовому Робітничо-Селянському Уряді України Відділу юстиції (28 листопада 1918 р.), перетвореного 29 січня 1919 р. на Народний комісаріат юстиції (очолив юрист О. Хмельницький); створення Комітету юстиції при Всеукраїнському революційному комітеті (11 грудня 1919 р., Харків), реорганізованого в Народний комісаріат юстиції України (19 січня 1920 р.), який очолив політичний діяч Є. Терлецький. Діяльність міністрів М. Скрипника, В. Порайка.

Діяльність Міністерства юстиції у 1920-30-х рр. Формування структури міністерства: створення відділу законодавчих пропозицій та кодифікації (5 жовтня 1921 р.), юридичного видавництва (15 серпня 1923 р.), затвердження структури та штату Народного комісаріату юстиції УСРР, Найвищого суду УСРР, округових судів і округових прокуратур (6 липня 1925 р.), Уставу про Народний комісаріат юстиції УСРР (11 вересня 1929 р.). Зміна Положень про Народний комісаріат юстиції УРСР (25 травня 1931 р., 20 жовтня 1937 р., 27 грудня 1939 р.). Висвітлення каральних функцій радянських правоохоронних органів в умовах тоталітарного режиму.

Органи юстиції в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.). Діяльність Народного комісаріату юстиції УРСР на західно-українських землях. Зміни в роботі Комісаріату в умовах бойових дій на території УРСР. Відновлення діяльності органів юстиції у 1944-1945 рр. на звільнених українських територіях

Функціонування Міністерства юстиції УРСР у II половині 1940-х-80-і рр. Реорганізація Народного комісаріату юстиції УРСР у Міністерство юстиції УРСР (1946 р.). Діяльність у 1947-63 рр. міністрів юстиції Д. Панасюка, Ф. Глуха, К. Згурської (1947-1963 рр.). Ліквідація Міністерства юстиції УРСР та утворення Юридичної комісії при Раді Міністрів Української РСР (23 березня 1963 р.), передача частини функцій Міністерства Верховному Суду УРСР, а на місцях - на обласним судам. Відновлення Міністерства юстиції УРСР (4 грудня 1970 р.), регламентування його діяльності Положенням, затвердженим постановою Ради Міністрів УРСР від 4 вересня 1972 р. Внесок у розбудову Міністерства протягом 1970-90 рр. міністра юстиції В. Зайчука.

4. Міністерство юстиції України за незалежності держави.

Проголошення незалежності України, розбудова демократичної правової держави, впровадження політичної, економічної та правової реформ зумовили необхідність кардинальних змін у діяльності Міністерства юстиції України, що охоплює широке коло питань – реалізація державної правової політики,

удосконалення законодавства в усіх галузях права, проведення правової експертизи і державної реєстрації нормативно-правових актів, адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу, представництво інтересів України в юрисдикційних органах інших держав, організація виконання рішень судів відповідно до законів України, експертне забезпечення правосуддя, організація роботи нотаріату та органів реєстрації актів громадянського стану, розвиток правової інформатизації, формування у громадян правового світогляду, міжнародно-правове співробітництво. Визначення функціональних повноважень та завдань Міністерства. Прийняття нової Конституції України та поглиблення процесів реформування в усіх сферах суспільно-політичного, соціально-економічного, духовного розвитку суспільства. Розширення повноважень міністерства.

Система органів юстиції: Міністерство юстиції України та його територіальні органи. Сфера управління Міністерства: органи нотаріату, науково-дослідні установи судових експертиз, підприємства, установи та організації.

Структура центрального апарату міністерства: 14 департаментів, 8 управлінь, 4 самостійних відділи, Секретаріат Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, державний департамент з питань адаптації законодавства, департамент державної виконавчої служби та відділи ДВС у структурі територіальних органів юстиції.

Діяльність міністрів юстиції В. Ф. Бойка (1990–1992 рр.), В. В. Онопенка (1992–1995 рр.), С. П. Головатого (1995–1997 рр., 2005–2006 рр.), С. Р. Станік (1997–2002 рр.), Р. М. Зварича (2005 р., 2006 р.). О. В. Лавриновича (2002–2005 рр., 2006–2007 рр., 2010–2014 рр.).

Завдання міністерства: проведення державної правової політики, захист прав людини, повернення поваги до Закону, виховання правової культури в суспільстві.